JOHN ROGERSON

A BIBLIAI VILÁG ATLASZA

A BIBLIAI VILÁG ATLASZA

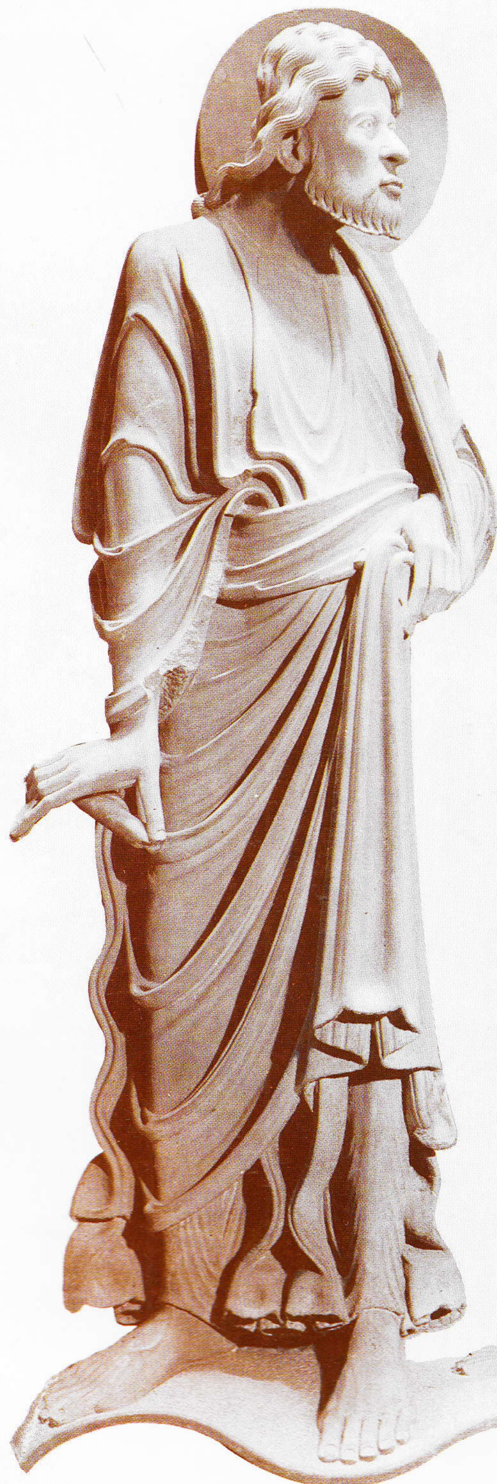

A mű eredeti címe:
Atlas of the Bible
A fordítás az Equinox
(Oxford) Ltd. 1987. évi
kiadása alapján készült.

Fordította: Pálvölgyi Endre
Szaklektor: Kalla Gábor

Belső címlapképek:
Próféták és apostolok
a bambergi katedrálisból
(13. század)

JOHN ROGERSON

A BIBLIAI VILÁG ATLASZA

HELIKON

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

ELŐSZÓ

Joggal megkérdezheti bárki, ugyan mi szükség van még újabb bibliai atlaszra, hiszen sok ilyen létezik már. A jelen mű közreadása mégsem felesleges, mivel különbözik az összes eddigitől, azok ugyanis elsősorban történelmi és nem földrajzi érdeklődésűek: Izráel történelmével és a kereszténység keletkezésével foglalkoznak, egyes történelmi korszakokat megjelenítő térképeket, illusztrációkat tartalmaznak. A mi atlaszunk viszont elsődelegesen földrajzi tematikájú. Legfontosabb – harmadik – részében, régióról régióra haladva mutatja be a Biblia földjét, és ily módon, vagyis területi kötődésüknek megfelelően tárgyalja a fontosabb bibliai eseményeket.

Földrajzi tematikája miatt, atlaszunk célkitűzései eltérnek a hagyományos bibliai atlaszokétól. Az utóbbiak – helyesen – kritikai módszerekkel igyekeznek rekonstruálni a bibliai történelmet, felhasználva a modern tudomány teljes eszköztárát, beleértve a régészetet is. A mi atlaszunk ezzel szemben nem törekszik a bibliai történelem felülvizsgálatára és átértékelésére, ehelyett azokat a hagyományos földrajzi elképzeléseket, nézeteket igyekszik értelmezni, amelyeket a Biblia szerzői és első olvasói magukénak vallottak. Az a történet például, amely szerint Sámson Gáza kapuit Hebrónba vitte (Bír 16,1–3), a szöveg írója által egyértelműen meghatározott földrajzi környezetben játszódik, akár készek vagyunk elfogadni, hogy Sámson valóban végrehajtotta ezt a bravúrt, akár nem.

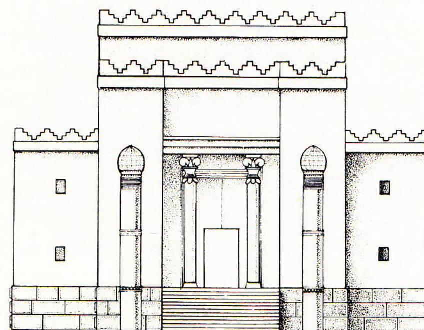
Atlaszunk azoknak a földrajzi helyeknek a bemutatására vállalkozik, ahol a bibliai történetek lejátszódtak, s mint ilyen, a bibliakutatás általánosan elfogadott, divatos irányzatát képviseli, amely ezeket az eseményeket önmagukban is érdekes történéseknek tekinti. Ugyanakkor tévedés volna feltételezni, hogy ez az atlasz semmi újat nem tartogat azok számára, akik történelmi ismereteiket kívánják bővíteni. A második részben rövid és szándékosan a hagyományoknak megfelelő összefoglalás található a bibliai történelemről, kiegészítve az ismert történeti térképek sorával. Ezt követi a középkori és újkori művészek alkotásaiból készült válogatás, melyek a Biblia epizódjait elevenítik meg, mintegy a hitelesebb, habár kevésbé inspiráló, topográfiai elrendezésű harmadik rész ellensúlyozásaként. Kiadványunk jelentős figyelmet fordít annak bemutatására is, milyen volt ez a táj a bibliai időkben a maival összehasonlítva.

Az atlasz készítői az érdeklődők három nagyobb kategóriájára számítanak: először azokra az olvasókra, akik még nem jártak Izráelben, és szeretnék tudni, milyen lehetett ez a vidék a bibliai időkben, hogy jobban maguk elé tudják képzelni, és alaposabban beleélhessék magukat a bibliai történetekbe; másodszor azokra, akik Izráel meglátogatására készülnek, és az egyes régiókat ismertető leírásokat, valamint a különböző helyszíneken játszódó bibliai történeteket együtt óhajtják olvasni; végül pedig azokra a tudósokra és diákokra, akiket a bibliai tudományok irodalmi, történelmi, topográfiai és környezeti vonatkozásai érdekelnek.

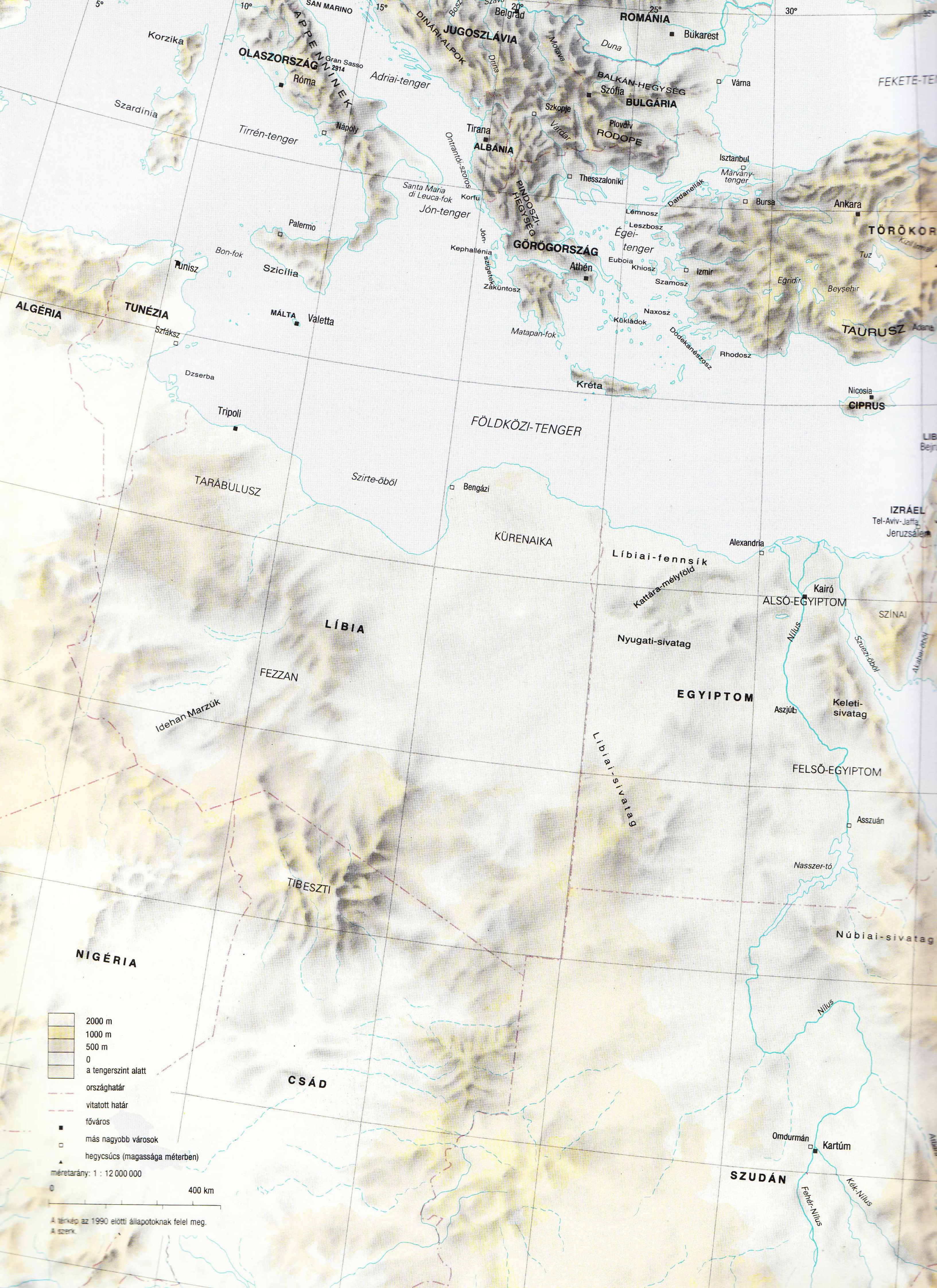
Amikor a Biblia földjének mint egésznek megjelölésére az Izráel nevet használjuk, azt csak azért tesszük, mert ez – ha nem is egészen helyes, de – kényelmes megoldás. Semmiféle politikai meggondolás nem játszik ebben szerepet. Ahol az Izráel név a mai értelemben fordul elő, ott ez alatt az 1949. évi fegyverszüneti egyezményben nemzetközileg elismert országot értjük. A mai izráeli települések esetében lehetőség szerint a héber nyelvű, az 1949. évi határvonalon belüli arab területen lévő mai arab települések esetében pedig az arab neveket használja az atlasz. Fontos kivétel ez alól a Bibliában előforduló helyek, amelyeknél a bibliai névalakokat használjuk. A bibliai névformák használatából következik, hogy az arab neveket héber elnevezésekkel helyettesítettük. *El-Halil*ból például *Hebrón* lett, *Beitin*ből *Bétél*, *Szeilun*ból pedig *Síló*. Nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk, hogy ez kizárólag az egyszerűség kedvéért történt, és nincs politikai háttere. Az arab neveket a Keleti Nevek Helyesírása (Akadémiai Kiadó, 1981) című kiadvány alapján írtuk át.

Köszönetet kívánok mondani mindazoknak, akik – hacsak közvetve is – közreműködtek e munka létrehozásában. Különböző társadalmi közösségek tagjai tartoznak közéjük: zsidók, arabok, örmények és kivándorolt britek. Örülök, hogy megismerhettem őket, és nagyra értékelem barátságukat. Harminc esztendővel ezelőtt, első jeruzsálemi látogatásom idején L. J. Ashton nagytiszteletű úr volt a vezetőm, ő jelenleg Ciprus és a Perzsa-öböl vidékének anglikán püspöke, akkor azonban az iraki Habbáníjában az angol Királyi Légierő lelkésze volt. Ez az út maradandó érdeklődést keltett bennem a Biblia történelmi földrajza iránt, és számos későbbi látogatást eredményezett. Az elmúlt öt évben tanítványaim, a Sheffieldi Egyetem Bibliai Tudományok Tanszékének hallgatói, rendszeresen elkísértek izráeli tanulmányútjaimra, és sok ösztönzést kaptam tőlük kutatásaimhoz. Szeretném megköszönni szaklektorom és egyben egykori tanárom, F. F. Bruce professzor sok hasznos észrevételét. Az oxfordi szerkesztőbizottság tagjait is köszönet illeti rendkívül megértő, szívélyes és vendégszerető légkört teremtő munkájukért.

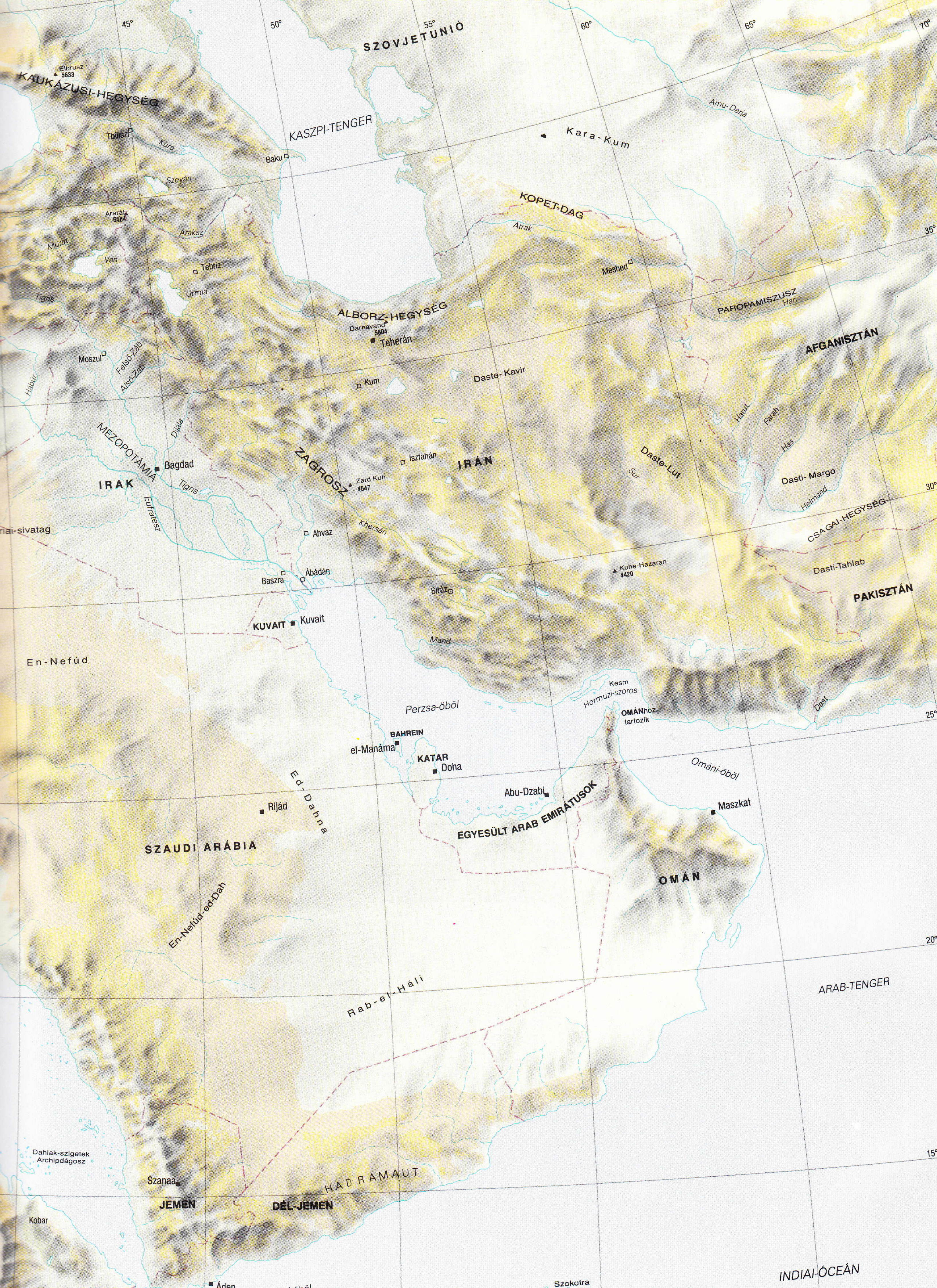
IDŐRENDI TÁBLÁZAT

	Kr. e. 3000	Kr. e. 2000	Kr. e. 1000	Kr. e. 900
SZÍRIA PALESZTINA TRANSZ- JORDÁNIA	Korai bronzkor I. 3150–2850 Korai bronzkor II. 2850–2650 Korai bronzkor III. 2650–2350 Korai bronzkor IV. 2350–2200 Középső bronzkor I. 2200–2000 A térség jellemzői: kis városállamok (pl. Arad, Jerikó, Megiddó)	Középső bronzkor II/A szakasza: 2000–1750 Középső bronzkor II/B szakasza: 1750–1550 Késő bronzkor I. 1550–1400 Késő bronzkor II/A szakasza: 1400–1300 Késő bronzkor II/B szakasza: 1300–1200 Vaskor I/A szakasza: 1200–1150 Vaskor I/B szakasza: 1150–1000 *1750–1550* Ábrahám, Izsák és Jákob; átköltözés Egyiptomba *kb. 1390–1340* Az Egyiptomba küldött levelek (Amarna-levelek) beszámolnak a „habiruk" bomlasztó tevékenységéről 1190 körül: a filiszteusok letelepedése a part menti síkság déli részén *1220–1020* Az izráeliek letelepedése és a bírák kora Saul 1020–1000 körül	Dávid leigázza a filiszteusokat, elfoglalja Jeruzsálemet. Salamon felépíti a templomot Salamon halálakor a királyság kettészakad 924 körül: Sesonk betör Júdába és Izráelbe Dávid kb. 1000–965 Salamon kb. 967–928 *Júda* Roboám (Rehoboám) 928–911 Ásza 908–867 *Izráel* Jeroboám 928–907 Baasa 906–883	Omri fennhatósága alá vonja Júdát és Móábot Illés (Élijáhu) szembeszegül Ahábbal és Jezabellel Elísa királlyá keni Jéhut *Júda* Jósáfát (Jehósáfát) 870–846 Jórám (Jehórám) 851–843 Ahazja 843–842 Atalja 842–836 Jóás (Jehóás) 836–798 *Izráel* Omri 882–871 Aháb 873–852 Jórám 851–842 Jéhu 842–814
	Ékírásos tábla Mezopotámiából, Kr. e. 2900 körül 	 Agyagálarc Hácórból, Kr. e. 14. század	Salamon temploma, Kr. e. 10. század 	
EGYIPTOM	2920: A dinasztikus kor kezdete, *1. dinasztia* 2920–2770 2360: Az első lépcsős piramisok építése Szakkarában	*15. dinasztia* (hükszósz) 1640–1532 *Amarna-kor* 1352–1333 *19. dinasztia* I. Széthi (1306–1290) II. Ramszesz (1290–1224) Merneptah (1224–1214) kb. 1330–kb. 1220: a héberek elnyomatása, kivonulás Egyiptomból	I. Sesonk 945–924	A karkari csata 853 Aháb csatlakozik a III. Sulmánu-asarídu elleni koalícióhoz III. Sulmánu-asarídu 859–824 III. Adad-nirári asszír király 810–872
MEZOPOTÁMIA	2900–2340: Korai dinasztiák kora, jellemzői a kis városállamok (pl. Ur) Sarrukín (Szargon) akkád király sémi dinasztiája (2340–2198) 2160–2000: Lagas és Ur sumer dinasztiái	Hammurápi (1792–1750) a babilóniak uralmát kiterjeszti Mezopotámia nagy részére I. Tukulti-apil-ésarra (1112–1074) megalapítja az Új-Asszír Birodalmat, amely 609-ig állt fenn		
AZ ÉGEI-TENGER MEDENCÉJE ANATÓLIA IRÁN		kb. 1600–1450 A Hettita Óbirodalom némi befolyásra tesz szert Mezopotámiában és Szíriában kb. 1450–1200 Hettita Nagybirodalom		

Kr. e. 800	Kr. e. 600	Kr. e. 200	Kr. e. 100	Jézus Krisztus születése Kr. u. 100
Adad-nirári győzelme Damaszkusz felett megnyitja Júda és Izráel számára a virágzás korszakát 760 körül: Ámósz próféciái a vallási és társadalmi visszaélések ellen 750 körül: Hóséa 735 körül: Ézsaiás 722/721: Szamaria (Izráel) bukása 701: Szín-ahhé-eriba betör Júdába *Júda* Azarja (Uzzija) 785–733 Jótám 758–743 Aház 743–727 Hizkija 727–698 *Izráel* Jóás (Jehóás) 800–784 II. Jeroboám 789–748 Menahém 747–737 Pekah 735–733 Hóséa 733–723	Manasse uralkodásának nagy részében Júda Asszíria vazallusa Nekó megöli Jósiját (609), és 605-ig fennhatósága alatt tartja Júdát Nabú-kudurri-uszur (Nabukadnecár) 597-ben és 587-ben elfoglalja Jeruzsálemet 587-ben elpusztul a Templom 540: hazatérés a száműzetésből 516: az újjáépült templom felszentelése 332: a hellenisztikus és a ptolemaioszi uralom kezdetei Júdában *Júda* Manasse 698–642 Ámon 642–640 Jósija 640–609 Joáház 609–608 Jójákim (Jehojákim) 608–598 Jójákin (Jehojákin) 597–?560 Cidkija 596–587	198: Palesztina a Ptolemaioszok uralma után a Szeleukidák fennhatósága alá kerül 167: IV. Antiokhosz meggyalázza a jeruzsálemi Templomot Megkezdődik a Makkabeusok felkelése Szíria görög uralkodói Palesztina görög uralkodói (Szeleukidák) III. Antiokhosz 223–187 IV. Szeleukosz 187–175 IV. Antiokhosz 175–164 *Hasmoneusok* Júdás Makkabeus 165–161 Jonátán 161–142 Simon 142–134 Johannész Hürkanosz 134–104 I. Arisztobulosz 104–103	63: Pompeius behatol Jeruzsálembe, a római kor kezdete ?6/4: a názáreti Jézus születése *Hasmoneusok* Alexandrosz Jannaiosz 103–76 Szalomé 76–67 II. Arisztobulosz 67–63 Nagy Heródes 37–4	28/29: Jézus nyilvános fellépése 30: Jézus keresztre feszítése és feltámadása 66–73: A zsidók felkelése Róma ellen, a Templom elpusztítása (70) *Heródes fiai* Philipposz Kr. e. 4–Kr. u. 34 Heródes Antipasz Kr. e. 4–Kr. u. 39 I. Agrippa Kr. e. 4–Kr. u. 44 *Júdea római kormányzói* Valerius Gratus 15–26 Pontius Pilatus 26–36
III. Tukulti-apil-ésarra, asszír dombormű a Kr. e. 8. századból 	 Nagy Sándor az isszoszi csatában, mozaikrészlet	A Nagy Heródes által építtetett Heródium nevű fellegvár 		 A Templomból származó menóra a Jeruzsálem Kr. u. 70. évi elfoglalását követően Rómában tartott díszfelvonuláson, részlet Titus diadalívéről
Taharka (690–664) II. Nekó (610–595)	Egyiptom perzsa uralom alatt 525–404, 343–332 Egyiptom Nagy Sándor uralma alatt 332–323, és a *Ptolemaioszok* Alexandria alapítása: 332 I. Ptolemaiosz 304–284		VII. Kleopátra (51–30) Marcus Antoniust támogatja Augustus (Octavianus) elleni küzdelmében	
III. Tukulti-apil-ésarra 745–727 V. Sulmánu-asarídu 727–722 II. Sarrukín 722–705 Szín-ahhé-eriba 705–681 Ninive bukása 612 II. Nabú-kudurri-uszur (Nabukadnecár, Nabukodonozor) 605–562	Babilón alulmarad Kürosszal szemben 540			
650 körül: a Méd Királyság kialakulása	Kürosz (559–529) megalapítja a médek és perzsák birodalmát Nagy Sándor legyőzi a perzsákat Isszosznál (333), ez megnyitja előtte az utat Szíriába, Palesztinába és Egyiptomba		52: Pompeius diktátor lesz 45: Julius Caesar legyőzi Pompeiust 44: Caesar meggyilkolása Augustus Kr. e. 30–Kr. u. 14	Tiberius 14–37 Caligula 37–41 Claudius 41–54 Nero 54–69 Vespasianus 69–79 Titus 79–81 Domitianus 81–96

ROMÁNIA
Bukarest
JUGOSZLÁVIA
Belgrád
DINÁRI-ALPOK
SAN MARINO
OLASZORSZÁG
Róma
APPENNINEK
Gran Sasso 2914
Adriai-tenger
Korzika
Szardínia
Tirrén-tenger
Nápoly
BALKÁN-HEGYSÉG
Szófia
BULGÁRIA
Várna
Szkopje
Plovdiv
RODOPE
Tirana
ALBÁNIA
Duna
Drina
Morava
Vardar
FEKETE-TE
Isztanbul
Márvány-tenger
Thesszaloniki
Dardanellák
Bursa
Ankara
TÖRÖKOR
Santa Maria di Leuca-fok
Otrantói-szoros
Korfu
PINDOSZ-HEGYSÉG
Jón-tenger
Lémnosz
Leszbosz
Palermo
Égei-tenger
Bon-fok
Tunisz
Szicília
Kephallénia
Jón-szigetek
GÖRÖGORSZÁG
Athén
Euboia
Khiosz
Izmir
Tuz
Eğridir
Beyşehir
Záküntosz
Szamosz
ALGÉRIA
TUNÉZIA
MÁLTA
Valetta
Naxosz
Kükládok
Matapan-fok
Dodekanészosz
Rhodosz
TAURUSZ
Adana
Szfáksz
Dzserba
Kréta
Nicosia
CIPRUS
Tripoli
FÖLDKÖZI-TENGER
TARÁBULUSZ
Szirte-öböl
Bengázi
IZRÁEL
Tel-Aviv-Jaffa
Jeruzsálem
KÜRENAIKA
Alexandria
Líbiai-fennsík
Kattara-mélyföld
Kairó
ALSÓ-EGYIPTOM
SZÍNAI
LÍBIA
Nyugati-sivatag
Nílus
Szuezi-öböl
Akabai-öböl
FEZZAN
EGYIPTOM
Idehan Marzúk
Aszjút
Keleti-sivatag
Líbiai-sivatag
FELSŐ-EGYIPTOM
Asszuán
TIBESZTI
Nasszer-tó
Núbiai-sivatag
NIGÉRIA
Nílus
2000 m
1000 m
500 m
0
a tengerszint alatt
országhatár
vitatott határ
főváros
más nagyobb városok
hegycsúcs (magassága méterben)
méretarány: 1 : 12 000 000
0
400 km
CSÁD
Omdurmán
Kartúm
SZUDÁN
Fehér-Nílus
Kék-Nílus
A térkép az 1990 előtti állapotoknak felel meg.
A szerk.

SZOVJETUNIÓ
Elbrusz 5633
KAUKÁZUSI-HEGYSÉG
Tbiliszi
Kura
KASZPI-TENGER
Baku
Kara-Kum
Amu-Darja
Szeván
Ararát 5164
Araksz
KOPET-DAG
Atrak
Murat
Van
Tebriz
Urmia
Meshed
Tigris
ALBORZ-HEGYSÉG
Darnavand 5604
Teherán
PAROPAMISZUSZ
Hari
AFGANISZTÁN
Moszul
Felső-Záb
Alsó-Záb
Kum
Daste-Kavir
Hábúr
Dijála
MEZOPOTÁMIA
Bagdad
IRAK
Tigris
Eufrátesz
ZAGROSZ
Zard Kuh 4547
Iszfahán
IRÁN
Daste-Lut
Sur
Harut
Farah
Hás
Dasti-Margo
Helmand
CSAGAI-HEGYSÉG
Dasti-Tahlab
PAKISZTÁN
Ahvaz
Khersán
Basra
Ábádán
Kuhe-Hazaran 4420
Siráz
KUVAIT
Kuvait
Mand
En-Nefúd
Kesm
Hormuzi-szoros
OMÁNhoz tartozik
Dast
Perzsa-öböl
BAHREIN
el-Manáma
KATAR
Doha
Ománi-öböl
Ed-Dahna
Abu-Dzabi
EGYESÜLT ARAB EMIRÁTUSOK
Maszkat
Rijád
SZAUDI ARÁBIA
OMÁN
En-Nefúd-ed-Dah
ARAB-TENGER
Rab-el-Háli
Dahlak-szigetek Archipdágosz
Szanaa
HADRAMAUT
JEMEN
DÉL-JEMEN
Kobar
Áden
Szokotra
INDIAI-ÓCEÁN
45°
50°
55°
60°
65°
70°
35°
30°
25°
20°
15°

ELSŐ RÉSZ

A BIBLIA ÉS IRODALMA

A BIBLIA MEGALKOTÁSA ÉS ÁTÖRÖKÍTÉSE

A Bibliát sokszor úgy emlegetik, mint a világ legkevésbé olvasott „bestsellerét". Valószínűleg több nyelvre fordították le, mint bármely más könyvet, a bibliatársaságok évente átlagosan mintegy 11 millió teljes Bibliát, 12 millió Újszövetséget, továbbá több mint 400 millió, bibliai szövegrészeket tartalmazó füzetet és röpiratot osztanak szét világszerte. Ezt a roppant példányszámot természetesen a modern nyomdai és terjesztési módszerek tették lehetővé, de a Biblia elterjedtsége már a könyvnyomtatás feltalálása előtt, a 15. századi Nyugat-Európában is sokszorosan felülmúlta a többi könyvét. Sőt, azok a közösségek, amelyek létrehozták a Bibliát, oly szorosan összefonódtak írásban rögzített szent hagyományukkal, hogy az ókori hébereket a „Könyv népé"-nek nevezték. Ehhez hozzá kell tenni, hogy ők voltak a Biblia földjének népe is. E két tényező – a könyv és a föld – szorosan összetartozik, éppen ezért atlaszunk egyik legfőbb célkitűzése, hogy érthetőbbé tegye a *könyv*et oly módon, hogy megismerteti az olvasóval az *ország*ot.

A Biblia megalkotása

Az írást már a Kr. e. 4. évezred végén feltalálták – ha ugyan nem még előbb –, és az ókori világban használták is. Kezdetben vázlatosan rajzolt képekből állt, ezek később olyan szimbólumokká egyszerűsödtek, amelyek – ha összeolvasták őket – szótagokat jelöltek és nem hangokat, mint a mi ábécénk egyes betűi. Mivel a szótagírásos rendszereknek 300–600 jelre volt szükségük, az írás–olvasás ismerete kevés hozzáértőre korlátozódott. Az általunk használt, úgynevezett betűírást csak a Kr. e. II. évezred második felében fejlesztették

Jobbra: Szent János égi sugallatot kap. A 12. századi francia miniatúra az evangélistát ábrázolja, amint a Szentlélek sugallatára evangéliumát írja. A sarokmedalionokban János életének egyes jelenetei láthatók. Tintatartóját Wedric, a hainault-i Liessies apátja tartja.

Lent: Az Ó- és Újszövetség könyve különféle írásműveket tartalmaz: vannak közöttük teremtéstörténetek, jogi szövegek, útmutatások papok számára, történeti művek, zsoltárok, példázatok, szerelmes versek, prófétai könyvek, evangéliumok és levelek. Bár az Újszövetségben az evangéliumok állnak az első helyen, a levelek közül jó néhány korábbi.

AZ ÓSZÖVETSÉG

Teremtés könyve
Kivonulás könyve
Léviták Könyve
Számok könyve
Második törvénykönyv
Józsua könyve
Bírák könyve
Rút könyve
Sámuel 1. könyve
Sámuel 2. könyve
A királyok 1. könyve
A királyok 2. könyve

A krónikák 1. könyve
A krónikák 2. könyve
Ezsdrás könyve
Nehémias könyve
Eszter könyve
Jób könyve
Zsoltárok könyve (Psalmi)
Példabeszédek könyve
Prédikátorok könyve
Énekek éneke
Ézsaiás könyve
Jeremiás könyve
Jeremiás siralmai

Ezékiel könyve
Dániel könyve
Hóseás könyve
Jóel könyve
Ámósz könyve
Abdiás könyve
Jónás könyve
Mikeás könyve
Náhum könyve
Habakuk könyve
Zófóniás könyve
Haggeus könyve
Zakariás könyve
Malakiás könyve

Törvény
régebbi próféták
iratok
későbbi próféták
evangéliumok
levelek

AZ ÚJSZÖVETSÉG

Máté
Márk
Lukács
János
az Apostolok cselekedetei

A hagyomány által Pál apostolnak tulajdonított levelek:

A rómaiakhoz
1. levél a korinthosziakhoz
2. levél a korinthosziakhoz
levél a galatiakhoz
levél az efezusiakhoz (Epheszosz)
Levél a filippiekhez (Philippi)
levél a kolloséiakhoz (Kolosszai)
1. levél a thesszalonikaiakhoz
2. levél a thesszalonikaiakhoz
1. levél Timóteushoz (Timotheosz)
2. levél Timóteushoz
levél Titushoz
levél a Filemonhoz
levél a zsidókhoz

Jakab levele
Péter 1. levele
Péter 2. levele
János 1. levele
János 2. levele
János 3. levele
Júdás levele
Jelenések könyve (Apocalypsis)

WE
DRIC

Az írás az ókori világban

Az írás feltalálása az emberiség egyik legnagyobb kulturális teljesítménye, talán csak az a forradalmi változás hasonlítható hozzá, amely jelenleg megy végbe, és amely a számítógépes technika segítségével az információkat a világ bármely részén azonnal hozzáférhetővé teszi. Az írás legősibb formái a Kr. e. IV. évezredtől a szótagírások voltak, vagyis a szavak kiejtésekor hallható szótagokat rögzítették. A szótagokat kifejező jelek a természetben előforduló tárgyak képi ábrázolásaiból származtak, de e képekből hamarosan konvencionális, egyezményes jelekké alakultak át. Tételezzük fel, hogy van egy olyan írásjel, amelyik sajtot ábrázol, és kiejtve, elolvasva „sajt"-nak hangzik. Egy másik jel ólat ábrázol, tehát „ól"-nak kell olvasni. Ha e két jelet egymás mellé írjuk, akkor azt jelenti: „sajt-ól", és a „sajtol" ige kifejezésére válik alkalmassá. A szótagírás rendszerét, amelyhez legalább 300 különböző jelre volt szükség, a héberek szerencséjére abban az időben, amikor szent irataik rögzítésére sor került, felváltotta a betűírás, amely mindössze 24–32 jelet használt. Az ábécé feltalálása a Kr. e. II. évezred második felében nagymértékben megkönnyítette az írni-olvasni tudás elterjedését. A hozzá nem értők olykor meglepődnek, amikor megtudják, hogy a héberben többnyire csak a mássalhangzókat írják le, a magánhangzók többségét nem jelölik. Voltaképpen egyáltalán nem nehéz megtanulni az olyan írás olvasását, amely mellőzi a magánhangzók túlnyomó részét. A Héber Biblia azonban feltünteti a magánhangzókat is, éspedig a pontoknak és vonásoknak azzal a rendszerével, amellyel a kereszténység korai évszázadaiban kiegészítették a mássalhangzókból álló szöveget. Ez az írásmód megkönnyítette a szent szövegek kiejtését akkor, amikor a héber már megszűnt beszélt nyelv lenni, és csak a szertartások alkalmával használták.

Jobbra: A Dzsemdet Naszrból való, Kr. e. 2900 körüli táblácskán látható jelek a szótagírás képi előfutárai.

Lent balra: A Bibliában használt héber írás betűi – föníciai, arámi és görög közvetítéssel – a mi latin ábécénk távoli ősei. Táblázatunk kialakulását mutatja be: a korai arámi betűket a korai görög írásjelekkel állítja párhuzamba.

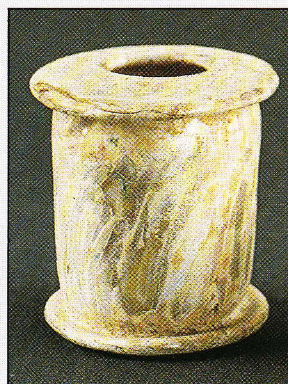
Lent: Szín-ahhé-eriba (Szanherib) írnokai lajstromba veszik a csatában szerzett zsákmányt és foglyokat. Kr. e. 704 és 681 között készült dombormű részlete. Az írnokok párhuzamosan használták az ékírásnak nevezett – ék alakú vonalakból álló – szótagírást és a korai arámi betűírást.

'	𐤀	𐤀𐤀
b	𐤁	
g	𐤂	
d	𐤃	
h	𐤄	𐤄𐤄
w	𐤅	
z	𐤆	𐤆𐤆
h	𐤇	
t	𐤈	𐤈
y	𐤉	𐤉
k	𐤊	𐤊
l	𐤋	𐤋
m	𐤌	𐤌
n	𐤍	𐤍𐤍
s	𐤎	
'	𐤏	𐤏𐤏
p	𐤐	𐤐𐤐
s	𐤑	𐤑𐤑
q	𐤒	
r	𐤓	𐤓
sh	𐤔	
t	𐤕	𐤕𐤕

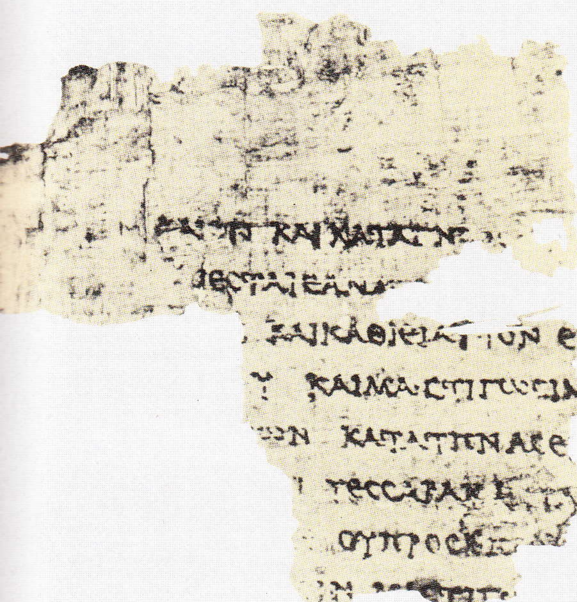

Lent: Tintatartó a római uralom idejéből. A tintát az ókorban valószínűleg vasat is tartalmazó növényi anyagokból állították elő. Nem volt feltétlenül folyékony, inkább darabos „rög"-ökből állt, ebbe nyomták bele a megnedvesített stílust, azaz az íróvesszőt.

Fent: Kürosz hengere elmondja, hogyan győzte le Kr. e. 540-ben Kürosz, a médek és perzsák királya Babilónt. A bibliatudomány szempontjából igen érdekes a következő mondata: „Azok az isteneknek, akiket visszahelyeztem szent városaikba, kérjenek mindannyian naponta hosszú életet számomra Béltől és Nébótól …" Ez összhangban van Kürosznak azzal a rendelkezésével, amelyről Ezsdrás ad hírt (1,1 skk.), és amely engedélyezte, hogy a zsidók visszatérjenek Jeruzsálembe, és ott újjáépítsék a templomot.

Balra: A Rylands-töredék (III. 458), Mózes 5. könyve 25. része 1–3. versének görög fordítása a Kr. u. 2. század első feléből, bizonyítja, hogy a Tórának ekkor már mindenképpen létezett görög nyelvű változata.

Lent: Felirat a jeruzsálemi templomhegyről. Olvasata: „a trombitaszó házának [tartozéka]".

ki, körülbelül akkoriban, amikor az általánosan elfogadott vélemények szerint Mózes kivezette az izráelieket Egyiptomból.

Az, hogy pontosan mikor élt Ábrahám, Izsák és Jákob, vitatott kérdés (az atlaszunk harmadik részében ismertetett, hagyományos elképzelés szerint Kr. e. 1750 és 1500 között). A róluk, az alapító atyákról szóló történetek kezdetben minden bizonnyal élőszóban, szájhagyomány útján terjedtek és örökítődtek tovább. Valószínűleg ugyanez érvényes az izráeliekről szóló legtöbb történetre, egészen Dávid uralkodásáig (Kr. e. 1000-ig). Ami nem azt jelenti, hogy ezt megelőzően semmit sem írtak le az izráeliek, hanem csak azt, hogy – mondjuk – a Genesisben és az Exodusban (Mózes 1. és 2. könyvében), valamint a Bírák könyvében és Sámuel 1. könyvében található mondák minden jel szerint szájhagyományból származtak, amelyet későbbi időpontban rögzítettek írásban. Minthogy azonban ismerünk néhány, az Ószövetségnél sokkal régebbi ókori törvénygyűjteményt, és tudjuk, hogy a törvények milyen fontos szerepet játszottak az emberi közösségek életében, nem lehetetlen, hogy Izráel legősibb írásos emlékei is törvények voltak.

Dávid és Salamon uralkodása megteremtette az ókori Izráelben az írásos tevékenység felvirágzásához szükséges feltételeket, és a 10. századtól megkezdődött az írott és szóbeli anyagok összegyűjtése. Ennek eredményeként létrejöttek az Ószövetség „Törvény"-nek nevezett részei (a Genesistől, azaz Mózes 1. könyvétől a Deuteronomiumig, vagyis Mózes 5. könyvéig), illetve a régebbi Próféták könyvei, a Királyok 2. könyvével bezárólag. A „klasszikus" próféták Kr. e. 8. századi fellépése újabb ösztönzést adott a Biblia létrejöttéhez. A legutóbbi kutatások arra engednek következtetni, hogy a próféták tanításait az általuk megteremtett prófétai iskolákhoz tartozó tanítványaik gyűjtötték össze, jegyezték le és őrizték meg. E próféták tehát kiterjedt irodalmi tevékenység serkentői voltak. Jeremiás könyvéből kitűnik, hogy Jeremiás szavait Bárúk, az írnok a próféta diktálása nyomán foglalta írásba (Jer 36,4).

Jeruzsálem eleste és a Kr. e. 597., illetve 587. évi babilóni száműzetés következményeként (587-ben a Templom is elpusztult) Izráelben széles körű lelkiismeret-vizsgálat indult a katasztrófa okairól. Izráel mind határozottabban haladt abba az irányba, hogy a „Könyv népe" legyen: a régebbi próféták könyvei (Józsua könyvétől a Királyok 2. könyvéig, ezek lényegében Izráel történetét beszélik el Józsua hódításaitól a száműzetés koráig) valószínűleg a száműzetés időszakában (587–539) nyerték el nagyjából a maihoz hasonló formájukat; a „Törvény" (a Genesistől a Deuteronomiumig) pedig ez idő tájt már közel állhatott a befejezéshez. A későbbi próféták (Ézsaiás, Jeremiás, Ezékiel és a 12 kispróféta) könyvei a 6. század végére szintén majdnem teljesen elkészültek. A Héber Biblia – az „Iratok" vagy „Szent Iratok" – harmadik részének némelyik darabja – például a Zsoltárok könyve és a Példabeszédek könyvének egyes részletei – igen régiek, de akadnak köztük olyan írások is, amelyek az Ószövetség legfrissebb szövegeinek számítanak, például a Krónikák, Eszter és Dániel könyvei, továbbá Jób és a Prédikátor könyvének kételyekkel és bizonytalansággal teli vívódásai.

A Kr. e. 2. század végére az Ószövetség készen állott abban a formájában, amilyennek Bibliáinkból ma ismerjük (habár a könyvek más, ettől eltérő sorrendben következtek egymás után). A könyveket pergamentekercsekre írták. A mai héber nyelv „könyv" jelentésű

szava a bibliai héber nyelvben „tekercs"-et jelentett. A keresztény vallás megszületésekor az Ószövetség már nemcsak héberül, hanem görög nyelven is létezett. Ez utóbbi eleinte az Egyiptomban élő zsidók számára szolgált, de volt szamaritánus változata is az Izráel északi hegyvidékén élő szamaritánus közösség használatára. A szamaritánus változat, amely csak az Ószövetség első öt könyvére korlátozódott, ugyancsak héberül íródott, de voltak benne érdekes szövegvariánsok, amelyek többsége a szamaritánusoknak azt az állítását erősítette meg, amely szerint Isten választott lakhelye nem Jeruzsálem, hanem a Gerizim-hegy volt. A görög változatban ugyancsak előfordultak eltérések az Ószövetség ránk maradt, hitelesnek, mértékadónak tekintett szövegétől. Jeremiás könyvének görög változata például szembetűnően rövidebb, mint a hagyományos héber szöveget alapul vevő, általunk is használt Bibliáké. A kumráni héber nyelvű kéziratok, az úgynevezett holt-tengeri tekercsek felfedezése azt bizonyítja, hogy a kereszténység korának kezdetekor az Ószövetségnek számos szövegváltozata létezett. Ezt megerősítik az Újszövetségben olvasható, az Ószövetségből vett egyes idézetek, amelyek szövege nem felel meg az Ószövetség egyetlen ismert változatának sem. Úgy látszik, akkoriban – legalábbis a kumráni közösség tagjai – nem tartottak igényt arra, hogy minden mást kizáró, egyedi szöveget mondhassanak magukénak. Manapság, amikor megszokott dolog, hogy a nyomdatechnika azonos szövegek ezreit képes sokszorosítani, nehéz elképzelni, milyen lehetett olyan társadalomban élni, amelyben mindent kézírással kellett lemásolni, és az eltérő szövegváltozatok hitelesnek tekinthetők. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az úgynevezett őstípus, amely valamennyi héber nyelvű Biblia alapja, jórészt szintén megtalálható a kumráni leletek között.

Az őskeresztény egyház számára a Biblia kezdetben az Ószövetség görög nyelvű változta volt, benne néhány olyan irat, amely héberül nem maradt fenn. Ezeket ma a protestáns egyházak apokrif írásoknak tekintik. Azok a legrégebbi hagyományok, amelyekből később az Újszövetség létrejött, az Ószövetséghez hasonlóan ugyancsak szájhagyomány útján megőrzött beszámolókból álltak. Ilyen volt például a Passio, Krisztus kínszenvedésének története, vagy Jézus szavai és tettei. Kb. Kr. u. 50-től az egyházak kezdték megőrizni a kiemelkedő keresztény személyiségek – így például Pál – hozzájuk írott leveleit. Ezeket összegyűjtötték, és belőlük iratgyűjteményt, „corpus"-t alkottak. Ezzel azután kiegészítették az evangéliumokat és az apostolok cselekedeteit, mely utóbbiakat valamikor Kr. u. 70 és 90 között foglaltak írásba, noha korábbi szájhagyományokon és írott anyagon alapultak. Az Újszövetség – abban a formájában, ahogyan mi ismerjük – az 1. század végére lényegében teljes egészében készen állt.

A Biblia kéziratai

A Bibliával kapcsolatos egyik figyelemre méltó dolog az, hogy oly sok kézirata van birtokunkban. A görög színdarabokról, történelmi művekről vagy filozófiai írásokról csak annyit tudunk, ami a sok száz évvel szerzőik halála utáni időkből származó, maroknyi kéziratból megismerhető. (Igaz ugyan, hogy ezek természetesen régebbi kéziratok másolatai.) Ezzel szemben a Biblia és különösen az Újszövetség szövegével több ezer kézirat maradt ránk. Az Újszövetség legrégebbi ismert részlete János evangéliumának – az általánosan elfogadott nézet szerint a Kr. u. 150 körüli évekre

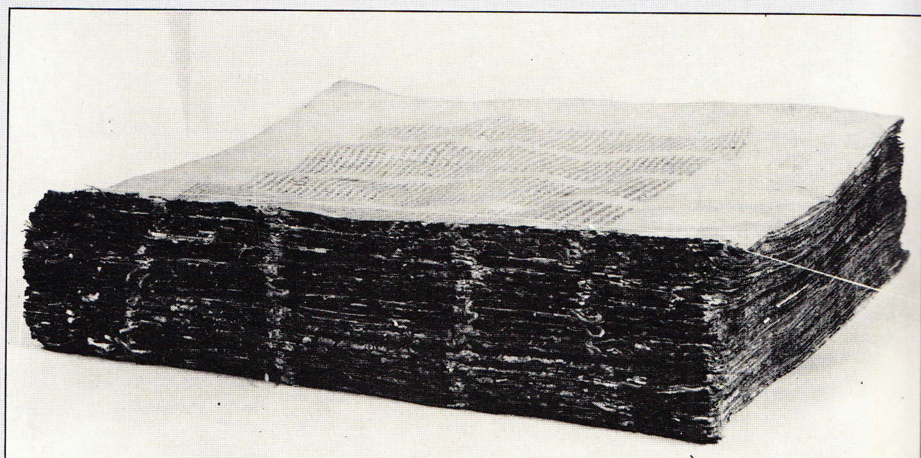
A Codex Sinaiticus

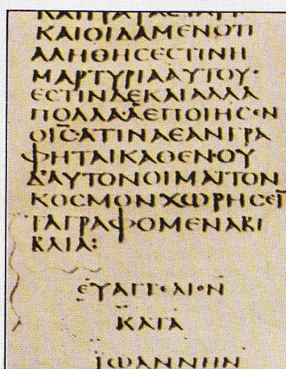
Ez a 4. századi görög papiruszkódex úgynevezett „bibliai unciális" (nagybetűs) írással készült. Az Ószövetség néhány passzusán kívül tartalmazza az egész Újszövetséget, valamint két másik iratot: Barnabás episztoláit és Hermasz „Pásztor" című munkájának részleteit. 1844-ben Constantin Tischendorf német tudós fedezte fel a Színai-hegyen épült Szent Katalin-kolostorban, de csak 15 esztendővel később sikerült megszereznie. Előbb II. Sándor orosz cár kapta meg ajándékba, majd az 1930-as években Anglia vásárolta meg, ekkor a British Museumban helyezték el.

Valószínűleg Egyiptomban másolták. A szöveg négy-hasábos, megtalálhatók benne a 4., 6. és 7. században élt írnokok későbbi javításai is. A vele egyidős Codex Vaticanusszal együtt nagy hatást gyakorolt az Újszövetség szövegének összes változatára és valamennyi későbbi kutatójára.

C. Tischendorf, 1815–1874.

Fent: Ibolyántúli sugarak felhasználásával kideríthető volt, hogy a Codex Sinaiticusban János evangéliuma eredetileg nem a 21. rész 25. versével, hanem a 24. verssel végződött. Egy későbbi scriptor eltávolította a 21. rész 24. verse után következő záródíszt, hogy betoldhassa az utolsó verset, és új záródíszt készítsen.

Fent: A Szent Katalin-kolostor könyvtára.

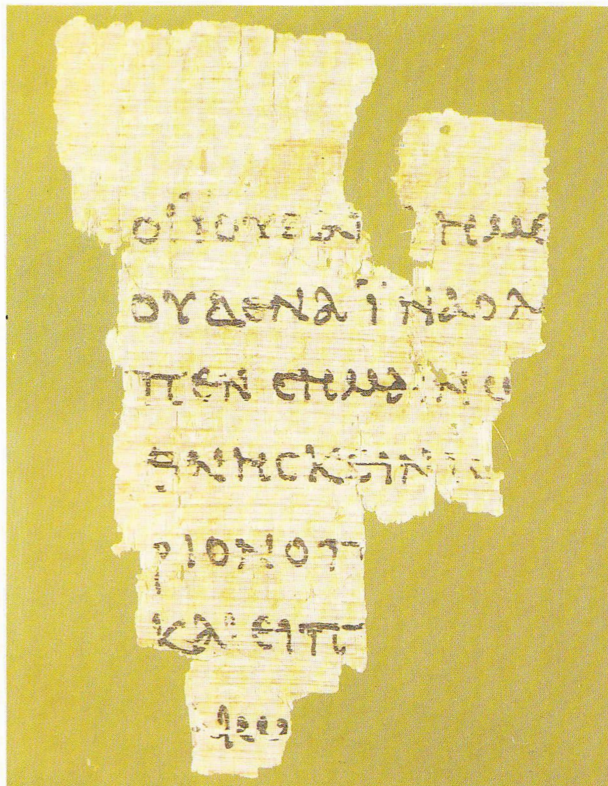
Fent középen: A Codex Sinaiticus, bekötés előtt. A kódex (vagyis a könyv) a keresztény szent iratok jellegzetes formája, ellentétben a zsidók által továbbra is használt tekercsekkel.

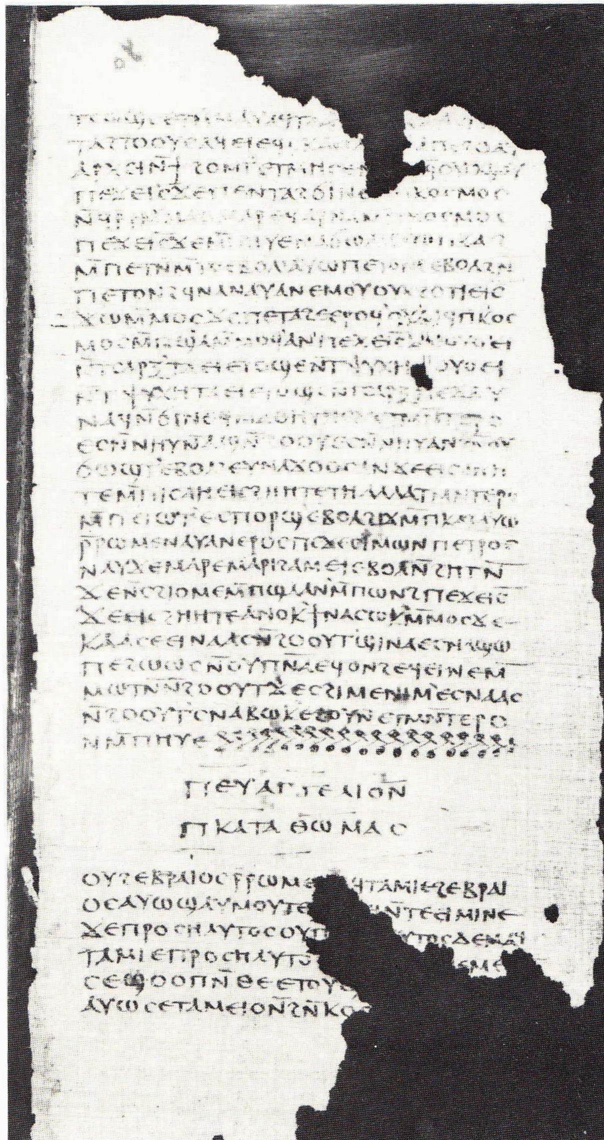
Légi felvétel a Színai-hegyen lévő Szent Katalin-kolostorról. A mintegy 1660 méter magasban álló kolostort Justinianus császár Kr. e. a 6. században építtette görög remeteszerzetesek kérésére. Még ma is görög szerzetesek élnek benne, noha a környék – egykor ugyancsak remeték és mások lakta – sok menedékhelye ma már lakatlan.

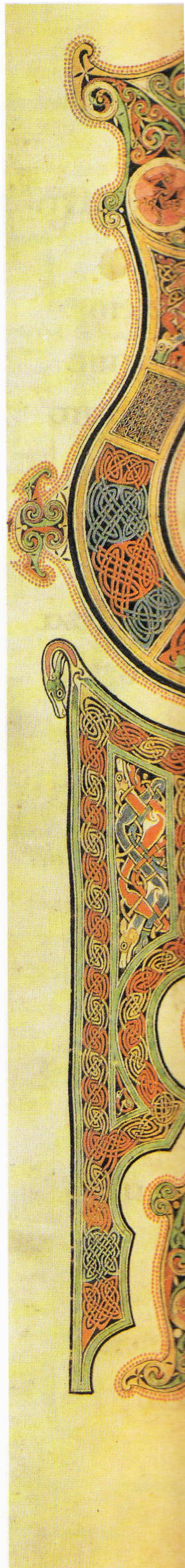

keltezhető – töredéke, az úgynevezett „Rylands-töredék", de léteznek még más, a 2. század végéről való fontos szemelvények ebből az evangéliumból és Pál leveleiből. Ezeket papiruszra írták, és Egyiptomban bukkantak rájuk, ahol az ókori papiruszok fennmaradásának kedveztek a körülmények. A 4. századból valók azok az unciális (nagybetűs) írással készült, nagy terjedelmű kéziratok, amelyak az Ó- és Újszövetség túlnyomó részét görög nyelven tartalmazzák. Leghíresebb közülük a Codex Sinaiticus és a Codex Vaticanus. Az utóbbit – amint neve is mutatja – a Római Vatikáni Könyvtárban őrzik. Az előbbit a 19. században fedezték fel a Színai-félszigeten emelkedő Színai-hegyen álló Szent Katalin-kolostorban, jelenleg a londoni British Museumban van. Mindezek a kéziratok könyv alakúak (a „codex" könyvet jelent). A keresztény egyház – úgy látszik – ezt a különálló levelek összefűzéséből kialakított formát részesítette előnyben, míg a zsidó közösség jobban kedvelte a tekercsbe göngyölt lapokat.

Lent balra: Az itt látható, János evangéliumának részletét (18,31–33,37–38) tartalmazó Rylands-töredék (457) Kr. u. 15 körülre keltezhető, és azt bizonyítja, hogy ez az evangélium Egyiptomban már a 2. század elején eljutott az olvasókhoz. A Rylands-töredék és Máté evangéliumának a „Lindisfarnei Evangéliumok"-ból való díszes kezdőlapja *(jobbra)* közötti különbség ékesszólóan mutatja a Biblia előállításában hatvagy hétszáz év alatt bekövetkezett fejlődést.

Tamás evangéliumának 1945. évi felfedezése Nag-Hammádiban bizonyságot szolgáltatott arra, hogy a kereszténység első két évszázadában Jézus megnyilatkozásának írásba foglalt gyűjteményei a többi evangéliumtól függetlenül terjedtek. Annak ellenére, hogy Tamás evangéliuma nem az Újszövetségből ismert főirányt képviseli, mégis némi fényt derít az evangéliumok keletkezésére. *Fent:* Tamás evangéliumának első lapja. *Balra:* A Nag-Hammád-i gyűjtemény darabjai, köztük Tamás evangéliuma.

Mivel az Újszövetség példányai csak a kéziratok másolásával voltak előállíthatók, a szövegbe óhatatlanul sokféle hiba csúszott. Ezek különféle típusait itt nem soroljuk fel, de példaként utalunk a Miatyánkra (más néven az Úr imádságára). Az ima Lukács evangéliumában olvasható változata (11, 2–4) rövidebb, mint a Máté-féle (6,9–13). Mivel az imát a Máténál található, hosszabb változatában recitálták (és ezt teszik ma is), ez a másolókat arra késztette, akár szándékosan tették ezt, akár figyelmetlenségből, hogy Lukács változatát összhangba hozzák Mátééval. A másik említésre érdemes példa Jézusnak az utolsó vacsorán mondott szavai, illetve ezek hosszabb és rövidebb változata Lukács evangéliumában. A rövidebb szövegben (Lk 22, 17–19) Jézus mielőtt áldást mond a kenyérre, megáldja a poharat. A hosszabb változat ezt kiegészíti a 19b–20. versekkel, a pohár felett elmondott áldással, ami talán kísérlet arra, hogy Jézus itt olvasható szavait összhangba hozzák a Márk és Máté evangéliumában rögzített hagyománnyal, valamint az egyház úrvacsorai szertartásának gyakorlatával. A keresztény tudományosság fontos központjainak, Alexandriának, Caesareának és Antiokhiának létrehozása után e helyeken bizonyára történtek kísérletek az Újszövetség szövegének szabványosítására, aminek eredményeként kezdtek kialakulni a regionális szövegtípusok, habár ez a megállapítás a végbement bonyolult folyamat durva leegyszerűsítése. A fennmaradt fontos kéziratok közé tartozik a Cambridge-i Egyetemi Könyvtár Codex Bezae nevű kézirata, benne Lukács evangéliumának és az Apostolok cselekedeteinek néhány szokatlan szövegrésze és több jelentős később kihagyott részlet.

Habár az Újszövetség görög nyelvű kéziratai eltérőek voltak egymástól, Jeromosnak az 5. század elején készült latin bibliafordítása olyan változatot adott a nyugati egyház kezébe, amely azután évszázadokon át hivatalosan elfogadott maradt, ha változatlan nem is. A bibliamásolás műhelyei a kolostorok lettek, néhány híres kézirat még ma is látható a durhami székesegyház és a dublini Trinity College könyvtárában. A nyomtatás feltalálása forradalmasította a Biblia előállítását és hozzáférhetővé tételét. Nemcsak a tudósok számára tette lehetővé, hogy megszerezzék a héber és görög nyelven nyomtatott Bibliát, hanem a 16. század elején a reformáció már azt a célt tűzte maga elé, hogy a Szentírást az egyszerű emberek saját anyanyelvükön olvashassák. Ami az angol nyelvű Bibliát illeti, 1526-ban megjelent Tyndale Újszövetsége, majd 1530-ban az Ószövetség első öt könyve. 1535-ben napvilágot látott Coverdale Bibliája, 1537-ben „Máté Bibliája", 1539-ben a „Nagy Biblia". Az 1611. évi, Jakab király-féle – vagy más néven a „Jóváhagyott" kiadás – mérföldkőnek számít az angol nyelvű bibliák történetében. Ez a „Püspökök Bibliáját" vette alapul, de más, korabeli angol változatokból is merített; így inkább javított, mint teljesen új kiadásnak tekinthető. A világ számos tájékán, ahol angolul beszélnek, még ma is ez használatos, annak ellenére, hogy a második világháború után jó néhány új fordítás készült. A jelen atlasz eredeti, angol nyelvű kiadása a *Revised Standard Version*t (a „javított, hiteles változatot") használja, ez a Jakab király-féle helyesbített szöveg javított kiadása. Megőrizte ugyan elődjének méltóságteljes nyelvét, de hasznosította a bibliatudomány 1611 óta elért eredményeit is.

A magyar kiadás a Magyarországi Egyházak ökumenikus Tanácsának Ó- és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága által készített bibliafordítást használja.

Luther Márton, a reformer és fordító

Lent: Luther. A képet barátja, Lucas Cranach festette, 1543-ban.

1521 április végén Luther Wormsban tájékoztatta a császárt tervéről, majd elindult hazafelé, Wittenbergbe; útközben azonban „elrabolták". Az „emberrablás" célja az volt, hogy eltüntessék ellenségei szeme elől, és biztonságos helyre kerüljön. Szakállt növesztett, világi ruhát öltött (szerzetes volt), és Junker Georg (György úr) lett belőle. E néven élt az Eisenach mellett lévő Wartburg várában. Itt kezdte el 1521 decemberében németre fordítani a görög Újszövetséget, hogy azután mindenki elolvashassa, aki tud olvasni. A munkát bámulatra méltóan rövid idő alatt, 11 hét múlva befejezte, és 1522 szeptemberében, Lucas Cranach és tanítványai képeivel illusztrálva már meg is jelent. Habár drága volt, mégis gyorsan elkelt, új kiadására már 1522 decemberében sor került. 1523-ban nem kevesebb, mint 12 alkalommal, több különböző helyen újranyomták.

A teljes Ószövetség lefordítása valamivel hosszabb időt vett igénybe: 1522-től 1534-ig, tizenkét évig tartott. Az első öt könyv (a Pentateuchus) azonban már 1523-ban megjelent, és ettől kezdve minden évben vagy kétévenként új részeket adtak közre belőle. A teljes német nyelvű Bibliát 1534-ben adták ki. Luther – 1546-ban bekövetkezett halála előtt – még számos helyen javította a fordítást. A reformáció nagy fontosságot tulajdonított a Bibliának, valamint annak, hogy mindenki, aki olvasni tud, hozzájuthasson, mivel a református teológia a bibliai szöveget tekintette a hit és a remény alapjának, és nem a szentek életéből kívánta meríteni a követendő példákat. Luthert Angliában Tyndale, Coverdale, Rogers és még sokan mások követték. A 16. század a bibliafordítás és -kiadás nagy korszaka volt.

Lent: Az 1539. évi „Nagy Biblia" Tyndale, Covardale és Rogers korábbi fordításain alapult. Tyndale 1524–1525-ben Wittenbergben, Luther városában dolgozott Ószövetség-fordításán. A címlap fametszete VIII. Henriket ábrázolja, amint Isten igéjét átnyújtja Thomas Cramer érseknek és Thomas Cromwell kancellárnak, ők azután tovább adják a papságnak és a világiaknak.

Fent: Az 1520 júliusában kibocsátott pápai bulla elítélte Luther arra irányuló kísérletét, hogy a keresztény tantételeket és vallásgyakorlatot a Biblia elvei alapján megreformálja. A latin szöveg olvasata: „Bulla Martin Luther és követőinek hibái ellen."

Balra: Az első teljes német nyelvű Biblia címlapja, 1534.

MÁSODIK RÉSZ

A BIBLIA ÉS A TÖRTÉNELEM

A BIBLIAI TÖRTÉNELEM RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A pátriárkák: Ábrahám, Izsák és Jákob

A héberek története Mózes első könyvében (1Móz 12,1–3) azzal kezdődik, hogy Isten megparancsolja Ábrahámnak, hagyja el hazáját, és menjen abba az országba, amelyet Isten mutat majd számára. Mózes első könyve 11. részének 31–32. verséből világosan kitűnik, hogy Ábrahám családja a dél-mezopotámiai Urból indult el (habár némelyek egy másik, északon fekvő Ur mellett kardoskodnak), és Háránban telepedett le. Mózes első könyvének 12. része elbeszéli a hosszas utazást Háránból Egyiptomba, és azt, hogy közben Ábrahám megállt Sekemben és Bételben, majd Egyiptomból ismét visszatért Bételbe (1Móz 13,3). A tudósok véleménye még ma is erősen eltérő arról, mikor élt Ábrahám. Egyesek szerint bizonyos érvek a Kr. e. 1750 körüli időszak mellett szólnak, mások viszont úgy vélik, hogy a róla szóló mondák az izráeli királyság (a 10. századtól) vagy a száműzetés utáni kor (a 6. századtól) idejét tükrözik.

Az Ábrahámról és Izsákról szóló történetek e pátriárkák nevét a Bételben, Sekemben, Hebrónban és Beér-Sebában játszódó eseményekkel kapcsolatban említik (ha Ábrahámnak az öt király szövetsége elleni hadi vállalkozásaitól – 1Móz 14 – eltekintünk). Amikor arról esik szó, hogy Ábrahám szolgáját, Eliézert feleségért küldte (1Móz 24), ismét előfordul Észak-Mezopotámia, és ez megteremti a kapcsolatot azzal az elbeszéléssel, amelyből megtudjuk, hogy Jákob Ézsau haragja elől Háránba menekült. Jákob története József Egyiptomba való eladásának epizódjával és a rá következő éhínség elbeszélésével zárul. Ez az éhínség végül, József és testvérei kibékülése után, arra vezetett, hogy Jákob és családja áttelepült Egyiptomba.

A pátriárkák korának hagyományai végső formájuk-

A termékeny félhold
Az ókori Babilónia, Izráel és a Jordán völgyétől keletre fekvő országok térségének feltűnő sajátsága a termékeny vidékek és a sivatag ellentéte. Babilóniában a termékenység elsősorban az Eufrátesz és a Tigris folyóktól, valamint ezek mellékfolyóitól, Izráelben és Szíriában viszont a lehulló csapadéktól és a forrásoktól függött. Mivel az emberi településrendszer kialakulását a termékenység határozta meg, ebből következően Izráel átmeneti helyet foglalt el a délnyugaton elterülő Egyiptom, illetve az északon és keleten létrejött hatalmas Asszír és Babilóni Birodalom között.

ban több fontos teológiai témával foglalkoznak. Ezek a következők: Kanaán földjének odaígérése Ábrahámnak és utódainak; az Ábrahámnak csodás módon adott örökös; Sára, Rebeka és József megoltalmazása a gondviselés által. Az elbeszélt történetek arra utalnak, hogy Izráel és későbbi közvetlen szomszédai rokoni kapcsolatban álltak egymással, de különböztek is egymástól: Ammón és Móáb mindketten Lót fiai voltak (1Móz 19,37–38), Edómot pedig Ézsau alapította. Amint a történet előrehalad, egyes szereplői – például Lót és Ézsau – háttérbe szorulnak, nyilvánvalóvá válik, hogy Isten szándékainak igazi végrehajtói Ábrahám, Izsák és Jákob.

A pátriárkákat gyakran „félnomádoknak", vagyis a mai beduinokhoz hasonlóknak tartják. Az ilyen összehasonlítások nem meggyőzőek. Ha ugyanis elfogadjuk azt a véleményt, hogy a pátriárkákról szóló történetek hiteles információkat tartalmaznak, akkor komolyan kell vennünk azt is, hogy Ábrahám olyan városi lakosként jelenik meg előttünk, aki elhagyta otthonát. Amíg úton volt, életmódjában természetesen alkalmazkodnia kellett a kényszerítő körülményekhez, és Kanaán földje bizonyára némileg másképpen nézett ki a Kr. e. II. évezredben, mint manapság. Egyébként a beduinoknak is megvan a maguk történelme, és az „időtlen sivatag"-ban sem szakadtak el a világtól.

Az Exodustól a kanaáni letelepedésig (Kr. e. 1300?–Kr. e. 1100?)

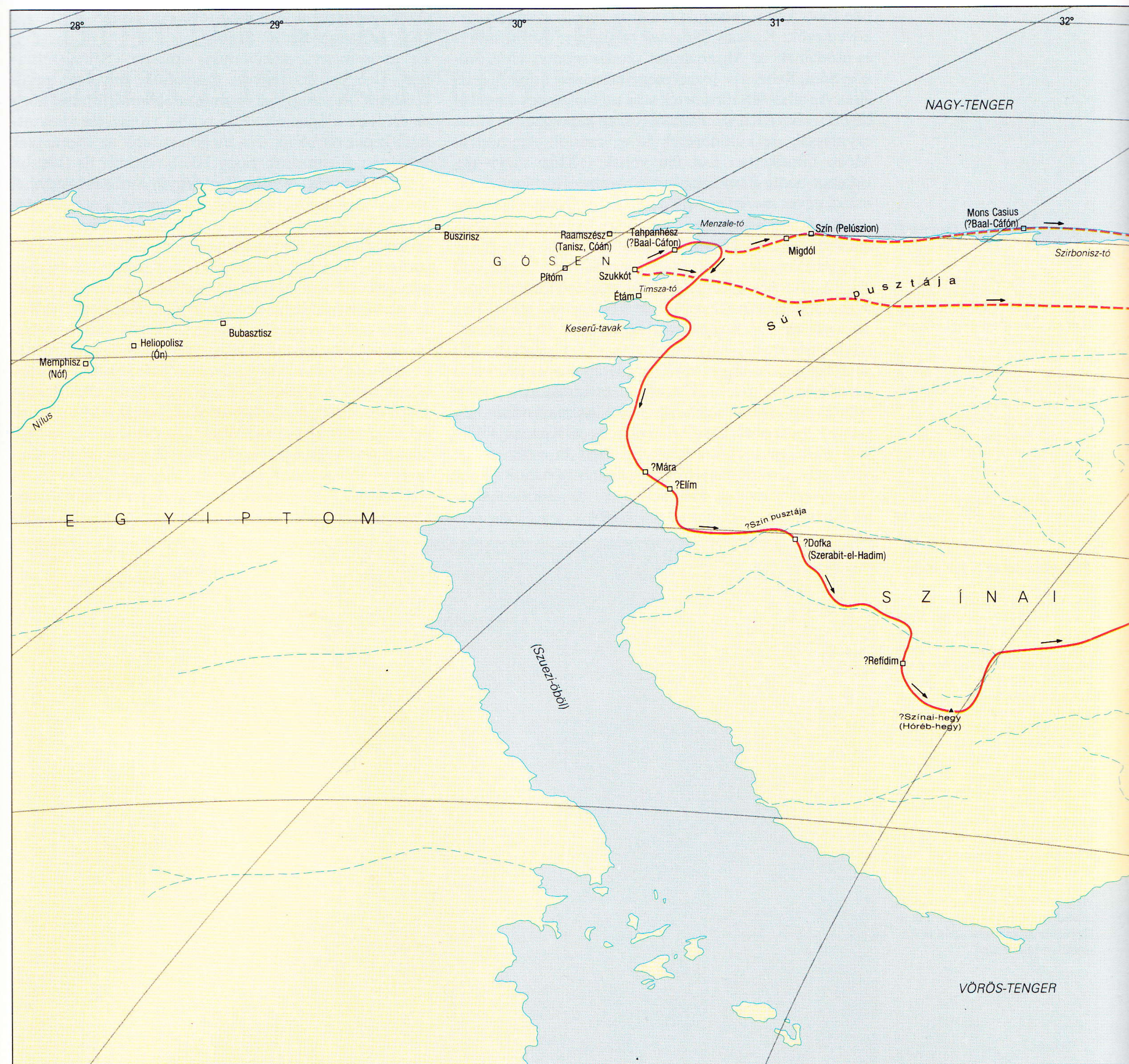
Ezt az eseménysort (kivonulás – puszta – Színai-félsziget – letelepedés) együtt tárgyaljuk, mivel az egyes részletek összefüggnek egymással. Nem állítható, hogy az erről az időszakról szóló bibliai elbeszélés áttekinthető képet tár elénk. Ha megmaradunk az események felszínén, megtudjuk, hogy Jákob tizenkét fia (később a tizenkét törzs megalapítói) Egyiptomba ment, ahol azután szolgaságra vetették őket, majd *valamennyien* elhagyták Egyiptomot, a pusztában vándoroltak, útközben a Színai-hegyen megkapták a „Törvényt", végül pedig fegyveres erővel elérték, hogy letelepedhessenek a transzjordániai Ammónban és Gileádban, valamint a Jordán folyó nyugati partján lévő terület nagy részén.

Alaposabb vizsgálódás után azonban felfedezhetők olyan adatok, amelyek azt mutatják: a helyzet sokkal bonyolultabb volt. Az itt ismertetésre kerülő részletek ellentétesek az előző bekezdésben körvonalazott egyszerű és egyértelmű elképzeléssel, sőt egyes esetekben egymásnak is ellentmondanak. Felsorolásuk tehát nem jelenti azt, hogy egyet kell értenünk velük, de azt sem, hogy el kell vetnünk őket.

1/ Mózes 1. könyvének 34. része Sekem meghódítását úgy beszéli el, mintha a pátriárkák korában, a kivonulás

Ábrahám, Izsák és Jákob vándorlásai
Az Ábrahámról, Izsákról és Jákobról szóló történetekben olyan nagy létszámú családok szerepelnek, amelyek nyájaikkal és egyéb javaikkal együtt egyik helyről a másikra vándorolnak. A hagyomány több alkalommal is azt állítja, hogy Észak-Mezopotámiából származtak, illetve hogy esetleg Dél-Mezopotámiából jöttek. Kapcsolatuk Kanaánnal (a későbbi Izráellel) nem volt tartós, és végül Egyiptomba távoztak onnan. Ennek ellenére a sekemi és a bételi oltárok felépítése, valamint az, hogy Hebrónban temetkezési helyet vásároltak, azt mutatja, hogy igényt tartottak erre a területre. Az újabb tudományos vizsgálódások szerint a pátriárkák családjának egyes tagjai Jákob Egyiptomba távozása után is Kanaánban maradtak.

előtt került volna rá sor. Józsua könyvében nincs határozott utalás e terület meghódítására. 2/ Mózes 1. könyvének 18. részéből úgy tűnik, Júda nem ment el Egyiptomba, hanem Kanaánban maradt. 3/ A 4Móz 21,13-ból az következik, hogy az izráeliek nem a Jordánon átkelve, keletről, hanem dél felől hatoltak be Kanaánba. 4/ Ugyancsak Mózes 4. könyve (33,41–49) arra enged következtetni, hogy az izráeliek egyik „hulláma" Edómon és Móábon keresztül már korábban, a 14. században, tehát még a kivonulás előtt eljutott Kanaánba. 5/ A törzsek felsorolása eltérő módon jelenik meg. Mózes 5. könyvének 33. részéből hiányzik Simeon, és a törzsek száma úgy egészül ki tizenkettőre, hogy József háza megoszlik Efraim és Manasse között. E pontok még továbbiakkal is kiegészíthetők, és az az olvasó, helyesen teszi, ha áttanulmányozza az Izráel történetével foglalkozó alapvető kritikai elemzéseket.

Ha az első bekezdésben felvázolt, ott felszínesnek mondott képet vesszük alapul, azt találjuk, hogy a héberek Egyiptomban Gósen földjén telepedtek le (1Móz 47,27), majd valamikor József halála után rabszolgákként munkacsapatokba osztották, és Pitóm, valamint Raamszész városok újjáépítésére kényszerítették őket (2Móz 1,11). A szolgaság idejét általában vagy I. Széthi (Kr. e. 1306–1290) uralkodásának korára teszik – ő ugyanis nagyszabású építkezései vállalkozásairól híres –, vagy II. Ramszesz (1290–1224) korára, feltéve, hogy a Mózes 2. könyvében (1,11) említett Raamszész a Nílus-delta keleti részében lévő Per-Ramszesz nevű hellyel azonosítható, mivel II. Ramszesz volt az, aki a

Az Exodus útvonalai
A kivonulás pontos útvonala nem ismeretes. A bibliai történetek úgy is értelmezhetők, hogy a héberek esetleg két vagy több hullámban távoztak Egyiptomból. Ez a feltételezés azonban nem jelenti azt, mintha elvethető volna, hogy a távozás annak a közös elhatározásnak alapján ment végbe, amelyről a zsidó húsvét alkalmával mindmáig megemlékeznek. Térképünkön a szóba jöhető lehetőségeket tüntetjük fel, és egyben a felmerülő kétségekre is felhívjuk a figyelmet.

fővárost ide telepítette át. A kivonulás idején uralkodó fáraó pedig annak az uralkodónak volt az utóda, aki az elnyomás korában ült a trónon (2Móz 2,23), tehát vagy II. Ramszesz vagy Merneptah (1224–1214). Az útvonal, amelyen a héberek Gósenből eljutottak a Vörös-tengerig (egyesek úgy vélik, helyesebb Nádas-tengerről beszélni), vita tárgya. A hagyományos útvonal hívei szerint a héberek mielőtt a Keserű-tavak felé indultak, átkeltek a Menzale-tó egyik déli kiszögellésén, majd a Szuezi-öböl keleti partjától kissé keletre húzódó úton haladtak, ezután elkanyarodtak a szárazföld belseje, a Színai-hegy hagyomány szerinti helye: a Dzsebel-Músza felé. Egy másik rekonstrukciós elképzelés szerint a héberek a Timsza-tó túloldalán keletnek fordultak, és a Színai-hegy másik feltételezett helye, a Dzsebel Hellal felé haladtak tovább. A harmadik felfogás hívei úgy gondolják, a héberek a Földközi-tengert a Szirbonisz-tótól elválasztó földsávon vonultak, és itt játszódott le a „vörös-tengeri megszabadulás".

A kivonuláskor és a pusztai vándorláskor követett útvonalat nehéz rekonstruálni, mivel a Bibliában említett helyek közül sok azonosításának kicsi a valószínűsége. Egyes szakemberek szerint az útról beszámoló leírás későbbi zarándokok tapasztalatai alapján készült, és nem a vándorlások korának emlékeiből.

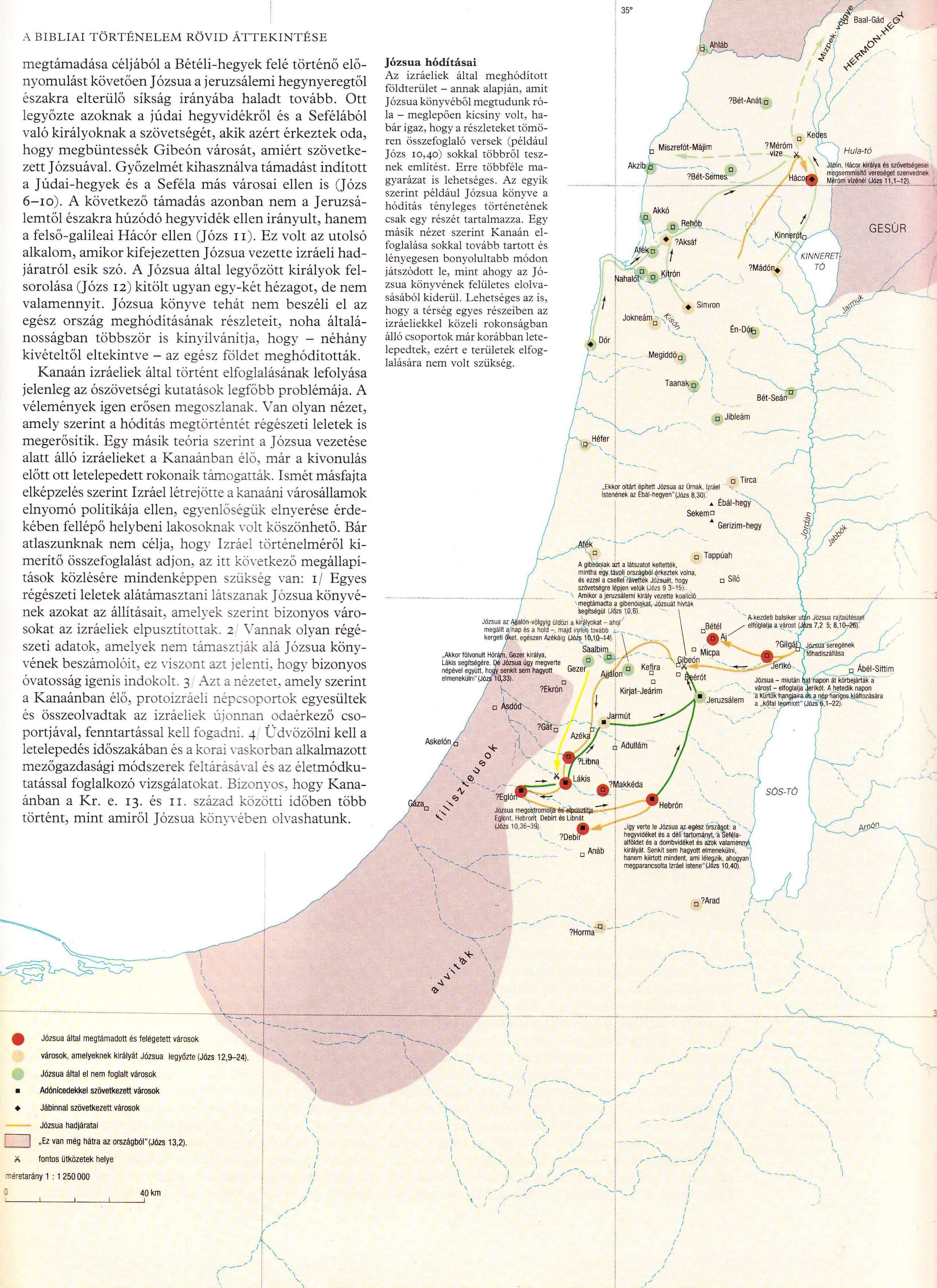
Kanaán meghódítása csak kevés földrajzi vonatkozású problémát vet fel, de ha a Józsua könyve szerint megtámadott és meghódított területeket feltérképezzük, az így kapott képen igen meghökkentő hézagok mutatkoznak. Az első Jerikó elleni támadást, majd az Aj

megtámadása céljából a Bétéli-hegyek felé történő előnyomulást követően Józsua a jeruzsálemi hegynyeregtől északra elterülő síkság irányába haladt tovább. Ott legyőzte azoknak a júdai hegyvidékről és a Sefélából való királyoknak a szövetségét, akik azért érkeztek oda, hogy megbüntessék Gibeón városát, amiért szövetkezett Józsuával. Győzelmét kihasználva támadást indított a Júdai-hegyek és a Seféla más városai ellen is (Józs 6–10). A következő támadás azonban nem a Jeruzsálemtől északra húzódó hegyvidék ellen irányult, hanem a felső-galileai Hácór ellen (Józs 11). Ez volt az utolsó alkalom, amikor kifejezetten Józsua vezette izraéli hadjáratról esik szó. A Józsua által legyőzött királyok felsorolása (Józs 12) kitölt ugyan egy-két hézagot, de nem valamennyit. Józsua könyve tehát nem beszéli el az egész ország meghódításának részleteit, noha általánosságban többször is kinyilvánítja, hogy – néhány kivételtől eltekintve – az egész földet meghódították.

Kanaán izráeliek által történt elfoglalásának lefolyása jelenleg az ószövetségi kutatások legfőbb problémája. A vélemények igen erősen megoszlanak. Van olyan nézet, amely szerint a hódítás megtörténtét régészeti leletek is megerősítik. Egy másik teória szerint a Józsua vezetése alatt álló izráelieket a Kanaánban élő, már a kivonulás előtt ott letelepedett rokonaik támogatták. Ismét másfajta elképzelés szerint Izráel létrejötte a kanaáni városállamok elnyomó politikája ellen, egyenlőségük elnyerése érdekében fellépő helybeni lakosoknak volt köszönhető. Bár atlaszunknak nem célja, hogy Izráel történelméről kimerítő összefoglalást adjon, az itt következő megállapítások közlésére mindenképpen szükség van: 1/ Egyes régészeti leletek alátámasztani látszanak Józsua könyvének azokat az állításait, amelyek szerint bizonyos városokat az izráeliek elpusztítottak. 2/ Vannak olyan régészeti adatok, amelyek nem támasztják alá Józsua könyvének beszámolóit, ez viszont azt jelenti, hogy bizonyos óvatosság igenis indokolt. 3/ Azt a nézetet, amely szerint a Kanaánban élő, protoizráeli népcsoportok egyesültek és összeolvadtak az izráeliek újonnan odaérkező csoportjával, fenntartással kell fogadni. 4/ Üdvözölni kell a letelepedés időszakában és a korai vaskorban alkalmazott mezőgazdasági módszerek feltárásával és az életmódkutatással foglalkozó vizsgálatokat. Bizonyos, hogy Kanaánban a Kr. e. 13. és 11. század közötti időben több történt, mint amiről Józsua könyvében olvashatunk.

Józsua hódításai

Az izráeliek által meghódított földterület – annak alapján, amit Józsua könyvéből megtudunk róla – meglepően kicsiny volt, habár igaz, hogy a részleteket tömören összefoglaló versek (például Józs 10,40) sokkal többről tesznek említést. Erre többféle magyarázat is lehetséges. Az egyik szerint például Józsua könyve a hódítás tényleges történetének csak egy részét tartalmazza. Egy másik nézet szerint Kanaán elfoglalása sokkal tovább tartott és lényegesen bonyolultabb módon játszódott le, mint ahogy az Józsua könyvének felületes elolvasásából kiderül. Lehetséges az is, hogy a térség egyes részeiben az izráeliekkel közeli rokonságban álló csoportok már korábban letelepedtek, ezért e területek elfoglalására nem volt szükség.

A bírák kora és a királyság kialakulása (Kr. e. 1100–1000)

A Bírák könyve szerint a bírák időszakában a szomszédos népek betörései voltak a legfontosabb események. A beszámoló ezeket Isten büntetésének tekinti, amiért Izráel más istenekhez pártolt tőle.

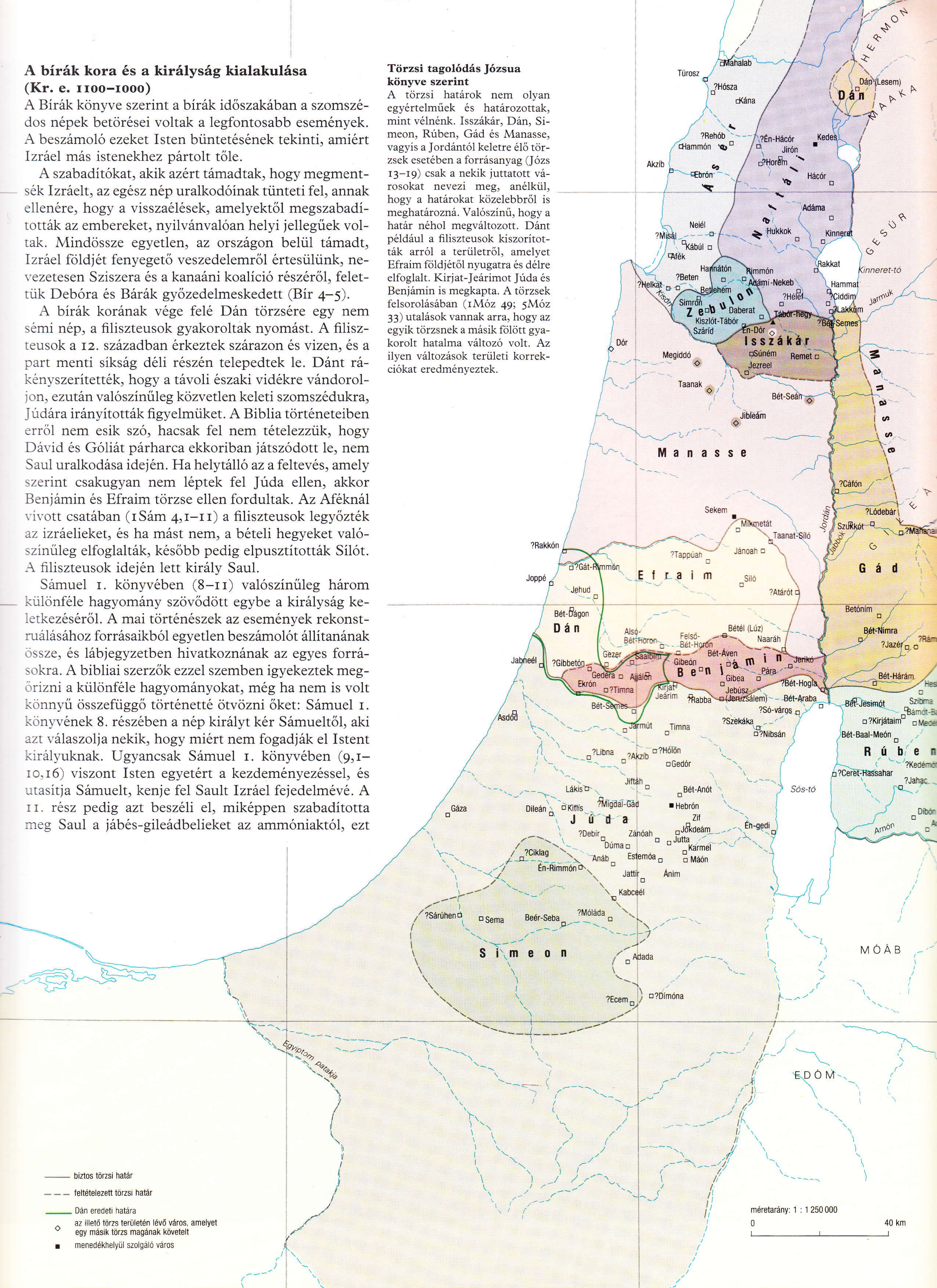
A szabadítókat, akik azért támadtak, hogy megmentsék Izráelt, az egész nép uralkodóinak tünteti fel, annak ellenére, hogy a visszaélések, amelyektől megszabadították az embereket, nyilvánvalóan helyi jellegűek voltak. Mindössze egyetlen, az országon belül támadt, Izráel földjét fenyegető veszedelemről értesülünk, nevezetesen Sziszera és a kanaáni koalíció részéről, felettük Debóra és Bárák győzedelmeskedett (Bír 4–5).

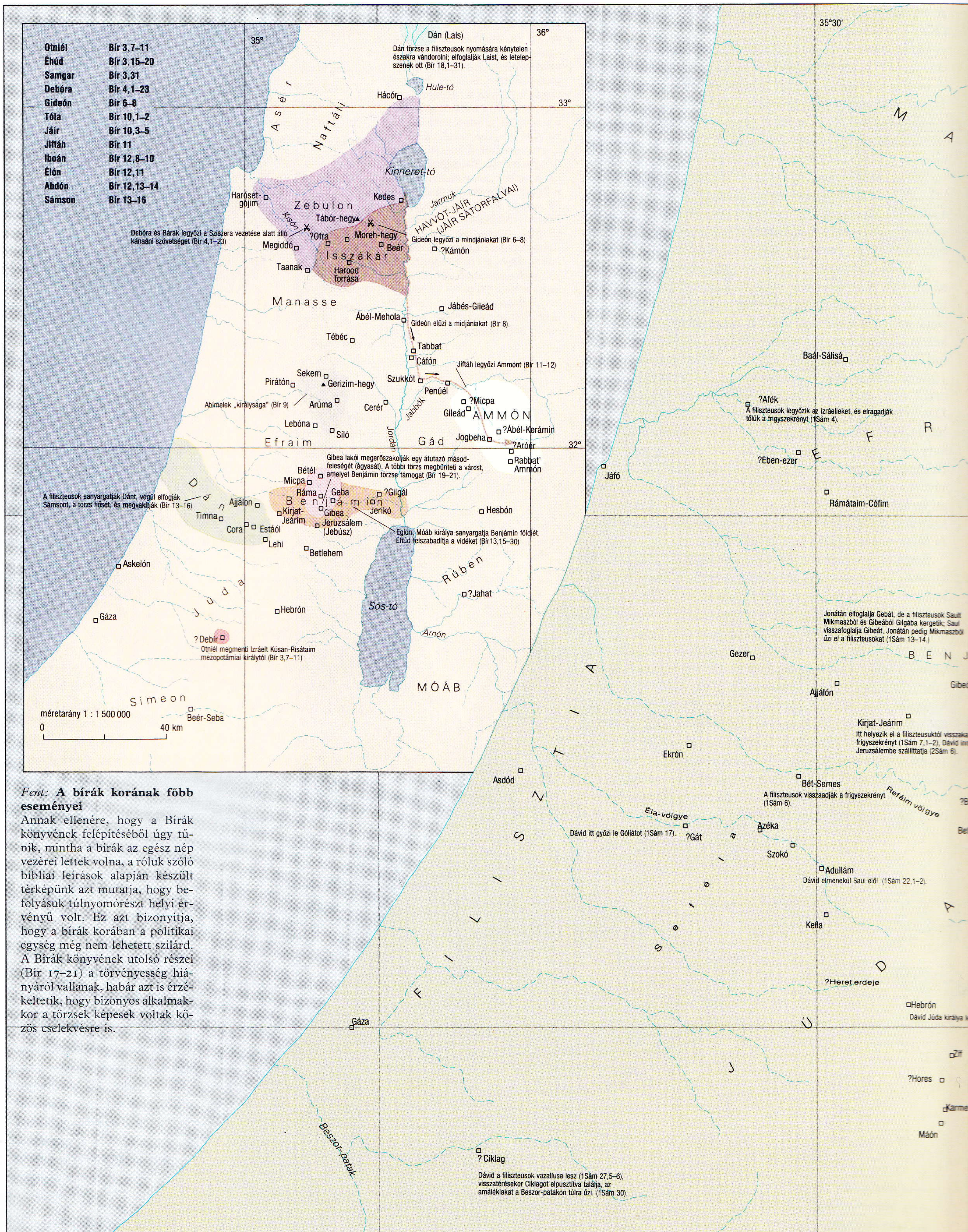
A bírák korának vége felé Dán törzsére egy nem sémi nép, a filiszteusok gyakoroltak nyomást. A filiszteusok a 12. században érkeztek szárazon és vizen, és a part menti síkság déli részén telepedtek le. Dánt rákényszerítették, hogy a távoli északi vidékre vándoroljon, ezután valószínűleg közvetlen keleti szomszédukra, Júdára irányították figyelmüket. A Biblia történeteiben erről nem esik szó, hacsak fel nem tételezzük, hogy Dávid és Góliát párharca ekkoriban játszódott le, nem Saul uralkodása idején. Ha helytálló az a feltevés, amely szerint csakugyan nem léptek fel Júda ellen, akkor Benjámin és Efraim törzse ellen fordultak. Az Aféknál vívott csatában (1Sám 4,1–11) a filiszteusok legyőzték az izráelieket, és ha mást nem, a bételi hegyeket valószínűleg elfoglalták, később pedig elpusztították Sílót. A filiszteusok idején lett király Saul.

Sámuel 1. könyvében (8–11) valószínűleg három különféle hagyomány szövődött egybe a királyság keletkezéséről. A mai történészek az események rekonstruálásához forrásaikból egyetlen beszámolót állítanának össze, és lábjegyzetben hivatkoznának az egyes forrásokra. A bibliai szerzők ezzel szemben igyekeztek megőrizni a különféle hagyományokat, még ha nem is volt könnyű összefüggő történetté ötvözni őket: Sámuel 1. könyvének 8. részében a nép királyt kér Sámueltől, aki azt válaszolja nekik, hogy miért nem fogadják el Istent királyuknak. Ugyancsak Sámuel 1. könyvében (9,1–10,16) viszont Isten egyetért a kezdeményezéssel, és utasítja Sámuelt, kenje fel Sault Izráel fejedelmévé. A 11. rész pedig azt beszéli el, miképpen szabadította meg Saul a jábés-gileádbelieket az ammóniaktól, ezt

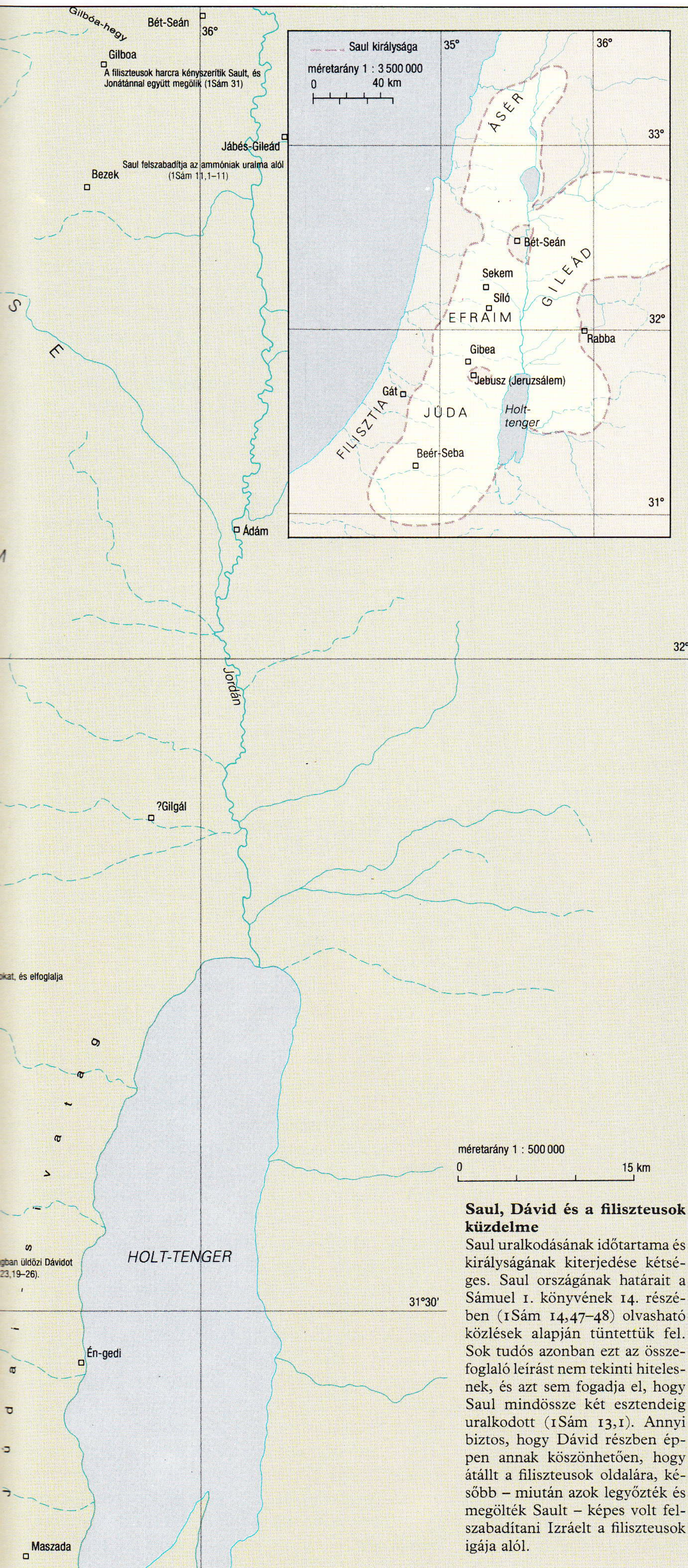
Törzsi tagolódás Józsua könyve szerint

A törzsi határok nem olyan egyértelműek és határozottak, mint vélnénk. Isszákár, Dán, Simeon, Rúben, Gád és Manasse, vagyis a Jordántól keletre élő törzsek esetében a forrásanyag (Józs 13–19) csak a nekik juttatott városokat nevezi meg, anélkül, hogy a határokat közelebbről is meghatározná. Valószínű, hogy a határ néhol megváltozott. Dánt például a filiszteusok kiszorították arról a területről, amelyet Efraim földjétől nyugatra és délre elfoglalt. Kirjat-Jeárimot Júda és Benjámin is megkapta. A törzsek felsorolásában (1Móz 49; 5Móz 33) utalások vannak arra, hogy az egyik törzsnek a másik fölött gyakorolt hatalma változó volt. Az ilyen változások területi korrekciókat eredményeztek.

Fent: **A bírák korának főbb eseményei**
Annak ellenére, hogy a Bírák könyvének felépítéséből úgy tűnik, mintha a bírák az egész nép vezérei lettek volna, a róluk szóló bibliai leírások alapján készült térképünk azt mutatja, hogy befolyásuk túlnyomórészt helyi érvényű volt. Ez azt bizonyítja, hogy a bírák korában a politikai egység még nem lehetett szilárd. A Bírák könyvének utolsó részei (Bír 17–21) a törvényesség hiányáról vallanak, habár azt is érzékeltetik, hogy bizonyos alkalmakkor a törzsek képesek voltak közös cselekvésre is.

Saul, Dávid és a filiszteusok küzdelme
Saul uralkodásának időtartama és királyságának kiterjedése kétséges. Saul országának határait a Sámuel 1. könyvének 14. részében (1Sám 14,47–48) olvasható közlések alapján tüntettük fel. Sok tudós azonban ezt az összefoglaló leírást nem tekinti hitelesnek, és azt sem fogadja el, hogy Saul mindössze két esztendeig uralkodott (1Sám 13,1). Annyi biztos, hogy Dávid részben éppen annak köszönhetően, hogy átállt a filiszteusok oldalára, később – miután azok legyőzték és megölték Sault – képes volt felszabadítani Izráelt a filiszteusok igája alól.

követően „újították meg" a királyságot. Saul uralkodásáról, annak kezdetéről nem sokat tudunk. Nem tudjuk azt sem, mennyi ideig uralkodott (a becslések 2 és 32 év között változnak), és azt sem, uralkodása meghozta-e a békét Izráelnek (vö. 1Sám 14,47–48), vagy csupán rövid epizód volt, amelynek során az izráeliek több-kevesebb ellenállást fejtettek ki a filiszteusokkal szemben.

Az újabb kutatások joggal teszik fel a kérdést: vajon valóban király volt-e Saul a szó szoros értelmében? Feltételezésük szerint a vezér vagy a törzsfő megfelelőbb elnevezés volna rá. Arra is rámutatnak, hogy sokkal fontosabb körülmények játszhattak közre a monarchia létrejöttében, mint amilyen a filiszteusok fenyegetése volt. Jóllehet általánosságban elfogadhatjuk ezt a nézetet, azért még messze vagyunk attól, hogy a filiszteus veszélyt a társadalmi és egyéb tényezők összefüggésében vizsgálódás tárgyává tehessük.

Sault és fiait a Gilboa-hegyen vagy annak közelében, a Jezreel-völgy peremén vívott csatában, a filiszteusok megölték, és így Dávidra hárult a feladat, hogy a kudarcot sikerré változtassa, aminek eredményeként egész kis birodalom került Izráel fennhatósága alá.

Dávid rendkívül talányos alak, erős móábi és ammóni kapcsolatokkal. Miután Saul elűzte az udvarból, főleg mert azt gyanította, hogy Dávid szemet vetett a trónra, a száműzöttek életét élte, és az elégedetlenkedőkből kisebb csoportot tömörített maga köré (1Sám 22,1–2). Amikor Saul üldözése elviselhetetlenné vált, átszökött a filiszteusokhoz, és Ákisnak, Gát királyának vazallusa lett. A délen fekvő Ciklag városából titokban igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni Júda népével. Amikor azután Saul meghalt, Dávid kerülte az ellenségeskedést az izráeliekkel. Később Júda királya lett, és – valószínűleg a filiszteusok jóváhagyásával – Hebrónból uralkodott. Abnérnek, Saul hadvezérének, és Ísbósetnek, Saul utódának halála után Dávidot felkérték, legyen egész Izráel királya. Az ezt követő események pontos sorrendje nem világos, de végül oda vezettek, hogy a jebúsziaktól Dávid által elfoglalt Jeruzsálem lett a főváros. Dávid döntő vereséget mért a filiszteusokra, és az izráeliek uralmát kiterjesztette Damaszkuszra, Ammónra, Móábra és Edómra. A jelek szerint sikeresebb katona volt, mint amilyen király. Uralkodása alatt két ízben is lázadás tört ki ellene. Az egyik felkelést fia, Absálom vezette. Dávid nagysága tagadhatatlan minden gyarlósága és hibája ellenére. Teljesen megváltoztatta népe katonai és politikai helyzetét, és azzal, hogy politikai és vallási fővárosává Jeruzsálemet választotta, egyszer s mindenkorra megalapozta a város hírnevét.

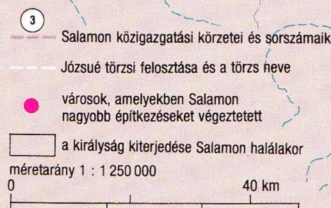
Salamon uralkodásától Jeruzsálem elestéig (kb. Kr. e. 970-től 587-ig)

Dávid utóda, Salamon az apja által lerakott alapokra építve, sok tekintetben sikerre segítette Izráelt. Jeruzsálem gyarapodott, és az északkeleti hegyen elkészült a Dávid városára alátekintő templom. Számos város újjáépült. Salamon kereskedelmi kapcsolatokat épített ki a környező országokkal, és nagy tekintélyre tett szert bölcs mondásai és dalai révén. Az udvari élet uralkodása idején fényűző volt. A sikerek mellett azonban kudarcok is érték, Dávid birodalmának egyes részei elszakadtak, sőt Salamon néhány izráeli várost is átengedett Tírosznak, hogy építkezéseinek költségeit kifizethesse. Júdától északra az izráeliek soraiból rabszolgamunkára besorozott csoportok dolgoztak.

Amikor Salamon Kr. e. 928 körül meghalt, az északi törzsek ragaszkodtak hozzá, hogy mielőtt elfogadják

Fent: **Dávid birodalma**
Dávidnak nem csupán Izráel és Júda függetlenségét sikerült helyreállítania, hanem valóságos kis birodalmat teremtett, amelynek Jeruzsálem lett a fővárosa. A zsidók átalakulása alávetett népből birodalmat kormányzó nemzetté nem mehetett végbe nagyobb változások és megrázkódtatások nélkül. Dávidnak két ellene irányuló lázadást is le kellett vernie. Az egyiket fia, Absalóm, a másikat Benjámin törzsének egyik tagja vezette.

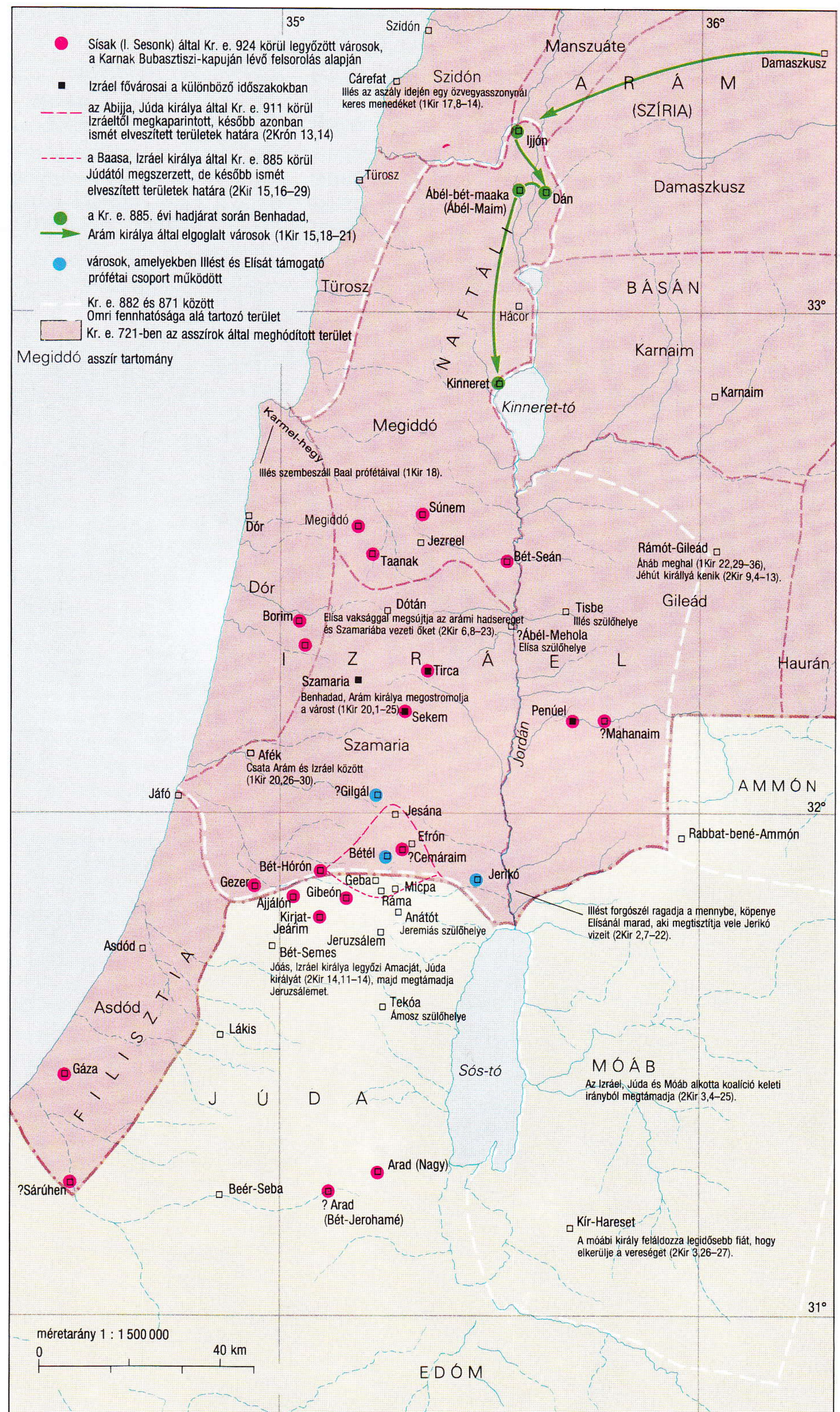
Jobbra: **Salamon közigazgatási körzetei**
Az ország közigazgatási körzetekre történő felosztását elsősorban azok a feladatok tették szükségessé, amelyek Salamon építkezéseinek finanszírozásával és kivitelezésével kapcsolatosak. Annak ellenére, hogy a pontos körzethatárokat nem ismerjük, annyi biztos, hogy megvonásukkor a Józsua könyvének 13–19. részében ismertetett törzsi határokra nem voltak tekintettel.

királyuknak Roboámot, Salamon fiát, előterjeszthessék panaszaikat. Roboám azok tanácsát fogadta meg, akik arra buzdították, hogy ne legyen engedékeny, aminek következményeként tíz északi törzs, Jeroboám vezetésével fellázadt ellene, és Izráel néven királyságot hozott létre. Fővárosuk kezdetben Sekem volt. Az ország kettészakadásának közvetlen oka az lehetett, hogy Salamon uralkodása alatt az északi törzsek élete megnehezült, nélkülözni kényszerültek. Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy a törzsek politikai egysége soha nem volt szilárd. A filiszteus fenyegetéssel szemben egyesültek ugyan, de már Dávidnak is át kellett vészelnie két felkelést, és közülük a második északon támadt lázadás volt. A Királyok könyve 11. részének szerzője szerint a kettészakadást Salamon hitehagyása okozta, mivel Izráel Istenétől nagyszámú idegen feleségeinek isteneihez pártolt. Bizonyára ez a hitehagyás tette vakká Salamont a társadalmi igazságosság iránt, holott ez lényeges alkotórésze volt Izráel és Isten kapcsolatának.

Az új északi királyságot valószínűleg nemcsak a társadalmi igazságosság jegyében hozták létre, hanem a vallás érdekeire is hivatkozva. Jeroboám két szentélyt létesített, egyet Bételben és egyet Dánban, bennük aranyborjúkkal, mint a láthatatlan Isten trónusával, és kihirdette népének: „Íme, Elóhím, ó Izráel, aki kihozott téged Egyiptomból!" (1Kir 12,28). A héber „Elóhím" szó Istennek és isteneknek egyaránt fordítható. A Királyok 1. könyvének szerzője amikor beszámolt az eseményről, istenekre gondolt, mivel az északi királyság létesítése a déliek szemében a hitehagyás felé tett lépés volt. [A Biblia magyar fordításában ez a szöveg olvasható: „Itt vannak isteneid, ó Izráel, akik kihoztak téged Egyiptomból!" – A ford.] Jeroboám számára azonban, akit Ahija próféta buzdított a lázadásra, az új királyság nyilván kísérlet volt az ősi, még a kivonulás idejéből származó vallás megerősítésére, amelyet a Jeruzsálembe való átköltözéssel, annak új templomával és az ott kialakult királyi ideológiával szem elől tévesztettek.

Júda (és Benjámin) déli királysága és Izráel között a határ, a jelek szerint, nagyjából a jeruzsálemi nyereg és a Bétéli-hegyek közé eső területen húzódott, de a két királyság – egymással folytatott küzdelmétől függően – még több évtizeden át változott. Mindkét országot súlyosan érintő esemény volt I. Sesonk (Sísák) egyiptomi fáraó (Kr. e. 945–924) hadjárata Kr. e. 924 körül. A támadás nyilván mind Júda, mind Izráel fontosabb megerődített városai ellen irányult, abból a célból, hogy meggyengítse mindkét királyságot. Sesonk súlyos hadisarcot vetett ki Jeruzsálemre, és az ő hadjárata lehetett az oka annak, hogy Jeroboám fővárosát Sekemből a transzjordániai Penúelbe helyezte át.

A 9. század első éveiben Júda, Damaszkusszal szövetkezve, fölénybe került Izráellel szemben. Júda megszilárdította határait Izráel felé, Damaszkusz pedig a Felső-Galilea északi részén fekvő izráeli városokat fenyegette. 882/881 körül az északi királyságban polgárháború tört ki. Végül Omri (kb. 882/881–871) kerekedett fölül, és hozzáfogott, hogy Izráelt a régió leghatalmasabb kis országává tegye. Fővárosát az új településre, Szamariába helyezte át, leigázta Móáb földjét, és politikai befolyását kiterjesztette Júdára is. Az ő és fia, Aháb (kb. 873–852) uralma alatt az uralkodó körök határozottan megkísérelték, hogy Izráel Istenének vallását a türoszi Baáléval helyettesítsék. E célkitűzésnek legszenvedélyesebb szószólója, Aháb felesége, Jezabel volt. Ez a hivatalos politika heves ellenállást váltott ki az Illés és Elísa vezetése alatt álló prófétai csoportból. Ugyancsak Aháb uralkodása idején következett be Asszíria és Damaszkusz megerősödése. Az utóbbival Aháb több elkeseredett csatát vívott, mielőtt Rámót-Gileádban megölték. Aháb fiának, Jórámnak (Jehorám) uralkodása idején Elísa lázadást szított Omri és Aháb családja ellen, és egy Jehú nevű hadvezért kent fel királlyá. Jehúnak (842–814) sikerült megölnie mindekit, aki Omrival és Ahábbal rokonságban állt, és kiszorítania Baál vallását a hivatalos kultuszból. Súlyos adót kellett azonban fizetnie Asszíriának, és mind ő, mind fia, Joáház sokat szenvedett az arámi királytól, Hazáéltól. Júdában az Omri házából való anyakirályné, Atalja ellen kitört forradalom Joást ültette trónra. Hazáel az ő

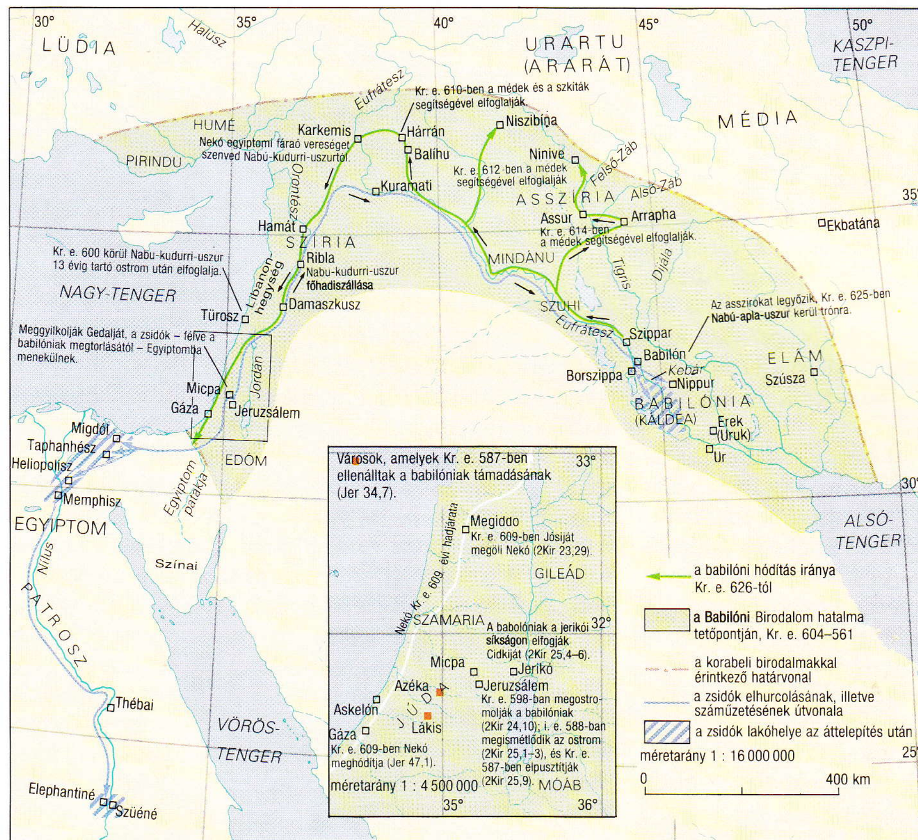
A kettészakadt királyság kora
Ez az időszak (kb. Kr. e. 928 és 721 között) meglehetősen viszontagságos volt. Az északi királyságot (Izráel) északról Damaszkusz és Asszíria is fenyegette, míg végül Kr. e. 721-ben beolvasztották az Asszír Birodalomba. A 9. században azonban – rövid ideig – Omri és Aháb kisebb birodalom élére került, II. Jeroboám pedig, kevéssel az összeomlás előtt, ismét életre keltett valamit a régi dicsőségből. Kr. e. 924 körül az egyiptomi Sesonk (Sísak) betört Júdába és Izráelbe, ahol számos várost elpusztított.

Az Asszír Birodalom és hatása Júdára, illetve Izráelre
Asszíria erejét első ízben Kr. e. 853-ban, a karkari csatában tapasztalta meg Izráel és Júda. Áháb csapatokkal segítette az Asszíria-ellenes szövetséget. Kr. e. 802-ben a Damaszkusz felett aratott asszír győzelem enyhítette az Izráelre nehezedő szíriai nyomást, de kb. 738-tól kezdve Asszíria már Izráelt és Júdát is kezdte fenyegetni. Izráel 722/721-ben végül kénytelen volt letenni a fegyvert, Júda pedig 732 és 632 között az asszírok fennhatósága alá került.

uralkodása (836–798) idején is tovább sanyargatta az országot.

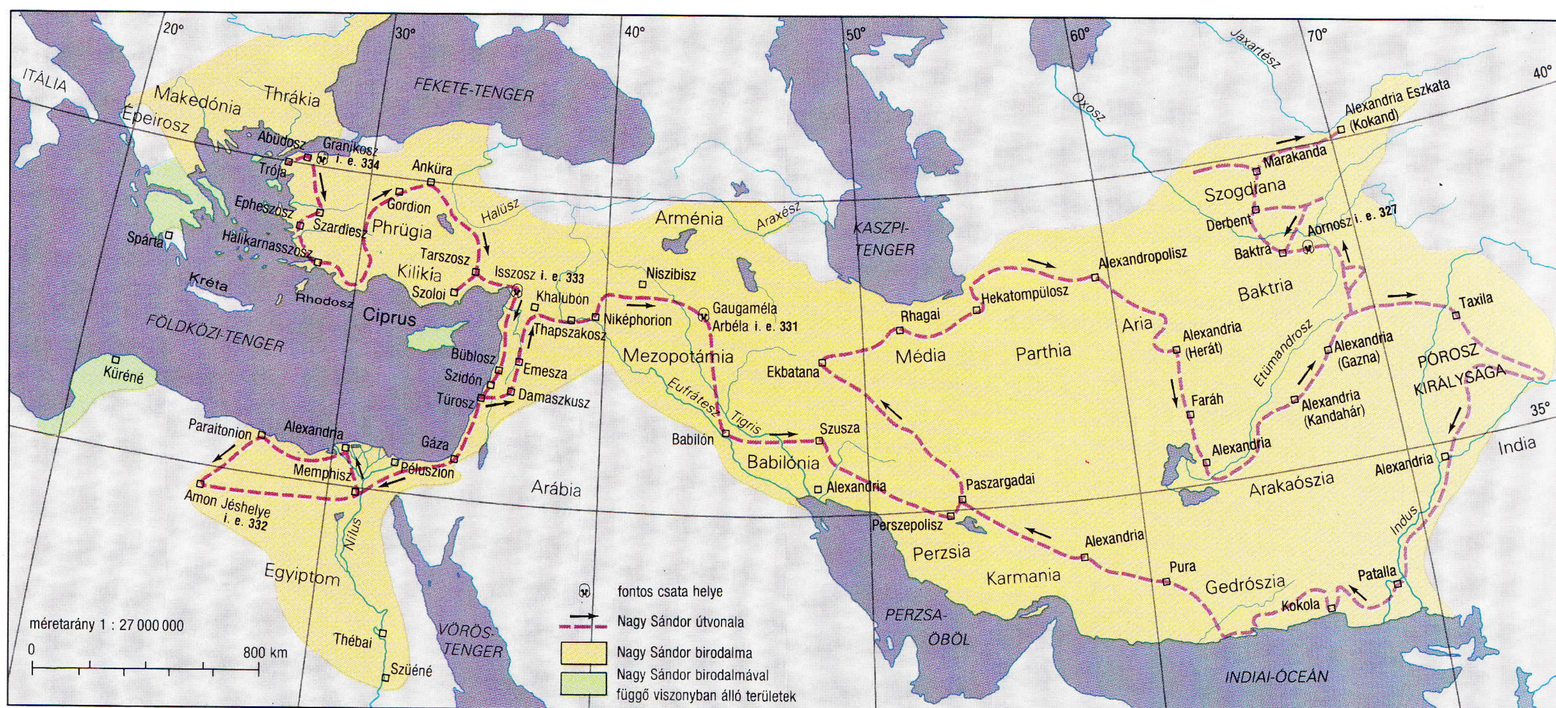
Mindkét királyságnak némi enyhülést jelentett a századforduló, amikor az asszírok döntő csapást mértek Damaszkuszra. Júdában Azarjának (kb. 785–733), Izráelben pedig Jeroboámnak (kb. 789–748) hosszú és sikeres uralkodás jutott osztályrészéül. A társadalmi igazságosságot ennek ellenére – különösen az északi királyságban – továbbra is figyelmen kívül hagyták, és a korszak végén megjelentek az első „klasszikus" próféták: Ámósz és Hóséa, akik terjeszteni kezdték jövendöléseiket a közelgő végítéletről, amely majd akkor következik be, ha nem térnek jó útra, és nem újul meg a vallás. 745-ben Tukulti-apil-ésarra került az asszír trónra. Ekkor a két királyságot ismét veszély fenyegette északról. A kis országoknak nem sikerült visszaverniük az asszír királyt, aki 733-ban elfoglalta Damaszkuszt, Galileát és az izráeli Transzjordániát. Áház, Júda királya, aki Ézsaiás tanácsa ellenére Izráellel és Damaszkusszal szemben az asszír királyhoz fordult segítségért, ekkor annak vazallusa lett. 724-ben Hóséa, Izráel királya fellázadt Asszíria ellen, aminek következményeként Szamariát ostrom alá vették. A város három esztendeig tartó ostrom után elesett, ezzel az északi királyság függetlensége véget ért. Sok embert elhurcoltak, helyükre az asszír birodalom más részeiből való lakosokat hoztak. Hizkija uralkodása idején (kb. 727–698) Júda megkísérelte lerázni magáról az asszír igát, ami Kr. e. 701-ben az ország megtámadásához

Balra: **Babilónia és Júda**
Júda Asszíriával szembeni ellenállása főként Jósiás uralkodása idejére esett, de csak alig járult hozzá Babilónia Asszíria feletti győzelméhez. Ezután már Babilónia fenyegette Júdát, Kr. e. 597-ben elfoglalta Jeruzsálemet, és Júdából tízezer személyt fogságba hurcolt. 587-ben, Cidkija felkelése után a babilóniak elpusztították Jeruzsálemet és annak templomát.

Lent: **A Perzsák és Júda**
Kr. e. 540-ben Kürosz, Perzsia királya legyőzte Babilónt, és így a száműzetésben élő zsidók egy része visszatérhetett Jeruzsálembe. A zsidó közösség, Ezsdrás és Nehémiás tevékenységének köszönhetően, megerősödött. Ők voltak azok, akik a perzsa király támogatásával újjászervezték a közösség vallási és magánéletét.

Nagy Sándor hódításai
Nagy Sándor hódításaival új fejezet kezdődött Izráel történetében. Nem csupán annyi történt, hogy a zsidók a perzsák uralmától megszabadulva, Nagy Sándor, majd Nagy Sándornak Egyiptomban, később Szíriában hatalomra jutott hadvezérei, és ez utóbbiak leszármazottainak uralma alá kerültek, hanem a görög nyelv, irodalom és kultúra elterjedése is nagy hatást gyakorolt a zsidók vallási életére, és bizonyára hozzájárult a kereszténység létrejöttéhez, sőt elterjedéséhez is. A tény, hogy az Újszövetség görögül, és nem héber vagy arámi nyelven íródott, szintén a Nagy Sándor hódításainak hatására bekövetkezett változások következménye volt.

vezetett. Ostrom alá vették Jeruzsálemet; a városnak sikerült ugyan egy ideig kitartania, de az asszír túlerőnek nem lehetett ellenállni. Manasse uralkodásának nagy részében Júda Asszíria fennhatósága alatt állt. Ekkor ismét felerősödtek a pogány vallási szertartások, és a bibliai szerzők ezt a kort Júda egyik legsötétebb időszakának tekintik.

Manasse halála egybeesett az asszír hatalom lehanyatlásával. Fiát két évvel később meggyilkolták, Jósija (640–609) nyolcéves korában, az Asszíria-ellenes lakosok támogatásával került a trónra. Uralkodása idején vallási megújulás ment végbe. Jeruzsálem kivételével valamennyi kultikus központot megszüntettek, a Templomot megtisztították az idegen vallások jelképeitől. Jósija befolyását kiterjesztette az egykori északi királyság egyes részeire is. Uralma tragikus véget ért: a megiddói csatában megölték, amikor meg akarta akadályozni, hogy II. Nékó egyiptomi fáraó (610–595) részt vehessen a harráni ütközetben, amelyben végül a babilóniak tönkreverték az asszír hadsereget.

Jósija halála után reformjai csakhamar feledésbe mentek, és Jeremiás próféta, akinek működése Kr. e. 627-ben kezdődött, ismételten figyelmeztette a népet a közelgő végítéletre. 597-ben Nabú-kudurri-uszur (Nebukadnezár, Nabukodonozor) babilóni király elfoglalta Jeruzsálemet, és ekkor került sor a három elhurcolás – az 597., az 587. és az 582. évi – közül a legjelentős ebbre. Jójákim (Jehojákim) király és Ezékiel is az elhurcoltak között volt ez alkalommal. 589-ben Jójákim nagybátyja, az 597 óta uralkodó Cidkija fellázadt Nabú-kudurri-uszur ellen. Jeruzsálemet ekkor megostromolták, és a város – Jeremiás tanácsa ellenére 18 hónapon át kitartott, végül azonban 587-ben elesett. Ekkor újabb, kisebb kitelepítésre került sor, a várost és a Templomot pedig lerombolták. Az országot Micpából kormányozták, a hatalom Gedalja (Gedalja ben Ahikam) kezében volt. Ez addig tartott, amíg a királyi család egyik tagja, Jismáel meg nem ölte Gedalját. A Gedaljához hű júdaiak, félve Babilónia megtorlásától, az egyiptomi Tahpanhészbe (valószínűleg a Nílus deltájának északkeleti részén lévő Tell-Dafanával azonos) menekültek, ahová magukkal vitték a vonakodó Jeremiást is.

A száműzetéstől a római uralom kezdetéig (Kr. e. 587–63)

A száműzetésbe hurcolt zsidókat a Babilón és Uruk közötti vidéken telepítették le, a két várost összekötő csatorna partján, amelyet Ezékiel (1,1) Kebár folyónak nevez. A királyt, Jójákint és a többi fontos személyt Babilónba vitték, és ott tartották fogva. A Babilóniában letelepedett száműzöttek meglepő dolgokat láttak maguk körül. Babilónia, csatornáival, kertjeivel és hatalmas épületeivel, sokak számára bizonyára a Júdában ismert civilizációnál és vallásnál magasabbrendűnek tűnt. A száműzetés, minden tragédiája ellenére, termékeny időszak volt. A hithű izráeliek körében sok vallási elképzelés született ekkor, és valószínűleg ebben a korszakban nyerte el az ószövetségi szövegek nagy része azt az alakját, amilyennek ma ismerjük. A száműzetés volt a zsidók – ahogyan elhurcolásuk után általában nevezték őket – szétszóródásának tulajdonképpeni kezdete a világ különböző részeibe. Amikor Kürosz perzsa király csapásai alatt Babilón összeomlott és a zsidók engedélyt kaptak, hogy visszatérhessenek Jeruzsálembe, sokan közülük ott maradtak, ahol voltak. Tudunk arról is, hogy Kr. e. az 5. század végén Egyiptomban is létezett zsidó kolónia: Elephantinében, a Nílus első vízesésétől északra. A perzsák egyiptomi uralmának időszakában az ott élő zsidók a perzsák zsoldoskatonái voltak, és saját templomuk is volt.

Azokra, akik 539 körül hazatértek Júdába, nehéz idők vártak, és Kr. e. 516-ig nem sikerült újjáépíteni a Templomot sem. Jeruzsálemet Nehémiás siralmas állapotban találta, ledőlt falakkal, kevés lakossal, sok társadalmi és vallási visszaéléssel. Nehémiás újból szabályozta Júda társadalmi és vallási életét, lerakta a fennmaradáshoz szükséges alapokat. Lehet, hogy már ekkor együtt tevékenykedett Ezsdrással, de az sem kizárt, hogy az utóbbi csak később, az ő nyomdokain haladva folytatta a munkát.

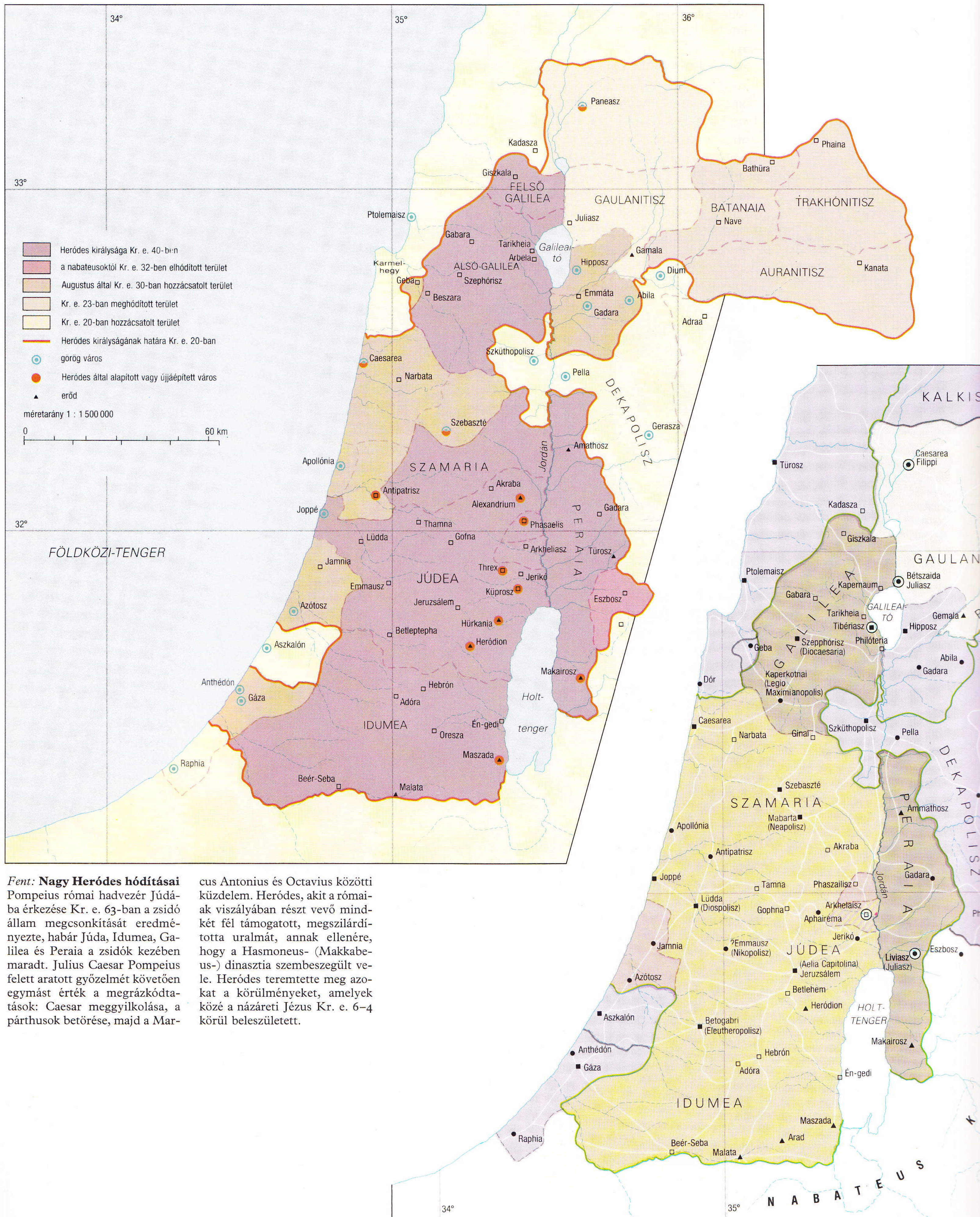
A következő fontosabb változást Nagy Sándor hódításai idézték elő, amelyek Kr. e. 333-ban, az isszoszi csatában a perzsák felett aratott győzelmét követték. Sándor beolvasztotta birodalmába Szíriát, Palesztínát és Egyiptomot, és ezzel megnyitotta az utat a görög nyelv és kultúra elterjedése előtt ezeken a területeken.

Kr. e. 323-ban bekövetkezett halála után Júda a Nagy Sándor egyik hadvezére által alapított dinasztia, a Ptolemaioszok uralma alá került. Ekkor kezdtek itt, elsősorban Transzjordániában, görög városokat alapítani. Kr. e. 200 és 198 között a szíriai görög uralkodók, a Szeleukidák elragadták Júdát Egyiptomtól. Jeruzsálemben kiéleződött az ellentét a görög kultúra hívei és ellenzői között. A főpapi címet az nyerte el, aki a legtöbbet ígért érte, mivel a pénzt a Szeleukida király kapta. IV. Antiokhosz (175–164) uralkodása alatt a görög előkelők megpróbálták a zsidó vallást betiltani, és Kr. e. 167 decemberében, amikor ünnepélyesen bevezették Zeusz Olümpiosz-kultuszát, megszentségtelenítették a Templomot.

Antiokhosznak és híveinek ez a tette váltotta ki a Makkabeusok lázadását, amelyet egy pap, Modeini Mattathiasz indított el, és fiai, Júdás (Júdás Makkabeus, 167–160), Jonátán (160–143) és Simon (142–135/134) folytattak. Lehetséges, hogy a felkelés már a zsidó vallás betiltása előtt megkezdődött, és a tiltó rendelkezés csupán válasz volt a lázadásra. Akárhogy is történt, a vezető szerepet a Mattathiász család (Hasmoneus dinasztia néven vált ismertté) vette át. A forradalmi küzdelem menete bonyolult volt, a zsidók hadiszerencséje és sorsa változatosan alakult. Döntő eseményekként a következők érdemelnek említést: 164-ben visszaszerezték és újra felszentelték a Templomot, ennek az eseménynek emlékére minden évben megülik Hanukka ünnepét. 152-ben Jonátán lett a főpap, és 142-ben II. Démétriosz elismerte a zsidók autonómiáját. Az autonómia elnyerésével azonban nem értek véget a zsidók megpróbáltatásai, és csak Kr. e.128-ban, I. Johannész

Jobbra: **A Makkabeusok felkelése és annak utóhatása**
A Makkabeusok felkelése, amely Kr. e. 167-ben kezdődött, eleinte a zsidó vallás megőrzéséért, a hellenizmus ellenében vívott küzdelem volt. Később zsidó függetlenségi mozgalommá vált, amely az egymást követő uralkodóknak köszönhetően gyarapította a zsidó fennhatóság alatt álló területek kiterjedését. A bibliai történelem szempontjából nagy fontosságú eseménynek számít Galilea visszaszerzése. Ez a vidék a Kr. e. 8. század óta kívül került a zsidó befolyási övezeten. Később Galilea lett a kereszténység szülőhazája.

Fent: **Nagy Heródes hódításai** Pompeius római hadvezér Júdába érkezése Kr. e. 63-ban a zsidó állam megcsonkítását eredményezte, habár Júda, Idumea, Galilea és Peraia a zsidók kezében maradt. Julius Caesar Pompeius felett aratott győzelmét követően egymást érték a megrázkódtatások: Caesar meggyilkolása, a párthusok betörése, majd a Marcus Antonius és Octavius közötti küzdelem. Heródes, akit a rómaiak viszályában részt vevő mindkét fél támogatott, megszilárdította uralmát, annak ellenére, hogy a Hasmoneus- (Makkabeus-) dinasztia szembeszegült vele. Heródes teremtette meg azokat a körülményeket, amelyek közé a názáreti Jézus Kr. e. 6–4 körül beleszületett.

Lent: **Palesztina felosztása Heródes fiai között**
Az a Palesztina, amelynek területén Jézus felnőtt és ahol tevékenységét kifejtette, erősen különbözött attól, ahol született. Heródes halálakor az országot felosztották három, még életben lévő fia között. Kr. u. 6-ban azután azt a fiát, aki Júdában, Idumeában és Szamariában uralkodott, római procurator váltotta fel. Az evangéliumokban szereplő Heródes – Heródes Antipasz – Galilea és Peraia uralkodója volt.

Hürkanosz uralkodása alatt (135/134–104) köszöntött be az az idő, ami némileg hasonlított a valódi békére.

Johannész Hürkanosz és utóda, I. Arisztobulosz (Júda Arisztobulosz, 104–103) hogy megteremtette azokat a körülményeket, amelyek még Jézus idejében is léteztek. Idumeát (a száműzetés után Júda déli részén létrejött Edómi királyságot) erőszakkal zsidó hitre térítették. Galilea túlnyomó részét zsidó területté tették, és állandósult a zsidók jelenléte a transzjordániai Peraiában is. Alexandrosz Jannaiosz (103–76) és felesége, Szalomé Alexandra (76–67) uralkodását követően az uralkodócsaládon belüli vetélkedés a Hasmoneusok bukásához vezetett, és ahhoz, hogy Kr. e. 63-ban Pompeius római hadvezér behatolhatott Júdába.

A rómaiak uralma az apostolok korának végéig (Kr. e. 63-tól kb. Kr. u. 100-ig)

A rómaiak júdai uralmának első évtizedeiben a helyzetet bonyolította, hogy Rómában is küzdelem folyt a főhatalomért (Pompeiust legyőzte Julius Caesar, akinek meggyilkolása után Marcus Antonius és Octavianus között folytatódott a harc), és a Hasmoneusok kísérletet tettek a hatalom visszaszerzésére. Kr. e. 40-ben a rómaiak az idumeai (edómi) Heródest tették meg Júda királyává, aki Kr. e. 37-től Kr. e. 4-ig uralkodott. Uralma a béke és a nagyszabású építkezések időszaka volt. Caesareát a tartomány legfontosabb városává emelte, Jeruzsálemet pedig olyanná alakította át, amilyennek Jézus megismerte. A Templomot is kibővíttették, voltaképpen gyakorlatilag újjáépítették. Heródes halálakor a királyságot felosztották fiai között. Heródes Antipasz (az evangéliumok Heródese, ali elfogatta és kivégeztette Keresztelő Jánost) Galilea és Peraia felett uralkodott, amíg Kr. u. 39-ben el nem távolították. Philipposz az északkeleti területeket, Arkhelaosz Júdát, Idumeát és Szamariát kapta. Arkhelaoszt Kr. u. 6-ban eltávolították a trónról, és az ő területeit ezután római prokurátorok kormányozták, közéjük tartozott Pontius Pilatus (Kr. u. 26–36). A prokurátorok uralmát rövid időre I. Heródes Agrippa szakította meg, aki Kr. u. 39-ben mint Heródes Antipasz utóda Galilea és Peraia felett uralkodott, és aki Júda, Idumea és Szamaria királya is volt. Kr. u. 41-től 44-ig, haláláig uralkodott így, ezután azonban a kormányzás ismét a római prokurátorok kezébe került vissza. Mivel ezek többnyire korruptak és zsarnokok voltak, a fokozódó elégedetlenség Kr. u. 66-ban az első zsidó felkelés kitöréséhez vezetett. A válaszként indított római hadjáratban Kr. u. 70-ben elpusztult Jeruzsálem és Temploma, a felkelés utolsó túlélői Kr. u. 73-ban Maszadában inkább öngyilkosságot követtek el, mint hogy megadják magukat.

Jézus tevékenysége

Palesztina 1. évszázadbeli történelmének általános összefoglalásába most be kell illeszteni a kereszténység keletkezésének és elterjedése kezdeti időszakának eseményeit. A názáreti Jézus Nagy Heródes uralkodásának idején született. Világrajöttét általában az időszámításunk előtti 4. évre, Heródes halálának esztendejére teszik. Máté evangéliuma (2,1–23) évszámokat nem közöl ugyan, de utal rá, hogy Jézus Heródes uralkodásának vége felé született. Elmondja, hogy Jézust szülei azért vitték Egyiptomba, hogy megmentsék Heródes betlehemi gyermekmészárlásától, és amikor értesültek Heródes haláláról, nem Júdába tértek vissza, hanem Galileába (Mt 2,22–23). Máté alapján a születés időpontja az időszámításunk előtti 6. és 4. közötti évekre tehető. Az a közlés, amely szerint a család nem Júdába, hanem Galileába tért vissza, azt látszik bizonyítani, hogy kezdettől fogva Betlehemben laktak.

Lukács beszámolója (2,1–7) szerint Jézus születése annak a népszámlálásnak idejére tehető, amelyre akkor került sor, amikor Quirinius volt Szíria kormányzója. (Habár a görög szövegnek többféle értelmezése is lehetséges.) Quirinius időszámításunk után 6-ban lett Szíria kormányzója, és a kérdéses szövegrész helyes fordításáról, valamint történelmi hitelességéről sok vita folyt. Lukács elbeszéléséből az derül ki, hogy a család állandó lakhelye Názáretben volt, és a betlehemi utazásra csak a népszámlálás miatt került sor, amely után – a szükséges áldozati kötelezettségek elvégzését követően – visszatértek Názáretbe. Máté és Lukács elbeszélései úgy egyeztethetőek össze egymással, ha feltételezzük, hogy József és Mária a népszámlálás miatt Názáretből Betlehembe tett utazásukat követően újszülött fiukkal hosszabb ideig Betlehemben tartózkodtak, ellátogattak Jeruzsálembe, és még Betlehemben voltak, amikor a napkeleti királyok odaérkeztek. Az Egyiptomba való menekülésre ezután került sor, a Názáretbe való visszatérésre pedig Heródes halála után.

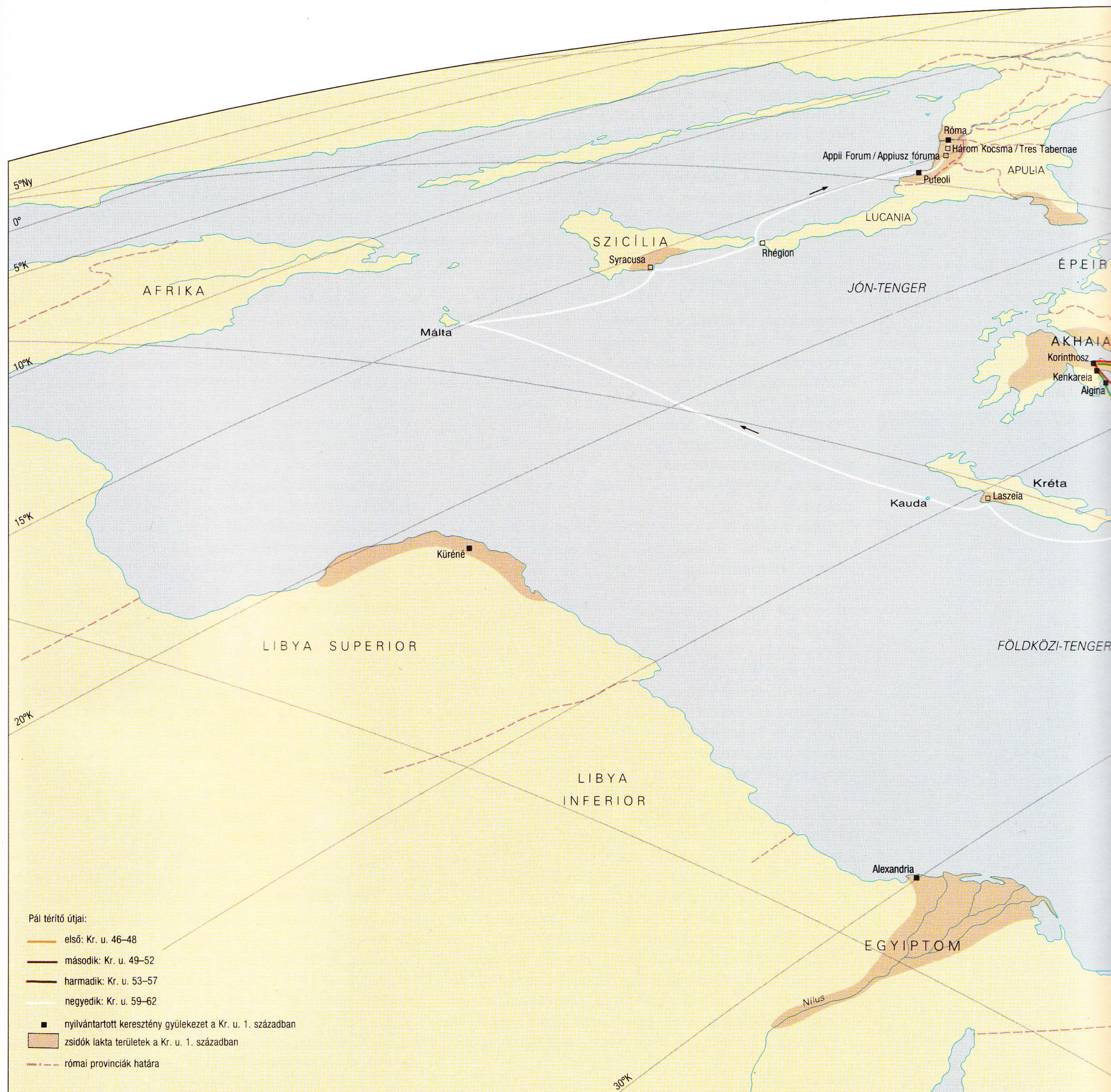
Az evangéliumi történet Keresztelő János tevékenységével kezdődik, ezt Lukács (3,1–2) Tiberius uralkodásának tizenötödik évére teszi, azaz Kr. u. 28/29-re (egy másik elképzelés, amely az uralkodók uralkodási éveinek számításánál a zsidó módszert követi, Kr. u. 27-re). János működésének helyszíne valószínűleg a Jordán folyó körzete volt, valahol Jerikó közelében. Jézus Galileából érkezett oda, hogy János megkeresztelje, és János evangéliuma szerint (1,35–51) Jézus itt kapcsolatba került néhány olyan emberrel, akiket később tanítványaivá választott. Jézus már János elfogatása előtt (Jn 3,24) maga köré gyűjtött néhány tanítványt (Jn 2,1–2.11), ellátogatott Jeruzsálembe (Jn 2,13–3.21) és egy ideig Júdában tartózkodott.

Keresztelő János bebörtönzése – valószínűleg Kr. u. 28-ban – adta meg a jelet Jézusnak, hogy Galileában megkezdje közszereplését (Mk 1,14). Ez a tevékenység talán egy esztendeig tartott, de pontos menetét lehetetlen rekonstruálni, mivel az evangéliumokban az erre az időszakra vonatkozó anyag elrendezése inkább tematikus, mint időrendi. Meglehetős biztonsággal kimondható, hogy Jézus Kapernaumot tette meg tevékenysége központjává (Mt 4,13), kiválasztott 12 tanítványt, és párosával szétküldte őket, hogy hirdessék az igét és gyógyítsanak (Mk 6,7–13). Ő maga számos alkalommal hirdette tanait a Galileai-tó partján, több ízben átkelt rajta, s az őt támogató asszonyok csoportjának tagjai közül néhányan gazdag, befolyásos családokból származtak és jó kapcsolatokkal rendelkeztek (Lk 8,2–3).

Galileai működésének vége felé Jézus előbb Türosz és Szidón vidékére vonult vissza (Mk 7,24–30), majd Dekapolisz környékére (Mk 7,31–37), végül Caesarea Philippi közelébe, ahol Péter hitvallást tett arról, hogy Jézus a Messiás (Mk 8,27–30). Színeváltozása néhány nappal később következett be, valahol a Hermon hegylánc táján, Caesarea Philippi közelében (Mk 9,1/8).

Galileát elhagyva, Jézus és tanítványai Júdába és Peraiába mentek (Mk 10,1), és időről időre, a fontosabb ünnepeken, felkeresték Jeruzsálemet. Nem ismeretes, mennyi időt töltött Jézus Júdában és Peraiában; talán a nagyhetet megelőzően hat hónapot.

A nagyhetet általában Kr. u. 30 áprilisára teszik, kezdetét attól számítják, amikor Jézus tanítványaival virágvasárnapon diadalmasan bevonult Jeruzsálembe.

Az ezt követő néhány napot a templomi prédikálásnak és vitáknak szentelték, az éjszakákat pedig Bethaniában töltötték. Csütörtökön este Jézus úgy rendezte, hogy a zsidó húsvéti vacsorát tanítványaival fogyaszthassa el (Mk 14,12–16). Vitáznak róla, vajon ez a hivatalos zsidó húsvét éjszakáján történt-e. János evangéliumából egyértelműen az derül ki (18,28), hogy a hivatalos húsvétestét megelőző éjszakáról lehet csak szó. A kérdés nem az, hogy a hét melyik napján fogyasztotta el az utolsó vacsorát tanítványaival, abban az evangéliumok láhatólag egyetértenek, hogy csütörtök volt. A gondot a keltezés jelenti, és az, vajon ez a csütörtök a hivatalos húsvét napjára esett-e, vagy sem. Ha ugyanis nem, akkor azt kell feltételezni, hogy Jézus tudta, még a hivatalos húsvét napja előtt ki fogják végezni, és ezért élete utolsó éjszakáján a hagyományos húsvéti vacsorát helyettesítő összejövetelt rendezett. A vacsora után a Getsemáne-kertben letartóztatták, perbe fogták, és mind a zsidó, mind a római hatóságok elítélték, így még az ünnep kezdete előtt kivégezhették.

Két nappal halála után tanítványai a sírt üresen találták, és ezért, amikor különböző alkalmakkor megjelent előttük, bizonyosak voltak benne, hogy Jézus életben van (1Kor 15,3–11). Megjelenéseire Jeruzsálemben és Galileában került sor, és nem folytatódtak korlátlan ideig, hanem a tanítványoknak adott megbí-

Pál térítő útjai és az ősegyház terjeszkedése
A kereszténység Palesztinából – különféle úton-módon – a Római Birodalom számos részére átterjedt. Pál térítő útjai azonban nem csupán azért voltak különösen fontosak, mert igen nagy területet érintettek, hanem mivel ezeknek köszönhetően megoldódott az a kérdés, mennyiben terjednek ki a zsidó törvények a kereszténnyé lett nem zsidókra. Az a döntés, amely kimondta, hogy a pogány, azaz a nem zsidó keresztényekkel szemben csak minimá-

lis követelményeket támasztanak, fontos szerepet játszott a kereszténységnek a nem zsidók közötti elterjedésében.

zatással véget értek. Erre Máté szerint Galileában (Mt 28,16–20), Lukács szerint viszont Jeruzsálem közelében (Lk 24,44–53; Ap csel 1,1–11) került sor.

Az egyház terjeszkedése Pál térítő utazásainak időszakáig (Kr. u. 30–46)

A legrégebbi keresztény közösség Jeruzsálemben volt. Tagjai rendszeresen jártak imádkozni a templomba, a közösség életének jellemző sajátsága a közös tulajdon, a tulajdonközösség volt (Ap csel 4,32–36). Voltak közöttük arámi és görög nyelven beszélő zsidók is, az utóbbiak közül kiemelkedett István, aki merész prédikációi miatt hamarosan vértanúságot szenvedett.

Az ezt követő üldözés megsemmisítette a jeruzsálemi egyházat. Fülöp, a kiváló hellenista ekkor Szamariába ment, ahol sikeres prédikációival elérte a jeruzsálemi vezetők csatlakozását (Ap csel 8,4–17). A keresztény térítés újabb területre terjedt ki, amikor Péter – aki ekkor Jappában lakott – Caesareában Cornelius centuriónak és háza népének hirdette az igét (Ap csel 10). Kr. u. 44-ben Péter visszatért Jeruzsálembe; ez az az év, amelyben I. Heródes Agrippa megölette Jakab apostolt és börtönbe vetette Pétert (Ap csel 12,1–19). Ekkorra a kereszténység már annyira elterjedt, hogy az antiokheiai egyház megkezdte az igehirdetést a nem zsidók számára éppúgy, mint a zsidóknak.

E térítési munkában elsősorban Tarszoszi Saul, vagy ismertebb nevén Pál járt az élen. Eleinte szenvedélyesen üldözte az egyházat, de Kr. u. 32/33 körül, amikor épp Damaszkuszba tartott, hogy az ottani keresztényeket elfogja, egy látomás hatására Krisztus követője lett. Pál – miután elmenekült Damaszkuszból – Arábiába ment, valószínűleg a Nabateus Királyságba, ahol bizonyára hirdette az igét, és ezzel az ország uralkodójának haragját oly mértékben kivívta maga ellen, hogy visszatérése után Damaszkuszban sem látták szívesen (2Kor 11,32–33). Három évvel megtérése után két hétre Jeruzsálembe látogatott, ott találkozott Péterrel és Jakabbal (Gal 1,18–19). Az ezt követő 8–9 esztendőben semmit sem tudunk működéséről, sem térítő útjainak kezdetéről, sem azok lefolyásáról, egészen addig, amíg ismét Jeruzsálembe nem ment (Gal 2,1 skk.).

Pál térítő útjai

Az Apostolok cselekedeteinek egyik legfőbb témája a nem zsidók körében végzett térítő munka. A legkorábbi keresztények nyilvánvalóan két problémával kerültek szembe: először azzal, vajon Jézus ugyanúgy Isten felkent küldötte a nem zsidók számára is, mint a zsidóknak, másodszor pedig azzal, vajon a keresztényné lett nem zsidóknak teljes egészében be kell-e tartaniuk a mózesi törvényeket, vagy rájuk csupán azok egy része vonatkozik. Az Apostolok cselekedeteiből az derül ki, hogy ezek a kérdések a körülmények kényszerítő hatására élesen vetődtek fel. Először: Péter isteni látomásának engedelmeskedve hirdette az igét Cornelius római centuriónak. Másodszor: azok a hívők, akik István megkövezését követően kénytelenek voltak távozni Jeruzsálemből (Ap csel 6–7), eljutottak Antiokheiába, és ott hirdették a szentírást a nem zsidóknak (Ap csel 11,20–21). Ebből az következik, hogy Antiokheiában zsidó és nem zsidó keresztényekből álló, vegyes gyülekezet volt. Pál – Barnabás kezdeményezésére – tagja lett ennek a gyülekezetnek (Ap csel 11,25–26). Antiokheia – kis-ázsiai kapcsolatai révén, valamint keresztény közösségének kozmopolita jellege miatt – a kereszténység terjesztésének támaszpontjává lett (Ap csel 13,1–3).

Mivel Barnabás ciprusi születésű volt (Ap csel 4,36), a hittérítők magától értetődően legelőször erre a szigetre mentek, hogy azután innen folytassák útjukat a piszidiai Antiokheiába, Ikonionba, Lüsztrába és a kis-ázsiai Derbébe (Kr. u. 47–48). E városok zsinagógáiban először a zsidóknak prédikáltak, de az eredmény mégis az lett, hogy nemcsak a zsidók, hanem az ott élő pogányok is elfogadták az evangéliumot. Egyes esetekben ezek olyan nem zsidók voltak, akik rokonszenveztek a zsidó vallással, és kapcsolatban álltak a zsinagógákkal, habár nem voltak teljes jogú tagjai a hitközségnek (vö. Ap csel 14,1). Máskor – így például Sergius Paulus esetében – egyértelműen pogányoknak hirdették az evangéliumot (Ap csel 13,7–12). Derbébe érve Pál és Barnabás visszafordult, és visszafelé haladt az addig megtett úton, közben felkeresték a már megtérítetteket, és létrehozták számukra az egyházi szervezet kereteit (Ap csel 14,23). Attaleiából egyenesen Antiokheiába vitorláztak, és nem látogatták meg újból Ciprust.

Az ahogyan a nem zsidók az evangélium hirdetését fogadták, válasz arra a kérdésre, vajon Jézus a pogányok számára is Isten felkent küldötte-e, éppúgy, mint a zsidók számára. A másik kérdés hogy milyen mértékben kell betartaniuk a mózesi törvényt a nem zsidó keresztényeknek, ekkor megérett a döntésre, és a jeruzsálemi zsinat napirendre is tűzte (Ap csel 15). A gyűlés kötelezővé tette a pogány keresztények számára, hogy tartózkodjanak a bálványoknak áldozott hústól, vagy attól, amelyikből a vért nem folyatták ki, és kerüljék a paráználkodást (Ap csel 15,20 és 29). Pál és Barnabás térítő tevékenységét jóváhagyták. Elhárultak az akadályok a második térítő utazás elől (Kr. u. 49–52).

Ennek célja az első utazás alkalmával meglátogatott egyházak ismételt felkeresése volt, de Pál és Barnabás között mindjárt az út elején nézeteltérés támadt amiatt, magukkal vigyék-e János Márkot, aki az első térítő úton nem tartott végig velük (vö. Ap csel 13,13; 15,37–38). Ezért azután Barnabás és János Márk Ciprusra hajózott (Ap csel 15,39), Pál pedig Szilással a szárazföldön – valószínűleg útba ejtve Tarszoszt, Pál szülőhelyét – Derbébe, Lüsztrába és Ikonionba ment.

Ikonionból való távozásuk utáni tevékenységükről csak annyit tudunk, hogy „átmentek Phrügia és Galatia földjén", s hogy a Szentlélek megtiltotta nekik az igehirdetést mind Ázsiában, mind Bithüniában (Ap csel 16,6–8). Pált és társait legközelebb Tróaszban találjuk, ahol Pálnak látomása volt: megjelent előtte egy makedóniai férfi, aki segítséget kért tőle. Ez volt az oka, hogy átkeltek az Égei-tengeren Neapoliszba, Philippibe, Thesszalonikébа, Beroiába, Athénba és Korinthoszba. Philippiben Pált és Szilászt bebörtönözték, a fogságban sikerült megtéríteniük börtönőrüket (Ap csel 16,25–32); Thesszalonikében ellenfeleik megtámadták vendéglátójuk házát (Ap csel 17,5); Athénban Pál igét hirdetett a filozófusoknak az Areioszpágoszon. Úgy látszik, egy ideig Korinthoszban maradt (Ap csel 18,18), Aquila és Priscilla társaságában, akik Kr. u. 49-ben, Claudius rendelkezésére, kénytelenek voltak elhagyni Rómát (Ap csel 18,2). Amíg Pál Korinthoszban tartózkodott, a keresztény térítést félhivatalosan úgy tekintették, mint ami „nem törvényellenes". Gallio, a római prokonzul nem volt hajlandó eljárást indítani Pál ellen, aki Korinthoszi tartózkodása után Epheszosz és Caesarea érintésével Antiokheiába ment.

Harmadik utazását (Kr. u. 53–57) Pál azzal kezdte, hogy ismételten végigjárta második útjának állomásait, meglátogatta a galatiai és a phrügiai egyházakat, hogy erősítse és bátorítsa őket (Ap csel 18,23). Második útján megígérte, hogy ismét felkeresi Epheszosz városát (Ap csel 18,19–21), ezt most meg is tette, és két esztendeig ott maradt (Ap csel 19,10). Epheszoszban Pál találkozott néhány hívővel, akik csak részben ismerték a tanítást. Ezeket Apollosz térítette meg, de nem tudtak a Szentlélekről vagy a Jézus nevében való megkeresztelésről (Ap csel 18,24; 19,7). Epheszoszi tartózkodásáról az Apostolok cselekedeteiből csak az derül ki, hogy az erőteljes igehirdetés és gyógyítás időszaka volt, és hogy Pál sikerei heves ellenhatást váltottak ki azokból a kézművesekből, akiknek megélhetése Artemisz istennő kultuszától függött. Pálnak a korinthosziakhoz írott első levelében van egy vers (15,32), amely elmondja, hogy Pálnak az epheszoszi arénában meg kellett küzdenie a vadállatokkal, de lehet, hogy ez képletesen értendő.

Csupán megbízhatatlan értesüléseink vannak arról, milyen utakat tett Pál, miután eltávozott Epheszoszból, rekonstruálásukat a korinthosziakhoz írott levelei segítik. Általában feltételezik, hogy Pál Epheszoszból Thesszalonikébe hajózott, majd továbbment Korinthoszba, innen visszatért Thesszalonikébe, majd Philippibe és Türoszba utazott. Epheszoszban érthető módon nem állt meg, de Milétoszban tárgyalt az epheszoszi egyház véneivel (lásd Ap csel 20,1–21,17). Türoszból, Caesareán át, Jeruzsálembe ment.

A BIBLIA A MŰVÉSZETBEN

A mennybemenetel. A Le Mans-i székesegyház festett üvegablakának részlete (1145 körül)

Nem nehéz megérteni, miért ihlettek a bibliai események oly sok műalkotást. A bibliai történetek önmagukban is rendkívül érdekesek, és ezért minden művész számára komoly ösztönzést jelentettek, függetlenül attól, hogy az egyház sok évszázadon át milyen nagy hatalmat gyakorolt, és mekkora befolyása volt a férfiak és a nők gondolkodására. A legnyilvánvalóbb példa erre Góliát, az állig felfegyverzett óriás és Dávid, a pásztorfiú ellentéte, vagy a megtért tékozló fiú szomorúságának és apja szótlan örömének szembeállítása. Abban az időszakban, amelyben a Biblia még nem volt könnyen hozzáférhető az egyszerű emberek számára, e jelenetek ábrázolása fontos szerepet töltött be az egyházi oktatásban és az igehirdetésben.

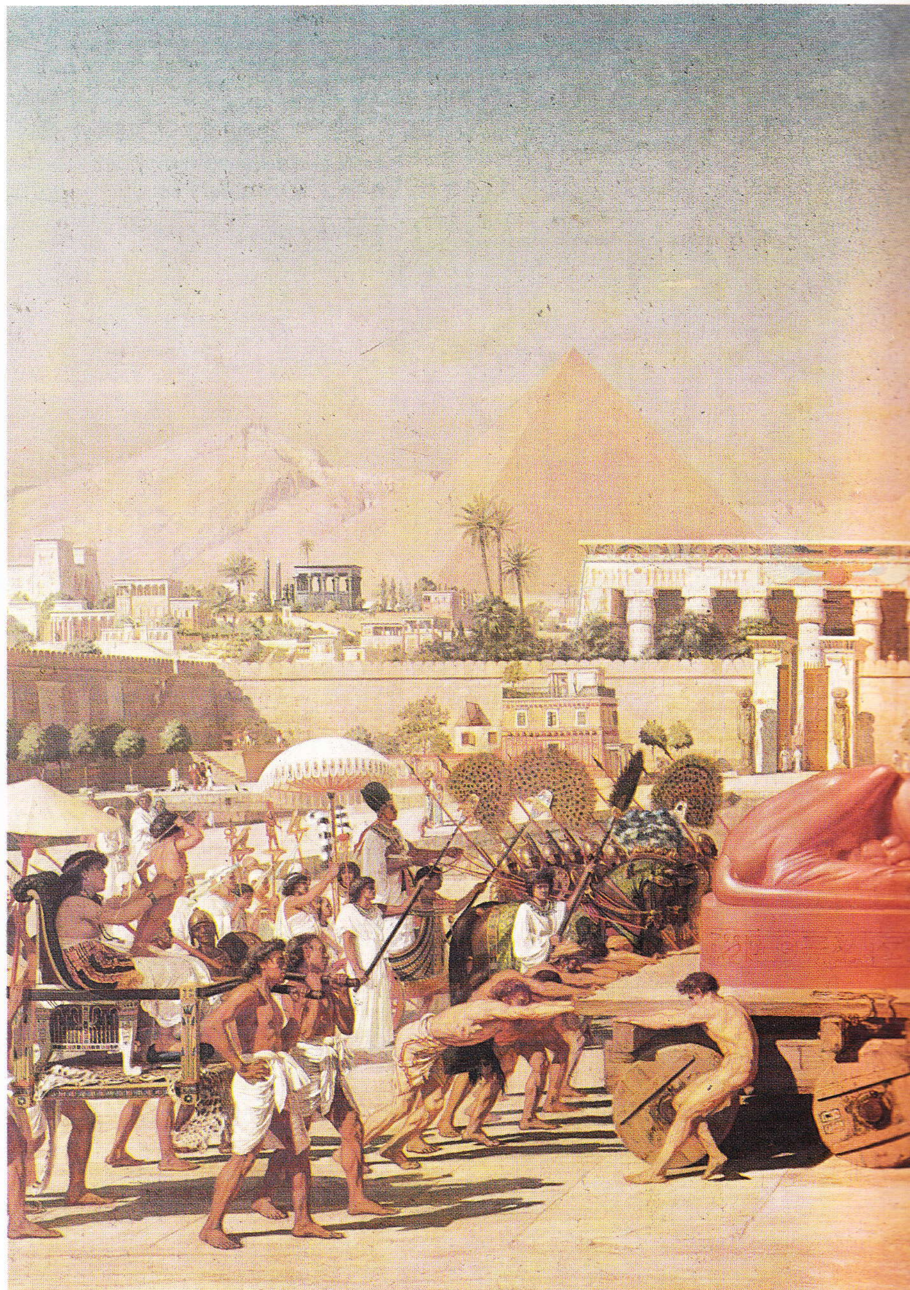
Bibliai atlaszunkba azért vettünk fel a bibliai epizódok művészi ábrázolásai közül néhányat (a létezők elenyésző töredékét), mert oly éles, annyira kihívó ellentétben állnak azzal, amit e mű harmadik részében talál az olvasó. Ott ezek az epizódok a maguk valóságos földrajzi környezetébe helyezve – egyes esetekben légi felvételek segítségével – jelennek meg. Az egyház fennállása óta eltelt idő túlnyomó részében ilyen eszközök nem álltak rendelkezésre, és a legtöbb művésznek a legcsekélyebb fogalma sem volt arról, milyen is a Szentföld, ezért azután alakjaikat többnyire olyan tájba helyezték bele, és olyan ruhákba öltöztették, amilyeneket maguk körül láttak. Számunkra óriási előnyt jelent, hogy a Bibliában leírt eseményeket a maguk hiteles földrajzi környezetével együtt képzelhetjük magunk elé. Másrészt nem tudjuk például, hol játszódott le a tékozló fiú hazatérése (feltéve, hogy valóban megtörtént eseményről van szó, és nem egy csodálatosan szép példázatról), de még ha tudnánk is, tudásunk egy cseppet sem segítene abban, hogy jobban megértsük, mire tanít bennünket ez a példabeszéd. Az itt bemutatott művészi ábrázolások tehát figyelmeztetnek arra is, hogy a Szentföld földrajzának ismerete segíthet ugyan a Biblia jobb megértésében, ennek ellenére történeteinek mondanivalóját csak kevesen fejezték ki hatásosabban, mint azok a kiváló alkotók, akiknek műveit a Biblia ihlette.

→ „Ezért munkafelügyelőket rendeltek föléjük, hogy kényszermunkával sanyargassák őket. Raktárvárosokat kellett építeniük a fáraó számára." (2Móz 1,11)

Mózes a Színai-hegyen. Középkori kézirat.

↑ „Ekkor így szólt az Úr Mózeshez: Indulj, menj le, mert elromlott a néped, amelyet kihoztál Egyiptomból... Borjúszobrot készítettek maguknak, az előtt borultak le, annak áldoznak" (1Móz 2,7–8).

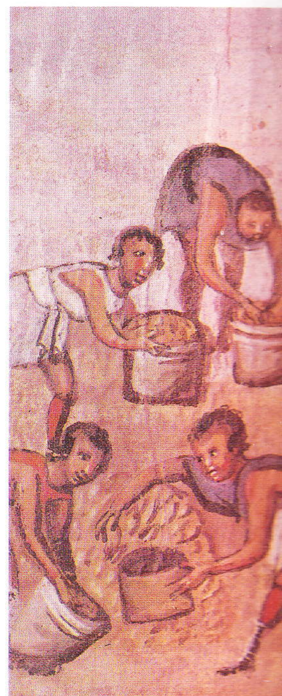

Izráel Egyiptomban. Edward Poynter (1836–1919).

Lót felesége sóbálvánnyá változik. 14. századi, héber nyelvű kézirat.

← „Mögötte menő felesége azonban hátratekintett, és sóbálvánnyá lett" (1Móz 19,26).

←„Ekkor József már nem tudott tovább uralkodni magán az ott álló sok ember előtt, és felkiáltott: Küldjetek ki előlem mindenkit!... Hangos sírásra fakadt..." (1Móz 45,1–2)

József fogadja testvéreit. 6. századi kézirat.

→„Kiáltott neki az Úr angyala a mennyből: ...Ne nyújtsd ki kezedet a fiúra, és ne bántsd őt, mert most már tudom, hogy istenfélő vagy" (1Móz 22,11–12).

Izsák feláldozása. Rembrandt (1606–1669) rézkarca.

→ „Ekkor elaltatta Sámsont a térdén, hívott egy embert, és levágott hét hajfürtöt a fejéről. Azután elkezdte szólongatni, de azt már elhagyta az ereje" (Bír 16,19).

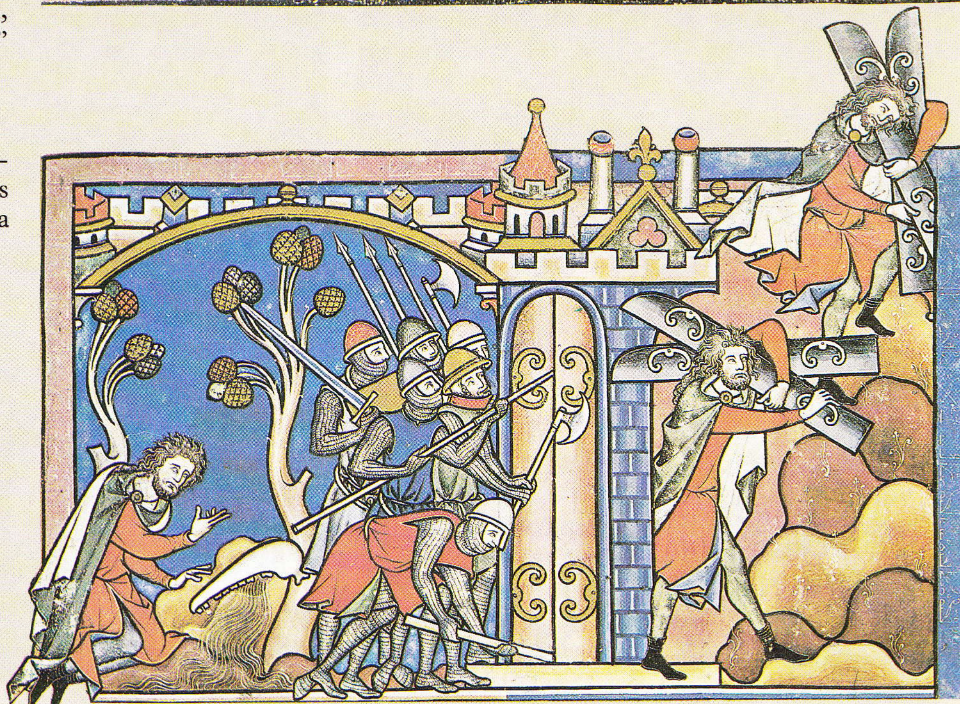
→ „Elment tehát Sámson apjával és anyjával együtt Timnába. Amikor a timnai szőlőkhöz értek, egy ordító oroszlánkölyökkel találta magát szemben" (Bír 14,5).

↑ „Talált egy még ki sem száradt szamár-állcsontot, utánanyúlt, felkapta és agyonvert vele ezer embert" (Bír 15,15).

→ „Sámson éjfélig feküdt. Éjfélkor aztán fölkelt, megragadta a városkapu ajtaját a két ajtófélfával együtt, és kiszakította zárastul, majd a vállára vette, és fölvitte a hegytetőre, Hebrónnal szemben" (Bír 16,3).

Jelenetek Sámson életéből. 13. századi francia kézirat.

↓ „Azzal átfogta Sámson a két középső oszlopot, amelyeken a ház nyugodott, ... és nekik feszült" (Bír 16,29).

→ „Dávid pedig fogta a filiszteus fejét, és Jeruzsálembe vitte" (1Sám 17,54).

Dávid Góliát fejével. Lorenzo Ghiberti (1378–1455) bronz domborművének részlete.

↓ „Vizet kértek, s ő tejet adott, díszes csészében tejszínt hozott. Kezével a cövekért nyúlt, jobbjával a sulykoló szerszámért. Ütötte Sziszerát" (Bír 5,25–26).

Jáél és Sziszera. Rajz a Flémalle-i Mester (1430 körül) munkája nyomán.

→ „Megérkezett Jeruzsálembe igen tekintélyes kísérettel és tevékkel, amelyek balzsamot, igen sok aranyat és drágakövet hoztak. Elment Salamonhoz, és beszélt vele mindenről, amit kigondolt" (1Kir 10,2).

Sába királynőjének látogatása Salamonnál. Piero della Francesca (kb. 1410–1492).

Jónás és a cethal. 15. századi héber kézirat.

← „Az Úr azonban odarendelt egy nagy halat, és az lenyelte Jónást" (Jón 2,1).

→ „Aztán minden erejével lesújtott kétszer a nyakára és levágta a fejét… Valamivel később kilépett és odaadta szolgálójának Holophernész fejét. Az betette táskájába, és szokásukhoz híven mindketten elmentek imádkozni." (Jud 13,8–10)

Judit. Botticelli (1445–1510).

↓ „…ez az én fiam, aki meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott" (Lk 15,24).

← „Az angyal ezt mondta neki: »…Íme, fogansz méhedben, és fiút szülsz, akit Jézusnak nevezz el«" (Lk 100,31).

Angyali üdvözlet. Az Ottobeureni Mester fadomborműve (1520 körül).

A tékozló fiú. Rembrandt (1606–1669) rézkarca.

↓ „Aztán feltette őt saját barmára, elvitte egy fogadóba, és ápolta" (Lk 10,34).

Az irgalmas szamaritánus. Rembrandt (1606–1669) rézmetszete.

Jézus bevonulása Jeruzsálembe. Pietro Lorenzetti (1320 és 1348 között működött).

↑ „A sokaság legnagyobb része az útra terítette felsőruháját, mások ágakat vagdaltak a fákról, és az útra szórták. Az előtte és utána menő sokaság pedig ezt kiáltotta: »Hozsánna a Dávid Fiának!«" (Mt 21,8–9)

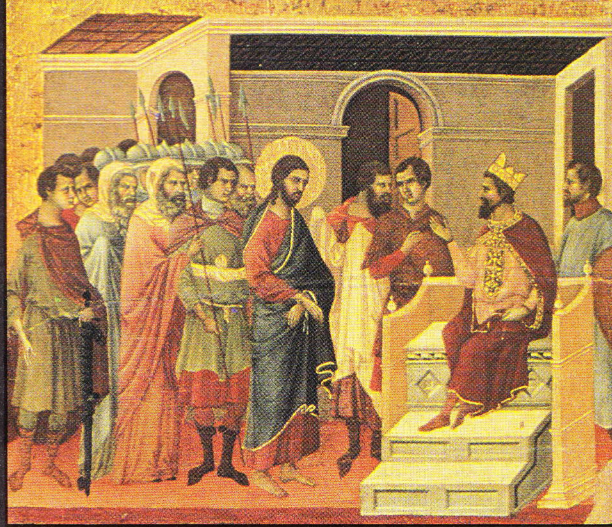
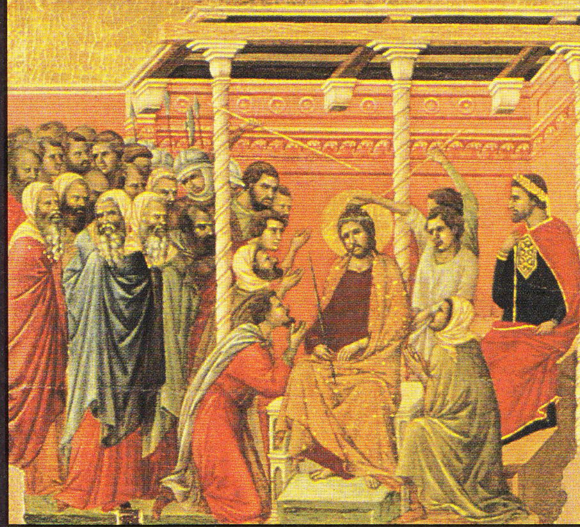
→ „Azután leköpték, elvették tőle a nádszálat, és a fejéhez verték" (Mt 27,30).

Jézus megcsúfolása. Fra Angelico (1387–1455) alkotása.

A felmagasztaltatás (Maestà). Részlet Duccio (1278 és 1319 között működött) alkotásából.

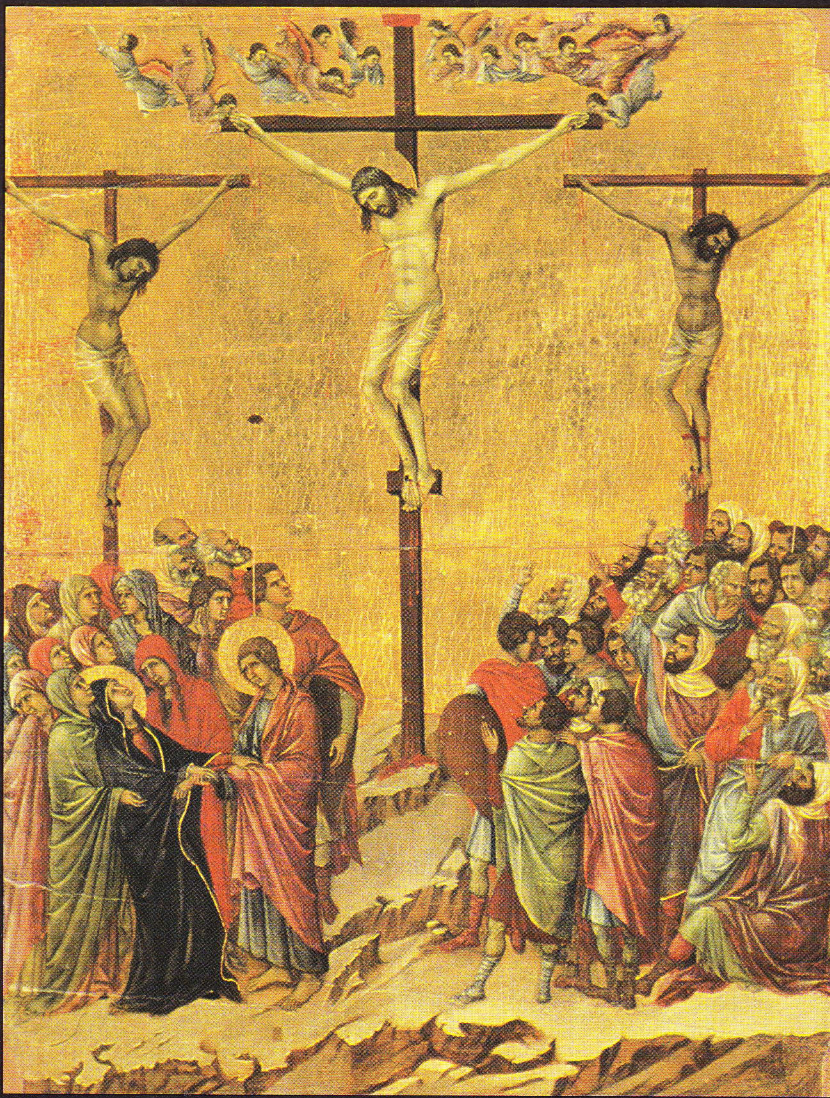
→ „A názáreti Jézust, azt a férfiút, akit az Isten igazol előttetek erőkkel, csodákkal, jelekkel, ... ti a törvényszegők keze által felszegeztétek és megöltétek. De őt az Isten, miután feloldotta a halál fájdalmait, feltámasztotta, mivel lehetetlen volt, hogy a halál fogva tartsa őt" (Ap csel 2,22–24).

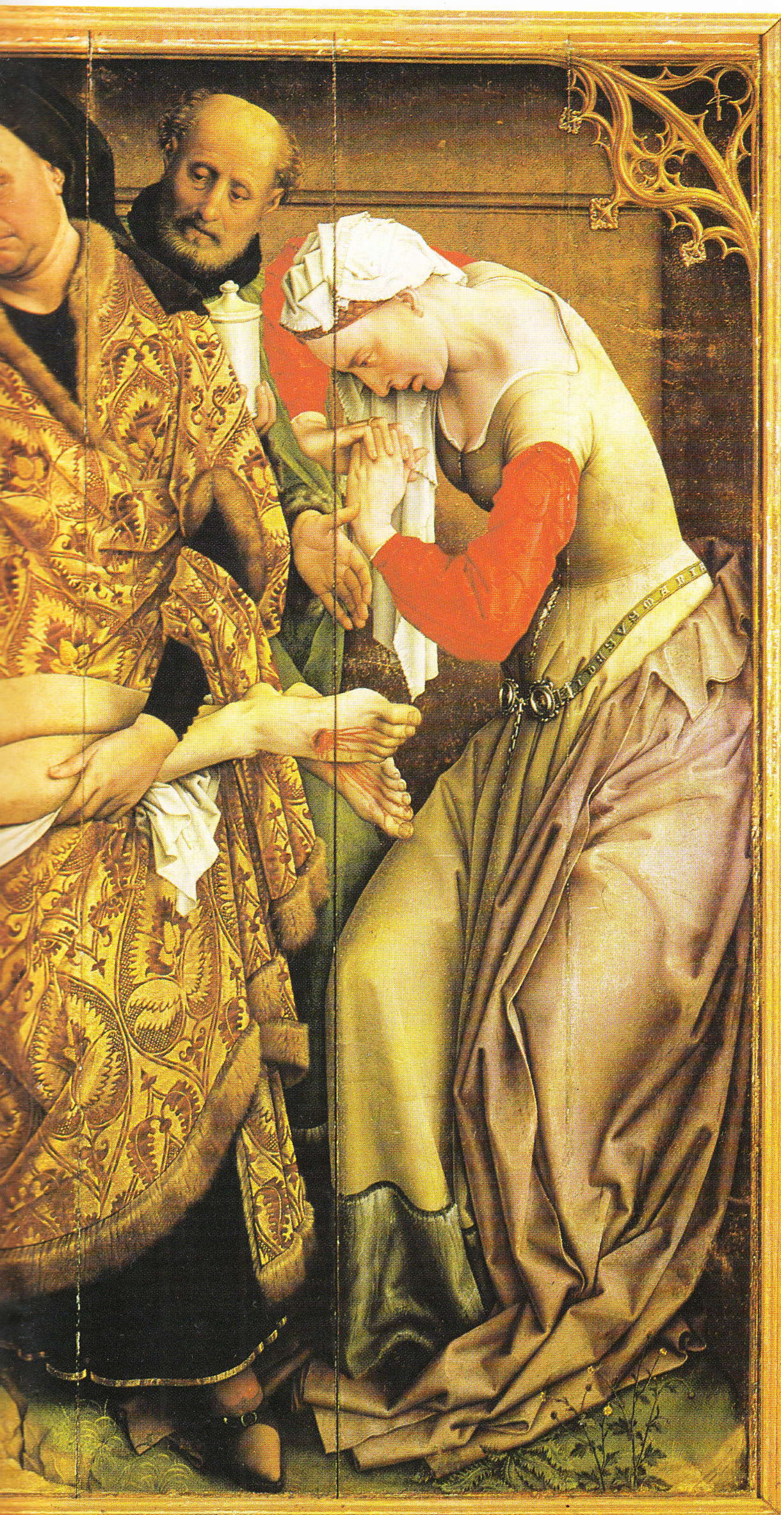

↓ „Fogták tehát Jézus testét, és leplekbe takarták az illatszerekkel együtt, ahogyan a zsidóknál szokás temetni" (Jn 19,40).

Levétel a keresztről. Rogier van der Weyden (kb. 1400–1464).

→ „Mária [Magdolna] pedig a sírbolton kívül állt és sírt" (Jn 20,11).

A bűnbánó [Mária] Magdolna. Donatello (1386–1466) fafaragványa.

→ „Majd valami lángnyelvek jelentek meg előttük... Megteltek mind Szentlélekkel, és különféle nyelveken kezdtek beszélni; úgy, ahogyan a Lélek adta nekik, hogy szóljanak" (Ap csel 2,3–4)

Péter bánkódása. 17. századi etióp kézirat.

↑ „Péternek ekkor eszébe jutott, amit Jézus mondott neki: »Mielőtt a kakas kétszer megszólal, háromszor tagadsz meg engem.« És sírásra fakadt" (Mk 14,72)

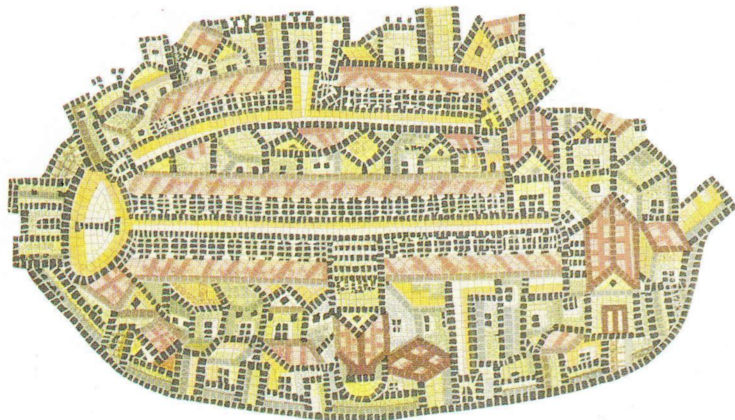
Szent Pál megtérése. 9. századi kézirat.

↑ „Egyszer éppen ... utaztam ... Damaszkusz felé. Déltájban az úton, ó, király, amint a mennyből a nap fényénél is ragyogóbb világosság sugároz körül engem és útitársaimat ... egy hangot hallottam, amely így szólt hozzám héber nyelven: »Saul, Saul, miért üldözöl engem?« ... Erre ezt kérdeztem: »Ki vagy, Uram?« Az Úr pedig így válaszolt: »Én vagyok Jézus, akit te üldözöl. De kelj fel, és állj a lábadra, mert azért jelentem meg neked, hogy szolgámmá tegyelek, hogy tanúbizonyságot tegyél arról, amiket láttál, és arról, amit ezután fogok neked magamról kijelenteni«" (Ap csel 26,12–16)

A Szentlélek leszállása. El Greco (1541–1614) alkotása.

HARMADIK RÉSZ

A BIBLIA ÉS A FÖLDRAJZ

AZ ÓKORI IZRÁEL FÖLDRAJZA

A Biblia földjét a legjobban talán úgy lehetne elképzelni, mintha hat egymás mellé helyezett, észak–déli irányban húzódó sávból állna. Az első ilyen sáv a part menti síkság. Ha észak felől nézzük, a Haifai-öböl északi csücskében lévő Akkótól húsz kilométerre északra kezdődik. Az elején mintegy 5 kilométer széles, de a Haifai-öbölhöz közeledve csaknem 13 kilométeresre tágul. A Haifai-öböl déli végénél csaknem teljes egészében kettészeli a Karmel-hegylánc, hogy azután a Karmeltől délre ismét folytatódjék, de még harminc kilométerrel távolabb sem szélesebb 4 kilométernél, sőt sokszor még annyi sincs. A Nahal Tanninimtól délre kezd ismét kitágulni, amíg eléri a 20 kilométeresnél is nagyobb szélességet azon a helyen, ahol az Ajjálón völgye utat tör magának a középhegység felé. Ettől a helytől délre a síkság keleti széle érintkezik a második sávval: a Sefélaval, vagyis az alfölddel (amely voltaképpen csak egy fél sáv). A part menti síkság Gázától délre fokozatosan egybeolvad a Negev-sivataggal.

A bibliai időkben a Haifai-öböl partvonala a jelenleginél keletebbre húzódott, és az öbölnek mind az északi, mind a déli végén mocsarak voltak. A Karmeltől délre a vidék a part közelében részben homoksivatag, részben mocsaras terület volt, de azért alkalmas a letelepedés számára, különösen a folyók és a déli vízfolyások torkolatánál. A Nahal Tanninimtól délre lombhullató tölgyekből vagy szentjánoskenyérfákból álló erdőségek terültek el, a síkság keleti szélén, a középhegység lábánál településekkel.

A második sáv (vagy inkább félsáv), a Seféla, kerek dombok és tágas völgyek sorából áll, és átmenetet alkot a part menti síkság és a középhegység között, a síkság felől számos út vezet át rajta, keleti irányba. Az északról dél felé húzódó völgyek pedig ezekbe az irányokba szolgálnak fontos útvonalakul, és a Sefélát nyugati, illetve keleti részre osztják.

A harmadik sáv a középhegység. Felső-Galileában kezdődik, ezer méter feletti magasságot is elérő hegyekből álló tömbjének keleti oldalán bonyolult rétegkibúvások találhatók. A hegyek itt egyik irányban sem teszik lehetővé a könnyű átkelést, és ezért az ókori útvonalak elkerülték ezt a vidéket. Alsó-Galileában a középhegységet több, igen széles, nagyjából nyugat–keleti irányú völgy szeli át, áthaladást biztosítva a part menti síkságtól a Galileai-tó térsége felé.

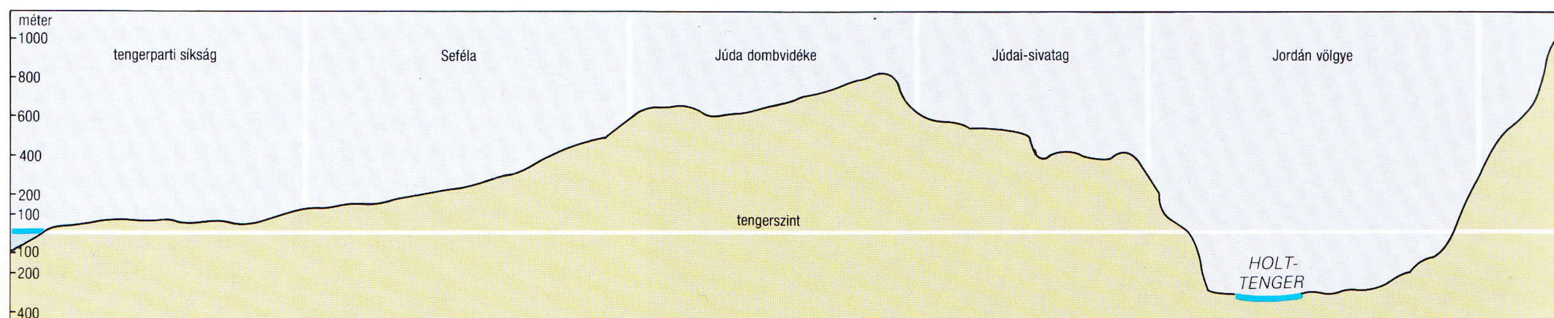
A középhegységet a háromszög alakú Jezreel-völgy, egy tágas síkság szakítja ketté, és nagyjából északnyugati–délkeleti irányban haladva, a part menti síkságtól a Jordán völgyéig terjed, legszélesebb részén 25 kilométer (észak–déli irányban). A Jezreel-völgytől délre a hegyek magassága megnövekszik, tágas völgyek szabdalják fel őket, és az e régióban lévő Szamariai-hegyek központi magja eléri a 900 méteres magasságot. Nablusztól délre hosszú, keskeny, megközelítőleg észak–déli irányú völgy visz tovább a hegyek központi magja felé, amíg eléri a Bétéli-hegyek néven ismert körzetet. Itt kevés a völgy, és a főút erősen kanyargós. A középhegység következő szakasza a jeruzsálemi nyereg. Jellemző sajátságai: északon egy kis fennsík, keleten és nyugaton pedig a nyugat–keleti irányú közlekedést megkönnyítő völgyek. Betlehemtől délre a hegyek ezer méternél is magasabbra nyúlnak, majd a Negev-sivatag felé haladva ismét egyre alacsonyabbak lesznek.

A negyedik sáv az az árokrendszer (Hasadék-völgy), amely része az egészen Kelet-Afrikáig nyúló törésvonalnak. A Galileai-tóban a víz felszíne 210 méterrel a tengerszint *alatt* van. Innen tovább ereszkedik, és a Holt-tengernél a vízfelszín már eléri a mínusz 400 métert, a tó feneke pedig – legmélyebb pontján – további 400 méterrel alacsonyabb. A Hasadék-völgyben az éghajlati viszonyok a mérsékelten száraz, félsivatagitól a száraz, sivatagiig változnak, kivéve a Jordán folyó közvetlen szomszédságában lévő területet.

Az ötödik sáv a Hasadék-völgytől keletre emelkedő hegyek övezete. A Galileai-tótól északkeletre 1100 méter magasra emelkednek, mielőtt átmennek abba a fennsíkba, amely Damaszkuszig nyúlik. A Galileai-tótól délre hegyes vidék következik, hasonló a nyugati part középhegységéhez. Tovább dél felé 800–900 méter magas fennsíkok emelkednek. E keleti hegyek sajátsága, hogy egy kelet–nyugati irányú vonal mentén mély völgyekben haladó folyók választják el őket egymástól. Keletebbre az ötödik sáv beleolvad a hatodikba, a Szíriai-sivatagba. Amint e rövid leírásból is látható, a bibliai táj a nagy ellentétek földje. Minden egyes sávnak megvan a maga külön jellegzetessége, és ha nyugatról kelet felé végighaladunk rajtuk, jelentős magasságbeli különbségeket tapasztalunk. A part menti síkság nagyjából a tengerszint magasságában fekszik, utána a középhegységek ezer méterig emelkednek, ezt délen a Seféla töri meg. Itt a földfelszín ezer méteres magasságból meredeken bukik alá a Hasadék-völgybe, amely legmélyebb pontján 400 méterrel van a tengerszint *alatt*. Ezután az 1100 méteres vagy még ennél is maga-

Jobbra: **Izráel földrajza**
A keresztmetszetből *(lent)* egymagában nem tűnik ki, milyen sokrétű az ország egész területe. A természeti földrajzi térkép megmutatja, miképpen kapcsolódnak egymáshoz a szövegben ismertetett „sávok", vagyis hogy milyen az ország alapvető fizikai földrajzi felépítése. Jól kivehető például a Seféla, hasonlóképpen az északi középhegységre oly jellemző kis völgyek.

Lent: A nyugat–keleti irányú keresztmetszeten jól láthatók a különböző övezetek magasságbeli eltérései. Legszembetűnőbb a Hasadék-völgy, amelyet mindkét oldalról magas hegyláncok fognak közre.

NAGY-TENGER
(FÖLDKÖZI-TENGER)
Türosz
Fóniciai-síkság
Leontész
Dán
HERMÓN-HEGY
Farpar
Kedes
Akzíb
FELSŐ-GALILEA
Hule-tó
Hácor
Szíriai-sivatag
MÉRÓN-HG
Akkó
Zebulon völgye
NAFTALI
GALILEAI-TÓ
BÁSÁN
?Astárót
KARMEL-HEGY
Kisón
ALSÓ-GALILEA
Jarmuk
Tábór-hegy
Edrei
Dór
Jezreel-völgy
Megiddó
Jezreel
Sihór-Libnát
Taanak
GILBOA-HG.
Bét-Seán
?Rámót-Gileád
Pella
Jibleám
Dótán
Kerit patak
Sárón-síkság
Szamaria
Tirca
Ébál-hegy
Sekem
Gerizim-hegy
Arába
Jordán
Szukkót
?Mahanaim
Jabbók
GILEÁD
Kana patak
Afék
SZAMARIAI-HEGYSÉG
Jáfó
Siló
AMMÓN
Aróér
Rabba
Lód
BÉTÉLI-HEGYEK
Bétél
Ajjálon-völgy
Gezer
Gibeón
Jerikó
Móábi-síkság
Ajjálon
JERUZSÁLEMI HEGYEK
Akor-völgy
Piszga-hegy
Nebó-hegy
Becer
Asdód
Lákis
Jeruzsálem
Bét-Semes
Éla völgye
Betlehem
Medéba
Gát
ABARIN-HEGYSÉG
Askelón
Sefela
Lákis
Filiszteai-síkság
Gáza
JÚDAI-HEGYEK
Beráka völgye
Júdai-sivatag
HOLT-TENGER
Hebrón
Dibón
?Debír
En-gedi
Arnón
Móáb városa
Besszor patak
Karmel
Aním
MÓÁB
Beér-Seba
Só-völgy
Kír-Hareset
Nimrim vizei
?Dimóna
Zered patak
Negev
Arába
EDÓM
35°
36°
33°
32°
31°
1000 m
500 m
200 m
0
időszakos vízfolyás
tengerszint alatt
méretarány 1 : 1 250 000
0
40 km

sabb keleti hegyek következnek, mielőtt a táj belesimul a sivatagba. További különleges sajátossága a part menti síkságot kettészelő Karmel-hegylánc és a középhegység láncát megszakító Jezreel-völgy.

Nagy eltérések mutatkoznak az éghajlatban is, a legkirívóbbak a szélsőségek a Jordán nyugati oldalán, mivel ez a terület a júdai hegyek és a Holt-tenger partja között helyezkedik el. Nem csoda, hogy akik elég gazdagok voltak, és megengedhették maguknak, hogy külön nyári és külön téli lakóhelyük legyen, azok valamennyi korszakban, amelyről adataink vannak, a telet a Holt-tenger közelében, a nyarat viszont a középhegységben töltötték. Transzjordánia keleti hegyei között megint csak más az éghajlat: nyáron hűsítő szelek fújnak, és a tél hidegebb, mint a nyugati hegyekben.

De ezen felül még az egy és ugyanazon sávon belül is – például a nyugati középhegység vidékén – vannak olyan különbségek, amelyek nagymértékben befolyásolják a közlekedési és letelepedési lehetőségeket. A legnagyobb különbségek a jeruzsálemi nyereg, a Bételi-hegyek és a Szamariai-hegyek között érzékelhetők. Itt észak felé haladva egy kisebb fennsíkon átvezető egyenes útról olyan vidékre jutunk, ahol az előrehaladás csak a hegyek oldalában kanyargó, végtelen hosszúnak tűnő úton lehetséges, hogy azután váratlanul megpillantsuk a kerek dombokat egymástól elválasztó, szemet gyönyörködtető kis völgyeket.

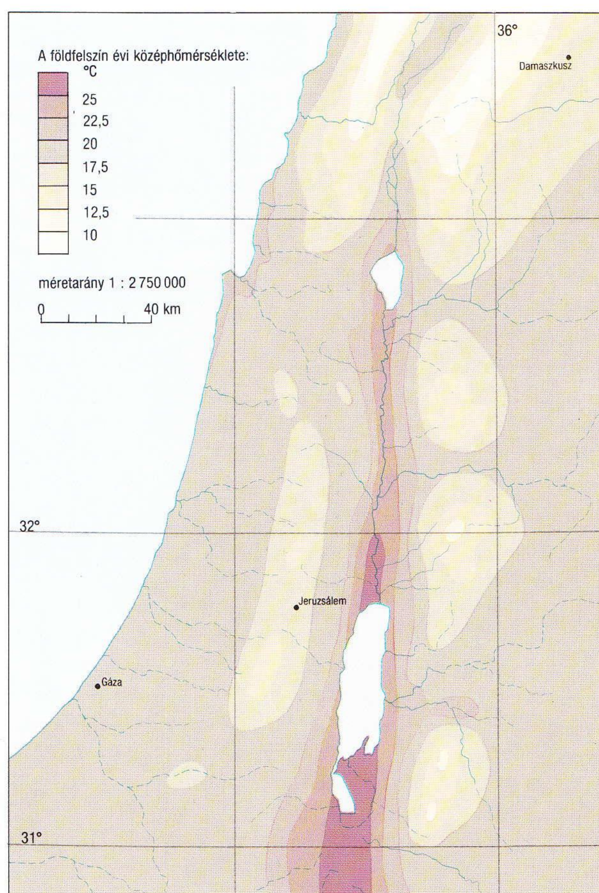
A bibliai táj

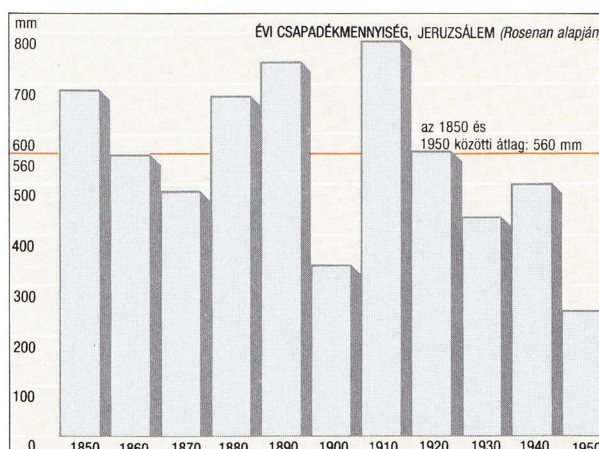
Azok, akik napjainkban látogatnak el Izráelbe és a Jordán nyugati partjára, nyilván azonnal észreveszik, hogy egyes vidékeken óriási változások mentek végbe az elmúlt hatvan-egynéhány esztendőben. E változások a part menti síkságon, a Galileai-tótól közvetlenül délre lévő övezetben és Jeruzsálem környékén a legnyilvánvalóbbak. De ha a látogatók eltekintenek az urbanizáció, az iparosítás és a legújabban megkezdett intenzív mezőgazdasági tevékenység nyilvánvaló következményeitől, akkor vajon olyannak láthatják-e az országot, amilyen a bibliai időkben volt? Ha például átkelnek a Bételi-hegyeken, vagy Betlehemtől délre behatolnak a Júdai-hegyek közé, esetleg Felső-Galilea hegyei között járnak, vajon a bibliai tájak látványa tárul szemük elé?

Először is tudni kell, hogy a bibliai kor hosszú ideig tartott: az izráeliek kanaáni letelepedésétől 1300 éven át, a kereszténység első évszázadának végéig, sőt ha a pátriárkák (Ábrahám, Izsák és Jákob) korát a történelmi időpontok konzervatív meghatározásának megfelelően Kr. e. 1750–1500 tájára tesszük, akkor még ennél is hosszabb ideig. Ennyi idő alatt, főként a Dávid és Salamon korától meginduló városiasodás hatására, szükségképpen változásoknak kellett bekövetkezniük a tájban. Ennek ellenére az általánosan elfogadott vélemény szerint a bibliai kor kezdetén (az egyszerűség kedvéért ezt tegyük Kr. e. 1200-ra) az ország nagyjából hasonló lehetett ahhoz, amilyennek ma látjuk, ha a termőtalaj nélküli, kopár vagy a mezőgazdasági termelés céljából teraszosra kiképzett, illetve bokrokkal és bozóttal borított hegyekre tekintünk.

Egyszerű oka van annak, hogy a Biblia földje ma más, mint az ókorban – mondjuk Kr. e. 4000-ben – volt. Abban az időben a Jordán nyugati partján a Hebróntól délre lévő hegyeket és a várostól északra emelkedőket egyaránt örökzöld tölgyerdő borította, másutt, például a part menti síkságon és a Karmel-hegylánc egyes részein lombhullató tölgyek (Tábor-tölgy) és társaik nőttek. Az is általánosan elfogadott nézet, hogy az itteni erdők kipusztulásának előidézője a termőtalaj krónikus eróziója volt, ami ma már világosan látható (legalábbis ott, ahol a közelmúltban nem végeztek helyreállítási munkálatokat). Az esős évszakban – nagyjából októbertől áprilisig – heves felhőszakadások zúdulhatnak le. Az örökzöld fák megtörik az eső erejét, a fák és a hozzájuk társult aljnövényzet gyökerei segítenek a nedvesség visszatartásában is. A fák kipusztulásával alig maradt olyan erő, amely megakadályozná, hogy a víz a termőtalajt a hegyekről lemossa a völgyekbe. Az éghajlatban a bibliai idők óta nem következett be lényeges változás, kivéve a fák kipusztulása okozta eróziót.

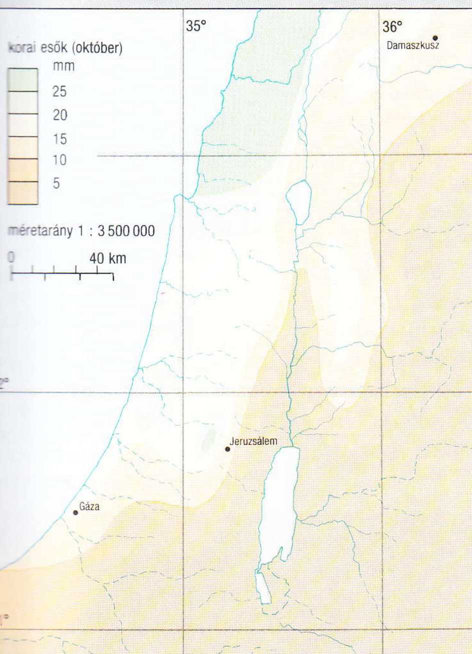
Ha ezt elfogadjuk, akkor már csak arra a kérdésre kell választ adni, milyen mértékben pusztultak ki a fák, és mennyire erodálódott a talaj a bibliai idők kezdetéig (mondjuk Kr. e. 1200-ig). Mielőtt kísérletet tennénk e kérdés megválaszolására (valójában inkább csak megfontolásra érdemes sejtések közlésére vállalkozhatunk), ajánlatos végiggondolni az egész napirenden lévő kérdést, amelyet az tesz izgalmassá és egyben kényessé,

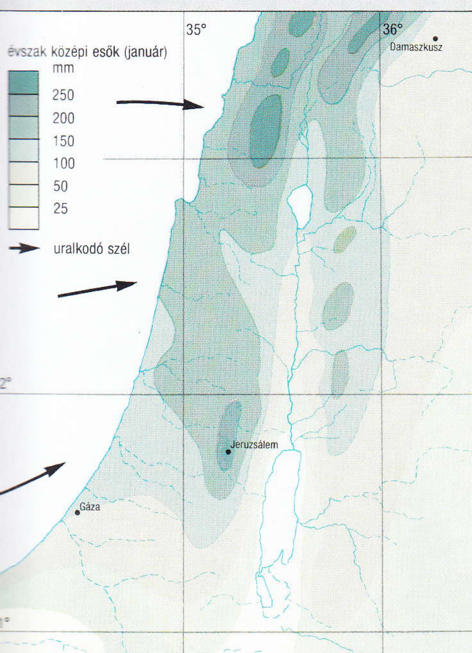

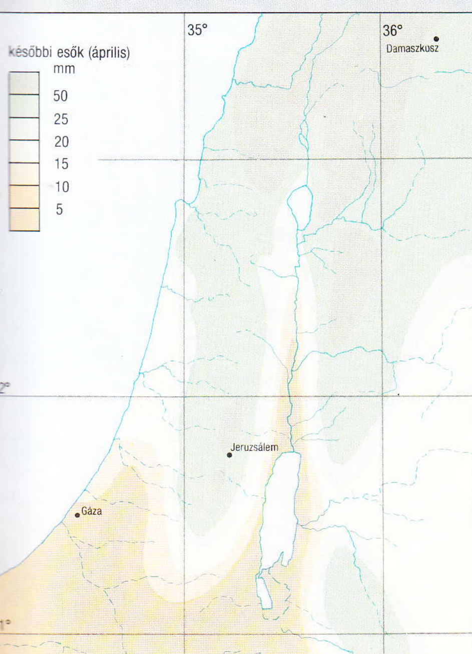

A jobb szélen: **Izráel geológiai térképe**
A vidék alapvető geológiai jellemzői jórészt megerősítik, illetve sok mindenben megmagyarázzák az 58–59. lapokon ismertetett természeti földrajzi sajátságokat.

Jobbra és balra: **Izráel éghajlata**
A csapadék- és hőmérsékleti térképek bővebb adalékokkal szolgálnak a Biblia földjének természeti és földrajzi vonatkozású összetettségéről. A legtöbb csapadék az ország északi részén hullik le, a délin már kevesebb, és a Hasadék-árok közelében szintén gyérebb az eső. Az esős évszak (nagyjából októbertől márciusig) a hőmérsékleti térképek tanúsága szerint egyben az esztendő hűvösebb periódusa. Nagy általánosságban elmondható tehát, hogy van egy meleg, száraz évszak és egy hidegebb, nedves – „esős" – időszak. Ettől az általános képtől azonban időnként jelentős eltérések mutatkoznak: az aszályos évek különösen sok gondot okoztak az ország ókori lakóinak, de ma sincs ez másként.

34°
35°
33°
32°
31°

GALILEAI-TÓ
Jordán
HOLT-TENGER

- dűnék
- alluviális (hordalékos) talaj
- kurkar szirtvonulat
- megszilárdult kavicshordalék
- hule-tőzeg és travertin (forrásvízi mészkő)
- kavicshordalékkal kevert liszán-márga
- homokkő, homok és márga
- kréta, krétás mészkő és márga
- márványos mészkő és mészkő
- núbiai homokkő
- bazalt és vulkáni tufa (felső krétakor)
- vulkáni tufa (alsó krétakor)
- kristályos alapkőzet

méretarány 1 : 1 250 000
0 30 km

hogy mindez hatással lehetett a kanaáni letelepedésre és a korabeli izráeli társadalom szerkezeti felépítésére. Leegyszerűsítve a helyzetet, kevesebb nehézséggel járt letelepedni itt, tetemes távolságban a hatalmas és tekintélyes városállamoktól, ha az erőteljes erózió már akkor megkönnyítette e hegyvidéki térség megközelítését. Ha viszont jórészt erdőkkel borított vidéken kellett megállapodniuk, akkor előbb módszeres erdő- és bozótégetésnek, illetve -irtásnak kellett megelőznie a lakóhelyek kialakítását. Továbbá ha a letelepedés szervezeti kereteket feltételező, közös tevékenységgel járt együtt, akkor nyilvánvalóan bonyolultabb, fejlettebb társadalmi szervezetet tételezhetünk fel, mint akkor, ha a nyájaikat legeltető embercsoportok „üres" hegyvidékre nyomultak be. Sok 20. századi, az izráeliek letelepedésével foglalkozó írás abból indul ki, hogy a letelepedők elsősorban pásztorok voltak, társadalmi szervezetük alapjául a családfők közötti hatalommegosztás szolgált. Ide-oda vándoroltak az országban, amely lényegében ugyanolyan lehetett, amilyennek napjainkban látjuk azokat a területeket, ahová századunk modernizációs hatásai még nem jutottak el. Meg kell említeni egy másik, eltérő, habár vitatható elképzelést. Eszerint az újonnan érkezett letelepülők már földművelők voltak, vagy az adott természeti körülmények kényszerítő hatására azzá váltak. Társadalmi szervezetük elég jelentős hatalmat adott bizonyos személyeknek arra, hogy a közösség érdekében elvégzendő munkálatokat megtervezhessék és megszervezhessék. Minthogy könyvünk megírása idején a korai vaskor (Kr. e. 1200-tól) ökológiájának, élelmiszertermelési módszereinek, társadalmi struktúrájának, népességszámának és településszerkezetének kérdéseit illetően elmélyült kutatások és elemző viták folytak, az elkövetkező néhány évben a bibliakutatásnak ezen a területén bizonyára igen fontos eredmények várhatók. A vitának ebben a kezdeti szakaszában atlaszunk átfogó célkitűzéseit csupán egyetlen dologgal kívánjuk kiegészíteni, éspedig azzal, ami a fák és erdők lehetséges elterjedtségével kapcsolatos Kr. e. 1200 körül.

Az atlaszunk számára készült térképeken az összes – tág értelemben – Kr. e. II. évezredben létező fontosabb ismert települést feltüntettük. A „II. évezredben létező" megjelölés pontatlan, mivel számos település már a III. évezred elején is megvolt, de az is tény, hogy a jelzett települések nem szükségképpen voltak folyamatosan lakottak. Továbbá a II. évezredben fontos, általános érvényű változások következtek be a települések rendszerében. A települések térképen történő ábrázolásán kitűnik, hol volt *lehetőség*, ha csak rövid időre is, a letelepedésre a II. évezredben. A térképek elkészülése után az összképből az derült ki, hogy csekély számú kivételtől eltekintve a települések a hegyvidék peremén, a hegyeknek a völgyek felé néző oldalán vagy a hegyek lábánál elterülő síkságokon húzódtak meg. A hegyvidéki területek belső magjaiban és sok esetben a nagy kiterjedésű hegyláncokban nem jöttek létre települések. Ennek részben a vízhiány és főként a föld megművelésének nehézsége volt az oka. Ésszerű viszont az a feltevés, hogy e vidékeket is fák és erdőségek borították. Erre a kérdésre az egyes régiók későbbi részletes tárgyalása során majd ott térünk ki, ahol írásos adatok állnak rendelkezésünkre fák és erdők létezéséről a bibliai időkben.

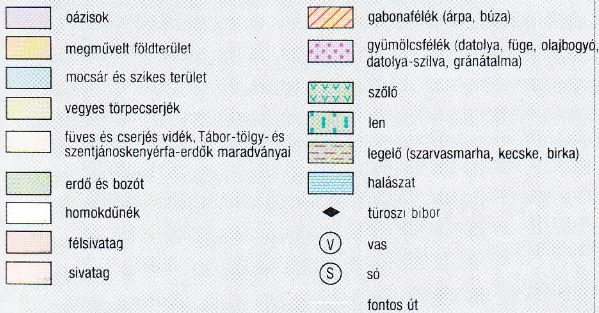
A Biblia földjének mai látogatói sok érdekes meglepetésre számíthatnak, mivel ebben az aránylag kis országban a legkülönfélébb fajtájú tájakkal találkozhatnak. Arról azonban semmiképp sem szabad megfeledkezniük, hogy azok az emberek, akiknek életéről a bibliai történetek szólnak, olyan vidéken éltek, ahol a jelenleginél sokkal több fa és erdő volt. E vidék vadállatoknak – oroszlánoknak, leopárdoknak és medvéknek – is otthont adott. Az erdőket és a sűrű bozótot az egyszerű emberek nyilván titokzatos, félelmetes helyeknek tekintették, ahol a káosz és a bizonytalanság erői rejtőztek, ugrásra készen, hogy rávessék magukat a rendezett és nyugalmas élet tisztásaira, amelyeket minden oldalról körülfogtak. Mindaz, aminek bemutatására atlaszunk e vonatkozásban kísérletet tesz, alig több, mint körültekintően kidolgozott feltevések sora. A Biblia fogékony és figyelmes olvasói maguk is tapasztalhatják, mekkora hatást gyakoroltak a környező erdők és a veszedelmes állatok a bibliai időkben az emberek életére és az írott szövegek jelképrendszerére.

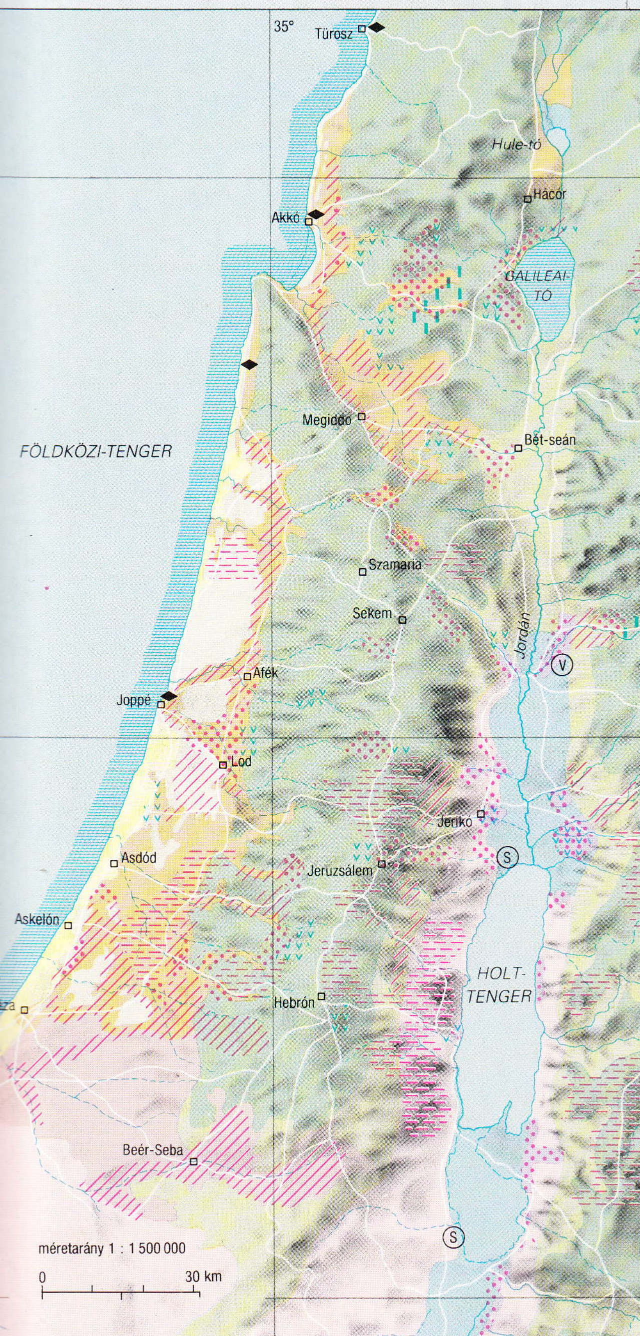
A föld felszínétől több száz kilométeres magasságban, egy műhold segítségével készült ez a felvétel, és noha színezése nem valósághű, feltárja a táj igazi természetét. A Holt-tenger és környékét ábrázoló fényképen a növényzet vörös cserzőanyaggal bevont foltoknak tűnik, mintha a bibliai idők óta erdeiktől csaknem teljesen megfosztott völgyek és hegyek ráncossá aszalódtak volna.

Lent: **Az ókori Izráel növénytakarója**
A térkép a növényzettel borított területeket olyannak mutatja, amilyenek akkor lehettek, amikor az emberek letelepedése még nem változtatta meg lényegesen a tájat. Ekkor a földet még kiterjedt erdőségek borították, bennük örökzöld tölgyek és azok társnövényzete. A könyvünkben tárgyalt egyik vitatott kérdés, hogy ezekből az ősi erdőségekből esetleg sokkal több létezett még Kr. e. 1200-ban, mint azt általában feltételezik.

Jobbra: **A föld hasznosítása a mai Izráelben**
A térképről leolvasható, milyen nagy az eltérés az ország ókori és mai képe között. Nem csupán az egyes vidékeken végbement urbanizáció és az iparosítás következményeiről van szó; az öntözés és a mezőgazdaságban alkalmazott modern módszerek azokon a helyeken is lehetővé tették a földművelést, ahol korábban erre nem volt mód. A napjainkban Izráelbe látogatóknak nem szabad megfeledkezniük arról, hogy az ország legfőbb sajátságai változatlanok maradtak ugyan, de a föld felszíne és hasznosítása lényegesen eltér a bibliai időkbelitől.

FÖLDKÖZI-TENGER

Türosz, Kirjat Semona, Keziv, Naharijja, Akkó (Akra), Cefat, Hefa (Haifa), Kirjat Jam, Kirjat Ata, Kirjat Tivon, GALILEAI-TÓ, Teverja (Tiberias), Nazerat (Názáret), Kisón, Afula, Bét-seán, Hadera, Pardesz Hanna-Karkur, Dzsenin, Hadera, Netanja, Tulkarm, Nablusz, Jordán, Fara, Hercijja, Kefar Szava, Jarkón, Ramat Gán, Tel Aviv-Jáfó (Jaffa), Peta Tikva, Bat Jam, Holon, Rison le-Cijjón, Lod (Ludda), Ramla, Rehovot, Ramalla, Jerikó, Asdód, Gedéra, Kirjat Malakhi, Lakis, Bét-Semes, Jeruzsálem, Askelón, Kirjat Gát, Hebrón, HOLT-TENGER, Gáza, Khan Junisz, Beszór, Beér-seva (Beér-Seba)

művelés alatt álló földterület
művelés alatt álló, öntözött terület
gyümölcstermő terület
öntözött gyümölcstermő terület
citrom- és narancsliget
olajfaliget
szőlő
halastó
városi terület
erdő
homokdűnék
nem művelt, félsivatagos terület
nem művelt, sivatagos terület
főútvonal
vasúti fővonal
méretarány 1 : 1 250 000
0
30 km

Térképek a Szentföldről

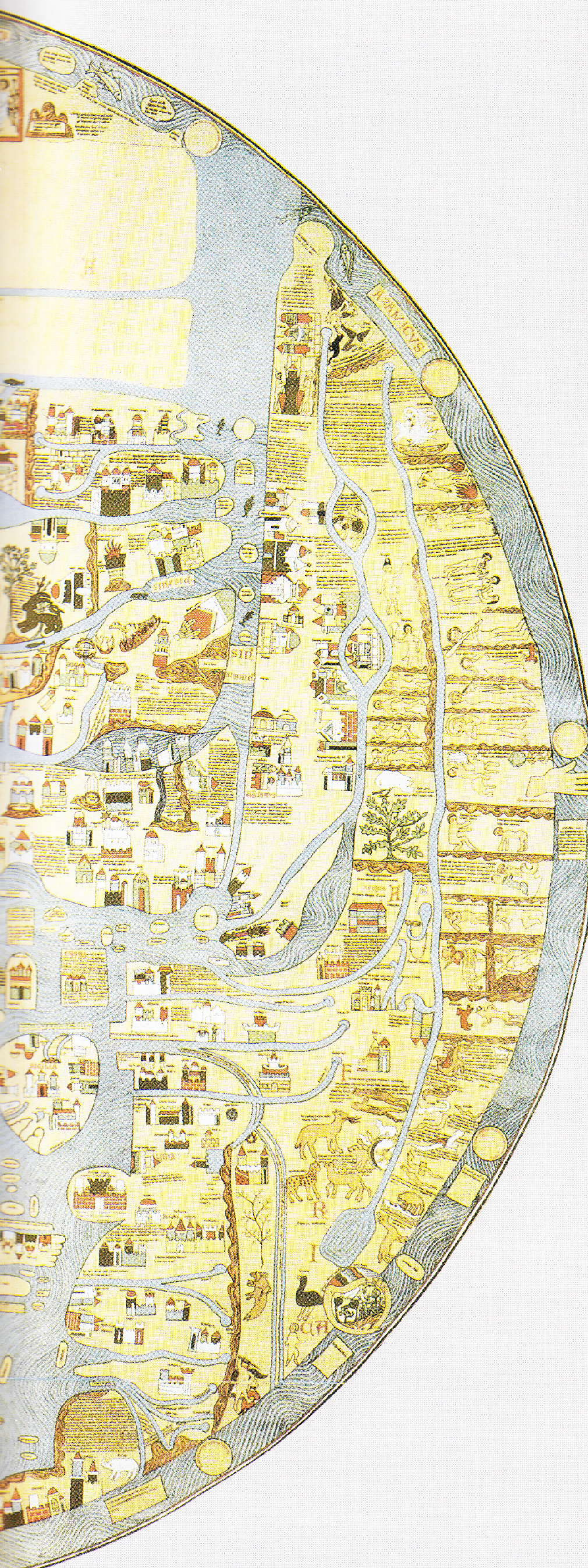
A Szentföldről valószínűleg több térkép készült, mint a világ bármelyik más részéről. Azóta, hogy a 4. század elején a keresztény vallás diadalmaskodott a Római Birodalomban, egészen a Kr. u. 638-ban bekövetkezett mohamedán hódításig, a Szentföld zarándokhely volt. A 10. és a 12. század közötti időben indított keresztes hadjáratok eredményeként a terület nagyjából egy évszázadra ismét a nyugati kereszténység fennhatósága alá került. A 19. században a Nyugatról érkező utazók száma ugrásszerűen megnőtt. A zsidó közösség egész idő alatt megőrizte intenzív érdeklődését az országra vonatkozó kutatások iránt. Sok zarándok és utazó készített beszámolót tapasztalatairól. A Szentföld topográfiájának tanulmányozása mindenkor a bibliakutatás szerves része volt. A 15. századtól kezdve számos kísérletet tettek a vidék annak fontos részei – például Jeruzsálem – ábrázolására, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy a 19. századig egyetlen tudományos módszerrel végzett terepfelvétel sem készült róla. Az alábbi képekről némi fogalmat alkothatunk arról, milyennek mutatták be a Szentföldet a Biblia olvasóinak a legújabb kort megelőző időkben.

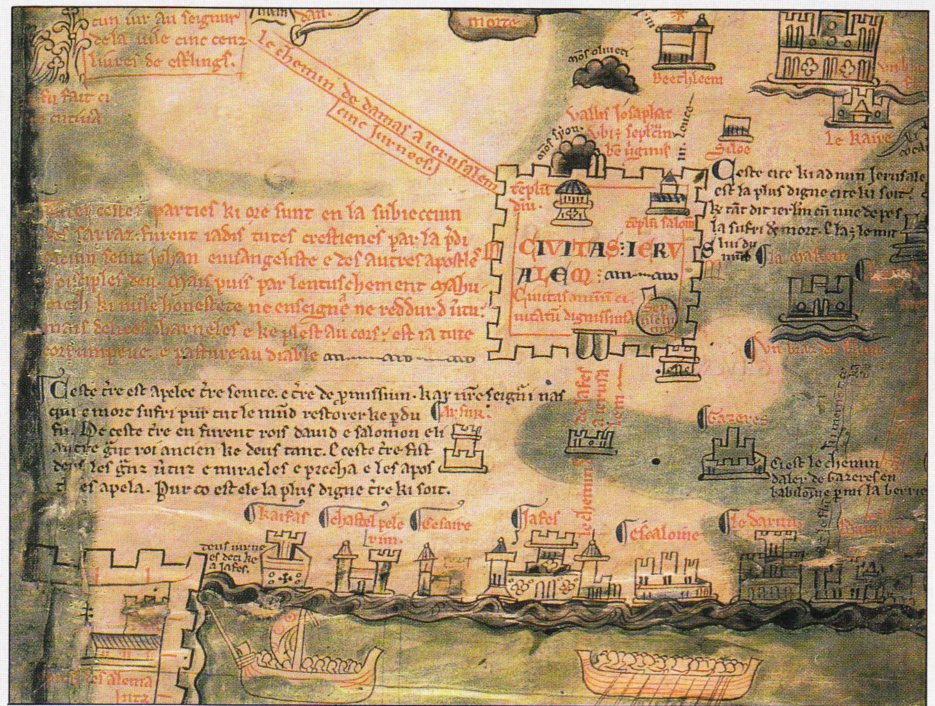

Lent: 13. századi világtérkép, középén Jeruzsálem. Alkotója nem csupán arra tett kísérletet, hogy az egyes országok egymáshoz viszonyított földrajzi helyzetét ábrázolja, hanem az országok jellegzetes állatait, tájait és az ott élő embereket is megjelenítette. Akkoriban a világról és népeiről beszerezhető ismeretek legfőbb forrása a Mózes I. könyvének 10. részében a népek szétszóródásáról található beszámoló volt.

Matthew Paris (Párizsi Máté), a 13. században élt angol szerzetes *Chronica maiora* című történelmi összeállításában közöl egy térképet a zarándokok és a keresztesek útvonaláról, amelyen Britanniából a Szentföld felé haladtak. E térkép itt látható részlete *(lent)* a Palesztina partjain lévő kikötőket tünteti fel, beljebb Jeruzsálem fallal körülvett városa látható. Az Úr temploma és Salamon temploma – különös módon – a falakon belülre került. A fal alkotta négyzet jobb alsó sarkában kör alakú objektum: a Szent Sír.

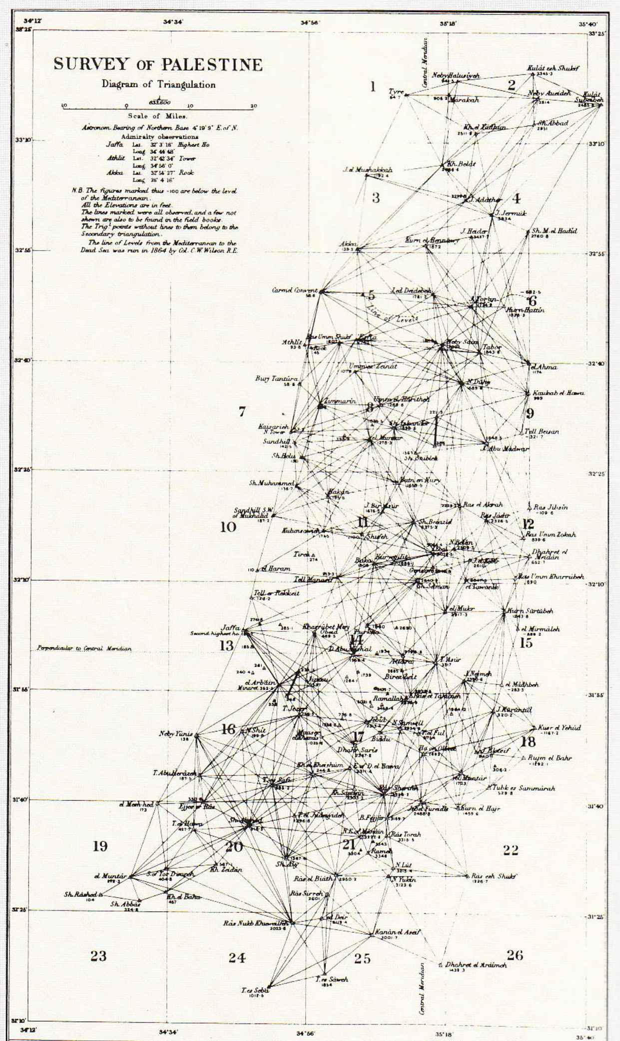

A túlsó lap szélén fent: Képünkön nem a Szentföld, hanem Babilón és a Babilóni Birodalom Kr. e. 600 körül készült térképe látható. Az az elképzelés, amely szerint a főváros a világ közepe, egy középkori példányon *(balra)* ismét felbukkan.

A túlsó lap szélén alul: 1884-ben a Holt-tenger keleti partján, egy madabai templomban fedezték fel Kr. u. 600 körül ezt az Egyiptomról és a Szentföldről készült mozaikképet. Tájolása kelet–nyugati irányú, észak tehát bal felé van rajta. Erősen sérült ugyan, de az a része, amelyik Jeruzsálemet ábrázolja, épségben maradt, és lehetővé teszi a szent helyek felismerését. A Jézus feltámadásának hagyomány szerinti helyén emelt templom a város alsó felének közepén látható.

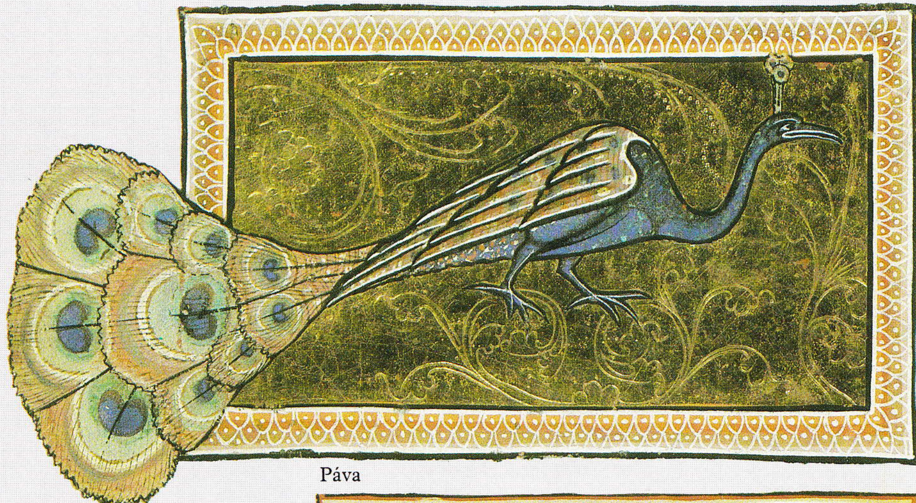
Jobbra: A *Palestine Exploration Fund* (Palesztin Kutatási Alapítvány) által 1880-ban közreadott térképek az alapjai a Szentfölddel foglalkozó valamennyi későbbi tudományos kartográfiai tevékenységhez. A munkálatokat 1873 óta a *Royal Engineers* (a Királyi Hadmérnöki Kar) tagjai végezték. Egyik vezetőjük H. H. Kitchener hadnagy, a későbbi Lord Kitchener of Khartoum.

Állatok a Bibliában

A Biblia sok állatról és madárról tesz említést, és viselkedésükből számos tanulságot von le. Ézsaiás például szembeállítja az állatok hűségét gazdájukhoz Izráel hűtlenségével Istenéhez: „Az ökör ismeri gazdáját, a szamár is urának jászlát, de Izráel nem ismer, népem nem ért meg engem" (Ézs 1,3). A Példabeszédek könyve így buzdítja a restet: „Eredj a hangyához, te rest, figyeld, hogy mit tesz, és okulj!" (Péld 6,6). A háziasított állatok, például a juhok, kecskék, szarvasmarhák és szamarak fontos szerepet jászottak a bibliai kor mindennapjainak életében. A vadállatok viszont, közöttük az oroszlánok, medvék, vaddisznók és szarvascsordák, veszélyt jelentettek. A pásztorok különösen akkor voltak sebezhetők, ha nyájaikat lakatlan vidéken legeltették.

Nem mindig könnyű egészen pontosan megállapítani, hogy a bibliai szerzők milyen állatokról szólnak. Ebben a tekintetben a modern bibliafordítások eltérnek a régebbi szövegektől. A hivatalos angol fordítás (az „Authorized Version"), mint az alábbi idézetben is, általában borzokat említ, a javított változat („Revised Standard Version") pedig az egyik vershez, amelyben pávákról esik szó, lábjegyzetben hozzáfűzi: elképzelhető, hogy cerkófmajomnak kell fordítani. A következőkben az állatokat nem napjainkban készült fényképek mutatják be, hanem középkori művészi alkotások. Ezekben kifejezésre jut a Bibliában szereplő állatok azonosítása, másrészt az akkor élt fajoknak a ma létezőkhöz való viszonya terén tapasztalható bizonytalanság.

Páva

↑„Háromévenként egyszer érkeztek vissza a Tarszisz-hajók, és hoztak aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, majmokat és pávákat" (1Kir 10,22).

Kutyák

↑„A kutyák is esznek az asztal alatt a fiak morzsáiból" (Mk 7,28).

↓„Bujdossatok el Babilónból, távozzatok a káldeusok országából! Legyetek olyanok, mint a bakok a nyáj előtt" (Jer 50,8).

Bagoly

↑„Olyan vagyok, mint bagoly a romok közt" (Zsolt 102,7).

Oroszlánok

→„Az oroszlánok zsákmányért ordítanak, sürgetve Istentől eledelüket" (Zsolt 104,21).

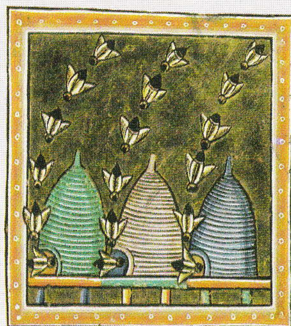
Kecskebak

↓ „Azután ezt mondta Isten: Hozzon létre a föld különböző fajtájú élőlényeket" (1Móz 1,24).

→ „Magad is tudod, hogy apád és emberei vitézek, és olyan elkeseredettek, mint a kölykétől megfosztott medve a mezőn" (2Sám 17,8).

Az állatok teremtése

→ „Sámson ... letért az útról, hogy megnézze az oroszlán tetemét. Hát az oroszlán hullájában egy méhraj volt és méz! (Bír 14,8)

Méhek

→ „Hatalmas bikák vettek körül, bekerítettek a básáni bivalyok. Föltátották rám szájukat, mint marcangoló, ordító oroszlán" (Zsolt 22,13).

Medve

↓ „Tarka ruhába öltöztettelek és borzbőr sarut húztam a lábadra" (Ez 16,10).

Borzok

Bika

Növények a Bibliában

A Bibliában említett növények azonosítása nem mindig könnyű. Az a történet például, amely szerint Ádám és Éva almát evett (noha a gyümölcs nincs megnevezve), elindította a vitát arról, vajon egyáltalán ismerték-e az almát a bibliai időkben Izráelben. Másik példa: a „mezei liliomot" (a „mezők liliomát") napjainkban többnyire a kökörcsinnel szokták azonosítani. A Biblia száznál több növényről tesz említést, és ezeket sokféleképpen hasznosították. A fák gyümölcsöt, mézgát (gumit), építési és tüzelőanyagot adtak. A szőlőtőkék borral, az olajfák olajjal szolgáltak. A *Boswellia sacra* nevű növényből tömjént és illatszert állítottak elő. A balzsamfát *(Commiphora gileadensis)* gyógyításra használták, a hennából *(Lawsonia inermis)* festéket nyertek. Azok az emberek, akik a bibliai időkben éltek, sokkal többet tudtak a növényekről és tulajdonságaikról, mint napjaink átlagembere.

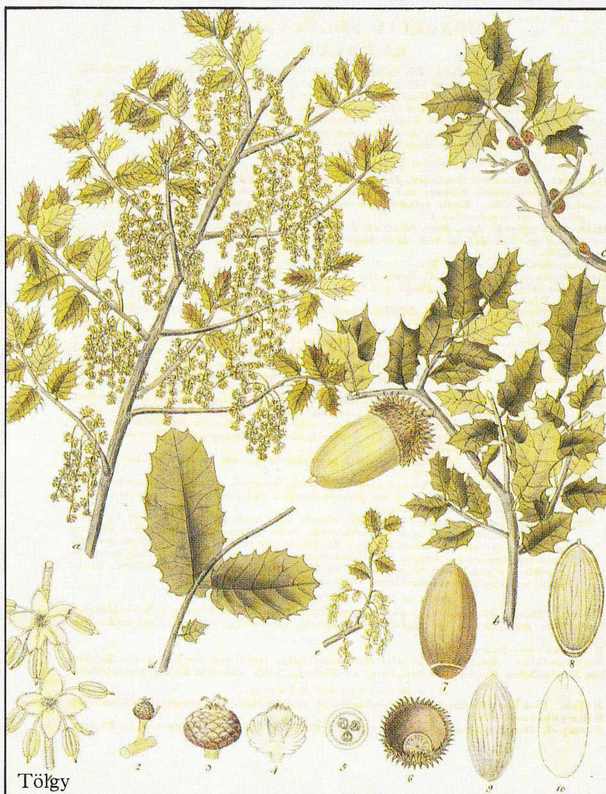
↓„Figyeljétek meg a mezei liliomokat, hogyan növekednek: ... Salamon teljes díszben sem öltözködött úgy, mint ezek közül akár csak egy is" (Mt 6,28–29).

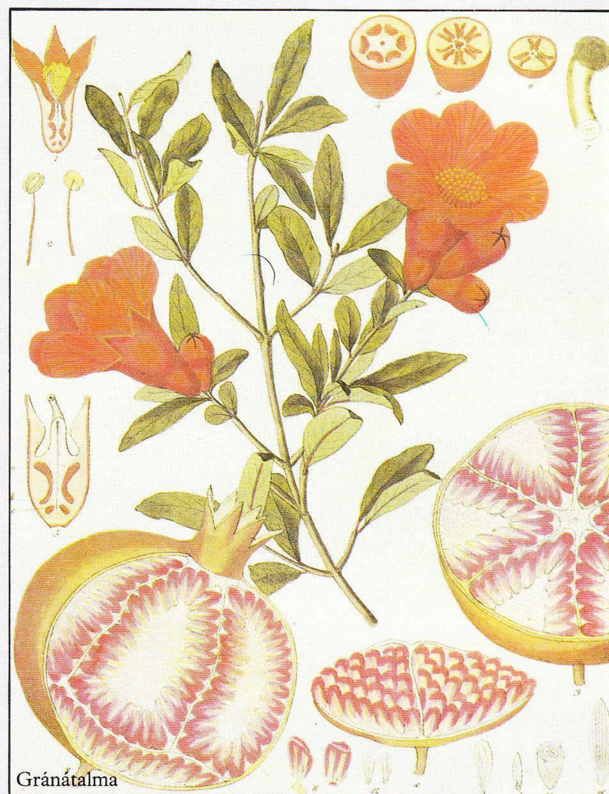

Mezei liliom

Füge

↓ „Cédrust vág ki, tölgyfát vagy cserfát választ, amelyet az erdő fái között nevelt" (Ézs 44,14).

„... a gránátalma, a pálma, az almafa és a mező minden fája kiszáradt" (Jóél 1,12).

Tölgy

Gránátalma

← „»Tanuljátok meg a fügefáról vett példázatot: amikor már zsendül az ága, és levelet hajt, tudjátok, hogy közel van a nyár.«" (Mt 24,32)

Tömjén

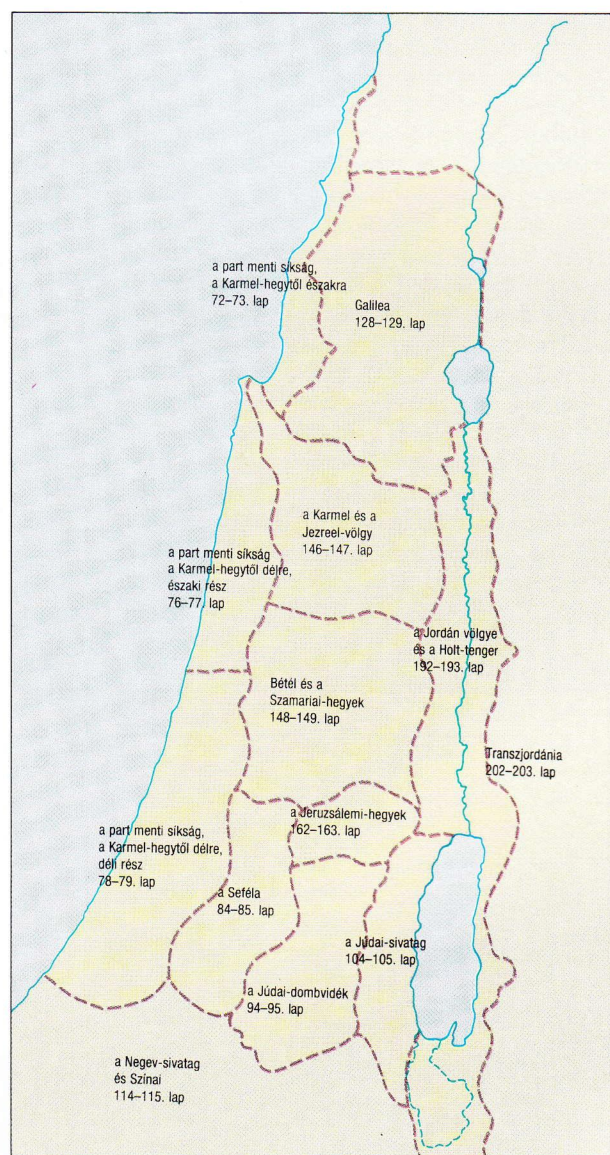

Bojtorján

↑ „Tövisről szednek-e szőlőt, vagy bojtorjánról fügét?" (Mt 7,16).

→ „... ajándékokat adtak neki: aranyat, tömjént és mirhát" (Mt 2,11)

Az itt következő lapokon a Biblia földjét 12 régióra osztottuk. Az egyes fejezetek olyan térképpel kezdődnek, amely a tárgyalt régiót a bibliai időknek megfelelő állapotában mutatja be. Ezt követően az illető tájegységben (régióban) játszódó fontosabb bibliai eseményeket ismerteti.

← „Hasonló a mennyek országa a tengerbe kivetett kerítőhálóhoz is, amely mindenféle halfajtát összegyűjt ..." (Mt 13,47).

A PART MENTI SÍKSÁG A KARMEL-HEGYTŐL ÉSZAKRA

A régió leírása

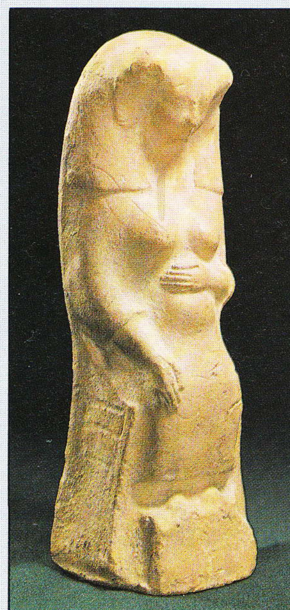
A mai látogató a Karmel-hegy és a Rós-ha-Nikra közötti területen ipari létesítményekkel, tengerparti üdülőhelyekkel, belterjes gyümölcstermesztéssel – elsősorban banántermesztéssel – találkozik. A Karmel-hegységtől közvetlenül északra van Haifa ipari övezete, benne az olajfinomító. A Haifát Akkóval összekötő főútvonal első szakaszának mindkét oldalán kisebb gyárak, üzemek működnek; nyugat felé, egészen a tengerig, beépítették a vidéket. A Haifától Akkó felé vezető út második szakaszán, a keleti oldalon a legnevezetesebb sajátosság az intenzív haltenyésztésre szolgáló tavak sora. Akkótól északra van Naharíja városa, amely 1934-ben mezőgazdasági településként jött létre, de azután jelentős tengerparti üdülőhellyé alakult át.

A 19. századi látogatók kissé másmilyennek látták ugyanezt a vidéket. Az Akkótól északkeletre lévő kertekben akkor még narancs-, gránátalma-, citrom- és fügefákat, valamint zöldségféléket termesztettek. Akkótól délre nagy kiterjedésű mocsár húzódott, amelyet a Nahal Naaman és a Nahal Hillazon egyesülése hozott létre, valamint az a körülmény, hogy a folyó nem volt képes a megnőtt vízmennyiséget elvezetni. Az Akkó és Haifa közötti homokos öböl nagy része eszményi terep volt a lóháton való vágtázásra. A Kísón tengerbe torkollásától délre delta alakult ki. A táj újkori változásai a Kísón deltájának kiszáradásával jártak együtt, ami lehetővé tette Haifa ipari negyedének felépítését és a Naaman-mocsár halastavakká alakítását.

A térség két részre osztható: a Haifától Akkóig húzódó Haifai-öbölre és északnyugaton az Akkótól a Rós-ha-Nikráig elterülő galileai partra. Rós-ha-Nikránál a mintegy 5 kilométer széles part menti síkságot hirtelen megszakítja a nagyjából nyugat–keleti irányú hegyek vonulata. Ettől az akadálytól körülbelül 15 kilométerre délre van Akkó, a közbülső területen a talaj túlnyomórészt mély, termékeny, hat kelet–nyugati irá-

Fent: David Roberts 1839-ben készült rajza Akkóról. A város mindenkor fontos volt a szíriai kormányzók számára, főleg a Haifai-öböl északi csücskében elfoglalt stratégiai helyzete miatt.

Jobbra: Ez az Akzíbból származó, várandós asszonyt ábrázoló terrakotta szobrocska (a Kr. e. 7. század körüli időkből) föníciai hatásról tanúskodik. A termékenység jelképe volt, és az ilyen irányú érdeklődést az izráeli próféták elítélték.

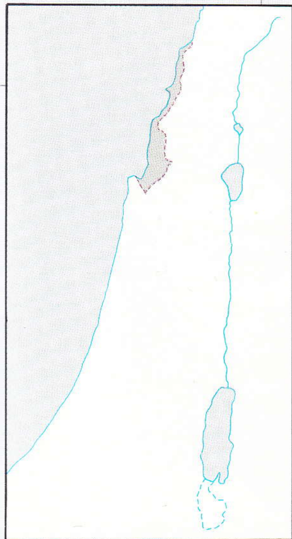
Lent: Ez a 19. században a Kísón folyó torkolata közelében készült tájkép éles ellentétben áll a ma látható valósággal. Napjainkban ezen a helyen olajfinomító és gyárttelep áll, távolabb, a Karmel-hegy lejtőin lakóházak épültek.

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Abdón (Ebrón) Józs 21,30; Bír 12,13. 15; 1Krón 6,59 **B3**
Afék Józs 19,30; Bír 1,31 **B4**
Ahláb (Mahaléb) Bír 1,31 **C2**
Ajjálón Bír 12,12 (I)
Akkó (Ptolemaisz) Bír 1,31; Ap csel 21,7 **B4**
Aksáf Józs 11,1; 12,20; 19,25 **B4**
Akzíb Józs 15,44; 19,29; Bír 1,31; Mik 1,14 **B3**
Álót 1Kir 4,16 (I)
Alammelek Józs 19,26 (I)
Amád Józs 19,26 (I)
Bét-Émek Józs 19,27 **B4**
Carefat (Szarepta) 1Kir 17,9. 10; Abd 20; Lk 4,26* **C1** a
Ebrón *l.* Abdón
Hali Józs 19,25 (I)
Hammón Józs 19,28; 1Krón 6,61 **B3**
Helba Bír 1,31 (I)
Hosza (Uzu) Józs 19,29 (I)
Kábúl Józs 19,27; 1Kir 9,13 **C4**
Kísón folyó Bír 4,7. 13; 5,21; 1Kir 18,40 **B5**
Mahaleb *l.* Ahláb
Misál Józs 19,26; 21,30 **B4**
Miszrefót-majim Józs 11,8; 13,6 **B3**
Nahalol (Nahalál) Józs 19,15; 21,35; Bír 1,30 **B5**
Neiél Józs 19,27 **C4**
Okina Jud 2,28 (I)
Ptolemaisz *l. Akkó*
Rehob Józs 19,30; 21,31; Bír 1,31; 1Krón 6,60 **B4**
Türosz 2Sám 5,11; 24,7; 1Kir 5,15; 7,13. 14; 9,11. 12; 1Krón 14,1; 22,4; 2Krón 2,2. 10. 13; Ezsd 3,7; Neh 13,16; Zsolt 45,13; 83,8; 87,4; Ézs 23,1. 5. 8. 15. 17; Jer 25,22; 27,3; 47,4; Ez 26,2–7. 15; 27,2. 3. 32; 28,2. 12; 29,18; Jóél 4,4; Ám 1,9. 10; Zak 9,2. 3; 2Makk 4,18; Mt 11,21. 22; 15,21; Mk 3,8; 7,24. 31; Lk 6,17; 10,13. 14; Ap csel 12,20; 21,3. 7; **C2**
Uzu *l.* Hosza

A 35°00' B 10' C 20' D

A térképen jól kivehető, milyen nagy az ellentét a part menti síkság és a Haifai-öböl, illetve az északi és a keleti hegyvidék között. A síkságokon vagy az alacsonyabb előhegységek völgyeinek bejáratánál lehetett a legkönnyebben letelepedni.

erdő Kr. e. 1200 körül

időszakos vízfolyás, vádi

forrás vagy kút

települések:

II. évezredbeli

II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen

vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig

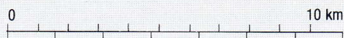
Heródes kori, római–bizánci kori, Kr. e. 40 utáni

PTOLEMAISZ Klasszikus ókori név

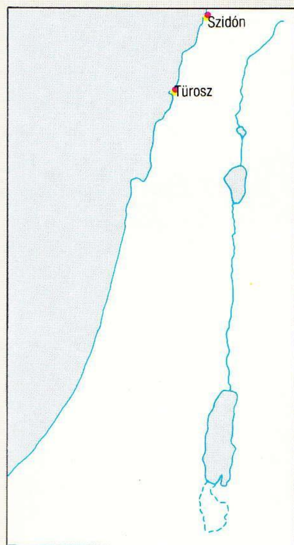
(Tel-Kisón) mai név

út

méretarány 1 : 250 000

TÜROSZ ÉS SZIDÓN

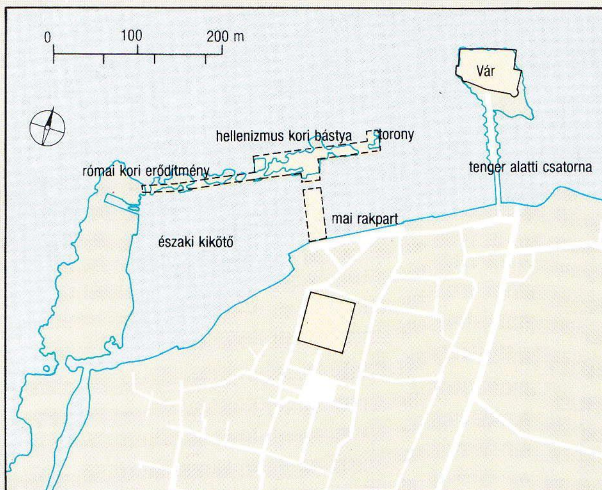

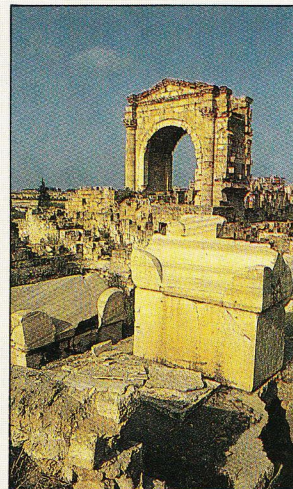
A bibliai időkben Türosz fontos tengeri kikötő és – amíg Nagy Sándor a város elfoglalásának megkönnyítésére fel nem építtette a hozzá vezető gátat – sziget volt. Fontos kereskedelmi központként működött, ahonnan Salamon a jeruzsálemi Templom építéséhez szükséges anyagok egy részét beszerezte. Híres volt gazdagságáról, és így falai közt virágzott a művészet és a kultúra. Szidónnal együtt a föníciai tengeri hatalom központja volt, gyarmatvárosaival a Földközi-tenger partvidékét mindenütt behálózta, egészen az Ibér-félszigetig.

Szidón észak-föníciai kikötőváros volt, kikötőjét a tenger felé kis szigetek védelmezték. Hosszú és hányatott történelme során időnként a szomszédos Türosz fennhatósága alá került, és a vidékre behatoló jelentősebb hódítók kivétel nélkül kívánatos zsákmánynak tekintették. Szidón – Türosszal ellentétben – szívélyesen fogadta Nagy Sándort.

Fent: A Türosztól mintegy 35 kilométerre lévő Szidón ugyancsak híres kereskedelmi és kulturális központ volt. A képünkön látható, ember alakú szarkofágot az egyik ottani sírboltban találták meg.

Balra: Türosz többször is gazdát cserélt. Egy ideig a rómaiak uralma alatt állt, az ő építményeik közül néhánynak még ma is megvannak a maradványai. Pál harmadik térítő útjáról hazatérőben Jeruzsálembe, egy hetet itt töltött el.

Távolabb balra: Az ókori Szidón helyszínrajza.

nyú patak látja el bőségesen vízzel, az átlagos évi csapadék 600 milliméter felett van. Az Akkó és Haifa között elterülő vidék – neve Zebulon völgye – mintegy 20 kilométer hosszú és 6–9 kilométer széles.

Nem biztos, hogy az Akkó és Haifa közötti partvonal a bibliai időkben is ugyanolyan volt, mint napjainkban. A leletek azt bizonyítják, hogy a Kr. e. II. évezredben nagyjából a mai parttal párhuzamos vonal mentén, de attól körülbelül 3,75 kilométerre keletre nagyobb települések voltak, ezek vagy a tengerparton helyezkedtek el, vagy attól hajózható, mocsaras terület választotta el őket. Nyilvánvaló, hogy a Nahal Kisón és a tengerár együttesen nagy mennyiségű homokot sodort magával és rakott le a Haifai-öböl partja mentén.

A II. évezredben a nagyobb települések vagy a tenger felől könnyen megközelíthető helyeken létesültek, vagy ha távolabb, kelet felé épültek fel, akkor ez források, illetve folyók közelében történt. Lakóik valószínűleg halászatból és földművelésből éltek. Az Akkó és a Rós-ha-Nikra közötti parttól mintegy 15 kilométerre húzódó képzeletbeli vonaltól keletre nincs nyoma nagyobb település létezésének. Feltételezhető, hogy e vonaltól keletre a hegyeket palesztin tölgyfákból *(Quercus calliprinus)* és társnövényeiből álló, örökzöld erdőségek borították.

Bibliai feljegyzések

Az erre a vidékre vonatkozó első fontosabb bibliai utalás Józsua könyvében (19,24–31) található, ahol is arról esik szó, hogy Ásér törzsének a Karmeltől Türoszig elterülő régió jutott, összesen 22 várossal és a hozzájuk tartozó falvakkal. Ez a felosztás inkább elméleti jellegű volt, mint valóságos, amit a Bírák könyve is bizonyít (1,31), amely szerint „Ásér sem űzte ki Akkó lakosait, sem Szidón lakosait, sem pedig Ahláb, Akzíb, Helba, Afík és Rehob lakosait". Ennek ellenére e városok többsége a jelek szerint, Dávid király uralkodásának végén már az izráeliek kezén volt. Jóábnak a népszámlálással kapcsolatos utazása (2Sám 24,4–8), úgy látszik, erre a régióra is kiterjedt (lásd a 7. verset); amikor pedig Salamonnak a jeruzsálemi templom felépítéséért ki kellett fizetnie rendkívüli tartozásait Hírámnak, ő adóssága fejében átengedett neki húsz galileai várost, feltehetően a Karmel-hegytől Ahlábig a part menti régió valamennyi izráeli városát.

Balra: Bekarcolt díszű kőedény Szidónból. Valószínűleg Melkart isten kultuszával volt kapcsolatos. Ha igaz, hogy ebben a rítusban a király az isten szerepét játszotta, akkor érthető, miért bírálja Ezékiel könyvének 28. része a szomszédos Türosz királyát azzal, hogy úgy viselkedik, mintha isten volna.

Lent: E Türoszról készített légi felvétel segítségével némi fogalmat alkothatunk arról, milyen lehetett ez a város, amikor még sziget volt. Rendkívül kedvező természeti adottságai – a szárazföldtől való elkülönülése és védett kikötője – lehetővé tették, hogy a Kr. e. 6. században 13 éven át ellenálljon a babilóni Nabú-kudurri-uszur ostromának.

Fent: Tabnit szidóni király szarkofágját eredetileg minden bizonnyal Pemptah egyiptomi hadvezérnek készítették, később azonban Tabnit számára ismét felhasználták. A talapzatán látható föníciai felirat a Kr. e. 6. század végére keltezhető, és megtiltja, hogy a szarkofágot felnyissák.

A legújabb korban Izráel északi részén Haifa lett a legfontosabb tengeri kikötő. A bibliai időkben Haifa vidéke a Kisón deltájának mocsarai miatt kelet felől valószínűleg megközelíthetetlen volt. Akkóba viszont könnyebb volt eljutni, és ezért a legfontosabb északi kikötőül szolgált. A Bibliában hellenisztikus nevén: Ptolemaioszként szerepel (Ap csel 21,7). A bibliai Akkó majdnem 2 kilométerrel a jelenlegi partvonaltól keletre volt található.

Rós-ha-Nikrától északra a „Türosz létrája" nevű hegyláncok sora emelkedik. Türosztól délre van egy körülbelül 8 kilométer hosszú szakasz, ahol a part menti sáv jóformán teljesen megszűnik, és ezután is egészen keskeny marad. Rós-ha-Nikrától északra meg kellett mászni a hegyeket, hogy tovább lehessen haladni Türosz felé. Türosz maga az ószövetségi időkben a parttól 600–750 méterre lévő sziget, a legfontosabb dél-föníciai város volt. Jelentős kereskedelmi átrakodóhely, közvetítő állomás: Salamon, amikor a jeruzsálemi templom felépítéséhez nyersanyagokra volt szüksége, Türosz királyához (Kr. e. 969–936) fordult (1Kir 9,11). Türosz gazdagságáról és szépségéről színes képet fest Ezékiel próféta könyvének a türoszi fejedelmet ostorozó 28. része. Türosz végzetes szerepet játszott az északi királyság történetében, éspedig háb király (kb. Kr. e. 873–852) felesége, Jezábel révén, aki mindent elkövetett, hogy Izráel Istenének tiszteletét saját istenének kultuszával helyettesítse. Gyakran említik Türosszal együtt a tőle mintegy 35 kilométerre a parton feljebb épült föníciai várost, Szidónt. Szidóntól 15 kilométerre délre, ugyancsak a parton van Cárefat (Szarepta), az a város, ahová Illésnek az Úr parancsára el kellett mennie, amikor hábbal és Jezábellel vívott elkeseredett küzdelme idején aszály támadt (1Kir 17,8). Illés kifejezetten azt a parancsot kapta, hogy menjen „a Szidónhoz tartozó Cárefatba". Kétségtelenül szándékos irónia rejlik abban, hogy a próféta ott egy nem zsidó özvegy asszonyt és annak fiát látott el élelemmel, miközben a szárazság miatt sok zsidó éhezett. Hasonló motívum az Újszövetségben is található: Máté evangéliumában (15,21–28) és Márknál is (7,24–30) Jézus „Türosz és Szidón vidékére" vonul vissza, és ott csodát tesz egy nem zsidó asszony kedvéért, akinek lányát megszállta az ördög.

A PART MENTI SÍKSÁG A KARMEL-HEGYTŐL DÉLRE

A régió leírása

A part menti síkságnak azt a részét, amely délre terül el attól a ponttól, ahol a Karmel-hegylánc eléri a tengert, rendszerint három nagyobb övezetre osztják. Az első neve Karmel-part, ez nagyjából 30 kilométer hosszú, és általában csak mintegy 3 kilométer széles. Keletről a Karmel-hegylánc és az északi hegyvidék határolja. Déli határa a Nahal Tanninim.

A második övezet neve Sárón (héber név, megtalálható egyebek között Ézsaiás próféta könyvében – 35,2 – is). A Nahal Tanninimtól a Jarkon folyóig terjed, ez utóbbi közvetlenül Tel Avivtól északra ömlik a tengerbe. (Egyes szakemberek inkább az Ajjálón (Élón) és a Nahson folyókat tekintik határának.) A terület nagyjából 50 kilométer hosszú, átlagos szélessége 15 kilométer. A síkság a Nahal Tanninimtól 1 kilométeresre szélesedik. A Jarkón folyótól délre a síkság neve Júdai-alföld, amely északi és déli részre tagolódik. Az északi rész kb. 85 kilométer hosszú, és az Asdodtól közvetlenül északra a tengerbe ömlő Nahal Lákisig terjed. A déli rész határait már nehezebb megvonni, mivel olyan félsivatagi zóna szegélyezi, amelynek kiterjedése változó. ltalában az Askelón és Gáza között félúton a tengerbe torkolló Nahal Sikmát tekintik a negevi partvidéktől elválasztó határvonalának.

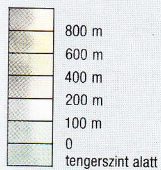
19. századi látogatói napjainkban alig ismernének rá a vidékre. A Haifától Caesareáig terjedő szakaszáról W. M. Thomson 1857-ben így írt: „Jóformán éppannyi értelme lett volna ezt a kilenc órát álmodozással tölteni, mint lóháton való utazással, csak sokkal kellemesebb." Egészen Atlitig nem látott egyetlen említésre méltó falut vagy romot sem. G. A. Smith viszont vele ellen-

Balra: A part menti síkság nyugati szegélyén húzódó jellegzetes kurkar szirtvonulat gátként emelkedik a tenger felé tartó folyóvizek útjában. Az ennek hatására bekövetkezett elmocsarasodás több helyen is jól látható.

Jobbra: A térkép legfeltűnőbb sajátsága a Karmel-hegylánctól délre húzódó sáv keskeny volta, amely azután drámai hirtelenséggel kiszélesedik. A települések elhelyezkedése általában követi a síkság kitágulását.

A 34°50′ B 35°00′ C 10′ D

800 m
600 m
400 m
200 m
100 m
0
tengerszint alatt

erdő

időszakos vízfolyás, vádi

forrás vagy kút

települések:

II. évezredbeli

II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen

vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig

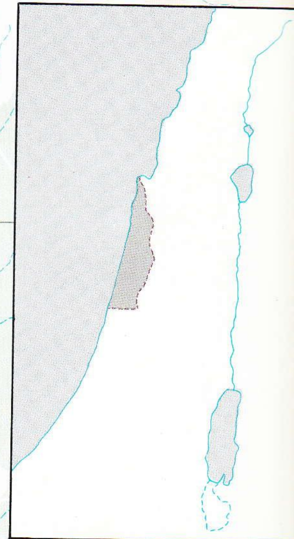
hellenizmus kori, Kr. e. 330-tól Kr. e. 40-ig

CAESAREA klasszikus ókori név

út

méretarány 1 : 250 000

KARMEL-HEGY

Megadim

(Oren)

Atlit

(Mearot)

ARBATTA

MENASE-MAGASLATOK

Dór
(Tantúra)

Dór síksága

(Dalija)

NAFAT-DÓR

Síhór-Libnát (Tanninim)

?Migdal

(Barkari)

Sztratón tornya
CAESAREA

?Arubbót

VAS-HEGYEK

Megiddó

FÖLDKÖZI-TENGER

(Hadera)

Sáron síksága

Héfer

Alexander

?Jásúb

Szókó

(Nablusz)

Dótán

?Ofra

(Poleg)

(Alexander)

Szebaszté

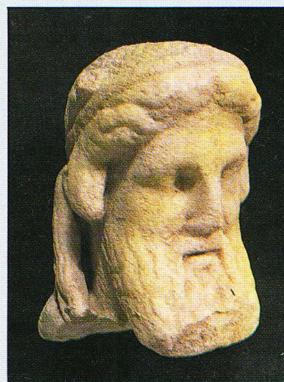
Appolónia

A B C D

tétben tölgyfákat és erdőmaradványokat vett észre ezen a területen, akárcsak több más, korábban arra járó és Smith által idézett szakember. Tantúrát (Dór) Thomson „komor és nyomorúságos falucská"-nak látta, amely a „kopár fövenyparton" épült, „közte és a keleti hegyek lába között mocsaras síkság" húzódott. Caesareától le egészen Gázáig meglepőnek találta a nagy, egyes helyeken 5 kilométer széles homokdűnéket. Attól a helytől keletre pedig, ahol ma Netanja áll, a homokos talajból fenyőerdőket látott kinőni, méghozzá „a Palesztínában felfedezett legszebb példányokat". A Jarkón folyótól délre, főként a „Lodi medencében" (erről lásd később), G. A. Smith szerint „sokkal több a megművelt terület, a búza- és dinnyeföld, a kert, a narancsliget és a pálmaerdő". Erre a vidékre még ma is a belterjes mezőgazdasági művelés a jellemző, de itt van a Lodi nemzetközi repülőtér, valamint fontos – elsősorban Tel-Avivba vivő – utak és vasútvonalak is áthaladnak rajta.

Ha meg akarjuk érteni, milyen lehetett ez a vidék a bibliai időkben, figyelemmel kell lennünk a geológiai,

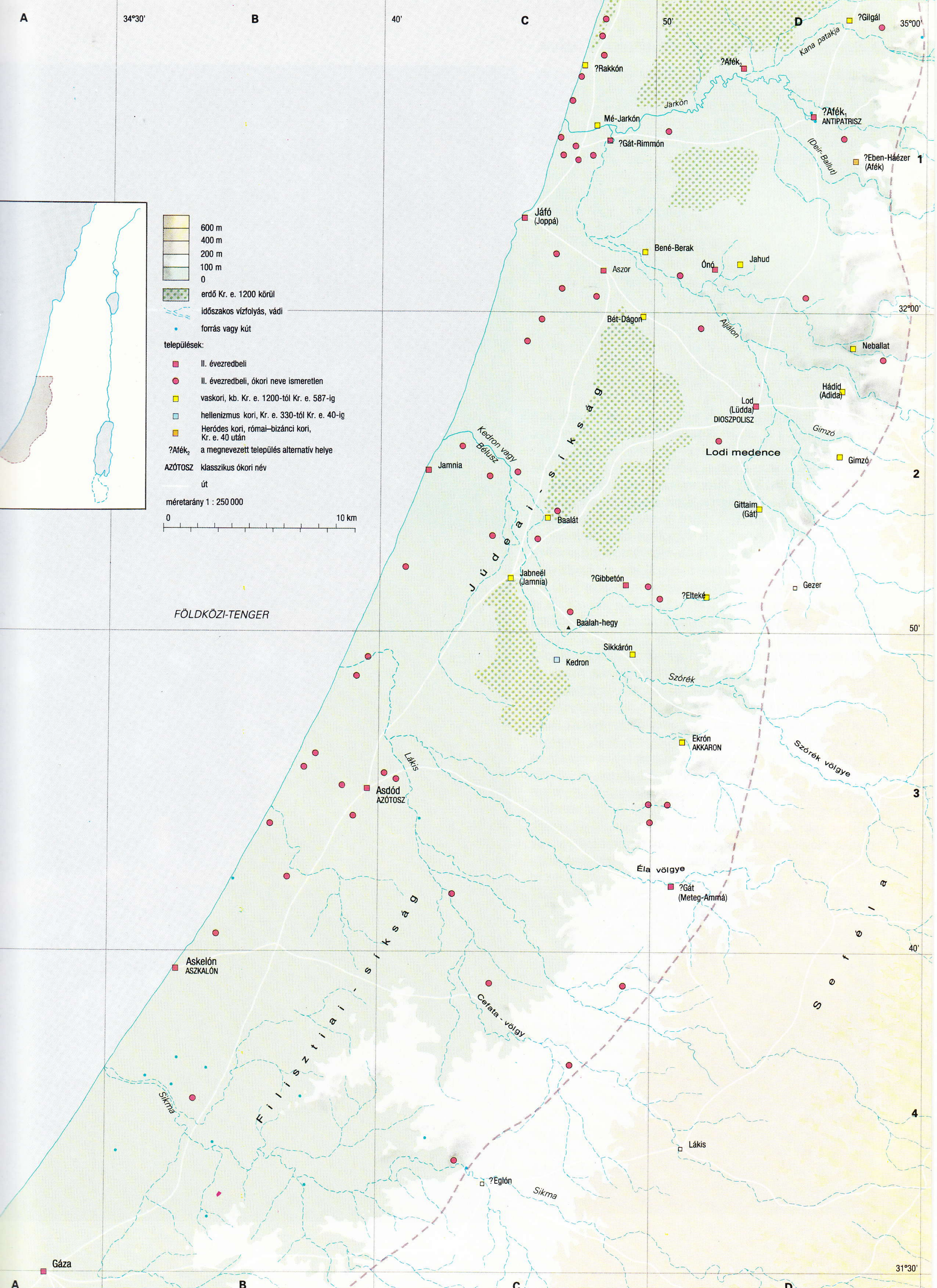
Távolabb balra: Dór tengeri kikötő volt, valószínűleg a késő bronzkorban alapították. Dávid uralkodása idején az izráeliek kezére került, később Salamon közigazgatási körzetei egyikének központja lett. A perzsa uralom időszakában (Kr. e. 540 után) görög kolónia létesült itt. A zsidó Hasmoneus uralkodók megfosztották függetlenségétől, Pompeius azonban Kr. e. 63-ban visszaállította autonómiáját.

Balra: Az itt látható, kőből faragot férfifej Dórból származik, és a hellenizmus korában készült.

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Adida *l.* Hadid
Afék (Antipatrisz) Józs 12,18; 1Sám 4,1; 29,1; Ap csel 23,31 **D1**
Akkarón *l.* Ekrón
Antipatrisz *l.* Afék
Asdód (Azótosz) Józs 11,22; 15,46–47; 1Sám 5,1. 3. 5–7; 6,17; 2Krón 26,6; Neh 13,23–24; Ézs 20,1; Jer 25,20; Ám 1,8; 3,4; Zóf 2,4; Zak 9,6; Ap csel 8,40 **B3**
Askelón (Aszkalon) Bír 1,18; 14,19; 1Sám 6,17; 2Sám 1,20; Jer 25,20; 47,5–7; Ám 1,8; Zóf 2,4. 7 **B4**
Aszor (Azor) Józs 19,45; **C1**
Azótosz *l.* Asdód
Baala-hegy Józs 15,11 **C2**
Baalát Józs 19,44; 1Kir 9,18; 1Krón 8,6 **C2**
Belusz folyó *l.* Kedrón folyó
Bené-Berak Józs 19,45 **C1**
Bét-Dágón Józs 15,41 **C2**
Cebóim 1Sám 13,18; Neh 11,34 (I)
Cefata-völgy 2Krón 14,9* **C3 C4**
Eben-Háézer (Afék) 1Sám 4,1; 5,1 **D1**
Ekrón (Akkaron) Józs 13,3; 15,11. 45–46; 19,43; Bír 1,18; 1Sám 5,10; 6,16–17; 2Kir 1,2. 3. 6. 16; Jer 25,20; Ám 1,8; Zóf 2,4; Zak 9,5. 7 **D3**
Éla-völgye 1Sám 17,2. 19; 21,10 **C3 D3**
Élón Józs 19,43 (I)
Elteké Józs 19,44; 21,23 **D2**
Gát (Meteg-Amma) Józs 11,22; 13,3; 1Sám 5,8; 6,17; 17,4. 23; 21,11. 13; 27,2–4; 2Sám 1,20; 8,1; 21,20. 22; 1Kir 2,39–40; 2Kir 12,18; 1Krón 8,13; 18,1; 20,6. 8; 2Krón 26,6; Ám 6,2; Mik 1,10 **D3**
Gát-Rimmón Józs 19,45; 21,24; 1Krón 6,54 **C1**
Gáza 5Móz 2,23; Józs 13,3; 15,47; Bír 1,18; 6,4; 16,1. 21; 1Sám 6,17; Jer 25,20; 47,1. 5; Ám 1,6. 7; Zóf 2,4; Zak 9,5; Ap csel 8,26 **B4**
Gibbetón Józs 19,44; 21,23; 1Kir 15,27; 16,15. 17 **C2**
Gilgál Józs 12,23 **D1**
Gimzó 2Krón 28,18 **D2**
Gittaim (Gát) 2Sám 4,3; Neh 11,33 **D2**
Hádid (Adida) Ezsd 2,33; Neh 7,37; 11,34; 1Makk 12,38; 13,13 **D2**
Jabneél (Jabné, Jamnia) Józs 15,11; 2Krón 26,6 **C2**
Jáfó (Joppé) Józs 19,46; 2Krón 2,15; Ezsd 3,7; Jón 1,3; Ap csel 9,36. 38. 42. 43; 10,5. 8. 23. 32; 11,5. 13 **C1**
Jamnia 1Makk 12,8. 9 **C2**
Jehud Józs 19,45 **D1**
Joppa Józs 19,46; 2Krón 2,16
Kedrón 1Makk 15,39. 41; 16,5–10 **C3**
Kedrón (Belusz) folyó 1Makk 16,5–10 **C2**
Lod (Lüdda, Dioszpolisz) 1Krón 8,12; Ezsd 2,33; Neh 7,37; 11,35; Ap csel 9,32. 35 **D2**
Mé-Jarkón Józs 19,46 **C1**
Meteg-Amma *l.* Gát
Neballat Neh 11,34 **D2**
Ónó 1Krón 8,12; Ezsd 2,33; Neh 6,2; 7,37; 11,35 **D1**
Rakkón Józs 19,46 **C1**
Sikkárón Józs 15,11 **C3**
Zeboim 1Sám 13,18; Neh 11,34 (I)
Zephatak völgye 2Krón 14,10 **C3 C4**

A
34°30'
B
40'
C
50'
D
35°00'
600 m
400 m
200 m
100 m
0
erdő Kr. e. 1200 körül
időszakos vízfolyás, vádi
forrás vagy kút
települések:
II. évezredbeli
II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen
vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig
hellenizmus kori, Kr. e. 330-tól Kr. e. 40-ig
Heródes kori, római–bizánci kori, Kr. e. 40 után
?Afék₂ a megnevezett település alternatív helye
AZÓTOSZ klasszikus ókori név
út
méretarány 1 : 250 000
0
10 km
FÖLDKÖZI-TENGER
?Rakkón
?Afék₂
?Gilgál
Kana patakja
Jarkón
Mé-Jarkón
?Gát-Rimmón
?Afék₁
ANTIPATRISZ
(Deir-Ballut)
?Eben-Haézer
(Afék)
1
Jáfó
(Joppá)
Bené-Berak
Ónó
Jahud
Aszor
Bét-Dágon
32°00'
Ajjalon
Neballat
Hádid
(Adida)
Lod
(Lüdda)
DIOSZPOLISZ
Gimzó
Lodi medence
Gimzó
2
Kedron vagy Bélusz
Jamnia
Júdeai síkság
Baalát
Gittaim
(Gát)
Jabneél
(Jamnia)
?Gibbetón
?Elteké
Gezer
Baalah-hegy
50'
Sikkárón
Kedron
Szórék
Ekrón
AKKARON
Szórék völgye
3
Lákis
Asdód
AZÓTOSZ
Éla völgye
?Gát
(Meteg-Ammá)
Sefela
40'
Askelón
ASZKALÓN
Filiszteai síkság
Cefata-völgy
Sikma
4
Lákis
?Eglón
Sikma
Gáza
31°30'
A
B
C
D

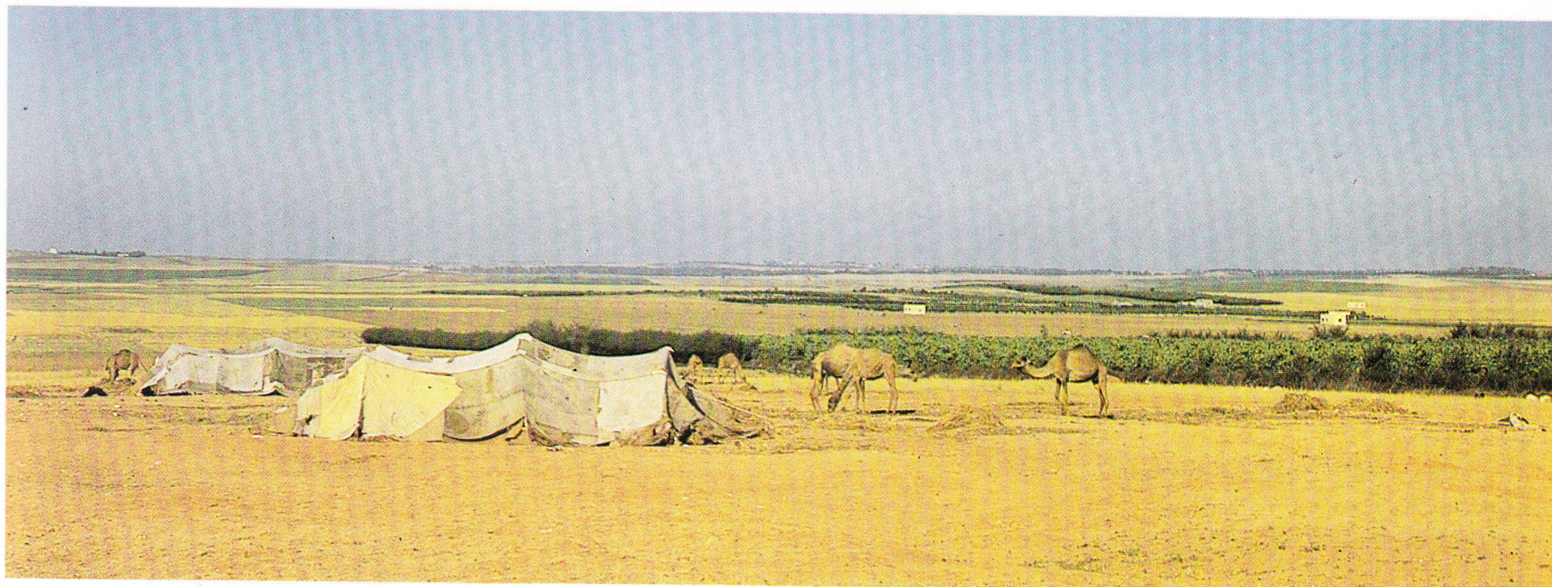
ökológiai vonatkozásokra és a települések rendszerére is. A földtörténeti időkben a tenger több ízben hol előrenyomult, hol ismét visszahúzódott, de szintje minden alkalommal valamivel alacsonyabb lett. Ennek következményeként a kurkar (a víz és más természeti erők hatására megszilárdult homokkőfajta) zátonyvonulatokból három párhuzamos partvonal alakult ki. Közülük a legnyugatibb a jelenlegi partvonal, kivéve az Atlíttól északra húzódó szakaszt, ahol a kurkarvonulatot a tenger csaknem teljesen elpusztította. A Jarkón folyótól délre a zátonycsíkot nagy kiterjedésű homokdünék védik a tengertől. A Jarkón folyó és a Nahal Hadera között a zátonyvonulat folyamatos sziklaszirt alakját ölti, legmagasabb pontja, Netanja közelében, 50–60 méterre is kiemelkedik. A szirt a fontosabb folyók és nahalok (az Alexander, a Poleg és a Jarkón) torkolatánál megszakad. A szirtvonulatnak közvetlenül a Karkóntól délre is van még egy szakasza. A Nahal Haderától Atlítig a szirtek az erodálódás különböző stádiumaiban vannak.

Az első kurkarvonulattól mintegy 1 kilométerre keletre húzódik a második vonulat, ez átlag 300 méter széles, a Sárontól északra lévő szakaszon 20–30, déli részén 40–50 méter magas. A harmadik vonulat a másodiktól körülbelül 3 kilométerre van kelet felé, és 10–200 méter vastag, vörös homok borítja, magassága Sárontól északra 50, tőle délre 80 méter. A harmadik vonulat homokja egyes helyeken mintegy 8 kilométer széles. A tengerbe ömlő folyók és nahalok áthaladnak rajta, és nagyobb területen megszakítja a „Lodi-medence” is. A Nahal Szóréktól délre már nem homok, hanem a „Lodi-medencétől” délre húzódó síkságra jellemző termékeny talaj borítja, amelynek a félsivatagi zóna vet véget.

E három szirtvonulat hatására az ókorban a következő helyzet alakult ki: az első (a partvonal) és a második vonulat között homokos sáv húzódott, itt mód nyílt települések létrehozására a folyók és a nahalok mentén, illetve a part közelében. A második és a harmadik sziklavonulat közötti terület mocsaras volt, mivel a folyók és nahalok vizüket nem tudták teljes egészében a tengerbe üríteni. A harmadik vonulatot, a „vörös gerincet” lombhullató tölgyerdők, valamint a Thomson által megfigyelt fenyvesek borították. A lombhullató (Tábór-tölgyből, *Quercus ithaburensis*ből álló) tölgyesek egyike egészen az első világháborúig fennmaradt, akkor azonban a törökök gőzmozdonyok tüzelőanyagául használták fel. A „vörös gerinc”-től és erdőségeitől keletre a hegyek lábáig nyúló, termékeny talajú síkság terült el. Ez ideális hely volt a földművelés számára.

A települések Kr. e. II. évezredbeli rendszere azt mutatja, hogy a „vörös gerinc” – legszélső peremét kivéve – sehol sem volt lakott. Ez nagymértékben alátámasztja annak valószínűségét, hogy erdőségek léteztek itt, és azt tanusítja, hogy a „vörös gerinc” elválasztotta egymástól a part menti és az előhegység peremén lévő településeket, leszámítva azokat a helyeket, ahol völgyek vágták át a szirtvonulatot. Az előhegységek tövében létesült települések többnyire vízforrások közelében voltak, lakóik mezőgazdasággal foglalkoztak: a „vörös gerinc” és az előhegyek közötti, termékeny talajú síkságot művelték meg. A part menti településeken valószínűleg szintén elsősorban földművesek laktak, ők az első és a második vonulat közötti földet művelték, a tengerbe ömlő folyókból nyert vizet használva öntözésre. Ennek ellenére kisebb mértékben halászattal és kereskedelemmel is foglalkoztak. A „Lodi-medencé-

A part menti síkság déli részén Jáfó (Joppé), Asdód és Gáza volt a három legfontosabb tengerparti, illetve partközeli város. Jáfó *(lent jobbra)* volt a régió legjelentősebb természetes kikötője, neve az egyiptomi forrásokban már Kr. e. a 15. században is előfordult. Több mint háromezer esztendőn át lakott település volt, az idők során számos alkalommal újjáépítették. A napjainkban készült felvételen már az első pillantásra is szembetűnőek kedvező természeti adottságai.

Asdód és Gáza a „tengeri népek" Kr. e. 12–11. századi támadása idején a filiszteusok városaivá lettek. Az itt bemutatott szobrocska *(balra)* az elmúlt húsz esztendőben e helyen végzett ásatások során került elő. Ülő nőt ábrázol, feltehetően a Kr. e. 12. századból való.

A part menti városok közül Gáza *(fent)* a legdélibb, stratégiai fontossága nyilvánvaló: a part mentén Egyiptom felé vezető út bejáratát őrizte. Egyiptom, amikor csak mód nyílt rá, fennhatósága alá vonta. A bibliai feljegyzések a filiszteusok hatalmi központjaként mutatják be, Sámson itt lelte halálát.

ben", ezen a háromszöget alkotó, termékeny talajú, kis síkságon mindenfelé létrejöttek települések. Nyomatékosan rá kell mutatni, hogy a térképünkön feltüntetett települések többsége a Kr. e. II. évezrednek csupán egy részében létezett. Atlaszunkban azért szerepelnek, hogy kitűnjék, a helyi geológiai és ökológiai adottságok hol tették lehetővé lakott helyek kialakulását. A településekkel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagyni a II. évezredi főbb közlekedési útvonalakat sem. Az Egyiptomból észak felé vezető főútvonal Gázán és Asdódon át, a part mentén vitt Jáfóba, itt északkelet felé fordult, a Jarkón völgyében lévő fékba, majd az előhegység lábánál haladt tovább (lásd a 26. lapot). Voltak azonban más utak is, amelyek az egész part menti területen végighaladtak, és ez a körülmény ugyancsak befolyásolta a településrendszert.

Bibliai feljegyzések

Az itt tárgyalt terület az Ószövetség tanúsága szerint Júda, Efraim és Manasse törzseinek jutott. Pontos határait nem lehet megállapítani, de nagyjából a Nahal Szóréktól délre eső föld volt Júdáé (Józs 15,11–12), a Nahal Szórék és a Jarkón folyó közötti vidék Efraimé (Józs 16,8, feltéve, hogy a *Kána-patak* azonos a Vádi-Kanával és egyesül a Jarkónnal), végül a part menti síkságnak a Karmel-hegytől északra elterülő többi része Manasse törzséé volt. Lehetséges, hogy Jáfó kikötőjét és a hozzá vezető folyosót Dán kapta meg, ha Józsua könyve 19. részének 46. verse így értelmezhető.

Az említett törzsek gyakorlatilag csak kismértékben tartották ellenőrzésük alatt ezeket a területeket. A Bírák könyve (1,18–19) azt állítja, hogy bár Júda elfoglalta Gázát, Askelónt és Akrónt, „de a völgy [= síkság] lakóit nem lehetett kiűzni, mert vas harci kocsijaik voltak". A Bírák könyve 1,29 szerint „Efraim nem űzte ki a Gázában lakó kanaániakat", Manasse pedig nem tudta meghódítani Dórt (Bír 1,27). Efraimról és Manasséról valóban aligha képzelhető el, hogy az előhegyek és a „vörös gerinc" közötti parti síkság keleti részénél többet fennhatóságuk alatt tartottak volna. Mivel az Egyiptomból észak felé tartó nemzetközi útvonal ezen a területsávon haladt át, a vidék az Asszír Birodalom Kr. e. 8. századi felemelkedéséig minden valószínűség szerint Egyiptom fennhatósága alatt állt. A Júdának jutott északi részt Kr. e. 12. században elfoglalták a filiszteusok. Habár Dávid és Salamon a maguk idejében uralmuk alá hajtották a filiszteusokat, nem látszik valószínűnek, hogy Salamon halála után Júda bármiféle tényleges ellenőrzést gyakorolt a vidék felett. Kivételnek számított Azarja uralkodásának időszaka (kb. Kr. e. 785–733). Ő volt az, aki rést nyitott Gát, Jabne és Asdód falain, és városokat építtetett a filiszteusok földjén (2Krón 26,6), Hizkija pedig (kb. Kr. e. 727–698) „leverte a filiszteusokat egészen Gázáig" (2Kir 18,8).

A part menti vidékre vonatkozó messze legtöbb ószövetségi utalás a filiszteusok és Sámson – Dán hőse – közötti küzdelmet megörökítő történetekben fordul elő. Askelónban például Sámson 30 férfit ölt meg, hogy megadhassa a harminc rend ruhát, amit elveszített, amikor filiszteus felesége elárulta a halott oroszlán tetemében lévő méhrajról szóló találós kérdés megfejtését (Bír 14,5–20, különösen a 19. vers). Gáza kapui elvesztését volt kénytelen elszenvedni, amikor Sámson Hebrónba vitte a város kapujának szárnyait (Bír 16,1–3), és azt is, hogy a megvakított és Gázába hurcolt Dávid kidöntötte a nagy épület oszlopait, amivel megölte önmagát és mintegy háromezer filiszteust (Bír 16,23–30).

A Saul uralkodását megelőző időkben a filiszteusok és az izráeliek között vívott háborúk során a filiszteusok Aféknál csatát erőszakoltak ki. Erőik összevonásához ki tudták használni a főútvonal nyújtotta előnyöket, győzelmük megnyitotta előttük a Vádi-Kanán át a hegyvidék felé vezető utat (1Sám 4,1–11). A csatában zsákmányul ejtették a frigyszekrényt („szövetségládát"), és előbb Asdódba, majd Gátba, onnan pedig Ekrónba vitték, azután visszaküldték az izráelieknek (1Sám 5,1–12). Ez a Gát volt Góliátnak, a filiszteus óriásnak szülővárosa, valamint az a város, ahová Dávid király menekült, amikor Saul meg akarta ölni (1Sám 27,1–12). A filiszteus városoktól északra Jáfót mint tengeri kikötőt említi a Biblia, ahonnan Jónás az ellenkező irányba vitorlázott el, mint amerre Isten parancsára mennie kellett volna (Jón 1,3), és megtudjuk erről a kikötőről még azt is, hogy mind az első, mind a második jeruzsálemi templom építésére szolgáló anyagot ide szállították a hajók (2Krón 2,15; Ezsd 3,7).

Az Újszövetségből kiolvashatók a Kr. e. 63. évi római megszállás után bekövetkezett fontos változások jelei. E változások közül messze a legnagyobb jelentőségű Caesarea felépítése volt. Bár e hely szomszédságában már a perzsa kor vége óta (Kr. e. 340 körül) működött egy haditengerészeti támaszpont, az Újszövetség korából ismert várost Kr. e. 22-ben Nagy Heródes kezdte építeni, ünnepélyes felszentelésére Kr. e. 10–9-ben került sor. Kr. u. 6-ban Caesarea Júda római provincia fővárosa és a római helytartók székhelye lett. A legfigyelemreméltóbb caesareai építészeti létesítmények a kikötő és a vízvezetékrendszer voltak. Minden kétséget kizáróan a kikötő déli oldalán létezett egy kb. 600 méter hosszú, nagy ívet leíró víztörő gát. A mintegy 250 méteres északi víztörővel a kikötő alapterülete nagyjából 14 000 négyzetméter (2,4 katasztrális hold, 1,4 hektár) volt. A vízellátásról két vízvezeték gondoskodott, a magasabbik Heródes idején készült, 9 kilométer hosszú volt, és a Karmel-hegy déli lejtőin fakadó forrásokból szállította a vizet.

Amikor Péter Caesareában járt, hogy Cornelius centuriónak igét hirdessen (Ap csel 10,1–48), gyakorlatilag ez volt a legtekintélyesebb nem zsidó város a provinciában. Ezt követően az Apostolok cselekedeteiben többször is szó esik a caesareai keresztény közösségről. Pál, miután visszaérkezett utolsó térítő útjáról, Türoszból hajóval (vagy szárazföldi úton) Caesareába ment (Ap csel 21,8), és egy ideig Fülöp evangélistánál lakott. Caesareában történt, hogy Pált két esztendőre bebörtönözték (Ap csel 24,27) (de lásd az erről szóló kommentárokat is!), és itt védelmezte magát Festus, illetve II. Heródes Agrippa és annak nőtestvére, Bereniké előtt (Ap csel 25–26).

CAESAREA

Caesarea felépítése tanusítja, milyen jelentős műszaki haladást értek el a Kr. e. 1. század végére. A régebbi városok – például Joppé és Dór – annak köszönhették létezésüket, hogy a tengerparton épültek és volt édesvizük. Caesarea a technika diadala volt a természet felett, mivel a partnak olyan szakaszán állt, ahol a körülmények kedvezőtlenek voltak egy tartományi főváros számára. Jóllehet már több száz évvel korábban állt itt egy kis part menti őrhely, Nagy Heródes volt az, aki Kr. e. 22 és 29 között megépítette Caesareát, és a régió legnagyobb kikötőjévé, valamint a Júdában uralkodó zsidó királyok és római prokurátorok legfontosabb székhelyévé tette. Az utóbbiak közé tartozott Pontius Pilatus, aki Jézus keresztre feszítése idején kormányozta a tartományt, és Kr. u. 26-tól 36-ig a városban élt, továbbá Felix, aki Pált két esztendőre a város börtönébe záratta, és aki Kr. u. 50-től 52-ig lakott ott. Caesarea az újszövetségi időktől a keresztes hadjáratok koráig megőrizte stratégiai fontosságát. A régészek által folyamatosan feltárt ókori maradványok mély benyomást keltenek a mai látogatókban, ékesszóló bizonyítékai a város egykori nagyságának.

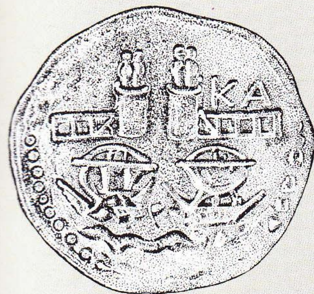

Lent középen: Traianus Decius által Caesareában veretett pénzérme. Felirata: „Colonia Prima Flavia Augusta Caesarea".

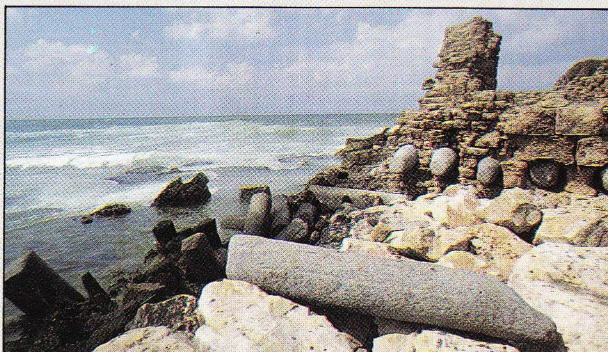
Lent: Caesarea közelében, a tengerben talált „tessera" (pénzérme, váltópénz), a város ókori kikötőjét ábrázoló verettel.

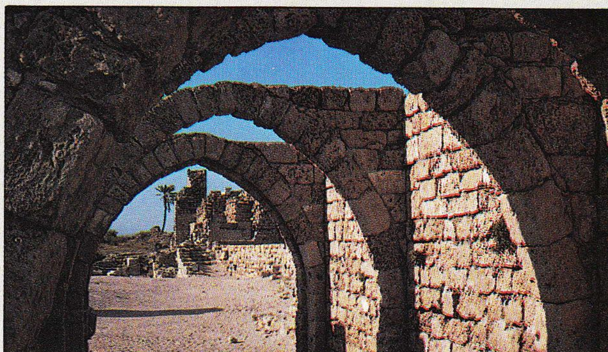
Lent: A kikötő mellett ókori oszlopok állnak ki a tenger mosta falból azon a helyen, ahol egykor a föníciaiak tengerészeti támaszpontja volt.

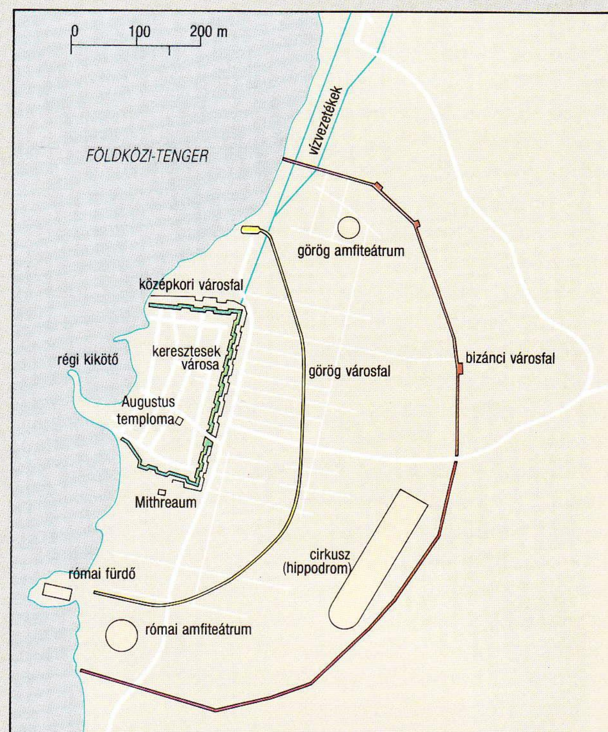
Lent középen: A város keresztesek idején épült részében, a központban, ez a 13. században készült, csúcsíves boltozatú átjáró a délkeleti szögletbe vezet.

Balra: Caesarea két legnagyobb gondja a tenger felőli védtelenség és a víz hiánya volt. Az utóbbin két vízvezeték segített: a képünkön látható magasabbik Heródes uralkodása idején épült, és a Karmel-hegynek a várostól 9 kilométerre lévő déli lejtőiről szállította a vizet.

Fent: Ez a Caesareáról készült légi felvétel főként a középkori (Kr. u. 11–13. századi) város maradványait mutatja be. Akkoriban a város összezsugorodott. A kép előterében látható terület fénykorában szintén a városhoz tartozott.

A SEFÉLA

A régió leírása

A „Seféla" alföldet jelentő héber szó, amely mind az Ó-, mind az Újszövetségben előfordul. Józsua könyve (15,20–63) „a legtávolabbi... déli vidék"-től (héberül *negeb*, 21.vers) és a „hegyvidék"-től (héberül *har*, 48. vers) egyaránt különböző területnek írja le.

A Sefélának nevezett terület határait nem könnyű pontosan megjelölni. Északi határának általában az Ajjálon völgyét tartják, amely valószínűleg a „Lodi-medencéig" folytatódó geológiai vetődés része. A keleti olalon a Sefélát nagyjából észak–déli irányú völgyek szegélyezik, egészen Jiftáhig (Trikomiasz, Tarkumija), majd ezután nagyjából délnyugati irányban haladó folyók. E völgyekről és a határvidék magasabb keleti hegyeiről színes leírást ad G. A. Smith. Talán az a leghelyesebb, ha a déli határnak a Nahal Sikmát tekintjük, a nyugati határt pedig ott húzzuk meg, ahol a hegyek találkoznak a part menti síksággal. Az utóbbi határ azonban nem ismerhető fel egykönnyen, mivel a part menti síkság felől egyes pontokon tágas völgyek hatolnak be a hegyek közé, ami azt a benyomást kelti, mintha a hegyek a síksághoz tartoznának. Az egész itt leírt terület körülbelül 45 kilométer hosszú és mintegy 15 kilométer széles sávot alkot.

A Seféla nyugati felében a hegyek nagyjából 120–350 méter magasak, puha mészkőből és krétakőzetből állnak. A terület nyugati hegyeit a magasabb keleti hegyektől a hozzávetőleg észak–déli irányú, egészen a Seféla közepéig benyúló kis völgyek sora választja el. Ezeket a hegyeket 1–2 méter vastag, kemény mészkőréteg borítja, alakjuk kerekebb, mint a nyugati részen lévőké, és kevésbé alkalmasak a mezőgazdasági művelésre.

A csapadék mennyisége északról dél felé haladva csökken. A Seféla északi peremén átlagosan 500 milliméter csapadék hull, a közepén 350 milliméter, a déli

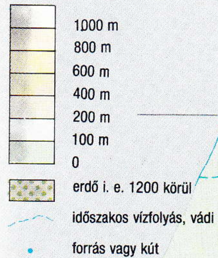
Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Adítaim Józs 12,36 (I)
Adullám 1Móz 38,1. 12–20; Józs 12,15; 15,35; 1Sám 22,1; 2Sám 23,13; 1Krón 11,15; 2Krón 11,7; Neh 11,30; Mik 1,15; 2Makk 12,38 **D3**
Ajjálon (Élón) Józs 10,12; 19,42. 43; 21,24; Bír 1,35; 1Kir 4,9; 1Krón 6,54; 2Krón 11,10 **D1**
Ajjálon völgye Józs 10,12 **C1 D1**
Akzíb (Kezíb) 1Móz 38,5; Józs 15,44; 19,29; Bír 1,31; Mik 1,14 **C3**
Áném 1Krón 6,58 (I)
Ásán Józs 15,42 (I)
Asna Józs 15,43 **C3 D2**
Azéka Józs 10,10. 11; 15,35; 1Sám 17,1; 2Krón 11,9; Neh 11,30; Jer 34,7 **C2**
Beér Bír 9,21 **C2**
Bét-Semes (Har-Heresz, Ír-Semes) Józs 19,41; 21,16; Bír 1,35; 1Sám 6,9–20; 1Kir 4,9; 2Kir 14,11. 13; 1Krón 6,44; 2Krón 25,21. 23; 28,18 **C2**
Bockat Józs 15,39 **C3**
Cenán Józs 15,37 **B3**
Corá Józs 15,33; 19,41; Bír 13,2. 25; 16,31; 18,2. 8. 11; 2Krón 11,10; Neh 11,29 **C2**
Debír (Kirjat-Széfer) Józs 10,38. 39; 11,21; 15,7. 15–16; 21,15; Bír 1,11; 1Krón 6,43 **C4 D4**
Dilán Józs 15,38 **B3**
Efesz-Dammím (Pasz-Dammím) 1Sám 17,1; 1Krón 11,13 (I)
Eglón Józs 10,3. 23. 34. 37; 12,12; 15,39 **B3 C4**
Élám Ezsd 2,31; Neh 7,34 **C3**
Élón Józs 19,43 **C2**
Élón-Bét-Hánán 1Kir 4,9 (I)
Emmausz (Nikopolisz) 1Makk 3,40. 57; 4,3; 9,50; Lk 24,13 **C1**
Énaim 1Móz 38,14. 21 (I)
Énám Józs 15,34 (I)
Én-Ganním Józs 15,34 **C2**
Estáól Józs 15,33; 19,41; Bír 16,31; 18,2. 8. 11 **D2**
Eter Józs 15,42 **C3**
Gazara *l.* Gezer
Geder Józs 12,13 (I)
Gedéra (Gedérót) Józs 15,36; 1Krón 4,23; 12,5 **C2**
Gedérótaim Józs 15,36 **C2**
Gedór 1Krón 4,18. 39 (I)
Gezer (Gazara) Józs 10,33; 12,12; 16,3. 10; 21,21; Bír 1,29; 2Sám 5,25; 1Kir 9,15–17; 1Krón 6,52; 7,28; 14,16; 20,4; 1Makk 4,15 **C1**
Hadása Józs 15,37 (I)
Har-Heresz *l.* Bét-Semes
Hárim Ezsd 2,32; Neh 7,35. 42 **C3**
Ír-Náhás 1Krón 4,12 (I)
Ír-Semes *l.* Bét-Semes
Jarmút Józs 10,3. 5. 23; 12,11; 15,35; Neh 11,29 **C2**
Jiftáh (Trikomiasz) Józs 15,43 **D3**
Jitla Józs 19,42 (I)
Jokteél Józs 15,38 (I)
Kabbón Józs 15,40 **C3**
Keíla Józs 15,44; 1Sám 23,1–13; Neh 3,17. 18 **D3**
Kezíb *l.* Akzíb
Kitlís Józs 15,40 **B3**
Lahmász Józs 15,40 **C3**
Lákis Józs 10,3. 5. 23. 31–35; 12,11; 15,39; 2Kir 14,19; 18,14. 17; 2Krón 11,9; 25,27; Meh 11,30; Ézs 36,2; Jer 34,7; Mik 1,13 **C3**
Libna 4Móz 33,20. 21; Józs 10,29. 31–32. 39; 15,42; 21,13; 2Kir 8,22; 19,8; 23,31; 1Krón 6,42; 2Krón 21,10; Ézs 37,8 **C3**
Magbís Ezsd 2,30 **C3**
Mákac 1Kir 4,9 **C2**
Makkéda Józs 10,16. 17. 21. 28. 29; 15,41 **C3**
Márésa (Marisza) Józs 15,44; 2Krón 11,8; 14,8–9; 20,37; 1Makk 5,66; 2Makk 12,35 **C3**
Mícpe Józs 15,38 (I)
Migdal-Gád Józs 15,37 **C3**
Móreset-Gát Jer 26,18; Mik 1,1. 14 **C3**
Naama Józs 15,41 (I)
Náhás (Ír-Náhás) 1Krón 4,12 **C3**
Necíb Józs 15,43 **D3**
Nikopolisz *l.* Emmausz
Pasz-Dammím *l.* Efesz-Dammím
Szókó Józs 15,35; 1Sám 17,1; 2Krón 11,7; 28,18 **C2**
Szórék völgye Bír 16,4 **C2**
Tappúah Józs 15,34 (I)
Timna (Timnáta) Józs 15,10; 19,43; Bír 14,1–2. 5; 2Krón 28,18 **C2**
Trikomiasz *l.* Jiftáh
Zánóah Józs 15,34; Neh 3,13; 11,30 **D2**
Zenan Józs 15,37 **B3**
Zorah Józs 15,33; 19,41; Bír 13,2,25. 16,31; 18,2,8. 11; 2Krón 11,10; Neh 11,29 **C2**

Balra: Cora és Estáól térsége Dán ősi földjének központja és a törzs hősének, Sámsonnak támaszpontja volt. A legújabb kori erőteljes fatelepítés némileg hozzásegít, hogy elképzelhessük, milyen lehetett ez a vidék az ószövetségi időkben.

Jobbra: A Seféla átmeneti táj Dél-Izráelben, nyugaton a part menti síksággal, keleten a középhegységgel olvad össze. Az Ószövetség legfontosabb eseményei közül néhánynak ez a vidék szolgált színteréül.

erdő i. e. 1200 körül

időszakos vízfolyás, vádi

forrás vagy kút

települések:

II. évezredbeli

II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen

vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig

a perzsa uralom korabeli, Kr. e. 587-től 330-ig

hellenizmus kori

?Eglón$_2$ a megnevezett település alternatív helye

MARISZA klasszikus ókori név

(Tel-Heszi) mai név

út

méretarány 1 : 250 000

A B C D
34°40' 50' 35°00'

Lod
Lodi medence
Gezér GAZARA
(Nahson)
(Miketli)
Ajjálon völgye
?Emmausz NIKOPOLISZ
Ajjálón (Élón)
?Mákac
Gedéra (Gedérót)
JERUZSÁLEMI HEGYEK
(Meir)
Szórék völgye
(Harel)
?Timna
?Asna$_1$
(Keszalon)
Ekrón
Cora
Estáól
?Beér
(Szórék)
?Én-Ganním
Bét-Semes (Har-Heresz, Ír-Semes)
?Élón
Refáim
?Lehi
Zánóah
Éla völgye
Jarmút
?Gát
Azéka
? Gedérótáim
(Szanszan)
Éla (ha-Éla)
Sikkárón
Szókó
(Ecjóna)
Askelón
(Gedór)
Nyugat
?Hárim
Adullám
Akzíb (Kezíb)
?Libna$_2$
?Libná$_1$ *(Horbat Lavnin)*
?Móreset-Gát
Kelet
Eter
?Náhás
Keila
(Guvrin)
?Cenán
Márésa MARISZA
?Magbís
Necíb
?Élám
?Lahmász
Jifták TRIKOMIÁSZ
Lákis
(Noam)
Lákis
?Kabbón
?Asna$_2$
?Eglón$_2$ *(Tel-Heszi)*
?Migdal-Gád
Bockát
?Makkéda
? Safír
Hebrón
(Adorajim)
Kitlish
Dilán
?Eglón$_1$ *(Tel-Eton)*
(Kelekn)
?Debír$_1$
?Gósen$_2$
(Tel-Beit-Mirszim)
(Sikma)
?Debír$_2$ *(Horbat-Rabud)*
?Cilag$_1$
Gerár$_2$
(Tel-Szera)
?Gerár$_1$ *(Tel-Haror)*
?Gósen$_1$
?Ciklág$_2$
(Tel Halif)
Filiszteai-síkság
Sefela
HEBRÓNI-HEGYEK

A B C D

szélén pedig 250 milliméter. A csapadék csökkenése dél felé haladva megmutatkozik a települések eloszlásában is: az északi rész szemmel láthatóan előnyösebb helyzetben van.

A II. évezredből való települések a Seféla keleti határa mentén húzódó vonalon helyezkedtek el (Adullám, Keíla, Eglón, Debír), illetve a nyugati és a keleti részt elválasztó határvonal tájékán (Bét-Semes, Jarmút, Móreset-Gát, Marésa, Lákis). A jelek szerint a Seféla keleti felében létrejött kis települések másfajták voltak, mint a keleti és a nyugati peremterületen lévők. Kivéve azokat, amelyek a hegyeket áttörő, nagyobb völgyekben helyezkedtek el. Nyilvánvaló tehát az a következtetés, hogy a Seféla keleti részét a bibliai korban ligetek vagy sűrű erdőségek borították, a keleti oldalon örökzöld tölgyesek és társnövényeik, a nyugati oldalon pedig örökzöld szentjánoskenyérfák és masztixfák éltek együtt.

Az alacsonyabban fekvő Nyugat-Seféla ókori növényzetéről nincsenek ismereteink. Számos termékeny talajú völgy található itt, és az ősi időkben kiterjedt földművelés folyt bennük. Az Ószövetség szerint Salamon elérte, hogy Jeruzsálemben „annyi lett a cédrus, mint amennyi vadfügefa az alföldön" (1Kir 10,27). Az itt említett „vadfügefa" valószínűleg a *Ficus sycamorus* (szikomorfa, fáradt fügefa). A Krónikák 1. könyvében azt olvassuk, hogy Dávid „a Seféla-alföldön levő olajfa- és fügefakertek felügyelőjé"-vé tette meg Baálhanant (1Krón 27,28). Könnyen lehetséges tehát, hogy a nyugati lejtők egyes részein belterjesen művelt olaj- és fügefaligetek, valamint szőlőskertek is voltak (Bír 14,5).

A vidék főutjai a bibliai időkben a kelet–nyugati irányú völgyek vonalát, valamint a Seféla keleti szegélye és a középhegység, illetve a Kelet- és Nyugat-Seféla közötti, észak–déli válaszvonalat követték. Lákis tehát nemcsak a Bét-Semesből észak–déli irányban haladó egyik út mentén feküdt, hanem ott, ahol a Nahal Lákis mentén egészen Hebrónig vivő kelet–nyugati út keresztezte az előbbit. Sámson bámulatra méltó tettét, Gáza kapuinak a mintegy 70 kilométer távolságban lévő Hebrónba való elvitelét minden valószínűség szerint ezen az úton vitte véghez (Bír 16,1–3). Lákist stratégiai helyzete, valamint igen kedvező földrajzi fekvése Júda második legfontosabb városává tette, amelyet Kr. e. 701-ben Szín-ahhé-eriba asszír király elfoglalt, és az eseményt híres dombormüvein örökítette meg, ezeket jelenleg a British Museumban őrzik.

A Seféla jellegzetes tájképe: tágas völgyek és lankás hegyek. Sámson hőstettei közül sok az országnak ilyen vidékein játszódott.

Bibliai feljegyzések

A Sefélára vonatkozó legkorábbi terjedelmesebb bibliai utalás Józsua könyvének 10. részében található. Ebből megtudjuk, hogy Jeruzsálem királya megrémült, amikor meghallotta, hogy Gibeón városa szövetkezett az izráeliekkel, és segítségül hívta Hebrón, Jarmút, Lákis és Eglón királyait (Józs 10,3). Figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban e városok stratégiai helyzete. Hebrón ellenőrzése alatt tartotta a Jeruzsálemből dél felé, a Negev-sivatagba vezető utat; Lákis és Jarmút a Kelet-Sefélát a Nyugat-Sefélától elválasztó út mentén feküdt; Eglón pedig – feltéve, hogy a júdai Eglónról, Tel Etónról(?), és nem a filiszteus Eglónról, Tell-el-Hesziről(?) van szó – azon az úton volt, amely a Kelet-Sefélát a középhegységtől elválasztotta. Szövetségük valószínűleg része lehetett annak a kölcsönös segítségnyújtásra irányuló megállapodásnak, amely lehetővé tette számukra, hogy az utak felett gyakorolt ellenőrzésből jövedelemre tegyenek szert.

A kibontakozó csatában az öt király döntő vereséget szenvedett, és Józsua arra kérte Istent, hosszabbítsa meg a nappalt, hogy győzelmét minél teljesebbé tehesse (Józs 10,12–14). A megvert ellenség a Vádi-Miketlin (Nahal Bét-Hórón) át az Ajjálón völgyébe menekült. Innen a csapatok, amelyek feltehetően Lákisba szerettek volna visszatérni, a Nahal Nahson és a Nahal Meir mentén haladva, Bét-Semesnél a Nahal Szórék tágas völgyébe jutottak, ahol is elérték a Lákisba vezető utat. Ott azonban jégesőt hozó vihar zúdult rájuk, egész úton Azékáig kísérte őket, és több harcost ölt meg, mint az izráeliek kardja (Józs 10,11).

Józsua a terület főbb útvonalait ellenőrzésük alatt tartó királyok és hadseregeik felett aratott győzelme után azok ellen a városok ellen fordult, amelyekből a királyok jöttek. Libna legyőzése után (Józs 10,29–30, ez a város – ha azonosítása Horvat-Lavninnal helytálló – Azékától körülbelül 7 kilométerre dél-délkeleti irányban volt) Józsua Lákis felé folytatta útját, és ezt a nagy várost is legyőzte, annak ellenére, hogy Lákis számára

a több mint 35 kilométerre attól északra lévő Gézerből segítség érkezett (Józs 10,31–33). Józsua ezután Eglón ellen fordult (Józs 10,34–35). Ha Eglónt helyesen azonosították Tel-Etúnnal, akkor az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Józsua a Nahal Lákis mentén délkelet felé haladt a Kelet-Seféla és a középhegység közötti útig, és kelet felől közelítette meg Eglónt. Miután seregének oldalszárnyát biztosította, Józsua észak-északkelet felé vonult Hebrón ellen (Józs 10,36–37), mielőtt „visszafordult" (Józs 10,38) Debír felé (ez lehet akár Tell-Beit-Mirszim, akár Horvat Rabúd). Hebrón és Debír városáról a feljegyzések megemlítik, hogy Káléb is elfoglalta őket (Józs 15,13–17). Lehet, hogy itt ugyanarról az eseményről van szó, mint Józsua könyve 10. részének 36–39. verseiben (ezek szerint Józsua úgy diadalmaskodott Hebrón és Debír felett, hogy a kálébieket küldte harcba e városok ellen), de az sem lehetetlen, hogy későbbi időszakról számolnak be, amikor Hebrónt és Debírt ismételten elfoglalták. A részleteket a Bírák könyve szintén ismerteti (1,10–13).

Seféla legközelebb abban a történetben jelenik meg, amelyben Sámson harcát írja le a filiszteusokkal. A Dán törzs területe 17 városból állt, ezek némelyike, ha sikerült őket jól azonosítani (pl. Benebarak Givat ha-Radarral, illetve Gat-rimmon pedig Tel-Geriszával azonos) (Józs 19,45) a tengerparton terült el, délre attól a helytől, ahol a Nahal Jarkón a tengerbe ömlik. A többi város a Nahal Szórék tágas völgyében, illetve a völgyet övező hegyeken feküdt, illetve a „Lodi-medencében". Bár ez a terület földrajzilag is behatárolható, de a gyakorlatban a Dán törzs a Bét-Semestől nyugatra, arra a szűk területre szorult, amely a Nahal Szórék széles völgyét övező hegyekben terült el. Ezen a vidéken, Zorahban született Sámson (Bír 13,2).

A felnőtt Sámsonról feljegyzett első esemény Timnában zajlott le (Bír 14,1), ahol Sámsonnak megtetszett egy filiszteus nő. Ez az utalás a filiszteusok timnai jelenlétére igen fontos, mivel azt bizonyítja, hogy a filiszteusok a Nahal Szórék völgyében felfelé terjeszkedtek, és már a Dán nemzetség területét is elfoglalták (lásd Józs 19,43, itt Timna – „Timnata" – még a Dán törzs városa). Sámson Timnából való felesége volt az a nő, aki kicsalta tőle az oroszlán tetemében talált méz titkát (Bír 14,5–20). Sámson és timnai feleségének családja közötti rossz viszony volt az oka annak, hogy Sámson felgyújtotta a Timna környéki gabonaföldeket és olajfaligeteket (Bír 15,1–8). A Bírák könyve (15,9–20) beszámol a filiszteusoknak egy Júda elleni támadásáról, amely Sámson miatt következett be. Az esemény színhelye, Lehi nem azonosított; az epizód azért fontos, mert a filiszteusok erejének növekedését jelzi, és azt a fokozódó nyomást, amelyet Dán törzsére kifejtettek. Ez a nyomás kiszorította a Dán törzsbelieket a Józsua könyve szerint (19,40–46) nekik jutott területről. A Bír 18,2 úgy értelmezhető, hogy a dániak már csak két várost, Corát és Estáólt tartottak meg birtokukban, mielőtt a törzs nekivágott a messzi északnak, hogy ott, Laisban, a Jordán folyó forrásánál telepedjenek le (Bír 18, 7–29). Sámson és Delila történetéből csak annyi derül ki, hogy az esemény a „Szórék völgyében" játszódott le (Bír 16,4).

A Dávid és a filiszteus óriás, Góliát között lezajlott küzdelem színhelye nagyjából megállapítható. Sámuel 1. könyve szerint (17,1) a filiszteusok Szókó és Azéka között, Efesz-Dammimnál – utóbbi helye közelebbről nem ismert – ütöttek tábort. Annak ellenére, hogy Szókó és Azéka a Nahal ha-Éla ugyanazon odalán van, Sámuel 1. könyve 17. részének 3. verséből nyilvánvaló, hogy az egymással szemben álló hadseregek a Nahal ha-Éla ellentétes partjain lévő hegyeken táboroztak, így biztosítva magukat a váratlan rajtaütés ellen, és egyben úgy helyezkedtek el, hogy végignézhessék bajnokaiknak az alattuk húzódó völgyben zajló párviadalát. Góliát legyőzése után az izráeliek végigkergették a filiszteusokat a Nahal ha-éla mentén, egészen Gátig és Ekrónig (1Sám 17,52).

A Seféla városairól legközelebb azok után a beszámolók után esik szó, amelyek azt mondják el, miképpen próbált Dávid elmenekülni Saul elől, amikor az meg akarta őt ölni. Sámuel 1. könyve (22,1) szerint Dávid 400 hívéből szedett-vedett csapatot gyűjtött maga köré az „Adullám-barlangban". Adullám ősi kanaáni város volt (Józs 12,15) a Kelet-Sefélából a középhegység felé vezető úton. Közel volt ezenkívül a Nahal ha-Élához is, ami könnyen megközelíthetővé tette nyugat és kelet felől egyaránt. Dávid kétségkívül azért választotta ezt a helyet, mert az utak találkozásánál volt, éspedig olyan vidéken, ahonnan csapata gyorsan eltűnhetett a környező erdőkben. Sámuel 2. könyvének vége felé (23,13–17) azt olvassuk, hogy Dávid három harcosát elküldte Adullámból Betlehembe, ahol akkor filiszteus helyőrség volt, hogy hozzanak neki vizet a kútból. Az esemény a legnagyobb valószínűséggel arra az időre keltezhető, amikor Dávid elmenekült Saul elől, és a filiszteusok kiterjesztették fennhatóságukat Júda belsejére. Ha Dávid harcosai a legegyszerűbb útvonalat választották, könnyen eljuthattak Betlehembe a Nahal Ecjona mentén haladva, majd egy kis völgyön át, amely Betlehem közelébe vezetett. Viszont valószínűleg ezt a legegyszerűbb utat őrizték a legjobban, és Dávid vitézei nyilván mesterei voltak a váratlan rajtaütésnek, és sokkal jobban ismerték a mellékutakat, mint a filiszteusok. Az egyik alkalommal, amikor a filiszteusok Keíla vidékén fosztogattak (1Sám 23,2), Dávid a Kelet-Sefélát a középhegységtől elválasztó úton, Adullamtól nem messze épült város segítségére sietett.

Dávid halála után, egészen unokája, Roboám uralkodásáig (Kr. e. 928–91) a Sefélára nincs fontosabb utalás. Roboám király megerősítette Júda egyes vidékeit: Szókórát, Adullámot, Márésát, Lákist, Azékát, Corát és Ajjálónt (2Krón 11,6–10). Az említett helyiségek sorában Gát is szerepel, ez azonban – noha pontos helye nem ismeretes – másfelé volt, mint a többi megnevezett város. Mindez azt bizonyítja, hogy a Kelet- és a Nyugat-Sefélát egymástól elválasztó út megerődített határvonal lett. Ennek ellenére a felkészülés nem mentette meg Roboámot Sesonk (Sisák) egyiptomi fáraó (945–924) Kr. e. 924. évi támadásától. Bár a Királyok 1. könyve (14,25–27) csak Sisák Jeruzsálem elleni támadását említi, az egyiptomi feljegyzésekből az derül ki, hogy a fáraó az észak–déli irányú főútvonalon nyomult előre, előbb Roboám megerődített vonalától nyugatra tartott, majd kelet felé fordult, és két irányból átkaroló támadást intézett Jeruzsálem ellen. Sisák valószínűleg nem vonult be Jeruzsálembe, hanem Gibeónban vette át a hadisarcot, mielőtt észak felé kanyarodott, Izráel megerősített városai ellen.

A 8. század elején (Kr. e. 786 körül összeütközésre került sor Amacja, Júda királya és Jóás, Izráel királya között a Sefélában, Bét-Semesnél (2Kir 14,8–14). Amacja ezt megelőzően sikerrel küzdött az edómiak ellen Júda délkeleti részén (2Kir 14,7), ekkor pedig a terület feletti főhatalomért Jóást hívta ki harcra. Jóás a híressé lett tanmesével intette Amacját, ne legyen eny-

nyire esztelen: „A libánoni bogáncskóró ezt az üzenetet küldte a libánoni cédrusfának: Add feleségül leányodat a fiamhoz! De arra szaladt egy libánoni vadállat, és eltaposta a bogáncskórót" (2Kir 14,9). Amacját azonban nem lehetett semmivel elrettenteni, és Bét-Semesnél megütköztek.

Felvetődhet a kérdés: az izraéli király, akinek fővárosa, Szamaria, Jeruzsálemtől északra volt, miért a Jeruzsálemtől nyugat-délnyugatra lévő Bét-Semesnél harcolt Júda királyával?

Feltételezhető: a csatát bizonyára lóháton és harci szekerekkel vívták, márpedig ezeket a Bét-Semes alatt elterülő tágas völgyben lehetett csak csatarendbe állítani. Az izraéli király harci szekereit a part menti síkság előhegyei tövében húzódó főúton juttatta el ide. Azzal, hogy erőit Bét-Semesnél összpontosította, nehéz taktikai probléma elé állította Amacját. Ha Amacja nem áll ki ellene Bét-Semesnél, Jóás végigpusztíthatja és kifoszthatja a Bét-Semesből Lákisba vezető út mentén lévő városokat. Ha viszont Amacja szembeszáll vele Bét-Semesnél, és veszít, Jóás csapatait a Nahal Refáim mentén Jeruzsálembe küldheti. Így is történt, Amacja Bét-Semesnél vereséget szenvedett, Jóás pedig továbbhaladt, és bevonult Jeruzsálembe, ahol azután lerombolta a városfal egy részét (2Kir 14,13).

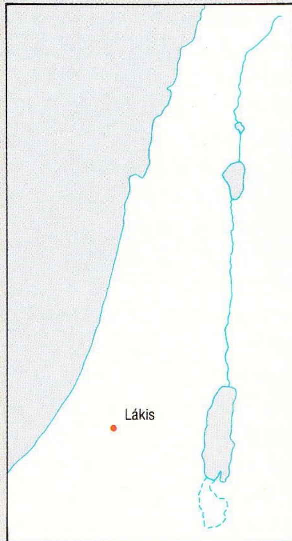
Az a stratégiai probléma, miképpen védhető meg a Seféla a nyugat felől közeledő ellenségtől, többször is gondot okozott Jeruzsálem királyainak.

Áház uralkodása idején (Kr. e. 743–727 körül) a filiszteusok betörtek a Seféla területére, és elfoglalták Bét-Semes, Ajjálón, Gedérót, Szókó és Timna városokat (2Krón 28,18). Ezt a balsikert valószínűleg Áház utóda, Hizkija (Kr. e. 727–698) tette jóvá, aki a filiszteusokat egészen Gázáig verte vissza. Hizkija sikere azonban nem bizonyult tartósnak. A filiszteusok megtámadása része volt az asszírok elleni lázadásnak, akik azt követően, hogy ház III. Tukulti-apil-ésarrához fordult védelemért, az egész térség legfőbb urai lettek (2Kir 16,7–8). Hizkijának ekkor szembe kellett néznie Szín-ahhé-eriba haragjával.

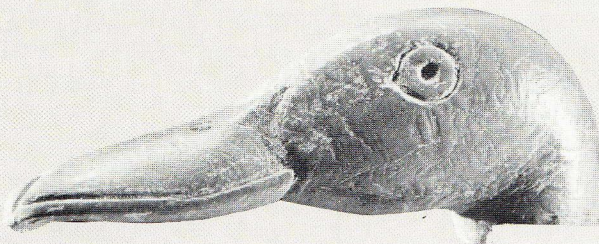
Az asszírok két irányból átkaroló támadást indítottak: egyet északról, a középhegység mentén, Jeruzsálem ellen (lásd Ézs 10,28–32), a másikat Júda nyugati részén, Lákis irányába. Lákis eleste után (ábrázolása a híres domborműveken látható) az asszír király előtt megnyílt az út Márésa, Móreset-Gát és Adullám, valamint a vidék más, nem azonosítható városai és falvai elfoglalásához (Mik 1,10–15). Valószínűleg ugyancsak a nyugati utat választotta Kr. e. 587-ben Nabú-kudurri-uszur (Nabukadulcar) is, második Jeruzsálem elleni hadjáratakor. A megerődített helyek közül Jeruzsálemen kívül már csak Azéka és Lákis állt ellen, ezt nem csupán Jeremiás próféta könyvéből (34,7) tudjuk, hanem az Azéká és Lákis között, valahol félúton lévő, közelebbről nem azonosított megfigyelőhelyről Lákisba írott, úgynevezett lákisi levelek egyikéből is. A negyedik levél ugyanis megörökítette Azéka elestének pillanatát: „Lákis [tűz- és füst-]jeleit figyeljük, ...mivel Azékát [már] nem látjuk."

A babilóni száműzetés (Kr. e. 597–540) után az Ószövetség mindössze egyetlen alkalommal említi a Sefélát. Nehémiás felsorolja Corát, Jarmútot, Zánóahot, Adullámot, Lákist és Azékát, mint olyan településeket, ahol Júda fiai éltek (Neh 11,29–30). Az Újszövetség az Apostolok cselekedeteiben (9,35) szól a Sefeláról.

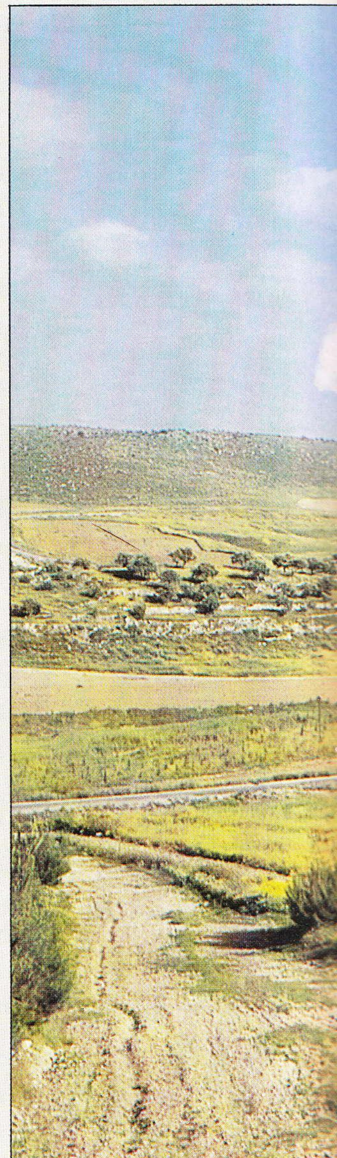
LÁKIS

Jeruzsálem után Lákis volt Júda második legjelentősebb városa. Hebrónnal ellentétben soha nem volt Júda fővárosa, de stratégiailag fontos helyet foglalt el mind az észak–déli, mind a kelet–nyugati út mellett. Először a Kr. e. III. évezred végén lett lakott hely, majd ezt követően több alkalommal is voltak lakosai. Józsua könyve azt állítja, hogy Józsua foglalta el a várost (10,32). Annyi biztos, hogy az izráeliek fontos, megerődített városa lett. Ostromát és elestét (Kr. e. 701) Szín-ahhé-eriba híres domborművei örökítették meg, melyet jelenleg a British Museumban őriznek. 587-ben a babilóniak vették ostrom alá és fogalalták el a várost, de a száműzetés után a zsidók visszatértek, hogy ismét itt éljenek. Valószínűleg a terület kormányzásával megbízott perzsa vezetőnek is itt volt a székhelye. Valamikor a Kr. e. 2. században elhagyták lakói.

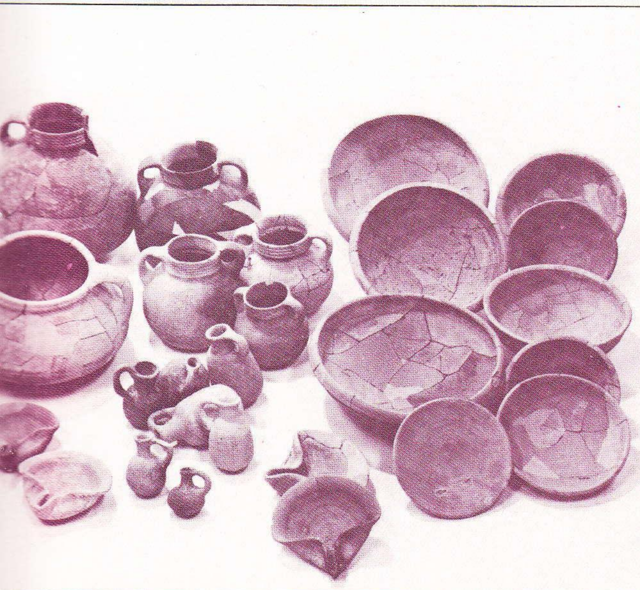

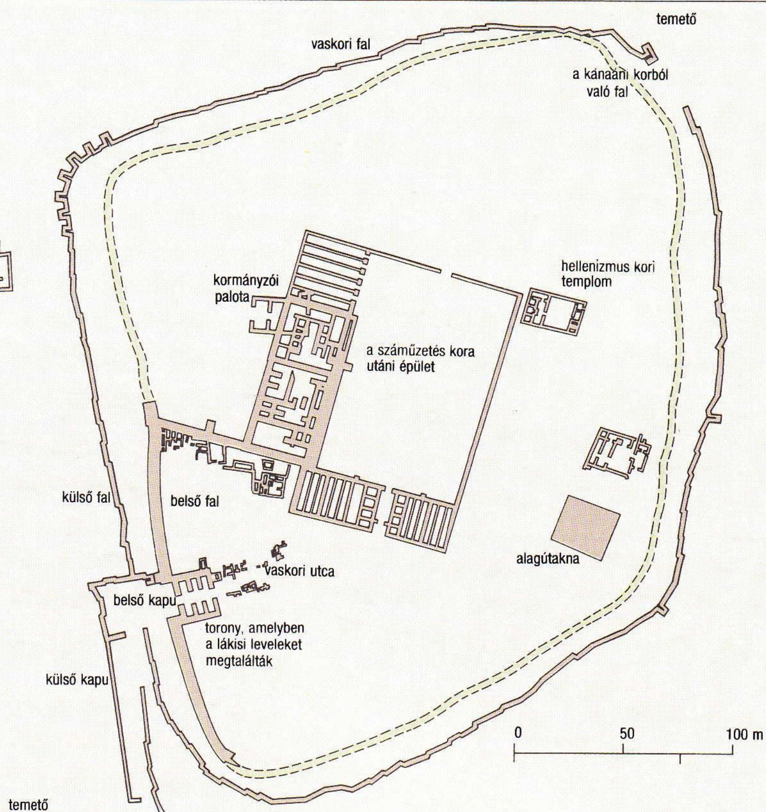
Fent: A tell (vagyis a mesterséges halom) lábánál, az északnyugati oldalon, az egyiptomi uralom alatt álló város (Kr. e. 1450–1250 körül) idejéből való templom romjai találhatók. Az itt látható elefántcsont kacsafej a templomból előkerült számos tárgy egyike.

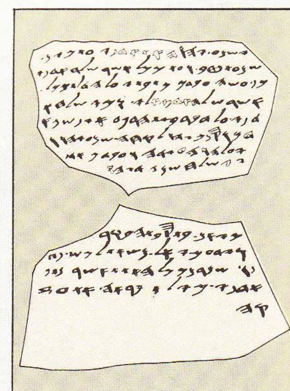
Fent: A legújabb lákisi ásatások kiterjedtek a Kr. e. 701. évi ostrom idején felépített asszír rámpa megvizsgálására is.

Jobbra: A látkép alapján következtetni lehet a tell méreteire és jelentőségére a környező vidék és az utakon erre elhaladók életében. Három irányban nyílt innen szabad kilátás.

Lent: Lákisban talált korsók, lámpák, tálak és bögrék. Az itt előkerült leletek között van egy háromágú vasvilla és egy Kr. e. 9. századi, áldozatok bemutatásánál használt edény, ami arra vall, hogy a kanaáni vallási kultusz még e kései időszakban is létezett.

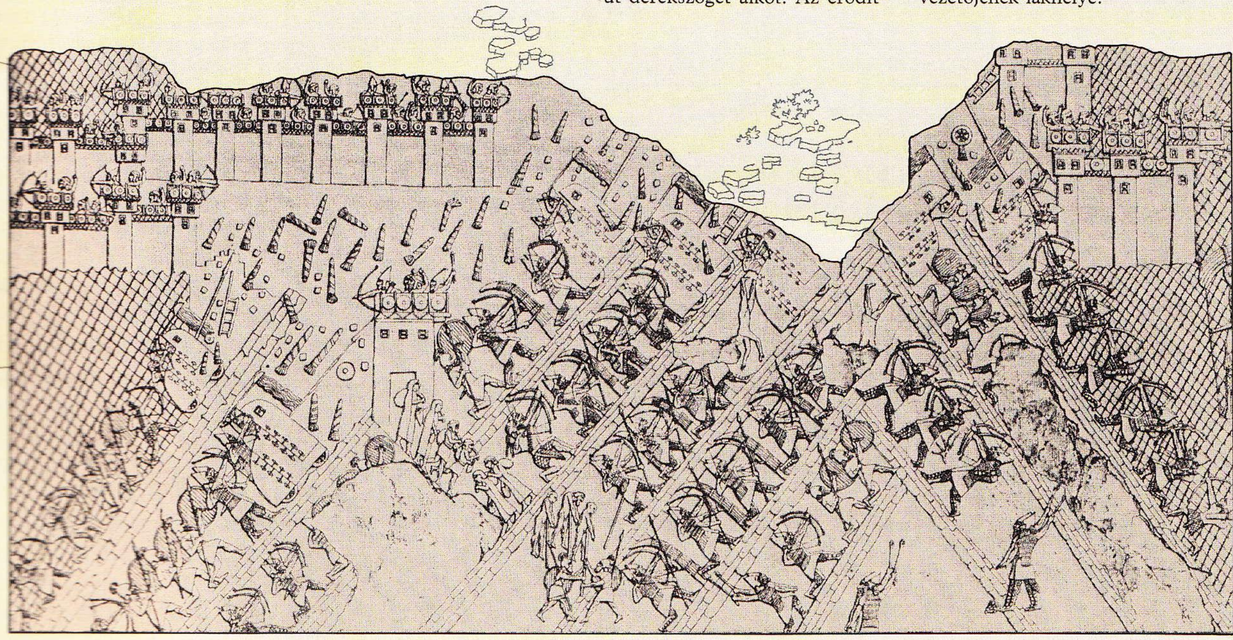

Fent: Az úgynevezett lákisi leveleket a Lákis bejáratánál álló őrházban fedezték fel az 1935. és 1938. évi ásatások során. Valószínűleg Kr. e. 588/587-ben íródtak, és egy – a városon kívül létesített – őrhelyről küldték őket, ahonnan Lákist és Azékát egyaránt látni lehetett. Az itt bemutatott 4. számú levél azt közli, hogy az őrszemek többé nem látják Azéka (fény-)jeleit. Ennek oka nyilván az lehetett, hogy a várost elfoglalták a babilóniak.

Lákis rekonstruált képe olyannak mutatja a várost, amilyen a Kr. e. 701. évi ostroma idején lehetett. Megfigyelhetjük, hogy a városnak belső és külső falai is voltak, és hogy a kapuhoz vezető bejárati út derékszöget alkot. Az erődítményeket a Kr. e. 10. században Roboám építtette, és azok egészen a város Kr. e. 588/587. évi pusztulásáig fennmaradtak. A főbejárattól északnyugatra állt a palota, a régió legfőbb közigazgatási vezetőjének lakhelye.

Balra: A Lákis Kr. e. 701. évi ostromát ábrázoló domborművekről Layard által készített rajzok stilizáltak ugyan, de ennek ellenére igen értékes képet adnak arról, milyen lehetett a város az ókorban. Képünkön asszír ostromgépek rombolják a tornyokat és a falakat, a védők pedig égő fahasábokat dobálnak rájuk.

Jobbra: A rajz Szín-ahhé-eribát ábrázolja, amint egy magaslaton elhelyezett, választékosan faragott trónján ül, és megszemléli az elé vezetett foglyokat. A király feje felett lévő felirat így szól: „Szín-ahhé-eriba, a világmindenség királya, Asszíria királya felült a bölcsesség trónjára Lákis városa előtt, és annak zsákmánya elhaladt előtte."

Bibliai hadviselés

A háborúskodás az élet szükségszerű, habár sok szenvedést okozó kísérőjelensége volt a bibliai időkben. Józsua könyve szerint az ország katonai hódítás útján jutott az izráeliek birtokába, és amikor a filiszteusok kiirtással fenyegették Izráelt, támadt egy nagyszerű katona, Dávid, hogy megszabadítsa népét a hadművészet segítségével. Izráelt és Júdát állandóan fenyegették a nagyhatalmak – Egyiptom, Asszíria és Babilónia –, valamint több kisebb ország, például Damaszkusz. Máskor viszont az izráeliek terjesztették ki határaikat katonai módszerekkel. Az újszövetségi időkben a zsidók római katonai megszállás alá kerültek, felkelésüket Kr. u. 73-ban és 135-ben a rómaiak kegyetlenül eltiporták. A bibliai idők emberei többnyire úgy éltek, hogy mögöttük állandó fenyegetésként ott sötétlett a háború, ennek árnyékával a hátuk mögött kellett megkísérelniük, hogy azzá a szent életű néppé váljanak, amilyenné – úgy hitték – Isten rendelése szerint lenniük kellett, és kitermeljék soraikból az ennek megfelelő papságot. Gyakran azonban ellenállhatatlan kísértés támadt bennük, hogy kizárólag saját fegyvereik erejében bízzanak. Az e lapokon látható rajzok kivétel nélkül Lákis Kr. e. 701. évi ostromát ábrázoló domborművek alapján készültek.

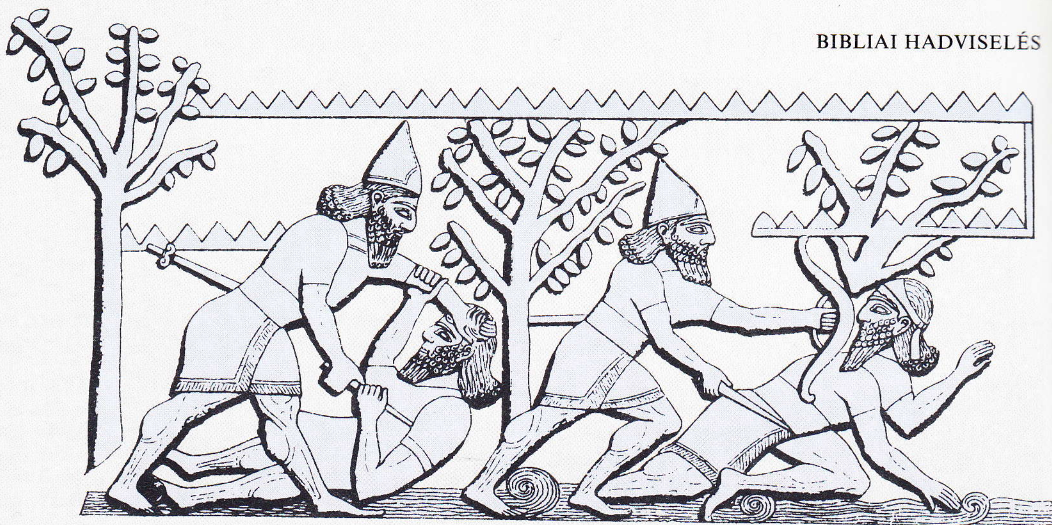
Balra lent: Az ókori hadviselésben fontos szereplő volt az íjász. Halálos sebeket ejtő lőszerét a tegezben hordta. Áhábot, Izráel királyát csata közben nyíllövés érte, sebébe később belehalt (1Kir 22,34).

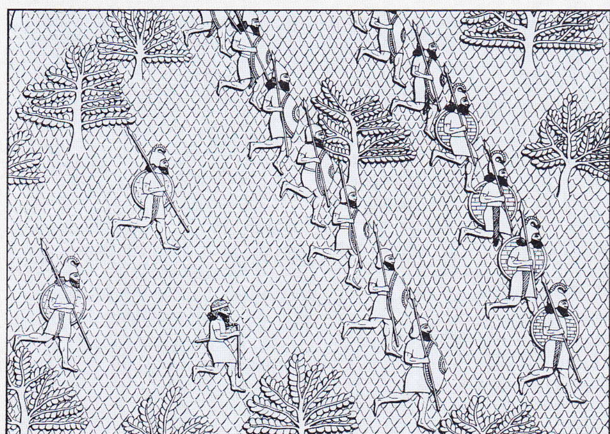

Balra: A folyókon történő átkeléskor a harci szekereket szét kellett szedni, és csónakon átszállítani a túlpartra. A harcosok bőrtömlőkbe kapaszkodva úsztak át.

Jobbra: Egyéni küzdelmekre leginkább a tisztogató hadműveletek keretében került sor, amikor már betörtek a városokba, vagy ha a csapatok harcrendje a csatatéren felbomlott. A képen rövid karddal vagy tőrrel küzdenek.

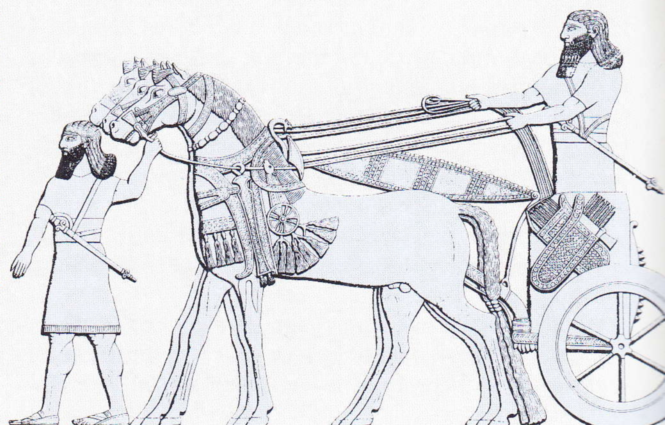
Lent: A megerődített városok falainak lerombolására ostromgépeket fejlesztettek ki. A bevetett faltörő kosokat úgy alakították ki, hogy kezelőiket megóvják a védők fegyvereitől. Az ostromgépek feladatai közé tartozott az is, hogy az ostromlottakat lelkileg megtörjék, harci kedvüket gyengítsék.

Balra: Az asszír hadsereg különféle módszereket alkalmazott, ha erdős vidéken kellett harcolnia. A képen magányos felderítőket és csatasorba fejlődött alakulatokat látunk.

Jobbra: A lovasság az ókori keleti hadviselésben többnyire nem lovas katonákból, hanem ló vontatta harci szekerekből állt. Ezek a katonákat gyorsan eljuttatták a megfelelő helyekre, és íjászok is elfértek rajtuk.

A JÚDAI-HEGYVIDÉK

Fent: Jól látszik, hogy a Júdai-hegyek nagyobbak, mint a Seféla hegyei, és a közöttük húzódó völgyek sokkal szűkebbek. Az ószövetségi időkben ott, ahol nem voltak települések, a hegyeket még örökzöld tölgyerdők borították.

A régió leírása

A földrajztudósok a júdai hegyvidéket három övezetre osztják fel: a Hebróni-hegyekre, amelyek a Hebróntól mintegy 40 kilométerre délre lévő Nahal Beér-Sevánál kezdődnek, és közvetlenül Betlehem alatt végződnek; a jeruzsálemi nyeregre, amely nagyjából Betlehemnél kezdődik, és több kilométerre Rámalláhtól délre ér véget; valamint a Bétéli-hegyekre, amelyek egészen a Vádi-Szeredáig terjednek. Ebben a fejezetben csak a Hebróni-hegyekről és Betlehemről lesz szó, Jeruzsálemet és a tőle északra lévő hegyeket a 162–191. lapokon tárgyaljuk.

A Hebróni-hegyeket nyugat felől az őket a Kelet-Sefélától elválasztó völgy határolja. Délen a Jordán völgyének terméketlen, kiszáradt medencéi és a Beér-Seba-medence húzódnak, keleten pedig a hegyormok meredeken zuhannak alá a Júdai-sivatagba és a Jordán völgyébe. A Júdai-sivatag földrajzilag összetett térség (lásd a 104. lapot), sajátosságainak ismerete igen fontos a Hebróni-hegyek egyes részeinek és a Biblia velük kapcsolatos eseményeinek megértéséhez.

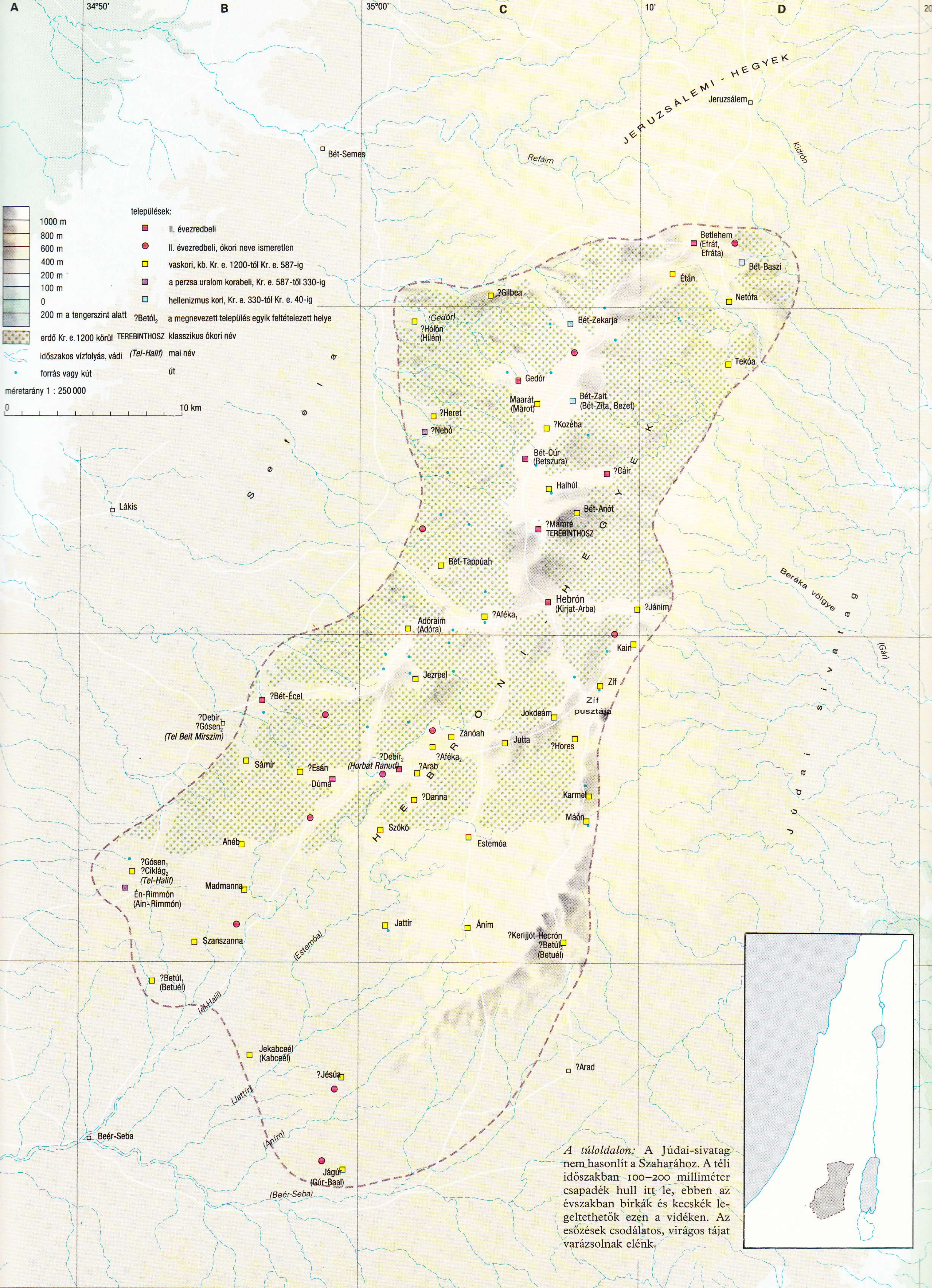
A növényzet szempontjából a Hebróni-hegyek két részre oszlanak. A Betlehemnél kezdődő és egészen a Hebróntól mintegy tíz kilométerre délre eső részig az ókori növényzet valószínűleg örökzöld tölgyerdőkből állt, feltehetően aleppói fenyőkkel tarkítva. Ettől délre az ókori növényzet a mediterrán félsztyeppe jellegzetességeit mutatta, bokrokkal és magányos fákkal. Az átlagos évi csapadék a Hebróni-hegyek északi szélén 700 milliméter, magában Hebrónban 450 milliméterig, a Hebróntól délre eső hegyekben 300 milliméterig csökken.

A települések rendszere világos és egyszerű. A Kr. e. II. évezredben a lakott helyek vagy a Betlehemtől Hebrónon át Beér-Sebába vezető őútvonal mentén,

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Adórain (Adóra) 2Krón 11,9; 1Makk 13,20–22 **C2**
Aféka Józs 15,53 **C2 C3**
Ain *l.* Én-Rimmón
Ain-Rimmón *l.* Én-Rimmón
Anáb Józs 11,21; 15,50 **B3**
Áním Józs 15,50 **C3**
Arab Józs 15,52 **C3**
Atrót-Bét-Jóáb 1Krón 2,54 (I)
Bét-Anót Józs 15,59 **C2**
Bét-Baszi 1Makk 9,62. 64 **D1**
Bét-Cúr (Betszura) Józs 15,58; 1Krón 2,45; 2Krón 11,7; Neh 3,16; 1Makk 4,61; 6,7. 31. 49; 11,65 **C2**
Bét-Écel Mik 1,11 **B3**
Betlehem (Efrát, Efráta) 1Móz 35,16. 19; 48,7; Bír 12,8. 10; Rúth 1,1. 2. 19. 22; 2,4; 4,11; 1Sám 16,4; 17,12. 15; 20,6. 28; 2Sám 23,14; 1Krón 11,6; Ezsd 2,21; Neh 7,26; Mik 5,1; Mt 2,1. 5–6. 8.16; Lk 2,4. 15; Jn 7,42 **D1**
Bét-Markabót *l.* Madmanna
Betszura *l.* Bét-Cúr
Bét-Tappúah *l.* Józs 15,53 **C2**
Betúl (Betuél) Józs 19,4; 1Krón 4,30 **B4 C3**
Bét-Zait (Bét-Zita, Bezet) 1Makk 7,19 **C2**
Bét-Zekarja 1Makk 6,32. 33 **C2**
Bezet *l.* Bét-Zait
Cáír Józs 15,54; 2Kir 8,21 **C2**
Danna Józs 15,49 **C3**
Debír (Kirjat-Szanna, Kirjat-Széfer) Józs 10,38. 39; 11,21; 15,7. 15–16; 21,15; Bír 1,11; 1Krón 6,43 **B3 C3**
Dúma Józs 15,52 **B3**
Efrát, Efráta *l.* Betlehem
Eltekon Józs 15,59 (I)
Én-Rimmón (Ain, Rimmón) Józs 15,32; 19,7; 1Krón 4,32; Neh 11,29 **B3**
Esán Józs 15,52 **B3**
Estemót Józs 15,50; 21,14; 1Sám 30,28; 1Krón 6,42 **C3**
Étám 1Krón 4,32; 2Krón 11,6 **D1**
Gedor Józs 15,58 **C2**
Gibea Józs 15,57 **C1**
Gilo Józs 15,51; 2Sám 15,12; 23,34 (I)
Gósen Józs 10,41; 11,16; 15,51 **B3**
Gúrbaal *l.* Jágúr
Halhúl Józs 15,58 **C2**
Hebrón (Kirjat-Arba) 1Móz 13,18; 23,2; 35,27; 4Móz 13,22; Józs 10,3. 5. 23. 36. 39; 11,21; 12,10; 14,13–15; 15,13. 54; 21,13; Bír 1,10. 20; 16,3; 1Sám 30,31; 2Sám 2,1. 3. 11; 15,7–10; 1Krón 6,40. 42; 11,1. 3; 29,27; 2Krón 11,10; Neh 11,25; 1Makk 5,65 **C2**
Heret 1Sám 22,5 **C2**
Hólón (Hílén) Józs 15,51; 21,15; 1Krón 6,43 **C2**
Hores 1Sám 23,15–19 **C3**
Humta Józs 15,54 (I)
Jágúr (Gúr-Baal) Józs 15,21; 2Krón 26,7 **B4**
Jánúm Józs 15,53 **C2**
Jattír Józs 15,48; 21,14; 1Sám 30,27; 1Krón 6,57 **C3**
Jekabceél (Kabceél) Józs 15,21; 2Sám 23,20; 1Krón 11,22; Neh 11,25 **B4**
Jésúa Neh 11,26 **B4**
Jezreel Józs 15,56; 1Sám 25,43; 27,3; 30,5; 2Sám 2,2; 3,2 **C3**
Jitnán Józs 15,23 (I)
Jokdeám Józs 15,56 **C3**
Jutta Józs 15,55; 21,16 **C3**
Kabceél *l.* Jekabceél
Kain Józs 15,57 **C3**
Karmel Józs 15,55; 1Sám 15,12; 25,2. 5. 7. 40; 27,3; 30,5; 2Sám 2,2; 3,3; 23,35 **C3**
Kerijjót-Hecrón Józs 15,25 **C3**
Kirjat-Arba *l.* Hebrón
Kirjat-Szanna *l.* Debír
Kirjat-Széfer *l.* Debír
Kozéba 1Krón 4,22 **C2**
Madmanna (Bét-Markabót) Józs 15,31; 1Krón 2,49 **B3**
Maerát (Marot) Józs 15,59; Mik 1,12 **C2**
Mamré (Terebinthosz) 1Móz 13,18; 14,13; 18,1; 35,27; 49,30; 50,13 **C2**
Máón Józs 15,55; 1Sám 23. 24. 25; 25,2 **C3**
Marot *l.* Maerát
Nebó Ezsd 2,29; Neh 7,33 **C2**
Netófa 2Sám 23,28. 29; 2Kir 25,23; 1Krón 2,54; 9,16; 11,30; 27,13. 15; Ezsd 2,22; Neh 7,26; 12,28; Jer 40,8 **D1**
Rimmón *l.* Én-Rimmón
Sámír Józs 15,48 **B3**
Szanszanna Józs 15,31 **B3**
Szira 2Sám 3,26 (I)
Szóké Józs 15,48 **C3**
Tekóa 2Sám 14,2. 4. 9; 23,26; 1Krón 11,28; 27,9; 2Krón 11,6; 20,20; Jer 6,1; Ám 1,1 **D2**
Telem (Teláim) Józs 15,24; 1Sám 15,4 (I)
Zánóah Józs 15,56 **C3**
Zíf Józs 15,55; 1Sám 23,24; 1Krón 4,16; 2Krón 11,8 **C3**
Zíf pusztája 1Sám 23,14. 15; 26,2 **C3**

Jobbra: Júda hegyvidékének ezt a részét Hebróni-hegyeknek hívják. Közvetlenül Betlehemtől délre kezdődnek, és 40 kilométerrel túlnyúlnak Hebrónon. Nyugaton völgyek sora választja el őket a Sefélától, keleten beleolvadnak a sivatagba.

A túloldalon: A Júdai-sivatag nem hasonlít a Szaharához. A téli időszakban 100–200 milliméter csapadék hull itt le, ebben az évszakban birkák és kecskék legeltethetők ezen a vidéken. Az esőzések csodálatos, virágos tájat varázsolnak elénk.

vagy a hegyek nyugati, illetve keleti szélén feküdtek. Kivételek ez alól a völgyek bejáratánál épültek, például délen Estemóa vagy Áním. Az észak–déli irányú főút mentén lévő települések kivétel nélkül ott jöttek létre, ahol források fakadtak, vagy a Vádi-el-Halil mentén. A Júda törzse által létesített újabb települések – amennyiben azonosíthatók – nem változtatták meg lényegesen ezt a képet. Valószínű, hogy a területet a bibliai időkben legalább a Hebróntól 10 kilométerre délre húzódó vonalig erdők borították. Ahol települések voltak, ott az erdőket bizonyára kiirtották, és valószínű, hogy a hegyeken teraszokat képeztek ki, főként a szőlőtermesztés feltételeinek megteremtése érdekében. Azon a képen, amelyet Mózes 1. könyve (49,11) fest Júdáról, fontos helyet foglalnak el a szőlőskertek:

> Szőlőtőhöz köti szamarát,
> nemes tőkéhez szamárcsikaját.
> Ruháját borban mossa,
> köntösét a szőlő vérében.

A hagyomány szerint az ország kifürkészésére küldött kémek Hebrón vidékéről szőlőfürtöt vittek vissza magukkal (4Móz 13,21–24).

Júda lakói a földművelésen kívül juhtenyésztésből éltek. Ámószt, akinek lakhelye a Betlehemtől több kilométerre délre emelkedő hegyek keleti szegélyén lévő Tekoa faluban volt, a Biblia pásztornak (és a fügefák gondozójának) mondja (Ám 7,14); Sámuel 1. könyvében pedig egy gazdag emberről, Nábálról olvasunk (1Sám 25) – ha ugyan ez volt a valódi neve, a *nábál* szó ugyanis „bolond"-ot jelent, márpedig Nábál úgy viselkedett, mintha elvesztette volna az eszét (lásd 1Sám 25,25) –, akinek háromezer birkája és ezer kecskéje volt. Nábál Máónból való volt, és a juhokkal kapcsolatos ügyeit Karmelben intézte, Hebróntól délkeletre, a hegyek keleti szegélyén. A juhtenyésztést a Hebróni-hegyek keleti szegélyén az tette lehetővé, hogy a júdai sivatag lépcsőzetesen ereszkedik le a Holt-tengerhez és eközben egyenetlen teraszokat alkot. Télen a csapadéktól függően az alacsonyabban fekvő teraszokon lehetséges volt a nyájak legeltetése, a nyár közeledtekor azután átvonulhattak a magasabb teraszokra (ahol több volt a csapadék). József történetében (1Móz 37,12–17) Jákob fiai nyájaikat Hebrónból egészen Sekemig (légvonalban 75 kilométer távolságra), majd Sekemből Dótánba (újabb 35 kilométerrel távolabb) terelték. Feltehető, hogy a csapadék hiánya a Hebróntól keletre elterülő Júdai-sivatagban lehetetlenné tette a nyájak legeltetését, és a testvérek kénytelenek voltak a rendszerint termékenyebb északi hegyek felé menni. A csapadékhiány magyarázhatja azt is, miért volt száraz az a kút, amelybe Józsefet testvérei bedobták (1Móz 37,24).

Mivel a Hebróni-hegyek összefüggő, önálló és zárt övezetet alkotnak, ezért könnyű megérteni, miért lett a terület egyetlen törzsnek – Júda törzsének – birtoka, holott az északi vidéket több törzs között osztották fel. Hasonlóképp érthető az is, miért őrizte meg különállását Júda (a „jeruzsálemi nyergen" vele osztozó Benjáminnal együtt), amikor az egységes királyság két részre, Júda és Izráel királyságára szakadt.

Hebrón fekvésének természetes következményeként lett a terület fővárosa. A város egy kicsiny völgyben, az utak kereszteződésében fekszik. Ellenőrzi a Jeruzsálemből Beér-Sebába vezető, észak–déli irányú utat, nyugat felé pedig, a Nahal Lákis mentén könnyen megközelíthető innen a Seféla és a part menti síkság. A keleti oldalon a Vádi-el-Gárral kapcsolatban álló kis vádik vezetnek a Júdai-sivatag felé, végül pedig a Holt-tenger partján épült Én-gedibe.

Bibliai feljegyzések

Ábrahám (Abrám) miután visszatért Egyiptomból, Hebrónban telepedett le, és felosztotta az országot maga és Lót között (1Móz 13,18 és 13,8–10). Ugyancsak itt történt, hogy Ábrahám hadjáratot indított a négy király ellen (1Móz 14,1 és 13), itt kereste fel a három titokzatos látogató, és ígérte meg neki, hogy fia születik, és itt emelt szót Istennél Szodoma és Gomora elpusztítása ellen (1Móz 18,1–15 és 22–23). Hebrónban halt meg Ábrahám felesége, Sára, és Ábrahám a város közelében vásárolt meg egy barlangot Efróntól az asszony sírhelyéül (1Móz 23,1–20). Ez a barlang lett azután Ábrahám (1Móz 25,7–10), majd később Izsák (1Móz 35,27–29) és Jákob sírhelye is (1Móz 49,29–33). A jelek szerint Izsák halála után Hebrón volt Jákob fő lakhelye, innen küldte el Józsefet, hogy kövesse testvéreit (1Móz 37,14), és itt élt, amikor József testvérei Egyiptomba mentek

Jobbra: A Kr. e. 2. században Hebrónban vélték feltalálni Makpéla barlangját, amelyet Ábrahám sírhelyéül megvásárolt magának, és ahová őt és a többi pátriárkát eltemették. A barlangot később Nagy Heródes fallal vétette körül, és lerakta az alapját azoknak a nagyszerű építményeknek, amelyek mindmáig ott magasodnak a hely fölött. A kép előterében látható tárgyak arra emlékeztetnek bennünket, hogy az üvegipar Hebrón jellemző sajátsága.

Hebrón környékén a szántás *(balra)* és a lakóházépítés *(lent balra)* még ma is a hagyományos módon történik.

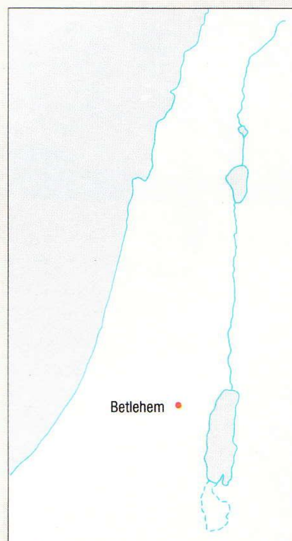

gabonát vásárolni az éhínség idején (1Móz 42–44), habár az is igaz, hogy Jákob lakóhelyeként József történetében a Biblia általában „Kanaán földjét” említi (pl. 1Móz 42,29).

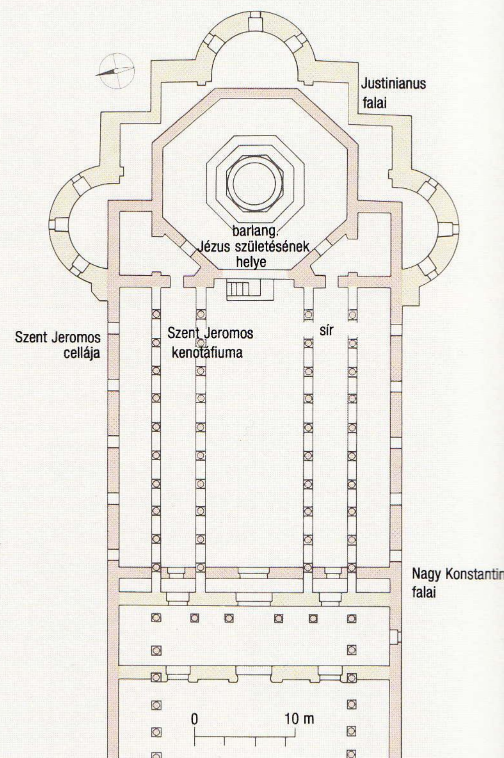
Ezután legközelebb a pusztában való vándorlás kapcsán olvashatunk Hebrónról, éspedig azt, hogy a kémek szőlőfürttel térnek vissza erről a vidékről (4Móz 13,21–24). Az izráeliek hódításairól szóló beszámolókban Hebrón királya egyike annak a négy királynak, akik Jeruzsálem királyához csatlakozva szembeszálltak Józsuával (Józs 10,3–5). Hebrónnak Józsua (Józs 10,36–37), illetve Káléb által (Józs 15,14 és Bír 1,9–10) történt elfoglalásáról három leírás is található, de mint arra az előbbiekben (87. lap) már rámutattunk, lehetséges, hogy a különböző beszámolók ugyanazt az eseményt rögzítik. Józsua könyvében (21,12) azt olvassuk, hogy Hebrónt „és falvait” Káléb kapta meg. A falvak említése külön jelentőséget nyer annak fényében, amit Y. Karmon állapított meg e vidék gazdasági életének rendjéről. Ugy véli, hogy mivel csak a nagy és könnyen védhető falvak nyújthattak biztonságot, és mert a föld tetemes részének termékenysége miatt a művelést nagy területre kellett kiterjeszteni, ezért a nagyobb települések környékén jelentős számú ideiglenes vagy idény jellegű települések jöttek létre. Ez a megállapítás megmagyarázza, mit kell értenünk Hebrón „falvainak” említésén Józsuanál (21,12), és következtetni lehet belőle a társadalom szervezetére is.

Miután a filiszteusok legyőzték és megölték Sault (1Sám 31), Dávid – aki ekkor még a filiszteusok vazallusa volt –, Hebrónba ment, ahol felkenték Júda királyává (Sám 2,1–4). Hebrónból azután – feltehetőleg a filiszteusok jóváhagyásával – csapatokat küldött Saul seregének Abnér vezetése alatt álló maradványai ellen (2Sám 2,8 skk). Magát Abnért Jóáb álnokul megölte Hebrónban, eleget téve ezzel a vérbosszúnak (2Sám 2,18–23; 3,22–30). Abnér halála hozzájárult, hogy az északi törzsek beszüntették Saul házának támogatását, és Izráel vénei Hebrónba mentek, hogy Dávidot mind Izráel, mind Júda királyává nyilvánítsák (2Sám 5,1–5). Sámuel 2. könyve szerint Dávid hét és fél évet töltött Hebrónban királyként. Az északi és a déli területek feletti főhatalom együttes gyakorlása azonban új központot tett szükségessé, Hebrón ugyanis túlságosan messze délen feküdt ahhoz, hogy onnan irányíthassa a déli törzseket, következésképpen elfoglalta Jeruzsále-

BETLEHEM

Betlehem a bibliai időkben tulajdonképpen nem volt jelentős hely, mégis hírnevet szerzett magának azzal, hogy Dávid és Jézus szülőhelye volt. A falu a Júdai-pusztaság nyugati peremén van, és mindenkor szívesen fogadta a pusztából érkezőket. Rút történetéből azonban megtudjuk (Rút 1,1), hogy ha az esőzések elmaradtak, maga Betlehem is vízhiányban szenvedett. Rút könyve és Sámuel 1. könyve tanusítja, hogy Betlehem gazdasági életében keveredett az állattenyésztés és a földművelés: Rút az elhullott kalászokat gyűjtötte össze Boáz földjén (Rút 2), dédunokája, Dávid viszont apjának juhait őrizte (1Sám 16,11). Annak ellenére, hogy Dávid felnőtt életének túlnyomó részét Hebrónban és Jeruzsálemben töltötte, betlehemi születése tápot adott annak a prófétikus hitnek, hogy ott jön majd világra a jövendőbeli nagy uralkodó (Mik 5,1). Ez a prófécia bekerült a Jézus betlehemi születésével kapcsolatos újszövetségi hagyományba is, noha Ő nemcsak felnőtt életének nagy részét töltötte másutt, hanem egész gyermekkorát is. Betlehem ennek ellenére hamarosan zarándoklatok úticélja lett, e látogatások központja a Nagy Konstantin által 330-ban alapított bazilika volt.

Fent: A mai Jézus Születése-templom a 4. századi templom fölé épült, ez utóbbinak a 6. századra keltezhető jelentős maradványai máig fennmaradtak. Egyetlen bejárata olyan alacsony, hogy belépéskor mindenkinek le kell hajolnia vagy össze kell görnyednie.

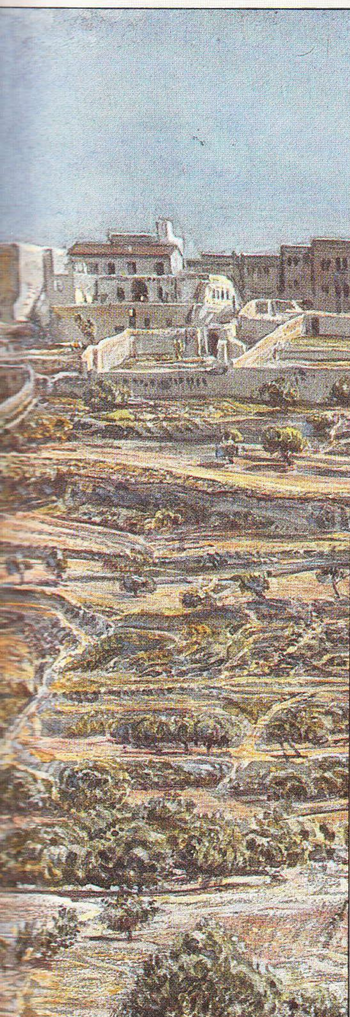
Jobbra: Holman Hunt 19. századi képe észak felől ábrázolja Betlehemet. A falu fölött a Jézus Születése-templomot közrefogó kolostorépületek láthatók. A hagyomány szerint e templom Jézus születésének helyén áll. Az előtérben elterülő földeket mára túlnyomórészt beépítették.

Jobbra: Betlehem a Júdai-pusztaság hegyeinek ölelésében.

Fent: Jellegzetes részlet a mai Betlehem központjából: magas kőfalak, szűk utcák, boltívek.

Balra: A Jézus Születése-templom alaprajza.

met, és ez nemcsak az egyesült királyság fővárosa lett, de megmaradt Júda fővárosának azután is, hogy Salamon halálakor az ország kettészakadt (2Sám 5,6–10).

Azután, hogy a főhatalom Hebrónból átkerült Jeruzsálembe, az előbbi város szinte teljesen eltűnik a bibliai feljegyzésekből. Az egyetlen kivétel Absálomnak, Dávid fiának lázadása, amelyet Sámuel 2. könyve beszél el (15,1–12). Absálom kétségkívül sokat várt az érzelmektől, amikor Hebrónt választotta a lázadás kirobbantásának központjául. Úgy gondolta, Hebrón lakói helyeselnék, ha helyreállítanák városuk tekintélyét, amitől Jeruzsálem megfosztotta őket. Mások pedig nyilván nosztalgiával gondolnak vissza azokra a feltehetően szebb időkre, amikor Dávid még Hebrónból uralkodott észak és dél felett, mielőtt meghódította a szomszédos országokat, amiből Júda és az északi területek egyszerű polgárainak mindenféle társadalmi és gazdasági hátrányuk származott.

Amikor 587-ben Júda áldozatul esett Babilónnak, a Hebróni-hegyek déli részét, Hebrónt is beleértve, valószínűleg átengedték az edómiaknak. Bár a száműzetés után néhány zsidó is letelepedett Hebrónban – Nehémiás ősi nevén, Kirjat-Arbának említi Hebrónt (11,25) –, a Makkabeusok korában a város Idumea tartományhoz tartozott, és Júdás Makkabeus Kr. e. 163-ban megtámadta, erődítményei lerombolta, bástyáit pedig minden oldalon felégette (1Makk 5,65). Kr. e. 125-ben Johannész Hürkanosz a Hebróni-hegyek déli részén helyreállította a zsidó királyságot, és az ottani lakosokat a zsidó vallás felvételére kényszerítette. Nagy Heródes Kr. e. 20-ban kerítéssel vétette körül azt a helyet, amelyet a hagyomány a pátriárkák hebróni temetkezési helyének tartott. Az Újszövetség nem említi a várost.

A bibliai szövegek alapján Hebrón után Betlehem volt Júda második legfontosabb városa (lásd a 100. lapot). Soha nem volt nagy település, talán azért, mert a közeli források nem tudták elegendő vízzel ellátni. A megélhetés két legfontosabb alapja a gabonatermesztés és a juhtenyésztés volt. Rút története ennek ellenére olyan helyzetről számol be, amikor az éhínség annyira súlyosan érintette Betlehemet, hogy Elímelek és Náomi elhagyták a falut, és Móábba távoztak. Betlehem leghíresebb szülötte az ószövetségi időkben Dávid volt. Apja nyájainak őrzése közben oroszlánokkal és medvékkel küzdött meg (1Sám 17,34–36), amiből arra következtethetünk, hogy ilyen állatok éltek a Hebróni-hegyek erdőségeiben vagy a Júdai-sivatag barlangjaiban. Betlehemben történt, hogy Sámuel királlyá kente fel Dávidot (1Sám 16,1–3), és Dávid innen vitte el szüleit Móábba, amikor Saul elől bujkált (1Sám 22,3–4). A Dáviddal kapcsolatos események elbeszélése után az Ószövetség csak mint az egyik Roboám által megerődített várost említi Betlehemet (2Krón 11,6), majd közli, hogy

> innen származik az,
> aki uralkodni fog Izráelen
> (Mik 5,1).

Balra: A Nagy Heródes által építtetett fellegvár, a Heródion 12 kilométerre van Jeruzsálemtől, de a városból jól látható. A vár annak idején nagyobb település központja volt. A légi felvételen *(fent)* mind a négy torony kivehető. A hagyomány szerint Heródest – Kr. e. 4-ben bekövetkezett halála után – az északi (a képen a jobb oldali) toronyban temették el. Ez ma még feltáratlan.

Az Újszövetségben Betlehem arról nevezetes, hogy a városban született Jézus (Mt 2,1; Lk 2,4–7), és ide jöttek el a napkeleti bölcsek, hogy hódoljanak az újszülött királynak (Mt 2,2–3). „Ennek hallatára Heródes király meghökkent s vele egész Jeruzsálem. Összehívta tehát a főpapokat és a nép írástudóit, és tudakozódott tőlük, hol kell a Messiásnak születnie. »Júda Betlehemében« – válaszolták –, mert így jövendölte a próféta:

> Te Betlehem, Júda földje,
> egyáltalán nem vagy oly kicsi Júda nemzetségei közt,
> hisz belőled származik majd a vezér,
> aki népemnek, Izréelnek pásztora lesz."
> (Mt 2,4–6)

Ugyancsak ez volt az a hely, ahol Heródes király parancsára lemészárolták a kétéves és ennél fiatalabb fiúgyermekeket, hiábavaló kísérletként arra, hogy az újszülött királyt elpusztítsák (Mt 2,16).

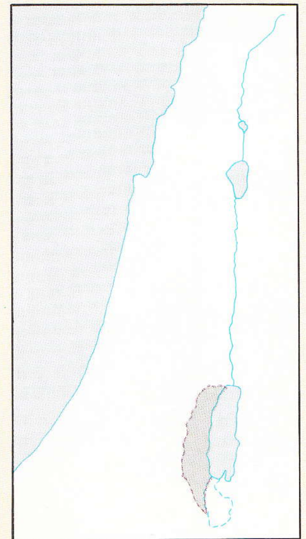
A Hebróni-hegyek egyéb területei közül már említettük Tekoát, itt volt mósz próféta otthona, és szó esett arról is, hogy Dávid, amikor egy portyázó gyülevész csapat vezére volt, kapcsolatba került a Máón-Karmel vidék egyik gazdag juhtenyésztőjével (1Sám 25,2–42). Dávid történetében utalások találhatók Zífre és Zíf pusztájára is (1Sám 23,15 skk; 26,1 skk). Zífet a Hebróntól délkeletre fekvő Tell-Ziffel azonosították, a jelek szerint Dávid itt rejtőzködött Saul elől, a zífi pusztaság egy Hores nevű helyén (1Sám 23,15–18). Dávid és Jónátán itt, Horesben kötött szövetséget egymással. Nem világos, vajon a „Hores" nevet a szokásos értelmében, vagyis „erdő"-nek kell-e fordítani. Ha „erdő"-t jelent, akkor Dávid és csapata a Zíf közelében lévő erdőben tanyázott.

Zíf lakói nyilvánvalóan nem örültek különösebben Dávid ottlétének. Ha Dávid a zífiekkel is úgy bánt, mint Nábállal (1Sám 25,5–8), akitől hozzájárulást követelt emberei élelmezéséhez, érthető, hogy a zífieknek elegük lett Dávidból, és elárulták őt Saulnak. Az első ilyen árulás alkalmával Saul kis híján el is fogta Dávidot, és csak az mentette meg, hogy a filiszteusok betöréséről érkező hírek Sault az üldözők visszahívására kényszerítette (1Sám 23,24–29). A második alkalommal (1Sám 26,1–25) Dávid került előnyösebb helyzetbe Saullal szemben. Dávid, Abísájtól kísérve, behatolt kimerült üldözőinek táborába, és ekkor módjában lett volna megölni azt az embert, akinek gyanakvása és féltékenysége végül arra kényszerítette, hogy a filiszteusokhoz forduljon védelemért. Dávid azonban nem használta ki a helyzetet, ehelyett megdorgálta Saul testőreit, amiért nem oltalmazták meg királyukat attól a férfitól, akinek

A JÚDAI-SIVATAG

Balra: Beduin a Júdai-sivatagban. A „sivatag" nem egészen helyes elnevezés, mivel az év egy részében a vidék alkalmas birkák legeltetésére.

Beráka-völgy (Áldás-völgy, Hálaadás-völgy) 2Krón 20,26 **B2 B3**
Bét-Araba Józs 15,6. 61; 18,22 **D1**
Én-Eglaim Ez 47,10 **C1**
Én-gedi (Hacecón-Támár) 1Móz 14,7; Józs 15,62; 1Sám 24,1. 2; 2Krón 20,2; Énekek 1,14; Ez 47,10 **C3**
Júda pusztája Józs 15,61–63; Mt 3,1 **B2 B3**
Middín Józs 15,61 **C1**
Nibsán Józs 15,62 **C1 C2**
Sóváros (Ír-Mela) Józs 15,62 **C1 C2**
Szekáka Józs 15,61 **C1**

Lent: A Júdai-sivatag kísérteties látvány. Ennek oka: a sziklák a téli esőzések miatt erodálódtak, lepusztultak. Nyáron a sziklák jóformán teljesen csupaszok, télen viszont még virágok is nőnek rajtuk.

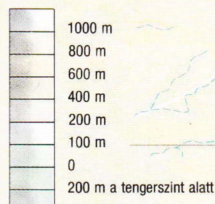
A régió leírása
Júdai-sivatag a Júdai-hegyek keleti szegélyétől (vagyis a Hebróni-hegyektől, a jeruzsálemi nyeregtől és a Bételi-hegyektől) a Holt-tengerig és a Jordán völgyéig elterülő vidék. Ebben a fejezetben csak a Betlehemtől délre eső térség és a Holt-tenger közötti részével foglalkozunk (a többiről lásd a 184. és a 194. lapot). Előre kell bocsátani, hogy a „sivatag" megtévesztő elnevezés, mivel a Szahara képzetét idézi fel: hosszú kilométereken át, egészen a látóhatárig semmi más, csak homok mindenütt. Igaz ugyan, hogy a Júdai-sivatag úgynevezett félsivatagos területeket is magában foglal, különösen a Holt-tengerhez legközelebb eső övezeteiben, de jó része az év bizonyos időszakaiban mégiscsak alkalmas juhok legeltetésére.

A Júdai-sivatag nyugati szegélye 800–1000 méter magasan terül el a tenger szintje felett, és ebből a magasságból ereszkedik azután alá, hogy 20 kilométerrel távolabb már 400 méterrel a tengerszint *alá* kerüljön. Az évi átlagos csapadék a nyugati szélén 700 milliméter, de a Holt-tenger partján 150 milliméterre csökken. Nyugatról kelet felé haladva fokozatosan veszít magasságából, az egyes „lépcsőfokok" mintegy 2–3 kilométer széles, teljesen sík platót – fennsíkot – alkotnak. A Holt-tenger partján körülbelül 100–200 méter

magas sziklafalak emelkednek, és egyes helyeken egészen a víz vonaláig érnek. A legalsó lépcső oldalfalát alkotó sziklaszirtek kopárak, és helyenként szurdokok

Jobbra: A térképen ábrázolt régió nyugati pereme 800–1000 méterre emelkedik a tengerszint fölé, a Holt-tengernél viszont 400 méterrel a tengerszint *alá* süllyed. Félsivatagos vidék, télen azonban alkalmas legelő a birkák és kecskék számára. Az ókori települések a források közelében, elsősorban a Holt-tenger partján jöhettek létre.

időszakos vízfolyás, vádi

forrás vagy kút

települések:

vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig

hellenizmus kori, Kr. e. 330-tól Kr. e. 40-ig

?Middín$_2$ a megnevezett település egyik feltételezett helye

(Kumrán) mai név

út

méretarány 1 : 250 000

A B C D
10' 20' 30'

JERUZSÁLEMI-HEGYEK
Jeruzsálem
Betlehem
Hebrón
HEBRÓNI-HEGYEK
Akór völgye
Kidrón
?Middín$_1$
?Middín$_3$
?Szekáka$_1$
?Szekáka$_3$
?Nibsán$_1$
?Nibsán$_3$
?Sóváros$_1$
?Szekáka$_2$
(Kumrán)
Én-Eglaim
?Middín$_2$
Bét-Arába
(Rudzsjm-et-Bahr)
Jordán
Jeruél pusztája
?Nibsán$_2$
(Ein el-Guveir)
?Sóváros$_2$
(Ein-et-Turaba)
(el-Murabbaat)
Cic-hágó (Haszásza)
HOLT-TENGER
SÓS-TÓ
ARÁBA-TÓ
Beráka völgye
Gar
Júdai pusztája
(Dávid)
Én-gedi
(?Hacecón-Támár)
Maszada
?Arad
jelenlegi partvonal

A következő oldalon: Ez a remek felvétel a Júdai-sivatag felett elvonuló viharról, bizonyítja, mekkora eső zúdul le, ha egyszer megered. Még áradást is okozhat. A hellenisztikus kor végén és Heródes idejében olyan helyeken, mint például Kumrán és Maszada, csatornákat és víztárolókat építettek, hogy felfogják és elvezessék a kiáradt vizeket.

szakítják meg őket: a vízválasztó vonalától keletre lehulló csapadék ezeken át jut el a Holt-tengerbe. A nyájakat, az évi csapadék mennyiségétől függően, télen eleinte az alacsonyabb lejtőkön lehet legeltetni, később a magasabban fekvőkön.

II. évezredben, a jelek szerint, ebben a régióban nem volt semmiféle település, annak ellenére, hogy Én-gediben a körülmények kedvezőek voltak, és az is tény, hogy a Kr. e. IV. évezredben állt ott egy templom. Józsua könyve említést tesz arról, hogy a Júdai-sivatagban Júdának hat városa volt, a hozzájuk tartozó falvakkal (Józs 15,61). Közülük Én-gedit sikerült megbízhatóan azonosítani, a többi helyének meghatározása kevésbé meggyőző (lásd a 112. lapot).

Én-gedi (Tel-Góren) a Nahal David torkolatánál, egy több forrásból vízzel jól ellátott oázisban helyezkedik el. G. A. Smith csak úgy ontja a felsőfokú jelzőket, amikor „bolygónk egyik legszárazabb és legutálatosabb vidékét" szembeállítja ezzel az oázissal, amelyhez a Júdai-sivatag lejtőin a Holt-tenger felé lovagolva megérkezett: egy meredély széléről pillantotta meg 400 láb (120 méter) mélységben „az üdén zöldellő folyót, amint előtör a sziklából, a nádast és a bozótot, a fák és füvek szőnyegét, majd újabb 300 lábbal [90 méterrel] lejjebb, a kék tenger partján, a mérföld hosszan elnyúló kerteket". Az Ószövetségben Én-gedi hennavirágairól és szőlőskerjeiről (Én 1,14), de legfőképpen pálmafáiról híres. Ez utóbbi az alapja annak, hogy a Krónikák 2. könyve (2Krón 20,2) Hacecón-Támárt (a pálmás Hacecónt) Én-gedivel azonosítja.

Bibliai feljegyzések

Amikor Dávid Saul elől menekült, „Én-gedi sziklavárában", illetve „Én-gedi pusztájában" keresett menedéket (1Sám 24,1–2). A sziklaváron feltehetően olyan barlangfélét kell érteni, amilyenbe Saul is bement, hogy könnyítsen magán, és amelynek végében Dávid és emberei rejtőzködtek (1Sám 24,4). Dávid ekkor előkúszott a barlang mélyéből, és levágott egy darabot Saul köpenyéből, miközben az szükségét végezte. Ez volt az első eset, hogy Dávid megkímélte Saul életét, holott könynyűszerrel megölhette volna (1Sám 24,1–7). A juhaklok említése a 4. versben arra utal, hogy a juhászok, akik nyájaikat télen a Júdai-sivatag alsó teraszain legeltették, éjszakára nyilván levonultak az Én-gedi közelében lévő melegebb éghajlatú vidékre, és nyájaikat juhaklokba terelték be, amelyeknek falai nagy faragatlan kövekből épültek.

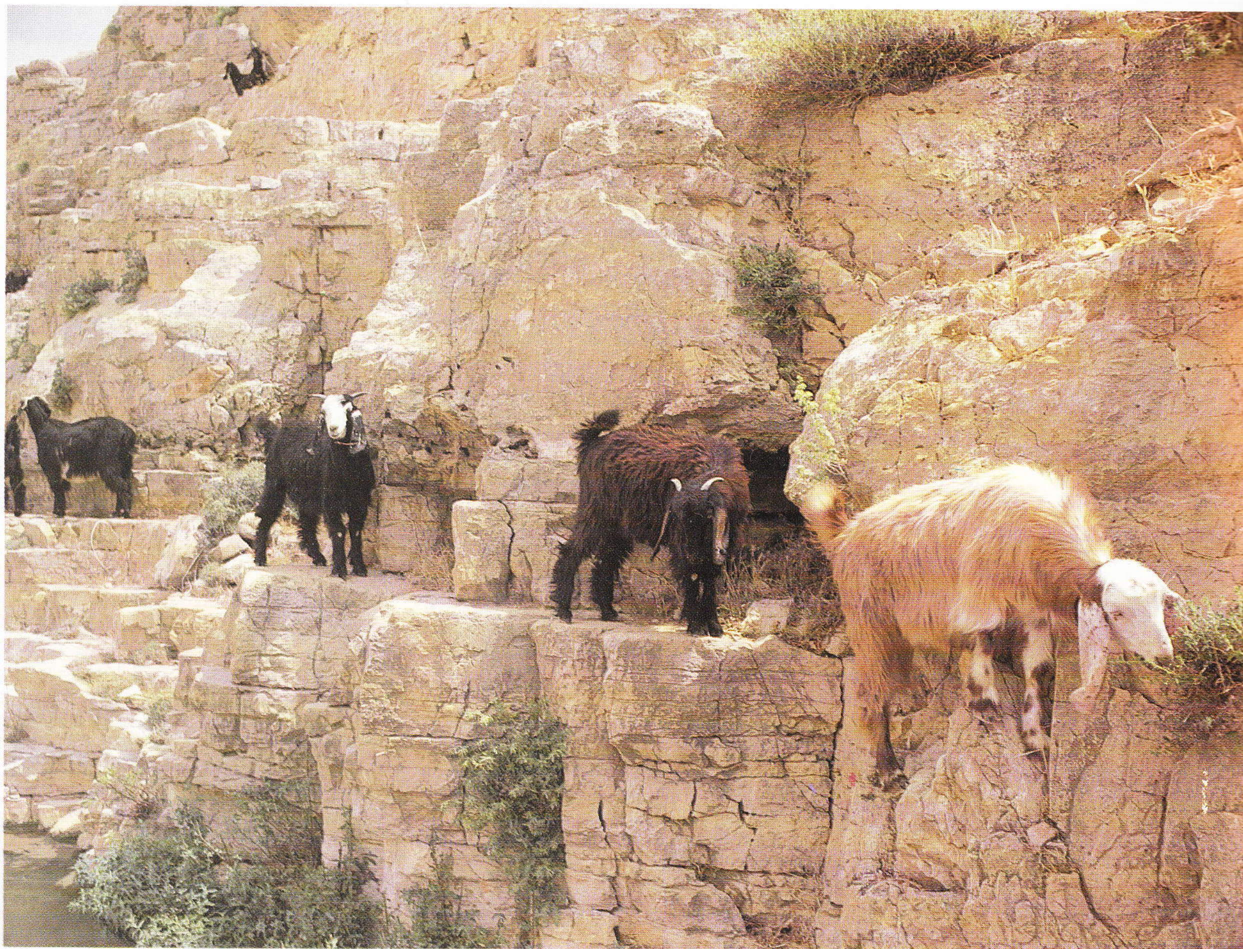
Én-geditől délre, a Holt-tenger partján állott Maszada híres erődje. Ez a nevezetes hely magányos fennsík, mintegy 410 méterrel a Holt-tenger felett, minden oldalról meredek lejtők fogják körül. A fennsík maga körülbelül 600 méter hosszú a leghosszabb, és 320 méter széles a legszélesebb pontján. Jóformán bevehetetlen volt, de a tartós ostromzárnak nem tudott ellenállni, mivel természetes vízforrással nem rendelkezik.

Maszadára a Bibliában nincs egyértelmű utalás, de feltehető, hogy a Saul elől menekülő Dávid felkereste. A héber *meszáda* szó „erősség"-et jelent, és noha a Maszada név legkorábban csak Kr. e. 50 körül fordul elő, igen valószínű, hogy ha valaki az ősi időkben a Júdai-sivatagban bujdosott, és rábukkant erre a helyre, *Meszádá*nak – erődnek – nevezte el. Dávid Saul elöli meneküléseinek történetében is előfordulnak a *meszád* és a *meszúda* szavak, mindkettő jelentése: erőd. Sámuel 1. könyvében (23,14) például azt olvassuk Dávidról, hogy a pusztában „sziklavárakban" *(meszádot)* tartózkodott.

Fent: A Nahal-Mismar mentén, Én-geditől 9 kilométerre délre lévő barlangban elrejtett kincseket fedeztek fel, amely valószínűleg a valamikor a Kr. e. IV. évezred végén Én-gediben működő templom tulajdona volt. A képen vadkecskefejekkel és -szarvakkal díszített, rézből készült „jogar" látható.

Balra: Én-gedi (a név azt jelenti: „kecskegida-forrás") természetes vízforrásainak köszönhetően pálmafáiról híres oázis volt mindig a Holt-tenger partján.

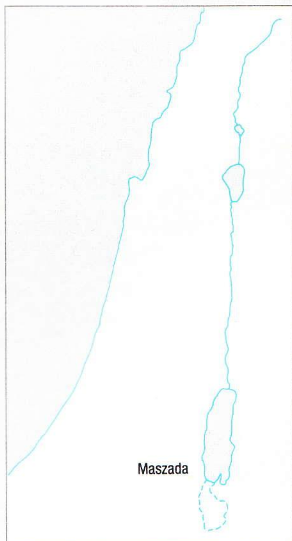
Fent: Szokatlan látvány: március végi eső zuhog Maszada közelében, a Holt-tenger partján álló sziklákra.

Jobbra fent: Habár a birkáknak és kecskéknek olykor meg kell küzdeniük a nehezen járható ösvények okozta nehézségekkel, a Júdai-sivatagban télen többnyire legelhetnek. A nyájak éjszakára barlangokban vagy kőből épült karámokban találnak menedéket.

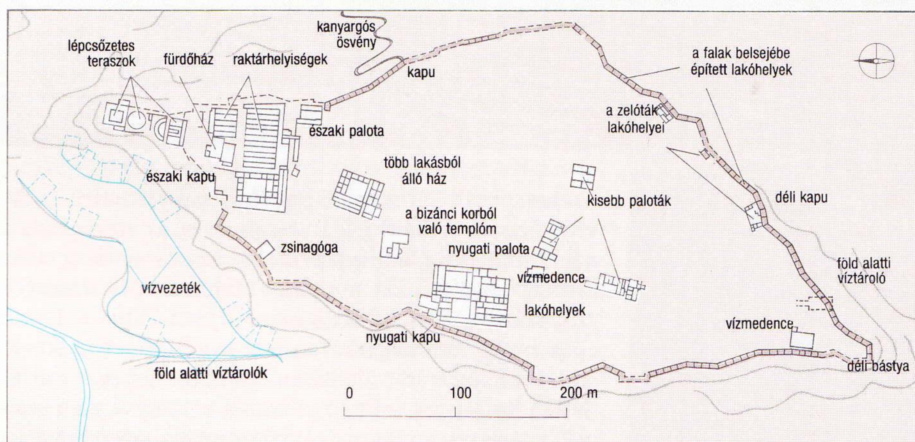
Ugyancsak Sámuel 1. könyve (22,4–5) szerint „odavitte őket [a szüleit] Móáb királyához, és ott maradtak nála mindaddig, amíg Dávid a sziklavárban volt. Gád próféta azonban azt mondta Dávidnak: Ne maradj a sziklavárban, hanem eredj, menj el Júda földjére. Dávid el is ment, és megérkezett a hereti erődbe". Az itt említett sziklavárat általában Adullámmal azonosítják (lásd a 87. lapot), mivel 1/ Sámuel 1. könyve 22. részének 1. verse – amely megelőzi az iménti idézetet – azt közli Dávidról, hogy „az Adullam-barlangban" van, továbbá mivel 2/ Sámuel 2. könyvében (23,13–14) Adullámot „sziklavárnak" *(meszúda)* nevezik. Adullám és a sziklavár azonosítása ellen azonban felhozható az az érv, hogy az előbb idézett szöveg (1Sám 22,5) szerint Dávid azt az utasítást kapta, hogy hagyja el a sziklavárat, és menjen Júda földjére, márpedig Adullám vitathatatlanul már Júda földjén volt. Sámuel 1. könyvének földrajzi vonatkozású részletei (1Sám 22,1–5; 24,8–22) alátámasztják, hogy a „sziklavár" a Holt-tenger partja közelében lehetett. Az első részlet szerint Dávid, miután szüleit Móábba vitte, „a sziklavárba ment". Maszada igen közel volt a Júdai-sivatagból a Holt-tenger déli parja mentén Móábba vivő főútvonalhoz. A második szövegrész szerint Dávid azt követően ment fel a sziklavárhoz, hogy megkímélte Saul életét, amikor a király betévedt abba a barlangba, amelyben véletlenül Dávid és emberei rejtőztek. Ez az epizód Én-gedi környékén, a Holt-tenger partján játszódik.

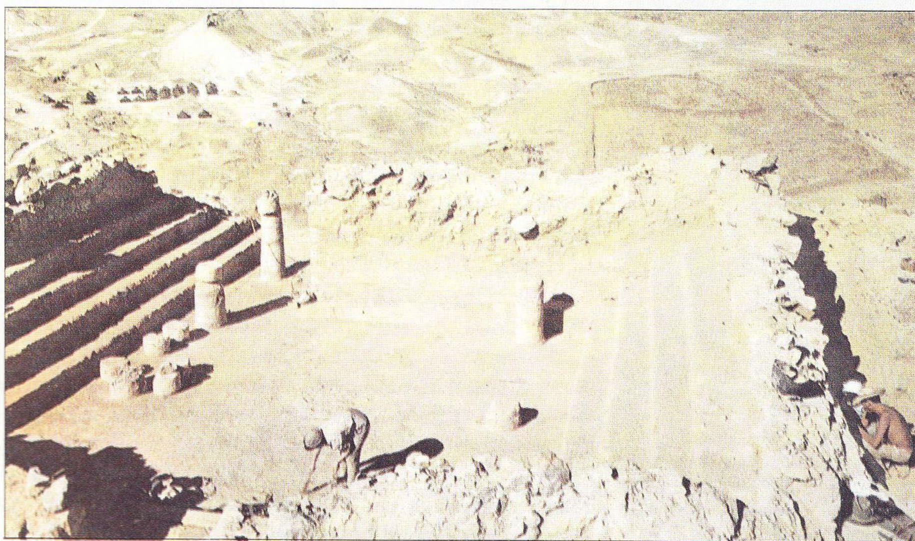
Az említett részletek egyike sem bizonyítja, hogy Maszada volt az a „sziklavár", amelyben Dávid meghúzódott. Mégis meglepő lenne, ha Dávid nem tudott volna Maszadáról, és soha nem járt volna ott. Ha viszont Maszada volt az az erődítmény, ahová Sámuel 1.könyve szerint (22,4–5) Dávid azután ment, hogy

MASZADA

Maszada annak köszönheti világhírét, hogy a Kr. u. 67 és 73 közötti Róma elleni zsidó felkelés vezetői hősi ellenállásának utolsó színhelye volt. A Biblia ugyan nem említi, mégis vannak, akik szerint (108–112. lap) Dávidnak ismernie kellett. Maszada bizonyítékokkal szolgál arra, milyen színvonalon állt Júdában Jézus születése idején a műszaki és a mesterségbeli tudás, és milyen volt római urainak elszántsága és katonai szakértelme. Maszadában újabban kiterjedt ásatások folynak, és ezek megerősítik Josephus Flaviusnak, a Kr. u. 1. században élt történésznek az erődről és annak utolsó napjairól szóló leírását. Josephus szerint Maszada a Holt-tenger felőli oldalról megközelíthetetlen volt, eltekintve egyetlen, tekervényesen kígyózó ösvénytől. Leírja azt is, miként támadtak a rómaiak nyugat felől, miután lejtős feljárót építettek, amelyen fel tudták vinni ostromgépeiket, hogy bevegyék az erődítményt.

Középen: A nyugat–keleti tájolású helyszínrajzon Maszada látható. A Holt-tenger az ábra felső széle felett, a kanyargós ösvényen túl terül el. A lépték alapján következtetni lehet a fennsík nagyságára.

Fent: A maszadai zsinagóga Jeruzsálem irányába néz (a várost képünkön eltakarják a hegyek). Az ostromló rómaiak tábora a jobb oldali völgyben volt.

Lent: Maszada látképe dél felől. Érzékelhető, milyen pompás a hely fekvése. Jobbra a csúcsra vezető kanyargós ösvény, balra az ostrom sikeres befejezése céljából a rómaiak által épített töltés látható.

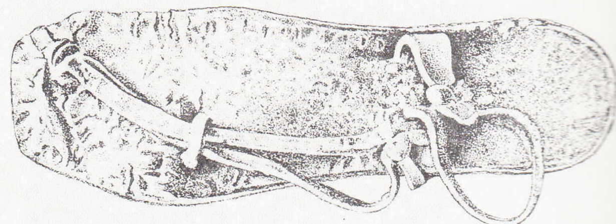
Középen: A lázadók ellenállásának megtörésére az ostromló rómaiak hajítógépekkel *(ballista)* hatalmas köveket lőttek ki.

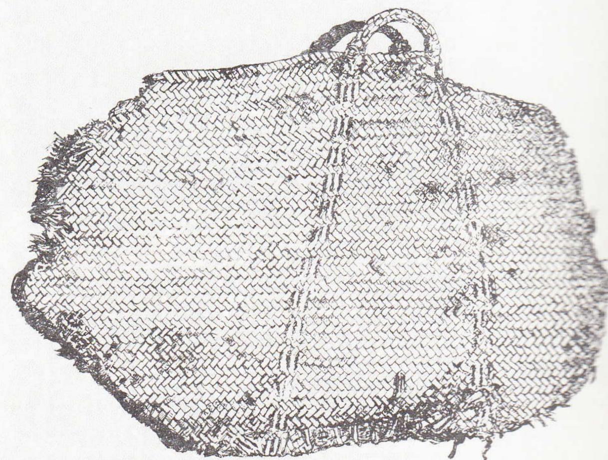
Lent: Oszlopok és festményekkel díszített falmezők az északi villapalota alsó teraszán.

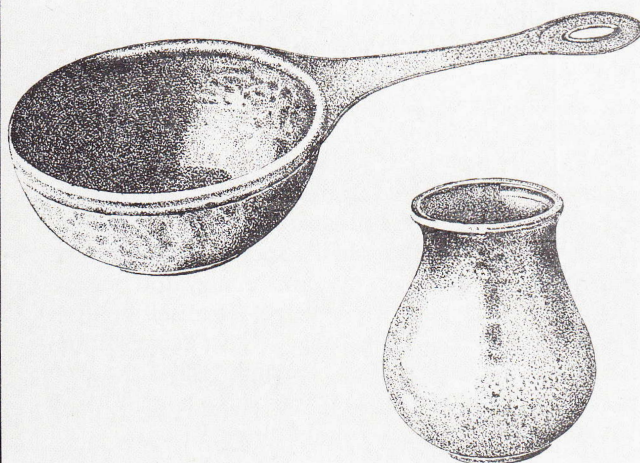

A Maszada utolsó védői által Kr. u. 73-ban használt házakban és a házak alatt lévő kazamaták falaiban több tárgyat találtak, közülük való az itt látható bőrsaru, a pálmalevélből font kosár, a bronzedény és a korsó.

szüleit Móáb királyára bízta, akkor nyomban érthetővé válik, miért figyelmeztette a próféta Dávidot, hagyja el az erősséget, és menjen Júda földjére. Maszada ereje egyben gyengeség is volt: szabadon, feltűnő helyen állt, könnyen rá lehetett találni, és minden nehézség nélkül körül lehetett zárni, ha kellő létszámú sereg állt rendelkezésre. Az odafönn tartózkodó csapat aligha tudott volna észrevétlenül leereszkedni; ha pedig felfedezik, elvágják visszavonulási útját (lásd azt a leírást – 1Sám 23,24–27 –, amely elmondja, hogy Dávidot majdnem elfogta Saul „a szikla" közelében, „Máón pusztájában"). Gád próféta bizonyára azért intette Dávidot Maszada elhagyására (ha csakugyan ez volt a „ sziklavár"), mert Dávid ottlétét elárulták Saulnak, aki ott könnyen rajtaüthetett vagy kiéheztethette volna. Sajnos nem tudjuk azonosítani a „hereti erődöt" sem, ahová Dávid innen elment.

Akár volt Dávid Maszadában, akár nem, cseréptöredékek bizonyítják, hogy Kr. e. 10. és 7. század között használták ezt a helyet. Első ízben, Kr. e. 100 körül, Alexandrosz Jannaiosz hasmoneus király építkezett itt, ő erődítette meg. Legfényesebb korszaka azonban akkor következett el, amikor Nagy Heródes királyi székhellyé tette. Hírnevét tovább növelte, hogy Kr. u. 73-ban a Róma elleni zsidó felkelés utolsó bástyája lett. Heródes jelentősebb vállalkozásai közé tartoznak azok a hatalmas víztárolók, amelyeket a vízválasztó felől érkező téli csapadék felfogására készítettek. Az 1963/1964. és az 1964/1965. évi maszadai ásatások idején szokatlanul bőségesek voltak a téli esőzések ezen a vidéken, és ha a szurdokoktól a víztárolókig annak idején kiépített vízvezetékek még épek lettek volna, néhány óra alatt feltöltik a ciszternákat.

Józsua könyve (15,61) Én-gedin kívül még további öt, Júda törzsének birtokában lévő várost sorol fel a pusztából, éspedig Bét-Araba, Middín, Szekáka, Nibsán és a Sóváros (Ir-Melá) nevét. A Sóvárost Kumránnal azonosították, a többit – feltételesen – egymás közelébe, Kumrántól néhány kilométerre délre és délkeletre helyezik. A legújabb elképzelés szerint e városok a Holt-tenger partján, Én-geditől északra lehettek, egy-egy forrás mellett, vagy azok közelében. A Sóváros például Ain-et-Turaba, Nibsán Ain el-Guveir, Szekáka Kumrán, Bét-Arába pedig Rudzsm-el-Bahr helyén. E településeken ugyanis Kr. e. 8–6. századi izráeli erődítmények maradványait találták meg, valamint Johannész Hürkanosz korából (Kr. e. 134–104) származó, a helyek lakott voltát bizonyító leleteket. Feltételezik, hogy e településeknek mindkét említett időszakban az volt a rendeltetésük, hogy kelet felől védelmezzék Júdát.

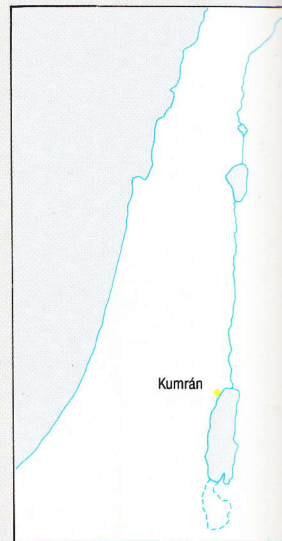
A legismertebb közülük Kumrán, amelynek közelében 1947-ben és az azt követő években felfedezték a holt-tengeri tekercseket. Kumránt a Biblia csupán egyszer említi, Szekáka néven (feltéve, hogy az azonosítás helyes). Ennek ellenére ha előbb, illetve utóbb nem is, de körülbelül Kr. e. 4 és Kr. u. 68 között, vagyis Keresztelő János és Jézus életének egész ideje alatt, valamint a kereszténység elterjedésének első időszakában élt Kumránban egy közösség (feltehetőleg az, amelyik a holt-tengeri tekercseket létrehozta). Igaz ugyan, hogy a Júdai-sivatagnak azt a részét, ahol Keresztelő János és Jézus egyaránt eltöltött bizonyos időt (Lk 1,80, illetve Mk 1,12–13), általában Jerikó környékére teszik (lásd a 196. lapot), mégis érdemes megvizsgálni a kumráni közösség tanai és Keresztelő János, valamint Jézus eszméi közötti hasonlóságokat és eltéréseket.

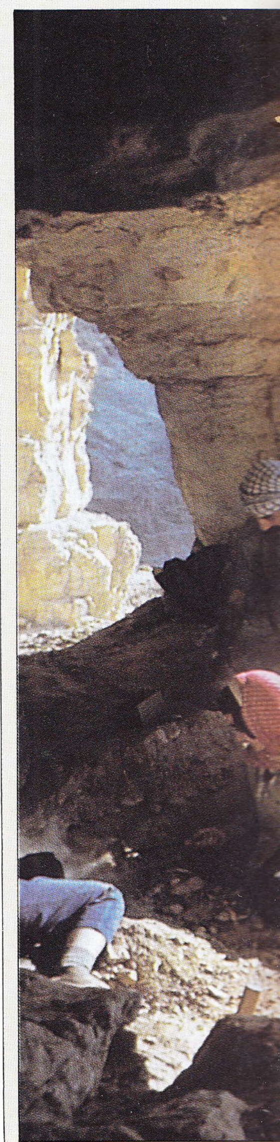
A holt-tengeri közösség tagjainak származása nem ismert, bár gyakran esszénusoknak tartják őket. Lehet, hogy a babilóni száműzetés idején (Kr. e. 587) kerültek ide, vagy III. Oniás főpap eltávolításakor (Kr. e. 175), esetleg Makkabeus Simon (Kr. e. 143–134) vagy Jonatán uralkodása (Kr. e. 160–143) alatt. Kumrán valamikor Kr. e. 160 és 134 között – rövid ideig – bizonyosan lakott volt, ekkori lakói azonban eltávoztak, és csak Johannész Hürkanosz uralkodása idején (Kr. e. 134–104) telepedtek le újra ezen a helyen, és egészen a Kr. e. 31. évi súlyos földrengésig itt is maradtak. Ezután Kr. e. 4 körülig nem voltak lakosai.

A közösség tagjai a Fény fiainak nevezték magukat. Úgy hitték, Isten kegyesen kiválasztotta őket, hogy a Fény fiai legyenek, arra szemelte ki, hogy szolgálják és imádják őt, és szálljanak szembe a Sötétség fiaival. Vallási elképzeléseik erőteljes dualisztikus elemeket tartalmaznak; azt vallották, hogy oly korban élnek, amikor Isten engedelmével a Sötétség erői kerültek hatalomra. Ezen erők ellen a Fény angyali hatalmasságai álltak csatasorba, és ők segítik a Fény fiait Isten szolgálatára irányuló törekvéseikben. A közösség tagjai tulajdonukat közösen birtokolták, kidolgozták a próbaidő és a beavatás rendszerét, 10–12 tagú csoportokba szerveződtek, és közösen étkeztek. Közösségük létrejöttét Ézsaiás felszólítása – „Építsetek utat a pusztában az Úrnak!" (40,3) – megvalósulásának tekintették.

A kumráni közösség és Keresztelő János, illetve Jézus vallási elképzelései között számos meglepő hasonlóság fedezhető fel. Márk evangéliuma például (Mk 1,3) Jánosban Ézsaiás említett kívánságának valóra válását látja. Jézus 12 hívéből szűkebb csoportot gyűjtött maga köré, akik közösen étkeztek. Jézus tanításában nyomokban megtalálható az az elképzelés, hogy a korban, amelyben él, a gonosz erői kerekedtek felül. Lukács evangéliuma szerint (10,18) Jézus így kiáltott fel: „Láttam a Sátánt villámlásként leesni az égből." A fény és a sötétség kettőssége megtalálható a negyedik evangéliumban (azaz Jánoséban: Jn 1,5; 8,12) és Pál korinthosziakhoz írott második levelében (2Kor 6,14–7,1). Az epheszosziakhoz írt levélben (6,12) pedig ez áll: „Mert a mi harcunk... erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen [folyik], amelyek a mennyei magasságban vannak."

Erős a kísértés arra, hogy kapcsolatot keressünk a kumráni közösség és Jézus, illetve Keresztelő János között. A vallási témákkal foglalkozó ismeretterjesztő művek némelyikének szerzői még odáig is elmerészkednek, hogy azt állítsák: Jézus és Keresztelő János tagja volt a közösségnek. Holott semmiképp sem hagyható figyelmen kívül, hogy Jézus, illetve Keresztelő János és a közösség között szembeszökő különbségek is mutatkoznak. János egyszer és mindenkorra szóló bűnbánati megkeresztelésének Kumránban nincs megfelelője; továbbá míg a közösség tagjait arra tanították, hogy szeretniük kell a Fény fiait, és gyűlölniük a Sötétség fiait (vagyis azokat, akik nem tagjai a közösségnek), addig Jézus azt hirdette, hogy szeressék ellenségeiket (Mt 5,44), és megbotránkozást keltett azzal, hogy megátalkodott bűnözőknek tekintett emberekkel érintkezett (Mt 2,15–17). Jézus a júdai-sivatagbeli tartózkodása idején valószínűleg nem került kapcsolatba Kumránnal, de nyilván bepillantást nyert az elhagyatott vidéken pásztorkodók életének veszélyeibe. Bármiféle gondolatok jártak is a fejében, a Júdai-sivatag eszményi hely lehetett annak elképzelésére, miként hagyja magára a pásztor, 99 bárányát (egy juhakolban?), hogy az egyetlen elveszett megkeresésére induljon (Lk 15,4).

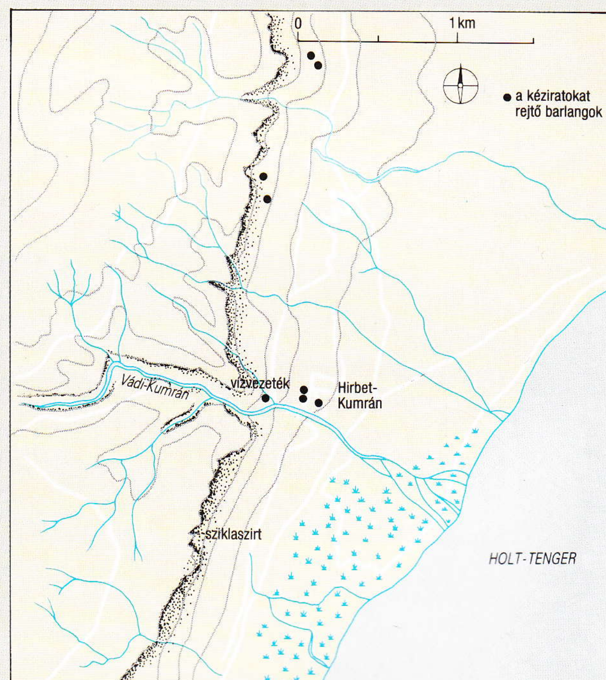

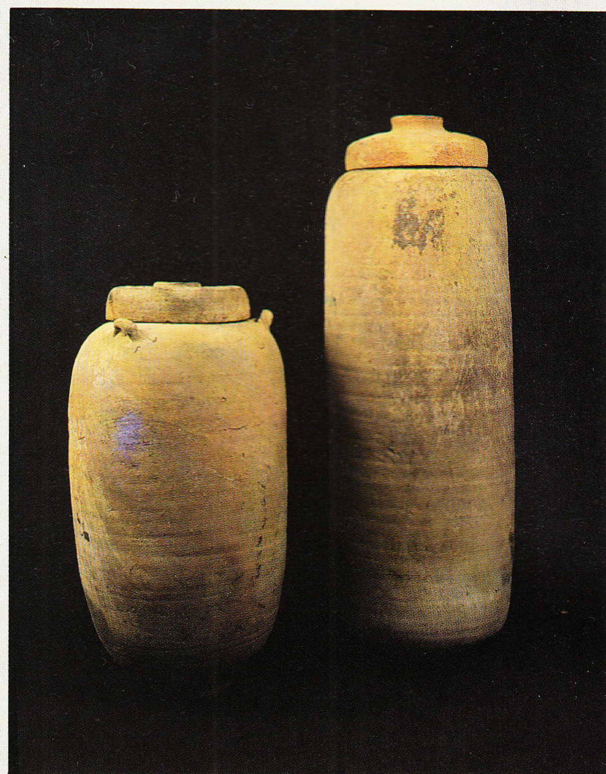
KUMRÁN

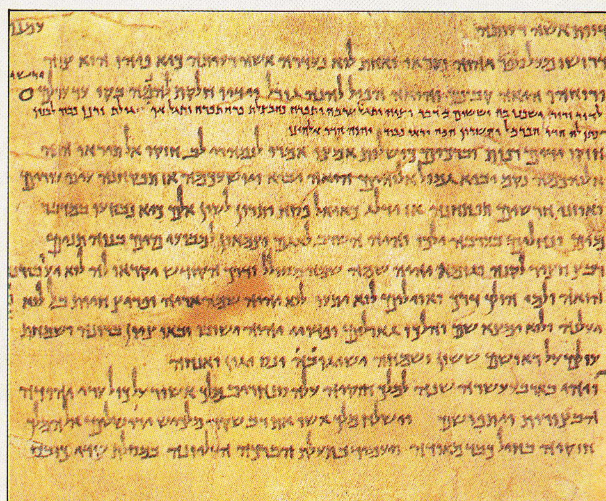
Maszadához hasonlóan, Kumrán sem szerepel ezen a néven a Bibliában, de lehet, hogy azonos Szekákával vagy a Sóvárossal (Józs 15,61–62). A második világháború utáni felfedezések nyomán azonban sok ismeretet szereztünk arról, milyen volt az a világ, amelyben a kereszténység megszületett. Ókori zsidó és egyéb szerzőktől tudjuk, hogy a Kr. e. 1. és a Kr. u. 1. században létezett egy esszénusoknak nevezett zsidó csoport. Josephus például részletesen beszámol életmódjukról, és a korabeli zsidók között működő három filozófiai iskola egyikeként említi őket. A Kumrán közelében lévő barlangokban és a településen magában tett felfedezések írott és régészeti bizonyítékokkal szolgáltak egy külsőségekben az esszénusokhoz hasonló csoportról, amelyet gyakran azonosítottak is velük. Az itt talált írásos emlékek között voltak azok a nagyjából a Kr. e. 1. századra keltezhető és az Ószövetség egyes részeit tartalmazó héber nyelvű kéziratok, amelyek holt-tengeri tekercsek néven váltak ismertté.

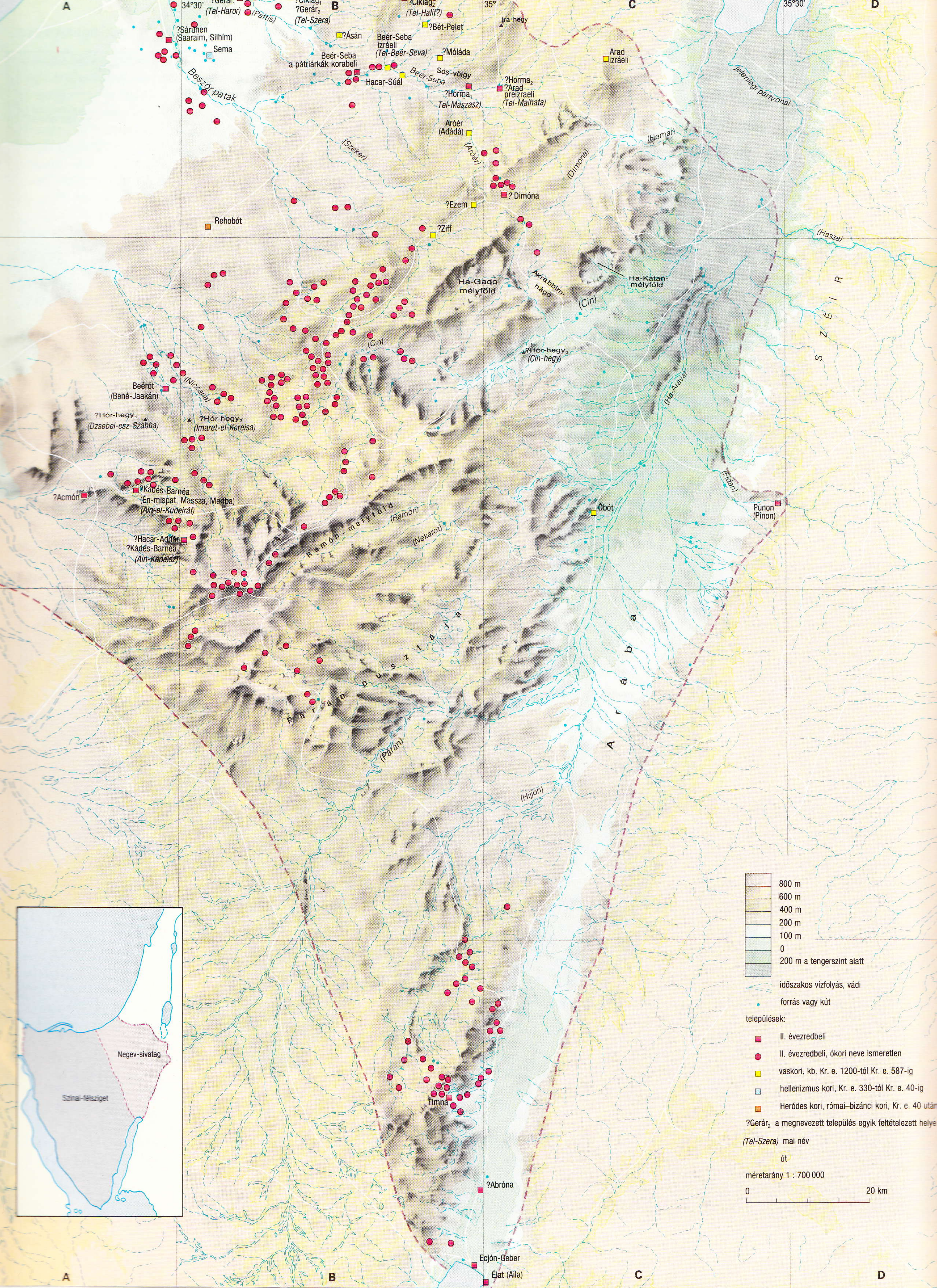
A kéziratokat rejtő barlangok némelyike Kumrántól kissé távolabb fekszik. A 4. számú barlang *(lent)* viszont közvetlenül az alatt a fennsík alatt helyezkedik el, amelyen a közösség fontosabb épületei álltak. A tekercsek egy részét annak idején cserépkorsókban helyezték el *(középen jobbra)*, hogy megóvják őket. Az itt bemutatott kézirat *(lent jobbra)* az Ézsaiás könyvét tartalmazó tekercsből való, és a 34,14–36,2 verseket tartalmazza. A másoló a 34. rész 17. versének utolsó szavait és a 35. rész 1–2. versét teljes egészében elhagyta. Ezeket később apróbb betűkkel pótolták.

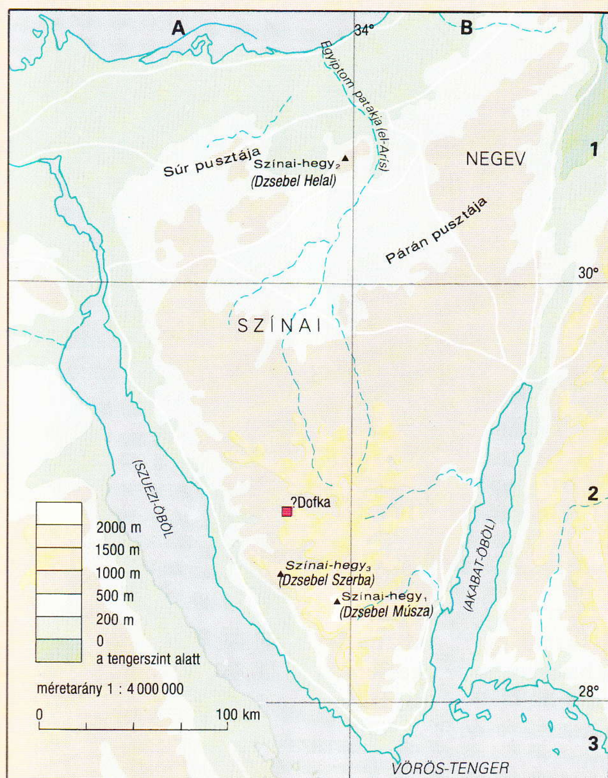

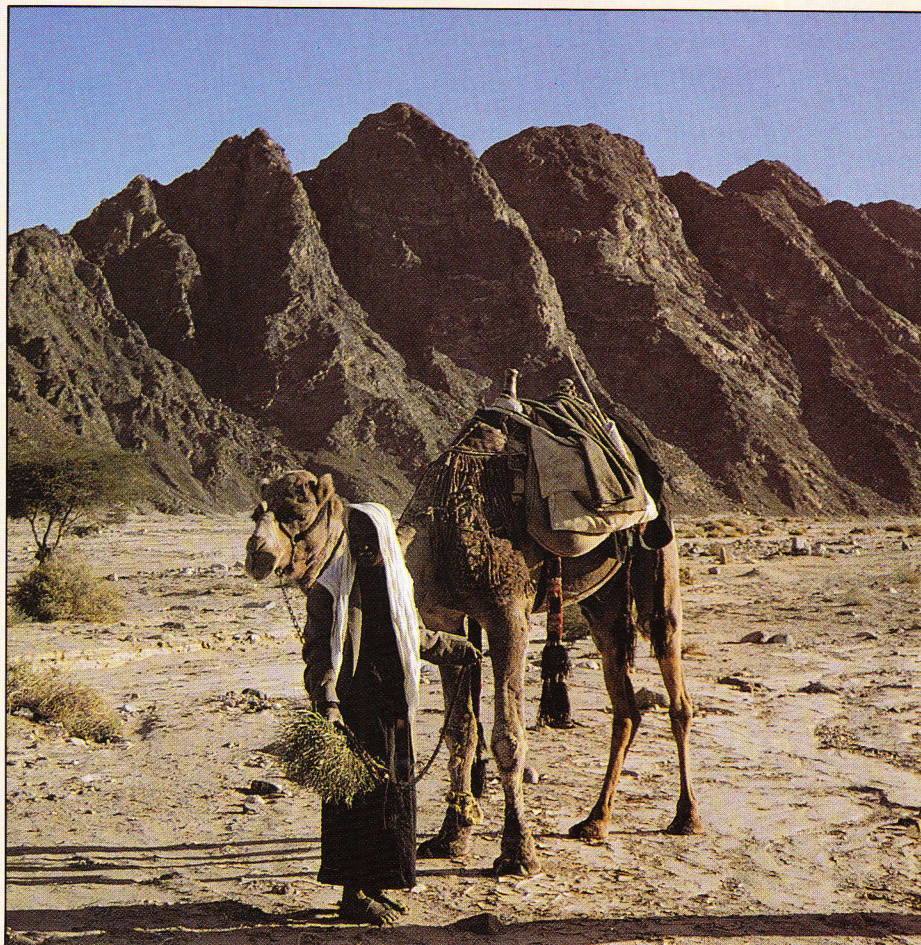

A
B
C
D
34°30'
35°
35°30'
?Gerár₁
(Tel-Haror)
(Pattis)
?Ciklág₁
?Gerár₂
(Tel-Szera)
?Ciklág₂
(Tel-Halif?)
Ira-hegy
?Saruhen
(Saaraim, Silhím)
Sema
?Ásán
?Bét-Pelet
Beér-Seba
izráeli
(Tel-Beér-Seva)
?Móláda
Arad
izráeli
Beér-Seba
a pátriárkák korabeli
Hacar-Súál
Beér-Seba
Sós-völgy
?Horma₂
?Arad
preizraeli
(Tel-Malhata)
?Horma₁
Tel-Maszasz)
Beszór-patak
jelenlegi partvonal
(Szeker)
Aroér
(Adádá)
(Aroér)
(Dimóna)
(Hemar)
? Dimóna
?Ezem
Rehobót
?Ziff
(Hasza)
Ha-Gadol-
mélyföld
Akrabbim-
hágó
(Cin)
Ha-Katan-
mélyföld
S Z É I R
(Cin)
?Hór-hegy₃
(Cin-hegy)
Beerót
(Bené-Jaakán)
(Niccana)
?Hór-hegy₁
(Dzsebel-esz-Szabha)
?Hór-hegy₂
(Imaret-el-Koreisa)
(Ha-Arava)
(Erdan)
?Acmón
?Kadés-Barnéa
(Én-mispat, Massza, Meriba)
(Ain-el-Kudeirát)
Ramón-mélyföld
(Ramón)
Óbót
Púnon
(Pinon)
?Hacar-Addar
?Kadés-Barnea₂
(Ain-Kedeis)
(Nekarot)
Párán pusztája
(Párán)
A r á b a
(Hijjon)
Negev-sivatag
Színai-félsziget
Timna
?Abróna
Ecjón-Geber
Élat (Aila)
800 m
600 m
400 m
200 m
100 m
0
200 m a tengerszint alatt
időszakos vízfolyás, vádi
forrás vagy kút
települések:
II. évezredbeli
II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen
vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig
hellenizmus kori, Kr. e. 330-tól Kr. e. 40-ig
Heródes kori, római–bizánci kori, Kr. e. 40 után
?Gerár₂ a megnevezett település egyik feltételezett helye
(Tel-Szera) mai név
út
méretarány 1 : 700 000
0
20 km

A NEGEV-SIVATAG ÉS A SZÍNAI-FÉLSZIGET

A Negev-sivatag *(balra)* és a Színai-félsziget *(fent)* az Ószövetség szerint az izraeli történelem alakulását döntően meghatározó néhány esemény színtere volt. Mózes a Színai-félszigeten vette át a Törvényt; ennek a régiónak különböző helyein történt, hogy a nép elfordult Istentől, és próbára tette hatalmát, erejét. Az itt közölt térkép a Negev-sivatagot lakható és lakhatatlan részre osztja, és ezzel jól érzékelteti, milyen lehetőség nyílt itt a Kr. e. II. évezredben hosszabb-rövidebb időn át fennálló települések létrehozására. Képet alkothatunk arról, körülbelül hol, mely területeken éltek a héberek akkor, amikor Egyiptomból Kanaánba vezető útjuk során a Negev-sivatagban tartózkodtak.

Jobbra: A kivonulás – az exodus – egyik lehetséges útja a Színai-félszigeten.

Színai-félsziget

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Álús 4Móz 33,13 (I)
Dofka 4Móz 33,12. 13 **A2**
Egyiptom patakja 4Móz 34,5; Józs 15,4. 47; 1Kir 8,65; 2Kir 24,7; Ézs 27,12; Ez 47,19;48,28 **A1 B1**
Gudgód (Hór-Haggidgád) 4Móz 33,32. 33; 5Móz 10,7 (I)
Hasmóna 4Móz 33,29–30 (I)
Hóréb *l.* Színai-hegy
Hór-Haggidgád *l.* Gudgód
Libna 4Móz 33,20. 21 (I)
Makhélot 4Móz 33,25. 26 (I)
Mára 2Móz 15,23; 4Móz 33,8. 9 (I)
Mitka 4Móz 33,28–29 (I)
Mószéna (Mószérót) 4Móz 33,30. 31. 38; 5Móz 10,6 (I)
Párán pusztája (Párán-puszta) 1Móz 21,21; 4Móz 10,12; 12,16; 13,3. 26; 1Sám 25,1; 1Kir 11,18; Hab 3,3 **B1**
Refídím2Móz 17,1. 8; 19,2; 4Móz 33,14. 15 (I)
Rimmón-Perec 4Móz 33,21. 22 (I)
Rissza 4Móz 33,19–20 (I)
Súr pusztája 1Móz 16,7; 20,1; 15,18; 2Móz 15,22; 1Sám 15,7; 27,8 **A1**
Színai-hegy (Hóréb) 2Móz 3,1; 17,6; 19,1. 11 skk. 20 skk.; 33,6; 5Móz 1,2 skk.; 4,10 skk.; Bír 5,5; Neh 9,13; Zsolt 68,9. 18; Ap csel 7,30; Gal 4,24. 25 **A1 A2**
Tabéra 4Móz 11,3; 5Móz 9,22 (I)
Tahat 4Móz 33,26. 27 (I)
Terah 4Móz 33,27. 28 (I)
Vörös-tenger 2Móz 13,18; 15,22; 23,31; 1Kir 9,26 **B3**

Negev-sivatag

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Abróna 4Móz 33,34–35 **B4**
Acmón 4Móz 34,4. 5; Józs 15,4 **A2**
Adada *l.* Aróér
Ailath *l.* Élat
Arad 4Móz 21,1; 33,40; Józs 12,14; Bír 1,16 **C1**
Aróér (Adáda) Józs 15,22; 1Sám 30,28 **B1**
Ásán Józs 15,42; 19,7; 1Krón 4,32; 6,59 **B1**
Baala (Bála) Józs 15,29; 19,3 (I)
Bála *l.* Baala
Beálót Józs 15,24 (I)
Beér-lahaj-rói 1Móz 16,14; 24,62; 25,11 (I)
Beérót (Bené-Jaakán) 4Móz 33,31. 32; 5Móz 10,6; 2Sám 4,2; 1Krón 1,42 **A2**
Beér-Seba 1Móz 21,14. 31–33; 22,19; 26,23. 33; 28,10; 46,1. 5; Józs 15,28; 19,2; Bír 20,1; 1Sám 8,2; 2Sám 3,10; 17,11; 24,2. 7. 15; 1Kir 5,5; 19,3; 2Kir 23,8; 1Krón 21,2; 2Krón 305; Neh 11,27. 30; Ám 5,5; 8,14 **B1**
Bené-Jaakán *l.* Beérót
Bered 1Móz 16,14 (I)
Bét-Pelet Józs 15,27; Neh 11,26 **B1**
Bizjótja Józs 15,28 (I)
Cefat *l.* Horma
Ciklag Józs 15,31; 19,5; 1Sám 27,6; 1Krón 4,30 **B1**
Dímóna Józs 15,22 **C1**
Ecem 1Krón 4,29 **B1**
Ecjón-geber 4Móz 33,35; 5Móz 2,8; 1Kir 9,26; 22,49; 2Krón 8,17; 20,36 **B4**
Éder Józs 15,21 (I)
Élat (Ajlath) 5Móz 2,8; 2Kir 14,22; 16,6 **C4**
Élím 2Móz 15,27; 16,1; 4Móz 33,9–10 (I)
Él-Párán 1Móz 14,6 (I)
Én-mispát *l.* Kádés-Barnéa
Északs 1Móz 26,20 (I)
Eter Józs 19,7 (I)
Gerár 1Móz 10,19; 20,1. 2; 26,1. 6. 17. 20.26; 2Krón 14,12. 13 **B1**
Gesúr Józs 13,2; 1Sám 27,8 (I)
Hacar-Addár 4Móz 34,4 **B2**
Hacar-Gadda Józs 15,27 (I)
Hacar-Súál Józs 15,28; 19,3; 1Krón 4,28; Neh 11,27 **B1**
Hacar-Szúsza (Hacar-Szúszim) Józs 19,5; 1Krón 4,31 (I)
Halak-hegy (Kopaszhegy) Józs 12,7 (I)
Hecrón Józs 15,3. 25 (I)
Hór-hegy 4Móz 20,22 **A2 B2 C2**
Horma (Cefat) 4Móz 14,45; 21,3; 5Móz 1,44; Józs 12,14; 15,30; 19,4; Bír 1,17; 1Sám 30,30; 1Krón 4,30 **B1 C1**
Kádés-Barnéa (Massza, Meriba, Én-mispát) 1Móz 14,7; 2Móz 17,7; 4Móz 20,13. 14. 16; 32,8; 33,36. 37; 34,4; 5Móz 1,2. 19. 46; 2,14; 6,16; 9,22. 23; Józs 10,41; 14,6. 7; 15,3; Bír 11,16. 17 **A2 B2**
Móláda Józs 15,26; 19,2; 1Krón 4,28; Neh 11,26 **B1**
Obsoth 4Móz 21,10–11; 33,43–44 **C2**
Párán pusztája 1Móz 14,6; 21,21; 4Móz 10,12; 12,16; 13,3; 5Móz 1,1; 33,2; 1Sám 25,1; 1Kir 11,18 **B3**
Púnon (Pínon) 4Móz 33,42–43 **C2**
Raphia 2Makk 1,1 **A1**
Rehobót 1Móz 10,11; 26,22; 36,37; 1Krón 1,48 **B1**
Sárúhen (Saaraim, Silhím) Józs 15,32; 19,6; 1Krón 4,31 **A1**
Sema Józs 15,26 **B1**
Silhím *l.* Sárúhen
Timna 2Krón 28,18 **B4**
Tóken 1Krón 4,32 (I)
Zíf Józs 15,24; 15,55; 1Sám 23,14. 24; 26,2; Zsolt 54,2; 2Krón 11,8 **B1**

Jobbra: A puszta, a nagy hatású bibliai jelkép.

Távolabb jobbra: „Ezután útnak indította Mózes Izráelt a Vörös-tengertől, és Súr pusztája felé vonultak. Már három napja mentek a pusztában, és nem találtak vizet" (2Móz 15,22).

A puszta mint jelkép

A bibliai szerzők az izráeliek történelmének egyetlen időszakát sem tekintették olyan fontosnak – az Egyiptomból való kivonulás („exodus") kivételével –, mint a pusztai vándorlás korát. Az eseményt Mózes 2. és 4. könyvének különböző részeiben, illetve az 5. könyv 1. részében olvashatjuk, de az Ószövetség számos más helyén is történik rá hivatkozás. A 95. zsoltár szerzője szerint a pusztában eltöltött idő figyelmeztetés volt:

> ne keményítsétek meg szíveteket, mint Meribánál,
> amikor Masszánál voltatok a pusztában,
> ahol megkísértettek engem őseitek, próbára tettek,
> bár látták tetteimet.
> (Zsolt 95,8–9)

A 106. zsoltár szerzője húsz sort szentel a pusztában vándorló izráeliek engdetlenségének.

Jeremiás ezzel szemben úgy beszél a pusztában töltött időszakról (2,2), mintha az Istennek és népének nászútja lett volna:

> Emlékszem rád: ifjúkorod hűségére,
> mátkaságod szeretetére,
> amikor követtél a pusztában,
> a be nem vetett földön.

Úgy emlegették a pusztában töltött időszakot, mint a későbbi időkre érvényes normák megszületésének korát. Amikor Ámósz könyvében (5,25) elhangzik a néphez intézett kérdés: „Véres áldozatot és ételáldozatot... hoztatok-e nekem a pusztában negyven éven át, Izráel háza?", akkor ezt nyilvánvalóan nem tekinthetjük olyan kérdésnek, amelyre „nem"-mel is lehet válaszolni. Ámósz e szónoki fodulattal arra kívánta emlékeztetni hallgatóit, hogy a pusztai vándorlás idején élt izráeliek erkölcsi, társadalmi és kultikus parancsolatokat, előírásokat kaptak; de Ámósz és társai minden jel szerint egy véleményen voltak a tekintetben is, hogy a pusztai időszak valamiképpen iránymutató, meghatározó szerepet játszott.

Jeremiás könyvéből (35,1–11) megtudjuk, hogy az izráeliek egy csoportja megőrizte az utókor számára azt, amit időnként sivatagi eszményképnek szokás emlegetni. A rékábiaknak, Rékáb fiainak egyik ősük megparancsolta, hogy ne építsenek házakat, és ne ültessenek szőlőt, ne igyanak bort, hanem mindig sátorban lakjanak. Nem tudjuk, vajon a rékábiak a pusztában töltött idő óta őrizték-e ezeket a szokásokat, vagy csak Jeremiás koránál néhány nemzedékkel előbb újították fel a sivatagi eszményeket. Létezésük mindenképpen annak bizonysága, hogy milyen erős volt a pusztai időszak jelképrendszere.

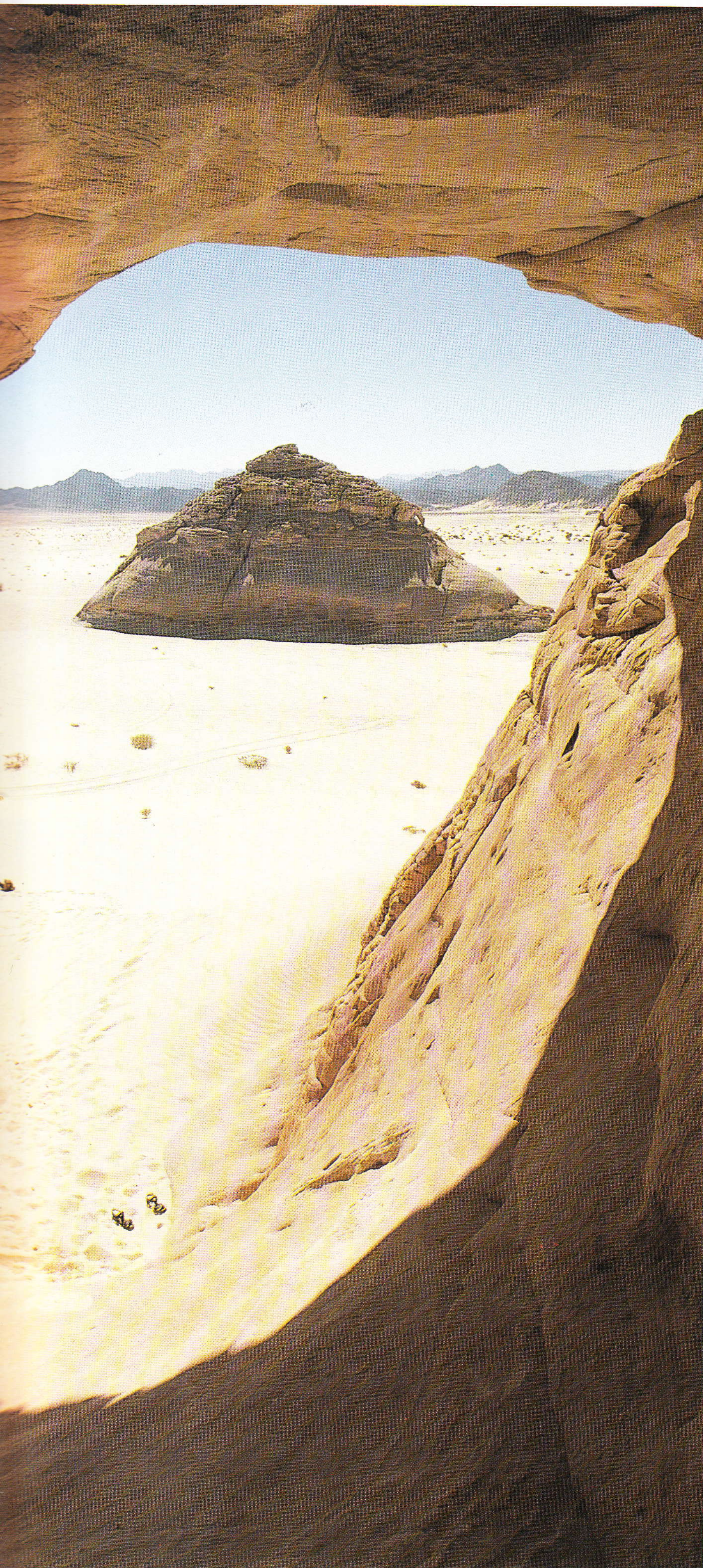
A babilóni száműzetés idején a pusztai jelképeket nagymértékben felhasználták annak a reménynek táplálására, hogy Isten majd győzelmesen visszavezeti népét Babilónból Jeruzsálembe, úgy, ahogyan Egyiptomból eljuttatta Kanaán földjére. Példa erre az itt következő felhívás:

> Építsetek utat a pusztában az Úrnak!
> Készítsetek egyenes utat a kietlenben Istenünknek!
> (Ézs 40,3),

valamint az a látomás, amelyben virágba borul a sivatag, amikor Isten felfedi az ő dicsőségét:

> Örülni fog a puszta és a szomjú föld,
> vigad a pusztaság, és kivirágzik rajta a nárcisz.
> virágba borul és vigad, vígan örvendezik...
> mert víz fakad a pusztaságban, és patakok erednek
> a pusztában.
>
> Tóvá lesz a délibáb,
> és víz fakad a szomjú földön.
> Ahol azelőtt sakálok tanyáztak,
> nád és káka terem...
> Amikor visszatérnek, akiket az Úr kiváltott,
> Ujjongva vonulnak a Sionra...
> (Ézs 35,1–2.6–7.10).

Az Újszövetségben Pál a pusztai vándorlás idején átélt kellemetlen eseményeket idézi fel, hogy a korinthoszi

keresztényeket óvja az önteltségtől. A szöveg – „Leült a nép enni, inni, és felkelt játszani" (1Kor 10,7) – az aranyborjú készítésére utal (2Móz 32,6; amikor pedig Pál arról szól, hogy huszonháromezren estek el egyetlen nap alatt, ezzel a Mózes 4. könyvében (25,1–8) feljegyzett bálványimádásra és erkölcstelen viselkedésre emlékeztet; a kígyók által okozott pusztítás alapja a rézkígyóval kapcsolatos epizód (4Móz 21,5–9). Ez utóbbit János evangéliuma is megemlíti: „ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiának is felemeltetnie, hogy aki hisz, annak örök élete legyen őbenne" (Jn 3,14–15).

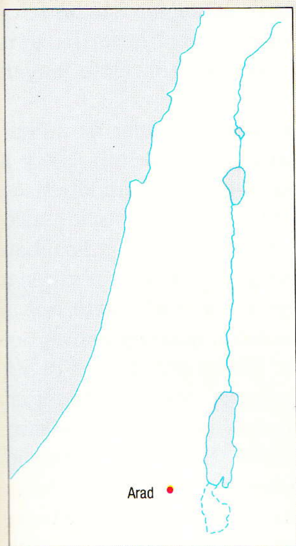
A puszta, és különösen a Negev-sivatag és a Színai-félsziget tehát nagy hatású, de kétértelmű jelkép a Bibliában. Meghatározó időszak volt, az engedetlenség időszaka, de az odaadó ifjonti szereteté is, olyan időszak, amely valamiféle eszményt testesített meg. A pusztában töltött idő egyértelműen kedvező megítélését részben a városi életformából, a vele együtt járó adófizetésből, a kényszerű munkából és a társadalmi igazságtalanságból való kiábrándulás idézte elő. Másrészt viszont olyan helynek is tekinthették a pusztát, ahol a kényelem hiányát sokszorosan ellensúlyozta az a fegyelem és az az edzettség, amelyet kifejlesztett. Ezenkívül a pusztát azért is becsülték, mert lehetőséget adott arra, hogy megtanuljanak bízni az isteni gondviselésben. Mózes 5. könyve (8,2) a pusztai nemzedék emlékezetébe idézi, hogy „Isten sanyargatott és éheztetett, de azután mannával táplált, amelyet nem ismertél, és atyáid sem ismertek. Így adta tudtodra, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem mindazzal él az ember, ami az Úr szájából származik."

Ebben a fejezetben elfogadjuk azt a feltételezést, amely szerint a Színai-hegy – ahol Mózes megkapta a Törvényt (a Tízparancsolatot) – a Színai-félsziget déli részén lévő Dzsebel-Múszával azonos, amint a hagyomány tartja, annak ellenére, hogy ez az azonosítás egyáltalán nem bizonyított. Igen sok függ ugyanis attól, miképp rekonstruáljuk a kivonulás útvonalát.

A Negev héber szó, pontos etimológiája nem ismert, többnyire a bibliai idők utáni (posztbiblikus) héber nyelvben használt *nagav* igével hozzák kapcsolatba, amelynek jelentése: „kiszáradni". Az Ószövetségben a Hebróni-hegyektől délre elterülő száraz vidéket nevezték így, anélkül, hogy a terület helye és határai teljesen egyértelműen meghatározottak lettek volna. A Negev elnevezés időnként a Hebróni-hegyektől délre eső vidéken élő népek neveivel együtt, azokkal összekapcsolva fordul elő. Sámuel 1. könyvében például (27,10) Júda Negebjéről, a jerahmeéliek Negebjéről és a kéniek Negebjéről esik szó. [A magyar bibliafordítás így szól: „A déli tartományba, Júdának, a jerahmeélieknek és kénieknek a területére".] Józsua könyve (15,21–32) 29 várost sorol fel (és a hozzájuk tartozó falvakról is említést tesz), amelyek Júda törzséé voltak a Negevben. Ezek helyéről az alábbiakban még szólunk. A negeb szó előfordul az Ószövetségben a déli égtáj jelölésére is [A magyar bibliafordítás mindig „déli tartomány"-nak nevezi.], Dániel könyvének 11 részében pedig jelképesen Egyiptomra utal.

A modern szóhasználatban a Negev név rendszerint azt a Hebróni-hegyektől délre lévő nagy, ék alakú területet jelöli, amelynek nyugati határa délről, az Akabai-öböltől kiindulva, északnyugat felé húzódik az Egyiptom és Izráel közötti demarkációs vonal mentén, egészen a gázai övezetig. Általában négy nagyobb régióra szokás felosztani. A legkönnyebben megkülönböz-

ARAD

Arad a Hebróni-hegyektől délkeletre épült, stratégiai fekvése lehetővé tette, hogy ellenőrzése alatt tartsa a Beér-Sebából északkelet felé, a Negev északi peremét szegélyező Hasadék-völgyig vezető útvonalat. Két településből tevődik össze: az alsóvárosból, amely kb. Kr. e. 3000-től 2650-ig volt lakott, és a Kr. e. 12. vagy 11. századtól a Kr. e. 2. századig lakott felsővárosból. A Biblia és egyéb források arra engednek következtetni, hogy két Arad létezett, és egyes tudósok az izráeliek által a Kr. e. 13. században elfoglalt Aradot (4Móz 21,1–3) a Beér-Sebától keletre sorakozó megerődített települések egyikével, Tel-Malhatával azonosítják.

Arad az úgynevezett salamoni korban (a 10. századtól) megerődített városként épült ki, az ásatások során felfedezett temploma jelentős leletnek számít, mivel az aradi templom számos részletében az első jeruzsálemi templom szerkezeti felépítésével rokon vonásokat mutat, már amennyire az utóbbi sajátságaira a Királyok 1. könyvének 6. részében olvasható beszámolóból következtethetünk. Mindkét szentély belseje hármas osztatú, egy előcsarnokkal, amely előtt két oszlop állott – a jeruzsálemi oszlopok rézből készültek (1Kir 7,15–22). A Szentek Szentjének (a legbelső szentélynek) az aradi templomban lévő megfelelőjében szent sztélé (domborművű dísztábla) volt, rajta még ma is láthatók a vörös festék nyomai.

Lent: Az 1964-ben Aradban talált osztrakon Kr. e. 598/597 körülre keltezhető, és valószínűleg Jeruzsálemből íródott. Különféle utasításokat tartalmaz Eliasib, a térség egyik parancsnoka számára, aki feltehetően a királyi család tagja volt. A levél végén azt közlik vele, hogy Sallum továbbra is Jahve házában (azaz a templomban) – valószínűleg a jeruzsálemi Templomban – tartózkodik.

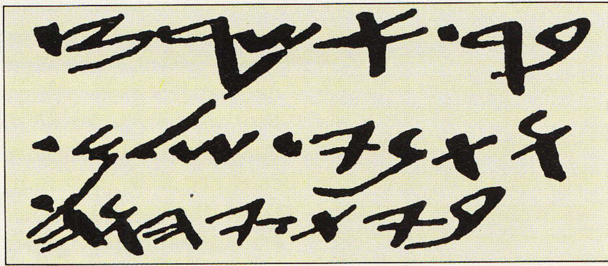
Lent középen: Aradban talált kozmetikai szerek, szépítőszerek számára készült díszes tál töredéke.

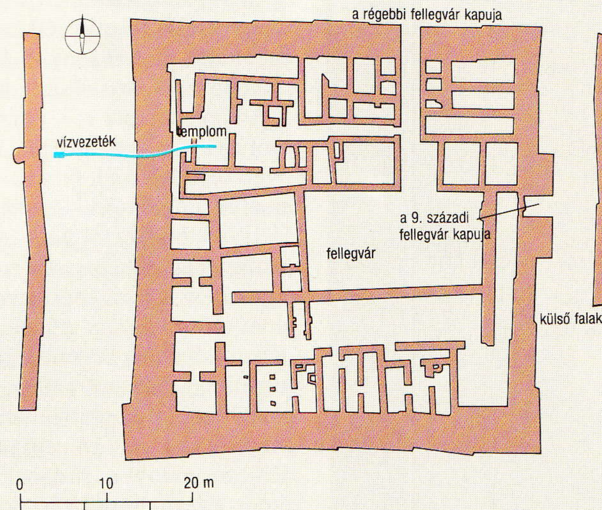
Legalul: Eliasib, az aradi fellegvár parancsnoka egyik pecsétjének lenyomata.

Jobbra: Tell-Arad: a felsőváros.

Legalul középen: A Salamon-kori aradi templom rekonstrukciója. Figyelmet érdemel a fülkéhez vezető kisebbik udvar bejáratánál álló két oszlop. A jeruzsálemi templomban is két oszlop volt a szentély bejáratánál.

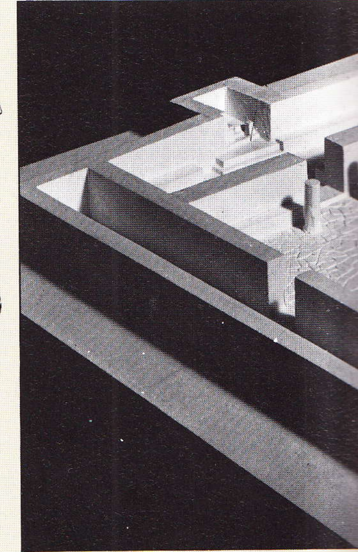
Legalul jobbra: A fülkében álló füstölőoltárok részletesebb képe.

Jobbra: A helyszínrajz legérdekesebb részlete a bal felső sarokban lévő templom. A Salamon-kori templomban tágas udvar, ennek közepén egy oltár, a keleti oldalon pedig egy kisebb udvar volt. Ez utóbbi egy fülkéhez vezetett, amelyben egy szent kő- és füstölő oltárok voltak találhatók. A Kr. e. 8. századtól – helyszínrajzunk ezt az időszakot rögzíti – a nagyobbik udvar méreteit csökkentették, és az oltárt – amely ennek következtében már nem pontosan középen állott – körülkerítették.

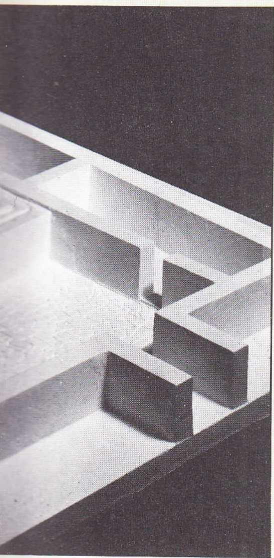

tethető két része a Holt-tenger déli csücskétől az Akabai-öbölig húzódó Arábá nevű (Hasadék-) árok, illetve az Élattól északra emelkedő hegyek. A másik két régió az Északi-Negev, illetve a Középső-Negev, közöttük a fő határvonal a Nahal Cin.

Az Északi-Negev

Az Északi-Negev három további részre osztható: az első a part menti régió, amely a Nahal Sikmán túli part menti síkságtól keletre, a Beér-Seba környékén emelkedő krétahegyekig és a Beér-Sebától délnyugatra húzódó, nagy kiterjedésű homokdűnékig nyúlik. A vidék jellemző sajátsága a homokdombokból álló széles sáv a part felőli oldalon, ezt lösztalajjal borított síkság szegélyezi, amely a térség keleti szélén 200 méteres magasságba emelkedik. A lösztalaj esős időben szilárd kérget alkot, ami megakadályozza a csapadék behatolását a talajba, és a vizet rövid idő alatt a természetes vízfolyásokba juttatja. Másrészt viszont az esővíz gyors levonulása erodálta a nahalok medrét és partvonalaikat, így a vidéket művelésre alkalmatlan, terméketlen, lepusztult területté változtatta. Ahol mélyedések, teknők vannak a talajban, ott összegyűlik az esővíz, és víztárolókat alkot, amelyekből a nyájak megitathatók. A part menti

részektől eltekintve a vidék, a jelek szerint, nem volt folyamatosan lakott.

Gerárt Tel-Harorral azonosították. Mózes 1. könyvében három történet szól az egyik pátriárka feleségéről, aki egy idegen uralkodó miatt veszélyben forog. A háromból kettő név szerint említi Gerárt. A város a negevi partvidéktől és a Beér-Sebától Lákisba, valamint onnan tovább vivő út mentén feküdt, és már a középső, illetve a késő bronzkorban is lakott volt. Mózes 1. könyvének 26. részében Izsák az éhínség miatt Gerár királyához, Abímelekhez ment, akit a filiszteusok királyának is neveztek. (Ez utóbbi állítás úgy értelmezhető, hogy Abímelek annak a helynek volt a királya, ahol később, valamikor a Kr. e. 12. században a filiszteusok letelepedtek.) Mózes 1. könyve szerint (25,11) Izsák Beér-Lahaj-róiban (a Lahaj-rói-kútnál) lakott. Ez a hely azonosítatlan, valahol Kádes közelében lehetett (1Móz 16,14; Kádesről lásd alább). Ha elfogadjuk, hogy Mózes 1. könyve 25. részének 11. verse összefüggésbe hozható ugyanezen könyv 26. részével, akkor feltételezhetjük, hogy a délre, Egyiptomba, illetve az északra való átköltözést az éhínség tette szükségessé. Ábrahám, amikor az éhínség felütötte fejét, Egyiptomba ment (1Móz 12,10–19), Izsák viszont azt az utasítást kapta, hogy maradjon az ígéret földjén, ezért azután északra, Gerárba távozott, ez a hely ugyanis több forrás közelében épült. A történet elbeszéli, hogy Izsák emberei kutakat ástak, és hogy Izsák ezután továbbment Beér-Sebába.

Mózes 1. könyvének 20. része kevésbé részletes, de az itt leírt esemény igen közeli párhuzamot mutat a 26. részben olvashatóval. Eszerint Ábrahám valahonnan Kádes környékéről utazott Gerárba, éhínségről azonban itt nem történik említés. Gerár kiálya itt is Abímelek, de filiszteusokról nem esik szó, kivéve a 21. rész végén, amikor is megtudjuk, hogy „azután még hosszú ideig élt jövevényként Ábrahám a filiszteusok földjén". A 21. rész 25–33. verseiből arra lehet következtetni, hogy Ábrahám Gerárból Beér-Sebába ment. A Krónikák 2. könyvében (14,9–15) rövid beszámoló található Ászának, Júda királyának (Kr. e. 908–867) az etióp Zerah felett aratott győzelméről, és arról, hogyan üldözte Ásza az ellenséget egészen Gerárig, és hogyan támadta meg a Gerár közvetlen közelében lévő városokat.

E szomszédos városok egyike Ciklag volt, feltéve, hogy Tel-Szerával azonosítható (más vélemény szerint Ciklag a Beér-Sebától 15 kilométerre észak-északkeletre lévő Tel-Haliffal azonos). Ez volt az a város, amelyet Ákis, Gát királya Dávidnak adott, amikor Dávid a filiszteusok vazallusa lett (1Sám 27,6), és ahol felkészült rá, hogy átvegye a hatalmat abban az esetben, ha a filiszteusok legyőzik Sault.

Ciklagból Dávid irgalmat nem ismerő rajtaütéseket hajtott végre az amálékiek és a Negevben élő más, nem zsidó vallású törzsek ellen. Nem hagyott életben közülük senkit, sem férfit, sem asszonyt, nehogy a túlélők elmondhassák Ákisnak, mit is tett valójában, és ezzel megcáfolják azt, amit ő állított: vagyis azt, hogy a Júdával szövetséges törzsek ellen intézett rajtaütést (1Sám 27,8–12). Amikor a filiszteusok rákényszerítették Sault a számára végzetes kimenetelű csatára, és Dávidnak hosszú utat kellett megtennie a Gilboa-hegy vidékére, nem meglepő, hogy az amálékiek kihasználták Ciklagból való eltávozását, hogy visszaadják neki a kölcsönt: amikor a Saullal vívott csatából – amelyben egyébként csapatát nem engedték harcolni (1Sám 29,3–11) – visszatért, Ciklagot lángokban találta, a nőket és a gyermekeket pedig elhurcolták. Dávid hatszáz emberével üldözőbe vette az ellenséget, de kétszázan mintegy 25 kilométer megtétele után, a Nahal Beszornál abbahagyták az üldözést. Feltehetőleg kimerültek a Gilboa-hegy vidékéről odáig megtett hosszú úton. Dávidnak egy foglyul ejtett és vezetőül használt ember segítségével sikerült meglepnie az amálékieket, miközben azok épp győzelmüket ünnepelték (1Sám 30,9–20). Dávid szolidáris volt kétszáz kifáradt emberével, akik a Nahal Beszornál nem tudtak továbbmenni, és velük is megosztotta a zsákmányt, azok tanácsa ellenére, akik azt bizonygatták, hogy az csak a küzdelemben ténylegesen résztvetteket illeti meg (1Sám 30,21–24).

Az Északi-Negev második fontosabb részterülete: a fennsík és a medencék, ahol a legjelentősebb település Beér-Seba volt. A vidék túlnyomó részét a Beér-Sebától délnyugatra fekvő homokdombok foglalják el, a mai Izráel területén lévők közül ez a legnagyobb ilyen terület. Ezt a homoksivatagot a Nahal Beszor szeli át és osztja két részre. Délkeleti szegélyén a homokot krétahegyek váltják fel. A krétahegyeket egy nagyjából kelet–nyugati irányú vonal mentén a Nahal Beér-Seba szeli ketté. Az e pataktól északra emelkedő hegyek beleolvadnak a Hebróni-hegyekbe. Beér-Seba a Nahal Beér-Seba mellett, a krétahegyek közötti, mintegy 5 kilométeres szorosban épült. A várostól keletre két tágas medence található: a beér-sebai medence és a (magasabban fekvő) aradi medence. Az ókorban Beér-Sebától keletre, a medencék hosszában, egészen Aradig, egy sor megerődített település létezett. Közülük kettőt, Tel-Maszoszt és Tell-Malhatát nem sikerült megbízhatóan azonosítani az Ószövetségben megnevezett városok egyikével sem.

Beér-Seba fontos hely lehetett az Északi-Negevben, ezt valószínűsíti fekvése. Itt haladtak el a Negevből a part menti síkság felé, illetve a Sefélába, a Hebróni-hegyekhez és a Hasadék-völgyhöz vezető útvonalak, és noha az évi csapadék a beér-sebai és az aradi medencékben mindössze 200 milliméter, e medencék mindenkor alkalmasak voltak a művelésre.

Amint azt fentebb már említettük, Beér-Sebáról először mint Ábrahám (1Móz 21,31–34; 22,19), illetve Izsák (1Móz 26,23) lakóhelyéről emlékezik meg a Biblia. Mózes 1. könyvéből az is kikövetkeztethető (1Móz 26,23; 28,10), hogy Izsák Beér-Sebában élt akkor is, amikor megkérte Ézsaut, hogy lőjön vadat számára, illetve amikor Jákob csellel megfosztotta őt apja áldásától (1Móz 27,1–29). Nem könnyű kideríteni, hová mehetett Ézsau Beér-Sebából íjával és nyilaival, hogy Izsák számára ételül szolgáló vadat lőjön. Rebeka – a csalás részeként – azt mondta Jákobnak, válasszon ki két kecskét a nyájból, hogy ételt készíthessen belőlük Izsáknak (1Móz 27,9). Amiből az következik, hogy Ézsau valószínűleg vadkecskékre vadászott. Ha az eseményt télre (az esős évszakra) tesszük, akkor járhattak vadkecskék a Negevnek azon a részén, ahol időszakosan növényzet sarjadt; egyébként Ézsaunak északra kellett volna mennie, a Hebróni-hegyek felé, vagy le a Hasadék-völgybe, az egyik forrás közelébe.

Érdekes összehasonlítani az áldásokat, amelyeket Izsák két fiának adott: kitűnik belőlük, hogy közben nem feledkezett meg a Beér-Sebától északra fekvő, vízzel bőven ellátott földek és az attól délre lévő, csapadékszegény vidék közötti különbségről. A Jákobnak adott, csalással megszerzett áldás így hangzott:

> Adjon neked Isten / égi harmatot, / zsíros földet,
> sok gabonát és mustot (1Móz 27,28).

Ézsau vigaszdíjul kapott áldása (ha szabad így nevezni) viszont így hangzott:

> Nem zsíros földön / lesz a lakóhelyed,
> nem hull rád égi harmat / (1Móz 27,39).

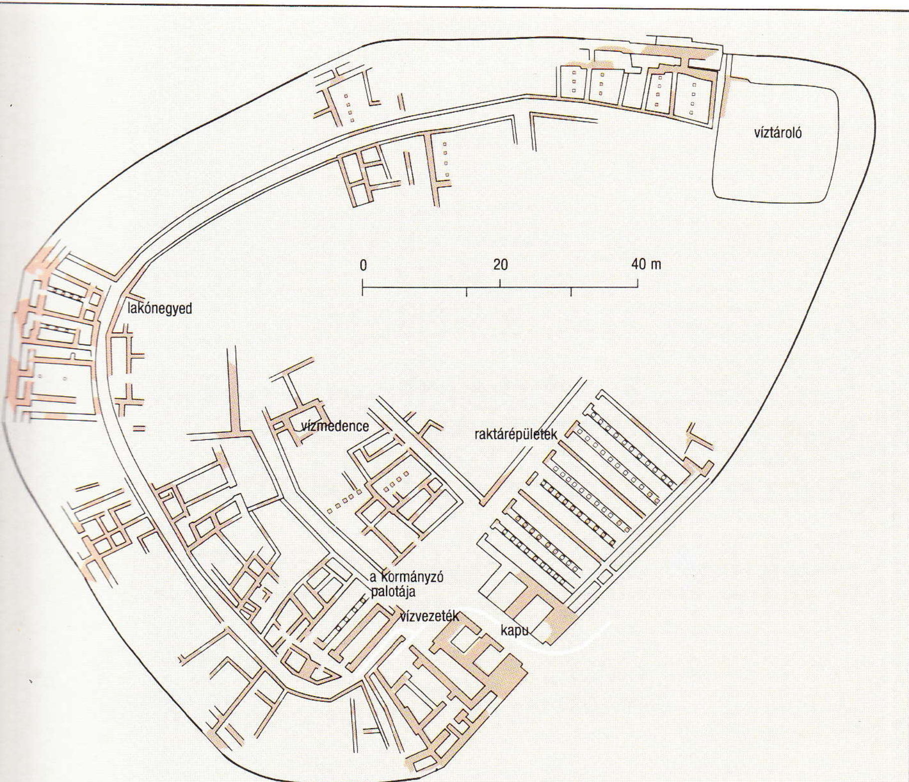
Jákob ekkor kénytelen volt elmenekülni Ézsau elől, útra kelt tehát Beér-Sebából, hogy Háránba menjen (1Móz 28,10). Legközelebb akkor járt ismét Beér-Sebában, amikor Egyiptomba tartott, hogy ott találkozzék rég elveszített fiával, Józseffel, aki addigra nagy hatalmú

BEÉR-SEBA

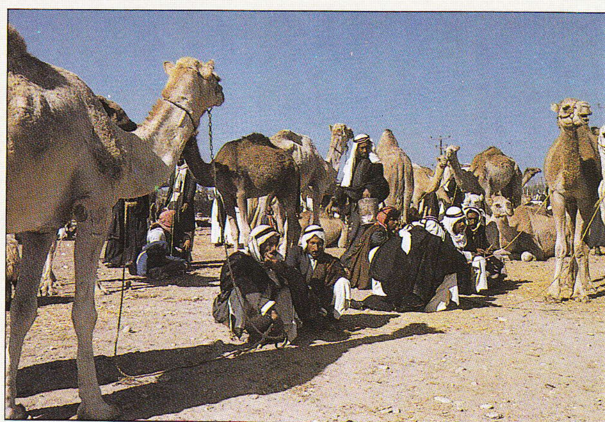

A Beér-Seba név, érthető módon, az Ábrahámról, Izsákról és Jákobról szóló történeteket juttatja eszünkbe. Az a település, ahol ezek az epizódok lejátszódtak, valószínűleg a mai Beér-Seva nevű város alatt van. A hatalmas Tell-Beér-Seba a Kr. e. 11. század végén városként épült fel, majd Salamon idején szilárd falakkal erődítették meg. A 10. században valószínűleg az egyiptomi Sesonk (Sisák) elpusztította ugyan, de újjáépült, és Júda megerődített déli határvárosaként mindaddig fennmaradt, amíg Kr. e. 701/700-ban Szín-ahhé-eriba le nem rombolta. Alaprajzának igen figyelemreméltó jellegzetessége, hogy a várost teljes egészében körülfogta egy út, amely közvetlenül a védfalak tövében, azon belül haladt. A főbb középületek a város közepén álltak, a többinél valamivel magasabban; a városkapu közelében raktárakat és egy kis szentélyt találtak. Az asszír támadás után a város többé nem nyerte vissza régi fényét.

Legfelül: A Kr. e. 8. századi Beér-Seba helyszínrajza.

Fent: Jellegzetes beér-sebai életkép: a tevepiac. Emlékeztet arra, hogy a város a környéken élő beduinok központja.

Távolabb balra: Légi felvétel Tell-Beér-Sebáról, déli irányból. Az előtérben a Nahal-Beér-Seva medre látható. A városkapuhoz vezető út közvetlenül a tell alsó szélének jobb oldalán van. Az újkori város a képmezőn kívül, balra van. Távolabb az Omer nevű kisebb település.

Balra: Nőt ábrázoló szobrocska Beér-Sebából.

úr lett Egyiptomban (1Móz 46,1). Beér-Sebában Isten megígérte Jákobnak, hogy a zsidókat mint nagy népet hozza majd vissza Egyiptomból. Az ígéretre talán azért itt került sor, mivel Beér-Sebát tekintették az ígéret földje legdélibb részének. Ugyanez a nézet tükröződik a „Dántól Beér-Sebáig" szólásban (1Móz 3,20).

Az Ábrahámról, Izsákról és Jákobról szóló történetektől eltekintve, Beér-Sebát ritkán említi a Biblia, de amikor mégis, ezek az utalások is a város fontosságáról tanúskodnak. Sámuel fiait tette a város bíráivá (1Sám 8,2), innen származott Júda királyának, Jóásnak anyja (2Kir 12,1), Jósiás eltávolíttatta „magaslatainak", „áldozóhalmainak" papjait (2Kir 23,6), a száműzetésből visszatérő zsidók ismét benépesítették (Neh 11,27). A Beér-Sebában folytatott ásatások arra engednek következtetni, hogy a pátriárkák, majd a száműzetés után itt élő zsidók azon a területen telepedtek le, illetve ott tartózkodtak, ahol a mai Beér-Seba városa áll. A mostani városon kívül emelkedő Tel-Seba nevű mesterséges halom az izráeli királyság korai időszakában épült, és a 8. században lerombolták.

Beér-Sebától délkeletre van Tel-Maszosz, ezt feltételesen a bibliai Hormával azonosították. Mózes 4. könyvében (14,45) beszámoló található arról, hogyan szenvedtek vereséget az izráeliek Hormánál az amálékiektől és a kanaániaktól, „akik azon a hegységen laktak. A vereség oka az volt, hogy az izráeliek Isten jóváhagyása nélkül próbáltak meg bejutni az ígéret földjére. Tel-Maszosz igen közel van ahhoz a helyhez, ahol a Hebróni-hegyek az Ira-hegynél a beér-sebai medencét elválasztják az aradi medencétől. A Mózes 4. könyvének 21. részében (1–4. vers) leírt esemény jól beilleszthető ebbe a környezetbe (ugyanerre az eseményre utal egyébként a 4Móz 33,40), ez tehát nem mond ellent Tel-Maszosz Hormával való azonosításának. Az említett történet szerint Arad királya értesült róla, hogy az izráeliek közelednek, és néhányat közülük foglyul ejtett. Az izráeliek visszavágtak, és elpusztították a környék városait. Aradot – ahol az ásatások egy templomot és osztrakonokat (feliratos cserépdarabokat) tártak fel – Mózes 4. könyvén kívül csak Józsua könyvében emlegetik (12,14). Arad királya itt azon uralkodók névsorában szerepel, akiket az izráeliek legyőztek.

A másik, stratégiai szempontból fontos helyen fekvő település Aróér volt, Hormától délkeletre. Ezt a várost Júda birtokaként említik (Józs 15,22, ahol Adada helyett Aróér olvasandó), s azon városok sorába tartozott, amelyeknek Dávid részt juttatott a zsákmányból, miután bosszút állt az amálékieken (1Sám 30,28).

A Negev harmadik fő régiójáról a bibliai elbeszélések alig mondanak valamit. Alakját és szerkezeti felépítését tekintve figyelemre méltó térség, mivel egy sor, északkeletről délnyugati irányban húzódó, gyűrődéssel keletkezett hegységből áll. Két esetben a felgyűrődött (a mélyben keletkezett nyomás hatására felemelkedett) hegyek erőteljes eróziója látványos krátereket hozott létre. A bibliai időkben Aróérból a Nahal-Aróér mentén út vezetett a jelenleg Dímonának nevezett településre, majd innen, két hegylánc közötti teknőben, délnyugati irányban tovább, a mai Szedé Bókerbe. A kutatások alapján arra lehet következtetni, hogy Salamon uralkodása idején ezt az utat erődök, illetve előretolt őrállomások védték, mivel valószínűleg ez volt az Akabai-öböl partján fekvő Ecjón-geberbe vivő legfontosabb út. Az említett erődöket azonban a Roboám uralkodása idején Júda és Izráel ellen Sisák által indított hadműveletek során (1Kir 14,24–28) bizonyára elpusztították.

A Középső-Negev

A Középső-Negevet általában két részre szokták felosztani: a Magas-Negevre és a központi medencékre. Amint neve is mutatja, a Magas-Negev jellemző sajátossága, hogy itt találhatók az egész negevi övezet legmagasabb hegyei. A térség kimagasló terepalakulata egy kelet-északkelet–nyugat-délnyugati irányban húzódó hegylánc, amelynek legmagasabb pontja 1033 méter. E legfontosabb hegylánc azonban nagyfokú eróziónak volt kitéve, és ennek hatására egy csaknem 40 kilométer hosszú kráterféle jött létre, ennek legnagyobb szélessége 8 kilométer, mélysége 500 méter. E központi hegylánctól nyugatra a táj hegyes, számos lejtős fennsíkkal. Keleten a vidék alacsonyabb, nagy, tágas síkságokkal.

Az Ószövetségből úgy tűnik, hogy a Magas-Negev legfontosabb települése a térség nyugati szélén, illetve a Negev-sivatag és a Színai-félsziget határán lévő Kádes-barnéa volt. Több tudós Ain-el-Kudeiráttal, mások az ettől mintegy 10 kilométerre lévő Ain-Kedeisszel azonosítják. A két hely közötti földrajzi különbséget frappánsan foglalja össze C. H. J. de Gaus: „Ain-Kedeisz kopár vidék, ahol kevés a víz, és – az első pillantásra úgy látszik – más természeti kincs sem akad. Ain-el-Kudeirátnál sok a víz meg a legelni való a kecskék és juhok számára, viszont keskeny, mély völgyben fekszik." Itt nincs helyünk a két terület előnyeinek méltatására, mérlegelésére, habár a bőséges vízkészlet miatt inkább Ain-el-Kudeirát felé hajlanánk. Gaus viszont úgy véli, nem szólnak meggyőző érvek az ellen sem, hogy Kádes Ain-Kedeisszel azonos (utóbbi talán még a hely ókori nevét is megőrizte).

Bárhol volt is Kádes, az Ószövetség szerint az ókori Izráel megszületése idején létezett egyik legfontosabb településnek tekinthető. Első említése – ha nem számítjuk azokat a helyeket, ahol csupán valamiféle irányjelzésként szerepel (mint például 1Móz 16,14) – Mózes 4. könyvében (13,16) fordul elő. Értesülünk róla, hogy a kiküldött kémek, amikor az ország kifürkészése után visszafordultak, „Mózeshez, Áronhoz és Izsák fiainak egész közösségéhez a Párán-pusztába, Kádesba" tértek meg. Ezt megelőzően (4Móz 12,16; 13,3) már szó esett arról, hogy az izráeliek a Párán-pusztában tartózkodtak. Mózes 5. könyve (1,19–25) is megerősíti, hogy Kádes volt az a hely, ahonnan a kémeket útnak indították.

A Kádesba visszaérkezett 12 kém közül tíz rossz híreket hozott az ígéret földjéről. A hitetlenség e megnyilvánulásáért Isten az akkor Kádesban lévőket, akik húszévesek vagy ennél idősebbek voltak – Józsua és Káléb kivételével – azzal büntette, hogy nem tehették lábukat az ígéret földjére. A tilalom magára Mózesre is vonatkozott.

Ha elfogadjuk, hogy a Mózes 4. könyve 16–19. részében leírt események Kádesban történtek (helyváltoztatásról nem esik szó, viszont az is igaz, hogy a 4. könyv 20. részének 1. verse a Kádesba való megérkezésről ad hírt), akkor az egyes mozzanatokat a következő sorrendben képzelhetjük el: Kórah, Dátán, Abírám és Ón vezetésével lázadás tört ki Mózes ellen (4Móz 16,1 skk). Azt sérelmezték, hogy Mózes nem vitte el őket az ígéret földjére, továbbá azt, hogy nem lett volna szabad a papi hatáskört kizárólag Mózesnek és Áronnak gyakorolnia. Az így keletkezett vitának az vetett véget, hogy földrengés támadt, és elnyelte a lázadás legfőbb vezetőit és családtagjaikat, híveiket pedig az égből alászálló tűz pusztította el (4Móz 16,31–35). A többi izráeli zúgolódott Kórah és társainak sorsa miatt, ezért Isten csapásokkal sújtotta őket, és ez mindaddig tartott, amíg Áron engesztelő áldozatot nem mutatott be az elpártoltakért.

A 4. könyv 20. részének 1–13. verse szerint Kádes volt az a hely, ahol – amikor a nép panaszkodott a vízhiány miatt – Mózes botja ütésével vizet fakasztott a sziklából. Ugyancsak Kádesból küldött Mózes követeket Edóm királyához, azzal a kéréssel, hogy átvonulhassanak Edóm földjén (4Móz 20,14–21).

A Kádesban lejátszódott események nagy hatást gyakoroltak az Ószövetség későbbi szövegeire. A 95. zsoltár 8–9. verse a vízhiány miatt Mózes ellen támadt zúgolódást idézi vissza, amikor így figyelmezteti a templomban összegyűlt hívőket:

> ne keményítsétek meg szíveteket, mint Meribánál,
> amikor Masszánál voltatok a pusztában,
> ahol megkísértettek engem őseitek,
> próbára tettek...

(Heriba Kádessal való azonosításáról lásd Num 20,13 és 27,14.) Az Abirám elpusztításával és Istennek Meribánál történt megsértésével kapcsolatos eseményeket a 106. zsoltár is említi (16–17,32–33).

Mózes 5. könyve (1,46) szerint az izráeliek hosszabb időt töltöttek Kádesban, és ebből a tudósok arra a feltételezésre jutottak, hogy Kádes volt az a hely, ahol Izráel fiainak hite megszilárdult, és megszületett az akarat egysége, mielőtt elindultak, hogy birtokba vegyék az ígéret földjét. Az Ószövetség maga nem támasztja alá e feltevést, ennek ellenére lehet, hogy helytálló. Az ótestamentumi szerzők a Kádesban történteket intő jelnek tekintették, amelyekkel Isten arra figyelmeztette Izráelt, ne tegye próbára Őt azzal, hogy kételkedik hatalmában és népe iránti jóakaratában. Az Újszövetség is alkalmazza e jelképet – de Kádes említése nélkül –, amikor arra inti a hívőket: „Vigyázzatok, testvérek, senkinek ne legyen közületek hitetlen és gonosz szíve, hogy elszakadjon az élő Istentől" (Zsid 3,12; vö. 16–19).

Kádesből eltávozva, az izráeliek a Hór-hegyhez vonultak, ahol Áron meghalt. A Hór-hegy helye bizonytalan, de a legújabb vélemények megegyezni látszanak abban, hogy Kádesből a Magas-Negev északi szegélyén haladó és a Hasadék-völgy síkságát a Nahal-Cinnél elérő út mellett emelkedett. Egyesek a Hór-hegyet a Dzsebel-esz-Szabha nevű, magányos hegycsoporttal azonosítják, amely 451 méter magas; mások viszont az Imaret-el-Horeisában vélik felfedezni. Az Izráelt ábrázoló legújabb térképeken többnyire a Nahal-Cin partján álló, 268 méter magasra nyúló, magányos hegy, a Cin-hegy viseli nevét, ez az előbbi kettőtől 50 kilométerre keletre van. Ha az Óbót nevű hely (4Móz 21,10) azonosnak tekinthető Meszad Ráhellel, akkor a híres esemény, amikor Mózes a rézkígyót felállította, a Nahal-Cin közelében játszódhatott le (4Móz 21,4–9).

A Hasadék-völgy

A Negevnek még két további helyéről kell szólnunk. Mindkettő abban a részében van, ahol a Hasadék-völgy húzódik. Az első Ecjón-geber, ezt mostanában az Aka-

Balra: Légi felvétel a Vádi-el-Kudeirátról, nyugati irányból. Érdemes felhívni a figyelmet a kép jobb oldalán látható, ismeretlen funkciójú falra. Feltételezik, hogy egy szentélyt fogott körül, és vagy az állatok távoltartására, vagy az erózió elleni védelemre szolgált. A középponttól balra, a kép felső felében kis tell látszik, ahol egy Kr. e. 8–6. századi erődöt találtak, a jobb felső sarokban Ain-el Kudeirát, a bibliai Kádesbarnéa feltételezett helye.

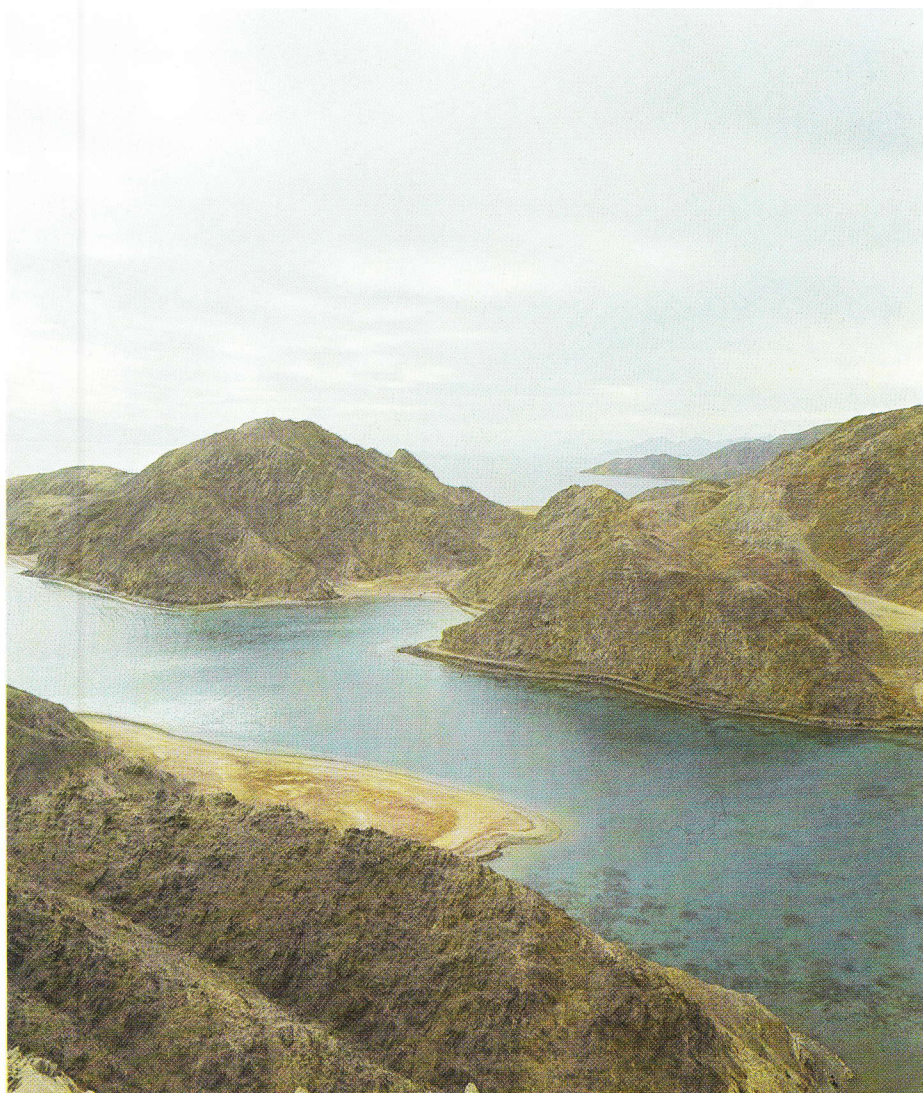

Balra: Cin pusztája. A Negev-sivatagnak ezen a vidékén a föld mélyében működő erők nyomására felszínre került sziklák erodálódtak, és ma igen sajátos látványt nyújtanak.

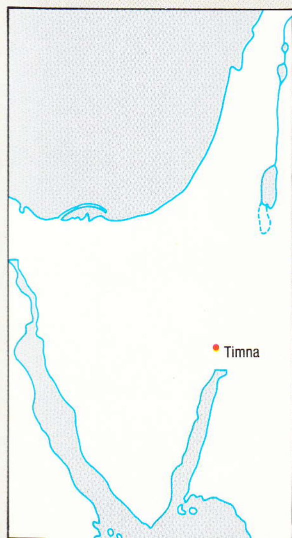
Lent: Ecjón-Geber az Akabai-öböl északi partján. Salamon itt építtette meg hajóhadát.

bai-öböl északi partján, a határ jordániai oldalán lévő Tell-el-Heleifával szokták azonosítani. Ecjón-gebert megemlítik ugyan Mózes 4. és 5. könyvének a pusztai vándorlás útvonaláról beszámoló részletei (4Móz 33,36 és 5Móz 2,8), az első fontosabb tájékoztatást azonban csak a Királyok 1. könyvében (9,26) kapjuk róla, éspedig Salamon építkezéseivel kapcsolatban. Ebből megtudjuk, hogy Salamon hajórajt építtetett Ecjón-geberben. A hajók feladata az volt, hogy kereskedelmet folytassanak a Közel-Keletnek azokkal a vidékeivel, amelyeket az Akabai-öbölből tengeri úton lehetett elérni. A Királyok 1. könyvének említett részlete (9,26) szerint Ecjón-geber Edómhoz tartozott, amiből viszont az következik, hogy Edóm vagy annak egy része ekkoriban Salamon fennhatósága alatt állt. A Tell-el-Heleifában végzett ásatások arra utalnak, hogy Ecjón-gebert Salamon halála után tűz pusztította el, és Jósáfát, Júda királya (Kr. e. 870–846) már az újjáépült és kibővített Ecjón-geber ura volt, amikor hajói itt, balszerencsés módon, hajótörést szenvedtek (1Kir 22,47–49). Jósáfát uralkodása után az Ószövetség többé nem említi Ecjón-gebert. A királyok 2. könyve (14,22) viszont elmondja, hogy Azarja (Uzzija, 785–733) felépítette Élatot, és visszacsatolta Júdához. Élat pontos helyét nem ismerjük ugyan, de egyes szövegekből – ilyen például 5Móz 2,8 – feltételezhető, hogy Ecjón-geber közelében lehetett. A Királyok 2. könyve (16,6) beszámol arról, hogy Azarja unokájának, háznak uralkodása alatt (733–727) Élatot elfoglalták az edómiak.

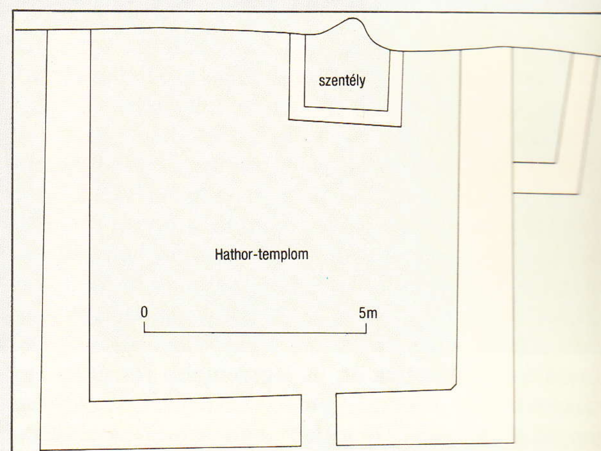
Amikor Tell-el-Heleifában röviddel a második világháború előtt először végeztek ásatásokat, a régészek zordnak és barátságtalannak találták a helyet. Észak felől heves szélrohamok zúdultak le a Hasadék-völgybe, és a földmunkát állandó homokviharok akadályozták. Az ásatásnál jelenlévő kutatók megállapították, hogy a tell (vagyis a mesterséges domb) az édesvízű források

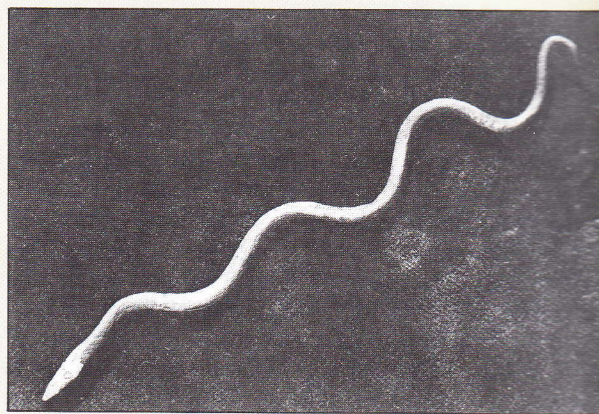
TIMNA

Timna környékén már a IV. évezredben is bányásztak rezet. A Kr. e. 13. században – több mint ezeréves szünet után – a bányászat és kohászat ismét folytatódott. A Kr. e. 12. században az egyiptomiak fokozódó érdeklődést tanúsítottak Timna iránt, de a település hamarosan a midjániak fennhatósága alá került, akik a Biblia tanúsága szerint Mózesnek Jetró lányával kötött házassága révén kapcsolatba kerültek az izráeliekkel (vö. 2Móz 3,1). Az egyiptomiak Timnában templomot emeltek Hathor istennőnek. A midjániak ezt midjáni szentéllyé alakították át. Ez utóbbiról megállapították, hogy meglepő hasonlóságokat mutat a pusztai vándorlás időszakának izráeli sátorszentélyével.

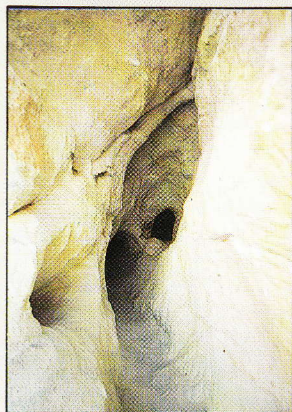

Jobbra: Az egyiptomi Hathor istennőt ábrázoló számos szobortöredéket találtak ezen a helyen. Hathor a tánc, a zene, a szerelem és az öröm istennője volt.

Távolabb jobbra: A midjániak szentélyében felfedezett rézkígyó különleges érdekessége, hogy a Biblia is tudósít arról, hogy rézkígyót tűztek ki a póznára (4Móz 21,6–9).

Fent és jobbra: Sziklák és tárnák, ahonnan a rezet kibányászták.

előfordulásának legnyugatibb határán áll, olyan helyen, amelytől nyugatabbra már nem fakadnak ilyen források. Kelet felé pedig nyilván azért nem mehettek tovább Ecjón-geber izráeli építői, mert akkor még mélyebben kellett volna behatolniok az edómiak területére. Jósáfát hajórajának pusztulásáért az észak felől érkező, viharos erősségű szél lehetett a felelős, amely a lehorgonyzott hajókat nyilván letépte köteleikről.

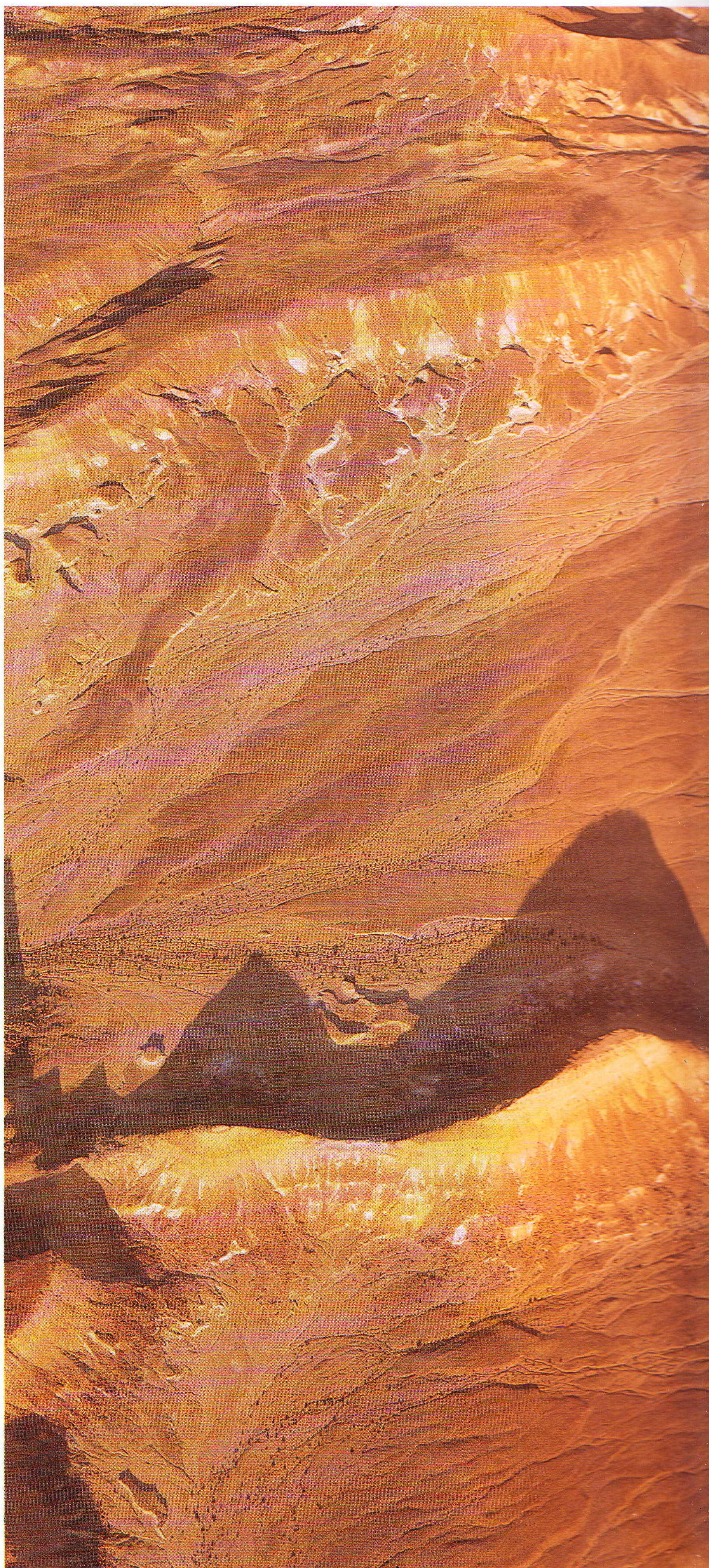
A Tell-el-Heleifától mintegy 20 kilométerre északra fekvő Timna nem szerepel a Bibliában (az a Timna, amelyikről szó esik, nem itt, hanem a Sefélában van, vö. 87. lap). A hely ennek ellenére felkeltette az Ószövetséggel foglalkozó tudósok érdeklődését, mivel az 1969. és az 1974. évi ásatások során egy Hathor-templomot fedeztek fel itt. Timna napjainkban rézfeldolgozó iparáról ismert, de ugyanez elmondható volt róla már az ókorban is. A rezet az itt lévő núbiai homokkőből nyerték. Az előbb említett Hathor-templom több korszakon át működött, ezek közül a midjáni időszak (Kr. e. 12. század) a legérdekesebb. Ekkor a templomot sátor formájúvá alakították át, és legszentebb részében egy 12 centiméter hosszú, aranyozott fejű rézkígyót helyeztek el. Meglepő, hogy a midjáni sátorszentély esetleg kapcsolatban állhatott az ősi Izráellel.

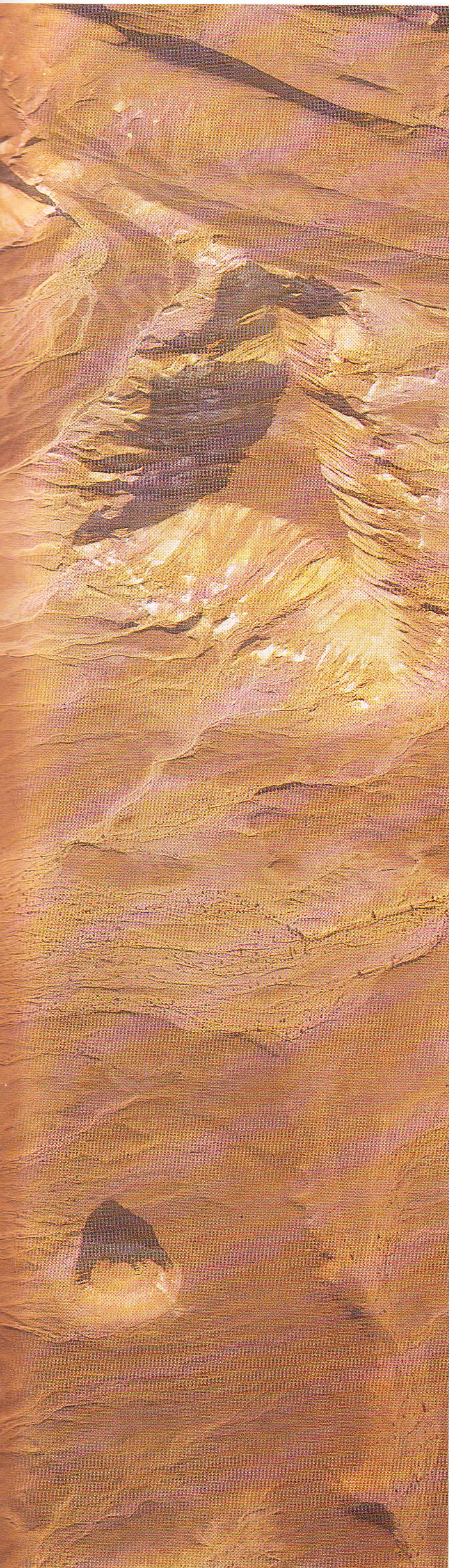
A bibliai hagyományból kitűnik, hogy Mózesnek voltak midjáni kapcsolatai. Egyiptomból való elmenekülése után (2Móz 2,11–15) Mózes „Midján földjé"-re ment, ahol feleségül vette a midjáni pap, Jetró leányát. Azután, hogy Mózes kivezette az izráelieket az egyiptomi szolgaságból, meglátogatta őt apósa, és hitet tett Izráel Istene mellett (2Móz 18,10–12). Amikor Mózes megkapta a Tízparancsolatot, ezeket a frigyszekrényben helyezték el, ezt pedig a sátorszentélyben tartották (lásd 2Móz 40,16–21). Már említettük, hogy amikor az embereket kígyók támadták meg, Mózes rézkígyót állított fel. Nem áll módunkban kideríteni, milyen összefüggés van a midjáni és az izráeli sátorszentélyek, illetve kígyóik között, de aligha lehet véletlenről szó, ha figyelembe vesszük Mózes és a midjáni pap, Jetró között kialakult és az Ószövetségben leírt kapcsolatot.

A Színai-félsziget

Áttérve a Színai-félsziget ismertetésére, mindössze egyetlen fontos hellyel kell foglalkoznunk: a Színai-heggyel. Igaz ugyan, hogy az izráeliek hosszú éveket töltöttek el a Színai/Negev övezetben, az Ószövetségben említett helyeket mégis jóval könnyebb azonosítani a Negevben, mint a Színai félszigeten. Még az exodus útvonala is vita tárgya (lásd a 27. lapot), és legalább kétféle elmélet létezik arról, hol volt az a Vörös-tenger, amelyen az izráeliek csodás módon átkeltek, valamint arról is, milyen úton jutottak el oda.

Az első lényeges kérdés az, vajon a Színai-hegy a félsziget távoli, déli részén található-e, vagy pedig sokkal északabbra, Kádes közelében keresendő. Vannak, akik a Színai-hegyet a Kádestól mintegy 60 kilométerre nyugatra emelkedő Dzsebel-Helallal azonosítják. Ez ellen azonban nyomós érv szól: az Ószövetség határozottan állítja, hogy a Színai-hegy (Hóreb néven is előfordul) tetemes távolságra van Kádestól. Mózes 5. könyve szerint például „Tizenegy napig tartott az út a Hórebtől Kádes-barnéáig, a Széir hegyén át" (5Móz 1,2). Márpedig ez mindenképpen több, mint amennyi idő 60 kilométer megtételére szükséges lehetett. Hasonlóképp amikor Illés megijedt Jezábeltől, és elmenekült a veszedelem elől (1Kir 19,1–8), „negyven nap és negyven éjjel" kellett mennie, amíg attól a helytől,

Fent: A Dzsebel-Músza. A hagyomány szerint ez volt a Színai-hegy. Része annak a hegycsoportnak, amelynek legmagasabb csúcsa mintegy 2644 méter. A Dzsebel-Músza maga 2273 méter magas.

Balra: A Színai-sivatag elnevezés téves, mivel nagy kiterjedésű homoksivatagot sejtet, holott valójában csak egyetlen jelentősebb méretű homokos terület van itt. Az, amelyik a Dzsebel-et-Tihtől északra elterülő nagy fennsíkot elválasztja a Szuezi- és az Akabai-öböl által alkotott háromszög alapjánál emelkedő hegyláncoktól.

ahová Beér-Sebát elhagyva egy nap alatt jutott, megérkezett a Hóreb-hegyhez. Feltételezhető ugyan, hogy a „negyven nap és negyven éjjel" csupán a hosszú időtartam megjelölésére használt bibliai fordulat, de Illésnek sem volt néhány napnál többre szüksége, hogy a Beér-Sebától délre eső hely és a Dzsebel-Helal közötti, mintegy 130 kilométeres távolságot megtegye.

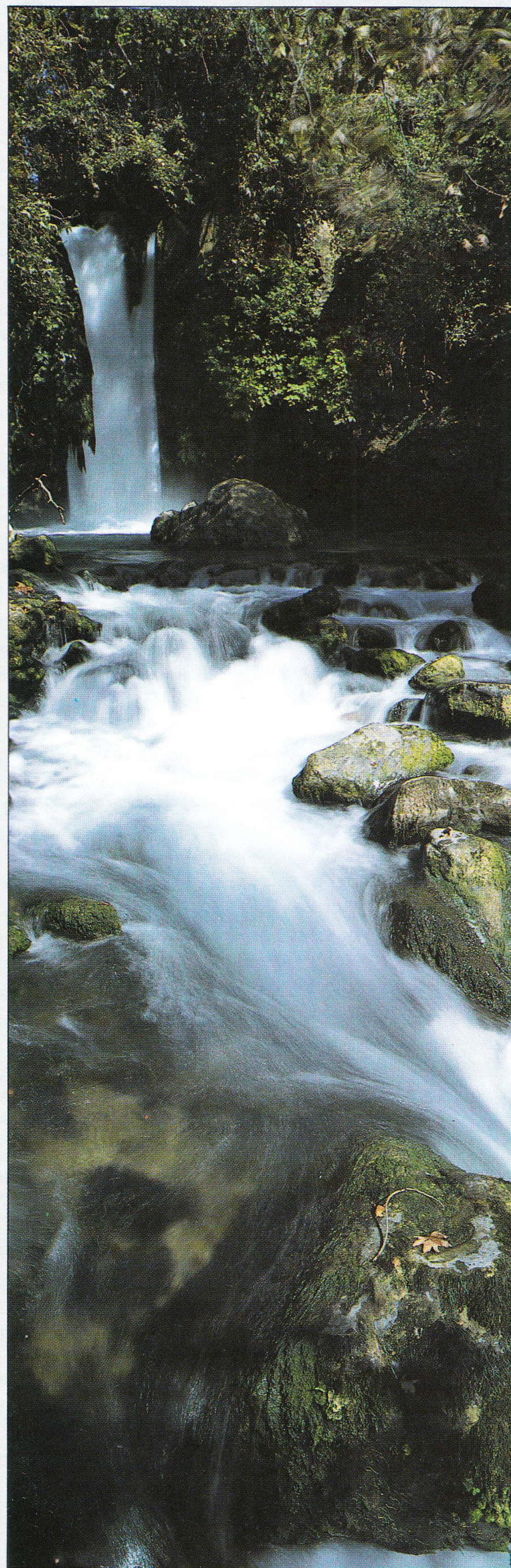
Ha viszont elfogadjuk, hogy a Színai/Hóreb-hegyet a Színai-félsziget távoli, déli részén kell keresni, akkor helyét nem tudjuk egyértelműen meghatározni. Az ókori hagyomány a Színai-hegyet a Dzsebel-Múszával azonosította. Az újabb időkben arra látogató utasok más, alternatív lehetőségeket ajánlottak, például a Dzsebel-Múszától körülbelül 35 kilométerre lévő Dzsebel-Szerbált. A vita eldöntésére nem vállalkozhatunk, hiszen a Dzsebel-Szerbál ellen is nyomós érvek hozhatók fel. Az viszont mindenképpen vitathatatlan, hogy a Színai/Hóreb-hegynek rendkívüli jelentősége volt a Bibliában megjelenő vallási elképzelések szempontjából. Mózes a Hóreb hegyén kapta a felszólítást, hogy vezesse ki Isten népét a szolgaságból (2Móz 3,1–12), és ugyanehhez a hegyhez kalauzolta el a népet a kivonulás után (2Móz 19; vö. 2Móz 3,12). Miközben Mózes a Színai-hegyen átvette a Törvényt, a nép elunta a várakozást, és megtagadta Istenét azzal, hogy aranyborjút készített magának (2Móz 31,1–6). A hely tehát Isten kegyelmének és Isten népe engedetlenségének egyaránt jelképe lett:

> Fölcserélték dicsőséges Istenüket
> növényevő bika képmásával.
> (Zsolt 106,20)

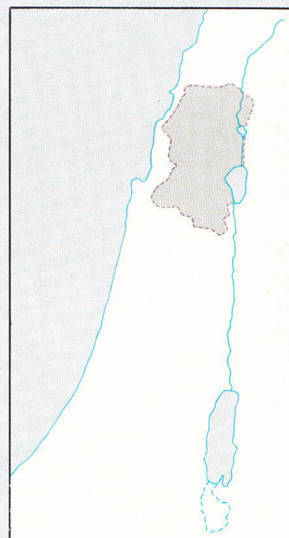
Az Ószövetség más helyei szerint a Színai-hegy remegett, amikor Isten átvonult Edómon és a pusztán (Bír 5,4–5; Zsolt 68,7–8). Aháb uralkodása idején (873–851/852) Illés a Hóreb-hegyre menekült, és itt szólt hozzá Isten, nem mennydörgés és villámlás közepette, mint a Törvény színai-hegyi átadásakor (2Móz 19–16), hanem „halk susogás"-sal (1Kir 19,12). Mózes, Illés és a Hóreb nemcsak Malakiásnál (3,22–23) fonódnak össze, hanem a Jézus színeváltozásáról szóló újszövetségi történetben is, amikor Jézus egy másik hegyen találkozott Mózessel és Illéssel, és ott Jézus eltávozásáról beszéltek egymással, „amelyet Jeruzsálemben kell végigszenvednie" (Lk 9,31).

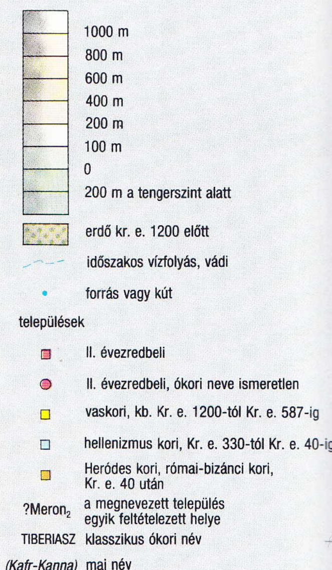
GALILEA

Jobbra: A régió két részre oszlik: északon van Felső-Galilea, délen Alsó-Galilea. E két térségnek az ókorban nem volt természetes központja, és Felső-Galilea geológiai szerkezete erősen megnehezítette mind a letelepedést, mind a közlekedést. Alsó-Galileára a nagyjából nyugat–keleti irányú, hosszú völgyek jellemzőek. Felső-Galilea nyugati részén mind a mai napig nehézségekbe ütközik települések létrehozása, itt láthatók az ősi tölgyerdők legszebb maradványai.

Balra: A bibliai Dán város közelében van a Jordán folyó egyik forrása. A vidék, amelyen a forrás táplálta patak keresztülhalad, ma park, természetvédelmi terület.

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Ábél-bét-maaka 2Sám 20,14. 15. 18; 1Kir 15,20; 2Kir 15,29; 2Krón 16,4 **D1**
Adáma Józs 19,36 **D3**
Adámí-Nekeb Józs 19,33 **C4**
Aksáf Józs 11,1; 12,20; 19,25 **A3 A4**
Armathosz *l.* Hammat
Anáharat Józs 19,19 **C5**
Arbéla 1Makk 9,2 **C4**
Aznót-Tábór Józs 19,34 **C4**
Beér Bír 9,21 **D5**
Bét-Anát Józs 19,38 **B3 C1 C4**
Bét-Dágón Józs 19,27 **C3**
Beten Józs 19,25 **A4**
Betlehem Józs 19,15 **B4**
Bét-Paccéc Józs 19,21 (I)
Bét-Rehob Bír 18,28 (I)
Bét-Semes Józs 19,38; Bír 1,33 **B2 D4**
Bétszaida (Juliasz) Mt 11,21; Mk 6,45; 8,22; Lk 9,10; 10,13; Jn 1,44; 12,21 **D3**
Caananním Józs 19,33; Bír 4,11 **C4**
Cér Józs 19,35 (I)
Ciddim *l.* Kedes
Dalmanuta *l.* Tarikheia
Dán (Lais, Lesem) 1Móz 14,14; 5Móz 34,1; Józs 19,47; Bír 18,7. 14. 27. 29; 20,1; 2Sám 3,10; 17,11; 24,2. 15; 1Kir 5,5; 12,29–30; 15,20; 2Kir 10,29; 1Krón 21,2; 2Krón 16,4; 30,5; Jer 4,15; 8,16; Ám 8,14 **D1**
Dimna *l.* Rimmón
Dobrat Józs 19,12; 21,28; 1Krón 6,57; **C4**
Edrei Józs 19,37 (I)
Én-dór Józs 17,11; 1Sám 28,7; Zsolt 83,11 **C5**
Én-Hácór Józs 19,37 **C2**
Én-Haddá Józs 19,21 **C4**
Ét-Kácín Józs 19,13 (I)
Gabata Józs 19,1 **B4**
Galileai-tó (Galileai-tenger, Kinneret-tó, Genezáreti-tó, Tiberiász tava) 4Móz 34,11; Józs 13,27; Mt 4,18; 15,29; Mk 1,16; 7,31; Lk 5,1; Jn 6,1 **D4**
Gát-Héfer Józs 19,13; 2Kir 14,25 **B4**
Genezáret *l.* Kinneret
Genezáreti-tó *l.* Galileai-tó
Hácór Józs 11,1. 10–13; 12,19; 19,36; Bír 4,2. 17; 1Kir 9,15; 2Kir 15,29 **D2**
Hammat (Ammathosz) Józs 19,35; 21,32 **D4**
Hannátón Józs 19,14 **B4**
Hélef Józs 19,33 **C4**
Helkat Józs 19,25; 21,31; **A4**
Horém Józs 19,38 **C2**
Hukkók Józs 19,34; 1Krón 6,75 **C3**
Ivva (Jáfia) Józs 19,12 **B4**
Jabneél Józs 19,33 **D4**
Jáfia *l.* Ivva
Jánóah 2Kir 15,29 **B1 B3 D1**
Jidala Józs 19,15. 27 **B4**
Jiftah-Él Józs 19,14. 27 **B4**
Jirón Józs 19,38 **C2**
Jotba (Jótapata) 2Kir 21,19 **B4**
Kána Józs 19,28 **B1**
Kána [Galileában] Jn 2,1. 11; 4,46; 21,2 **B4 C4**
Kapernaum Mt 4,13; 8,5; 11,23; 17,24; Mk 1,21; 2,1; 9,33; Lk 4,23. 31; 7,1; 10,15; Jn 2,12; 4,46; 6,17. 24. 59 **D3**
Karta Józs 21,34 (I)
Kartán (Kirjátaim) Józs 21,32; 1Krón 6,61 **C2**
Kattát *l.* Kitrón
Kedes (Ciddín) Józs 19,35; Bír 4,6 **D4**
Kedes (Kadasza) Józs 12,22; 19,37; 20,7; 21,32; Bír 4,6. 9. 10; 2Kir 15,29 **D2**
Keszullót (Kiszlot-Tábor) Józs 19,12. 18 **B4**
Khorazin Mt 11,21; Lk 10,13 **D3**
Kinneret (Kinnerót, Genezáret) Józs 11,2; 19,35; 1Kir 15,20; Mt 14,34; Mk 6,53 **D3**
Kinneret-tenger *l.* Galileai-tó
Kinnerót-tenger *l.* Galileai-tó
Kirjátaim *l.* Kartán
Kisjón Józs 19,20; 21,88 **C5**
Kiszlot-Tábor *l.* Keszullót
Kitrón (Kattát) Józs 19,15; Bír 1,30 **A4**
Lais *l.* Dán
Lakkúm Józs 19,33 **D4**
Lesem *l.* Dán
Mádón (Adáma) Józs 11,1; 12,19; 19,36 **C4**
Magdala *l.* Tarikheia
Marala Józs 19,11 (I)
Mérom vize Józs 11,5–7 **C3 D2**
Meszilót 1Makk 9,2 (I)
Migdal-Él Józs 19,38 **D2**
Móre-halom Bír 7,1 **C5**
Naftáli (régió) Bír 7,23; 1Krón 27,19; 2Krón 34,6; Zsolt 68,28; Ézs 8,23; Ez 48,3. 34; Mt 4,13. 15 **C3**
Nahalol Józs 19,15; 21,35; Bír 1,30 **A4 B4**
Nain Lk 7,11 **C5**
Názáret Mt 2,23; 21,11; Mk 1,24; 14,67; 16,6; Lk 1,26; 2,51; 4,1. 34; 18,37; 24,19; Jn 1,45. 46; 18,5. 7; 19,19; Ap csel 2,22; 3,6; 10,38; 26,9 **B4**
Néa Józs 19,13 (I)
Ofra Bír 6,11. 24; 8,27. 32; 9,5 **B5 C5**
Rakkat Józs 19,35 **D4**
Ráma Józs 19,29 **B2**
Ráma Mt 2,18 **C3**
Rehob Józs 19,28 **B2**
Rimmón (Dimna, Rimmónó) Józs 19,13; 21,35; 1Krón 6,62 **B4**
Rúma 2Kir 23,36 **B4**
Sahacimá Józs 19,22 **C5**
Simrón (Szímoniasz) Józs 11,1; 12,20; 19,15 **B4**
Sión Józs 19,19 **C4**
Súném Józs 19,18; 1Sám 28,4; 2Kir 4,8 **C5**
Szárid Józs 19,10. 12 **B5**
Szímoniasz *l.* Simrón
Tábór-hegy (Tábór hegye) Józs 19,22; Bír 4,6. 12. 14; Zsolt 89,13; Jer 46,18; Hós 5,1 **C4**
Tarikheia (Dalmanuta, Magdala) Mt 27,56. 61; 28,1; Mk 15,40. 47; 16,1. 9; Lk 8,2; 24,10; Jn 19,25; 20,1. 18 **D4**
Tiberiasz Jn 6,1. 23; 21,1 **D4**
Tiberiasz-tó *l.* Galileai-tó

A
35°10'
B
?Jánóah$_2$
20'
?Simrón-Merón
C
?Aksáf
30'
D
Ábél-bét-Maaka
40'
Dán (Lais, Lesem)
Daphné
(Dán)
(Hermon)
1
Kána
?Bét-Anát$_3$
(Doubbe)
?Jánóah$_1$
10'
(Ain Aaccie)
Jattír
Migdal-Él
Jordán
?Kartán (Kirjátaim)
?Rehob
?Én-Hácór
Kedes KADASZA
?Ráma
?Mérót
FELSŐ - GALILEA
2
Jirón
?Méróm$_1$ (Horbat-Szevi)
HULE-TÓ
?Horém
?Méróm vize
(Disón)
?Bét-Semes$_2$
Admon 820 m
Szasza
Giszkala
(Hácor)
(Kezív)
Hácór
(Dalton)
Hácór-síkság
33°00'
MERON - HEGYSÉG
?Jánóah$_3$
?Mérôm$_2$
Kenaan 995 m
Gát
Rós-Pinna
Jordán
Bét-Dágón
Adáma
Ráma
?Bét-Anát$_1$
Bét-Hakkerem
(Secor)
N A F T Á L I
3
Khoracin
?Bétszaida$_1$ JULIASZ
?Mérôm vize (Ammud)
(Koracim)
?Bétszaida$_2$
Hukkok
Kapernaum
?Aksáf$_1$
Calmon
Heptapegon (Tabga)
Kinneret (Kinnerót, Genezáret)
Gabara
GALILEAI-TENGER
50'
Jotba (Jótapata)
Kána$_1$ (Horbat Qana)
TARIKHEIA (Dalmanuta, Magdala)
Arbéla
KINNERET
GENEZÁRET-TÓ
KINNERET-TENGER
TIBERIASZ-TENGER
Rakkat
?Bét-Anát$_2$
?Mádón (Adámá)
Hammátón
Rúmá
Rimmón (Dimna, Rimmónó)
TIBERIASZ
ALSÓ - GALILEA
(Jiftahél)
Hammat (Ammathosz)
(Cippon)
?Jiftáh-Él
el-Iptah
Szepphórisz DIOCAESAREA
Adámí-Nekeb
4
Betlehem
Kána$_2$ (Kafr Kanna)
?Jidala
Gát-Héfer
Kedes (Ciddim)
?Aznót-Tábór
?Hélef
Caanannim
(Javneél)
Tibon
?Sión
?Lakkúm
?Simrón (Szímoniasz)
Názáret
Jabneél
Dobrat
Jáfia
Tábór-hegy ATABÚRION
?Bét-Semes$_1$
?Nahalól$_2$
Keszullót (Kiszlót-Tábór)
Én-Hadda
Gabata
32°40'
Szárid
?Kisjón
?Sahacímá
Jezreel-völgy
Én-dór
Nain
5
Móre-halom
(Tábór)
Jordán
HAMÓRE-HEGY
?Anáharat
?Ofra$_1$
B
Súnem
C
?Ofra$_2$
?Beér
D

A régió leírása

A „ Galilea" név a héber galil szóból származik, jelentése körzet, kerület vagy negyed. Józsua könyvéből (20,7; 21,32) Kedes városáról megtudjuk, hogy Galileában (vagy inkább „*a* Galileában", mivel héberül mindig így írják és mondják) van. A Királyok 1. könyve (9,11) szerint Salamon húsz galileai várost átengedett Hirámnak, a Királyok 2. könyve pedig (15,29) Galileát – a távolabb északon lévő városokkal (Ábél-bét-maaka, Jánóah, Kedes és Hácor) együtt – „Naftáli valamennyi földje"-ként említi, amelyet III. Tukulti-apil-ésarra (Tiglat-Pilleszer) asszír király Kr. e. 734 körül elfoglalt. Ézsaiás próféta könyvének híres passzusa (9,1) „a népek Galileája" kifejezést használja a régióra. [A népek Galileája kifejezés nem található meg a magyar bibliafordításokban. – A szerk.]

E név történetét illetően a tudósok véleménye megoszlik. Az egyik nézet szerint „a népek Galileája" volt az ősi elnevezés, és olyan körzetet jelentett, ahol sok nép fiai éltek együtt, a Galilea (körzet) elnevezés ennek rövidített formája. A másik nézet szerint az ókori név egyszerűen Galilea (a körzet) volt. Az újszövetségi időkben Galileán a Jezreel-síkságtól északra lévő, a Litani folyóig nyúló területet értették, keleti határa a Hasadék-völgy volt.

Az alábbiakban nem foglalkozunk a Karmel-hegytől északra elterülő part menti övezettel (lásd a 72. lapot), sem a Jezreel-síksággal (lásd a 151. lapot), tárgyaljuk viszont a Galileai-tavat és a Dántól északra lévő Hasadék-völgyet, valamint a mai Izráel állam és Libanon közötti határvidéket.

Az így meghatározott Galilea két fő régióra osztható (nem számítva a Galileai-tavat és a Hasadék-völgyet), ezeket az ókorban Felső- és Alsó-Galileának nevezték. Ezek az elnevezések azt a tényt tükrözik, hogy Felső-Galilea hegyei lényegesen magasabbak, mint Alsó-Galileáé. Felső-Galileában a hegycsúcsok elérik az 1208, az 1071 és az 1048 méteres magasságot, míg Alsó-Galileában a legnagyobb csúcsok csupán 598, illetve 588 méter magasak. A két régiónak ezenkívül is erősen eltérő természeti sajátságaik vannak.

Felső-Galilea fölött ott magasodik a Meron-hegység, amely az ókorban csakúgy, mint a legújabb korban mintegy 10 kilométer hosszú, észak–déli irányú gátat emelt a kelet-nyugati irányú utak elé. A hegyek menedékül szolgáltak a bújdosók számára. A Meron-hegylánctól keletre másik hegylánc emelkedik, legmagasabb csúcsai a Kenaan (995 méter) és az Admon (vagy más néven Ben-Zimra, 820 méter). Ezt a hegyláncot a Merontól a Nahal-Ammud mély, szurdokszerű völgye választja el, és egyben újabb akadályt állít a kelet–nyugati közlekedés útjába. Annak ellenére, hogy Felső-Galilea Izráel legcsapadékosabb vidéke – a magasabban fekvő helyeken évente átlagosan 800, az alacsonyabbakon 600 milliméter eső hullik –, a terület az ókori időkben nem kedvezett a letelepedésnek. A magasabb hegyeket örökzöld tölgyerdők borították, maradványaik a Meron és a Szasza között még ma is láthatók. A nyugati és a keleti lejtőkön szintén sok volt az erdő. Települések többnyire csak a főútvonalak mentén, erre alkalmas helyeken jöttek létre, valamint a hegyek lábánál, ahol források fakadtak. Számos esetben azonban a források környékén a talaj nem volt alkalmas a művelésre. A természeti adottságok miatt Felső-Galileában az ószövetségi időkben egyik település sem volt képes kiemelkedni a többi közül.

Alsó-Galileát leghelyesebb három, észak–déli irányban elhelyezkedő sávra felosztani. A nyugati sávot a mintegy 15–20 kilométer széles, Allonim-hegyek elnevezésű kréta hegylánc alkotja. Ezt kelet felől nagyrészt (de nem teljes egészében) a Gevatból Tel-Hannátónba vezető út határolja. A krétát 5 méter vastagságú, keménymészkő réteg borítja, megakadályozva termőtalaj képződését és források feltörését, megőrizve viszont a területen a legnagyobb kiterjedésű lombhullató tölgyerdőt. A középső sáv, amely északi végén kelet és nyugat felé tölcsérszerűen kiszélesedik, mészkő tönkök sorából áll. A tönkök megközelítően délnyugat-északkeleti irányban húzódnak, és egyenként körülbelül 20 kilométer hosszúak, szélességük 3 és 10 kilométer között változik. A mészkő tönköket kréta fennsíkok és medencék választják el egymástól. E második sávnak délkeleti szélén magányosan áll a Tábór-hegy, magassága 588 méter. A harmadik sáv mintegy 34 kilométer hosszú és 14 kilométer széles, bazalt borítja. A Nahal-Tábór és mellékágai mély, szabálytalan alakú völgyet alkotva szelik át északnyugat–délkeleti irányban.

Alsó-Galileában a csapadék mennyisége a nyugati és a középső sávban 600 és 500 milliméter között van, a keleti részen azonban már kevesebb. Keleten a kevesebb csapadék és a bazaltos talaj mindenkor megnehezítette a vidék mezőgazdasági művelését. A három sáv közül a középsőben volt a legtöbb település.

Felső- és Alsó-Galileával együtt tárgyaljuk a Galileai-tavat és a tótól északra, egészen Dán törzs területéig nyúló Hasadék-völgyet. A Galileai-tónak több neve is van. Az izráeliek letelepedése előtt valószínűleg Kinneret-tónak hívták, az Ószövetségben Kinneret- (4Móz 34,11; Józs 13,27) vagy Kinerót- (Józs 12,3) tengerként említik. Az Újszövetségben Genezáret-tónak (Lk 5,1), Tiberiasz tavának (Jn 6,1) vagy egyszerűen csak „a tenger"-nek (Mk 4,1; 5,1) nevezik. A tó nagyjából körte alakú, leghosszabb részén körülbelül 20 kilométer, legnagyobb szélessége 13 kilométer. Jórészt a Hasadék-völgy egyik mélyedésében helyezkedik el, felszíne ezért mintegy 210 méterrel a tenger szintje alatt van; legmélyebb pontja az északi részén található: itt 44 méter. Dél és északkelet kivételével meredek lejtők határolják, ezek a nyugati oldalon 200 méterre, a keleti oldalon pedig 300 méterre emelkednek a tengerszint fölé. A Jordán folyó a tó északi végén ömlik bele, és a délin lép ki belőle. Sekélysége következtében vizének hőmérséklete télen-nyáron igen meleg.

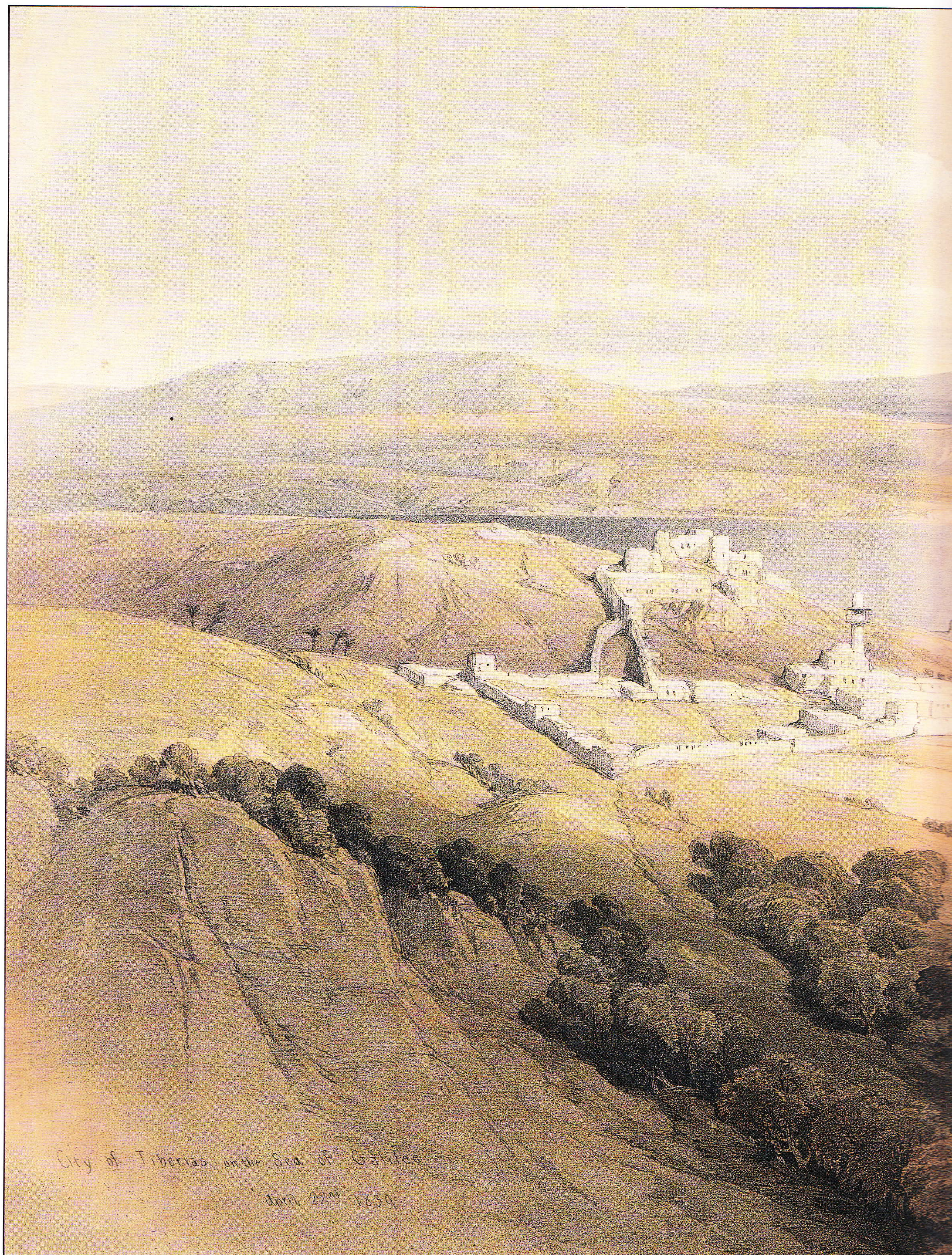
A Hasadék-völgy a Galileai-tótól mintegy 17 kilométerre északra kiszélesedik, ez a Hule-völgy, területe körülbelül 25 kilométer hosszú, legtávolabbi részén 7 kilométer széles. Az e fejezetben tárgyalt területek közül itt következtek be az utóbbi időben a legdrámaibb változások a bibliai időkhöz képest. A völgy 1951 és 1958 közötti lecsapolása előtt a terület egyharmadát a Hule-tó és attól északra elterülő mocsarak foglalták el. Az ókorban ezek áthatolhatatlan akadályt jelentettek, a kelet–nyugati irányú főútvonalaknak dél vagy észak felé meg kellett kerülniük őket.

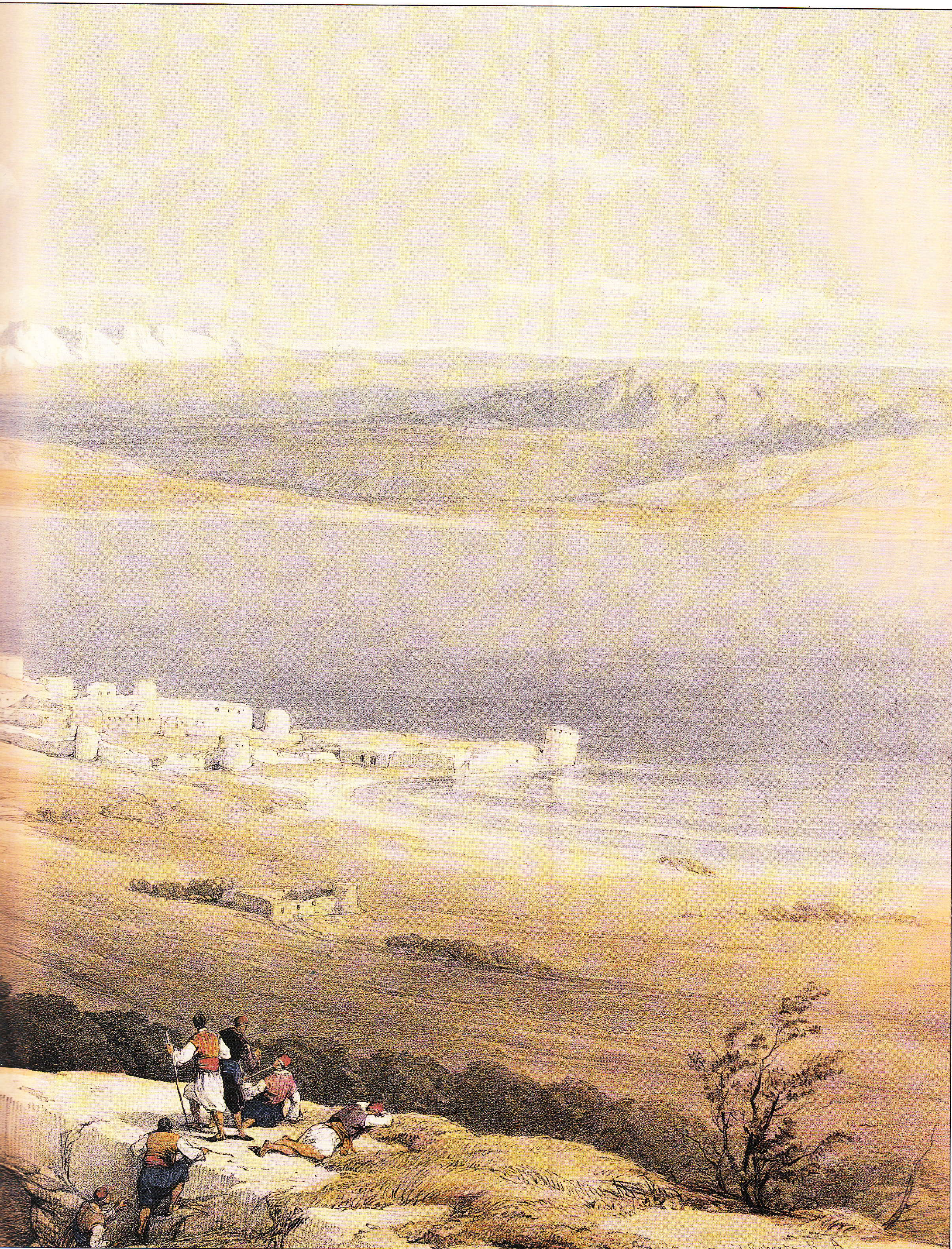
Thomson színes leírást hagyott ránk arról, milyennek látta a mocsarakat és a tavat a 19. század közepén. A Hule-ingoványról így ír: „Az aprócska Jordánt mintha

Jobbra: Alsó-Galilea látképe, kelet felől nézve. A háttérben a Jordán völgye, a láthatáron a transzjordániai hegyek.
A túloldalon: A Galileai-tó, Tiberias felől. A kép a 19. század elején készült. A látványból arra következtethetünk, hogy akkoriban igen kevesen éltek ezen a vidéken. Napjainkban Tiberias már kisváros, de ennek ellenére a tó környékén alighanem most kevesebben laknak, mint Jézus idejében.

City of Tiberias on the Sea of Galilee
April 22nd 1839

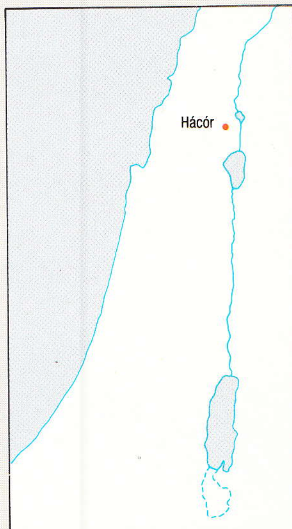
a megfulladás veszélye fenyegetné a nádasnak és bozótnak ebben a kusza dzsungelében... Teljességgel áthatolhatatlan, ingoványos posvány ez, borzalmasabb, mint amilyenről Bunyan valaha is álmodott..." Thomson ezután elbeszéli, miképpen közelítette meg a partot, hogy kacsára vadászhasson: „váratlanul belesüppedtem a ragacsos iszapba, amely feneketlennek tűnt. Visszadobtam puskámat a partra, és kétségbeesett küszködés után magam is visszakapaszkodtam; ettől kezdve állandóan éber és gyanakvó szemmel fürkésztem alattomos mélységeit". A tóról azt írja Thomson, hogy partja ugyanolyan jól meghatározható, mint bármely más tóé, de mindössze két fontos ponton közelíthető meg. Északi végén háromszög alakú mocsarat látott, áthatolhatatlan náddzsungellel. Az egész vidék – a síkság, a mocsár, a tó és a környező hegyek – „a legpompásabb vadászterület Szíriában... Párducok és leopárdok, medvék és farkasok, sakálok, hiénák és rókák, s még sok más állat található ott, nagyok és kicsinyek, valóságos paradicsom az egész a vaddisznók és a gyorslábú gazellák számára". A lecsapolás és a modern mezőgazdasági módszerek napjainkra a völgyet Izráel legvirágzóbb mezőgazdasági vidékévé tették, ahol gyümölcstermesztő nagyüzemek és halgazdaságok működnek.

Bibliai feljegyzések

Mielőtt a Galileára, annak tavára és a Hule-völgyre vonatkozó bibliai szövegrészekkel foglalkoznánk, néhány szót szólnunk kell az egész régió történetének bibliai összefüggéseiről. Az Ószövetségben mindössze néhány alkalommal emlegetik. Izráel – az északi királyság – kormányának székhelye Szamaria hegyes vidékén volt, természetszerű tehát, hogy ez állt az északi királysággal foglalkozók érdeklődésének középpontjában. 734 körül III. Tukulti-apil-ésarra asszír király valószínűleg egész Galileát lerohanta, és az északi királyság ezután a Szamariai-hegyvidék maradékára szorult vissza. Az ezt követő mintegy 600 esztendőben az e vidéken fennmaradt zsidó közösségek idegen uralom alá kerültek. A Kr. e. 2. század elején a galileai zsidó közösségek vallási kapcsolatot tartottak fenn Jeruzsálemmel, és támogatásban részesültek a makkabeus uralkodóktól. A Makkabeusok 1. könyve (5,21–23) szerint Simon (Kr. e. 142–134) „Akkor Simon Galileába vonult és sok támadást intézett a pogányok ellen. Megsemmisítette a pogány népeket. Akkor fogta a galileai és az arbattabeli zsidókat asszonyaikkal és gyermekeikkel, valamint minden vagyonukkal együtt és nagy diadallal Júdába vitte őket." Ez feltehetően azt jelenti, hogy mindazok a zsidók, akik Júdába kívántak menni, Simonnal együtt eltávoztak, és nem azt, hogy valamennyi zsidó elment Galileából. I. Arisztobulosz uralkodásáig (Kr. e. 104–103) Galilea sokkal inkább nem zsidó területnek tekinthető, mint zsidónak. Arisztobulosz azután elfoglalta Galileát, egyesítette Júdával, és lakosait erőszakkal áttérítette a zsidó vallásra. Jézus tehát olyan vidéken nőtt fel és folytatta munkálkodása túlnyomó részét, amely alig szerepel az Ószövetségben, és amely csak száz esztendővel születése előtt került a zsidók fennhatósága alá, illetve csak az említett időszakban jutott ott többségre a zsidó lakosság.

A Biblia először Mózes 1. könyvében (14,14) tesz említést galileai városról. Eszerint Ábrahám a királyok szövetségét Dánig, sőt azon túl üldözte, hogy kiszabadítsa unokaöccsét, Lótot. Dánban a legújabb ásatások során feltárták a városkapu bejárati részét, amely már Ábrahám idejében is ott állhatott. A várost akkor ter-

HÁCÓR

Hácór a Kr. e. 18. századtól a Kr. e. 13. századig terjedő időszakban valójában nem egy, hanem két város volt. A tellen épült, úgynevezett felsőváros a III. évezred első feléből való, és egészen a Kr. e. 2. századig lakott volt. Az alsóváros a 18. századtól a 13. századig állt fenn. A 13. században mindkét város elpusztult (vö. Józs 11,10). Csak a felsőváros épült újjá, ezt azután Salamon uralkodása idején, majd később – Omri és Aháb alatt – jelentősen megerősítették. Vízvezetékhálózata egyike az észak–déli és a kelet–nyugati útvonalak találkozásánál álló, stratégiai fontosságú város számos említésre méltó sajátosságainak. Hácór nemzetközi jelentőségét bizonyítja, hogy neve előfordul mind az Egyiptomból, mind az észak-mezopotámiai Mari királyságból származó, II. évezredi szövegekben. Habár az asszírok Kr. e. 732-ben elpusztították a várost, a tellen fennmaradt egy fellegvár, amelyet a későbbi behatolók időről időre birtokba vettek.

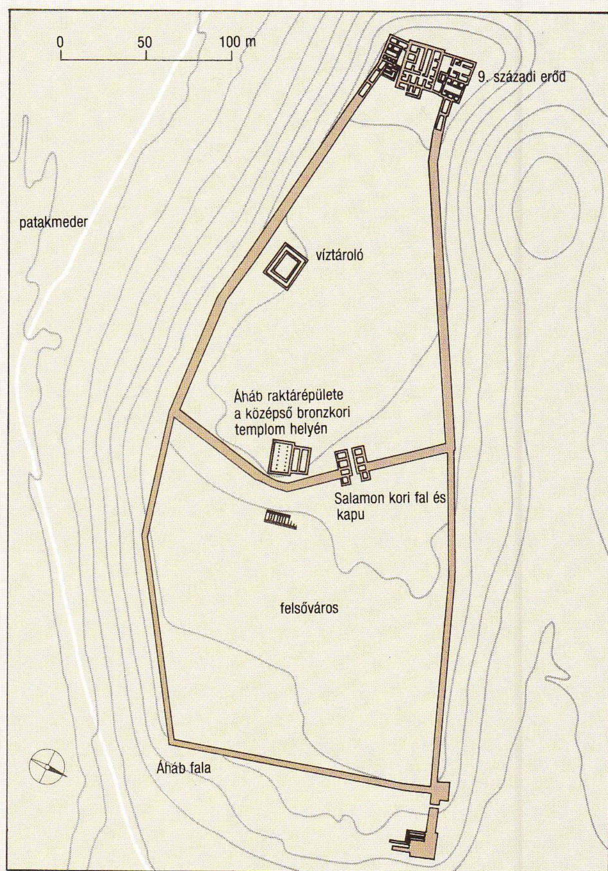
Lent: Az alsóváros északi peremén, az ásatások során feltárt területen, négy különböző időszakból találtak templomokat. A Kr. e. 13. századi templom bazaltból készült ortosztátjairól nevezetes, ezek egyike az itt bemutatott oroszlán.

Lent: Kr. e. 14. századi kultikus álarc, eredetileg valószínűleg az alsóváros egyik templomában álló szobor arcrészére volt erősítve. Feltételezhetően nem ember számára készítették, mivel a szájnyílás és az orrlyukak nincsenek áttörve, és mert mindenképpen túl kicsinyek.

Balra: Légi felvétel Hácórról, délkelet felé nézve. A felsőváros két, eddig feltárt részlete látható rajta. A kép aljához közelebb lévő a vízrendszer nagy aknája, feljebb pedig a híres „pilléres épület". Az alsóváros a kép bal alsó szélén tűnik fel.

Fent: A felsőváros helyszínrajza.

Jobbra: Az alsóvárosban találtak egy Kr. e. 14. századi fazekasműhelyt. Az álarc *(fent)* az e műhelyben talált tárgyak között volt.

mészetesen még nem hívták Dánnak – Lais volt a neve –, és csak akkor változott meg, amikor a dániak elhagyták a Sefélában lévő eredeti lakhelyüket (lásd a 87. lapot), és a távoli északon telepedtek le (Bír 18).

Józsua könyve beszámol arról a döntő ütközetről, amelyet az izráeliek a kanaáni szövetség ellen, a „Mérom vizénél" vívtak, valamint arról, hogy a szövetséget Jábín, Hácór királya vezette (Józs 11,1–9). Hácórt (lásd a 134. lapot) azonosították és kiásták; fontos település volt az észak–déli és a kelet–nyugati utak kereszteződésénél. Mérom helyét eddig nem sikerült egyértelműen meghatározni. Hasonló a helyzet a szövetség másik két városával, Mádónnal és Simrónnal is (kérdéses, vajon nevüket helyesen őrizte-e meg a héber szöveghagyomány, a görög szövegekben ugyanis némileg eltérő nevek szerepelnek). Ha Mérom azonosítása Horbat Szevivel (Hirbet-el-Hurejba) helyes, akkor a „Mérom vizénél" vívott csata abban a völgyben játszódhatott le, ahol szűk medréből a Nahal-Dison kibukkan a Hule-völgybe. A kanaániak lovaikkal és harci szekereikkel nem tudtak felkapaszkodni a hegyekre, Józsua és harcosai, akik „hirtelen" törtek rá a kanaániakra (Józs 11,7), valószínűleg az erdővel borított hegyekből érkeztek, és így győzték le az ellenséget, mielőtt azok lovaiknak és harci szekereknek hasznukat vehették volna. A kanaániak több irányba menekültek, igénybe véve azokat az utakat, amelyek a csata színhelye közelében haladtak el. Józsua ekkor visszafordult, elfoglalta és felégette Hácórt. A régészeti leletek bizonyítják, hogy a város a 13. század végén pusztult el.

A törzsek közötti felosztáskor Galileából az oroszlánrész Naftálinak jutott. Ásér a part menti sávot és az Allonim-hegyek (lásd a 130. lapot) egy részét kapta, Zebulón pedig az Allonim-hegyek délnyugati részét, a Jezreel-völgy egy részét, a Nahal-Kisón medréig (Józs 19,10–16.24–39). A Bírák könyve (1,33) szerint Naftáli nem űzte el Bét-Semes és Bét-Anát lakosait, hanem (később?) kényszermunkát végeztetett velük.

A Bírák könyvének 4. és 5. része beszámol egy másik összecsapásról is az izráeliek és a kanaáni városok szövetsége között, az utóbbit Jábín, Hácór királya vezette. A két összecsapás eseményei közötti egyezésekből – Jábín és Hácór kétszeri előfordulása, valamint az a körülmény, hogy a kanaáni szövetségesek harci szekereket és lovakat használtak mindkét esetben – egyes kommentátorok arra a véleményre jutottak, hogy a Józsua (11,1–9) és a Bírák könyvében (4–5) lejegyzett emlékezések egy és ugyanazon eseményről szólnak. Földrajzi szempontból viszont a két epizód merőben különbözőnek tűnik. Ha a Józsuánál leírt esemény (11,1–9) helyét indokoltan tették Hácórtól északra, akkor ezt a Bírák könyvében megörökített csatától (Bír 4–5) sok kilométerre északra vívták. Az utóbbira a Jezreel-völgyben került sor, az izráeli törzsek a Tábór-hegynél gyűltek össze (Bír 4,6.14). Továbbá igaz ugyan, hogy itt is Jábínt említik kanaáni királyként , aki sanyargatja Izráelt, a főbűnös azonban nem ő, hanem Sziszera, Jábín hadvezére, akit Jáél, a kéni asszony öl meg. A 6. és a 9–10. versben említett Kedes valószínűleg a Galileai-tó közelében lévő Kedes-Naftáli, és nem a Hácórtól északra fekvő Kedes. Az izráeliek győzelmét mind a prózai (Bír 4), mind a verses beszámoló (Bír 5) Istennek tulajdonítja. A Bírák könyvének 5. részéből való híres sorok (20–21):

Az égből harcoltak a csillagok,
pályájukról harcoltak Sziszerával.
A Kisón elsodorta őket,
az ősi patak, Kisón patakja,

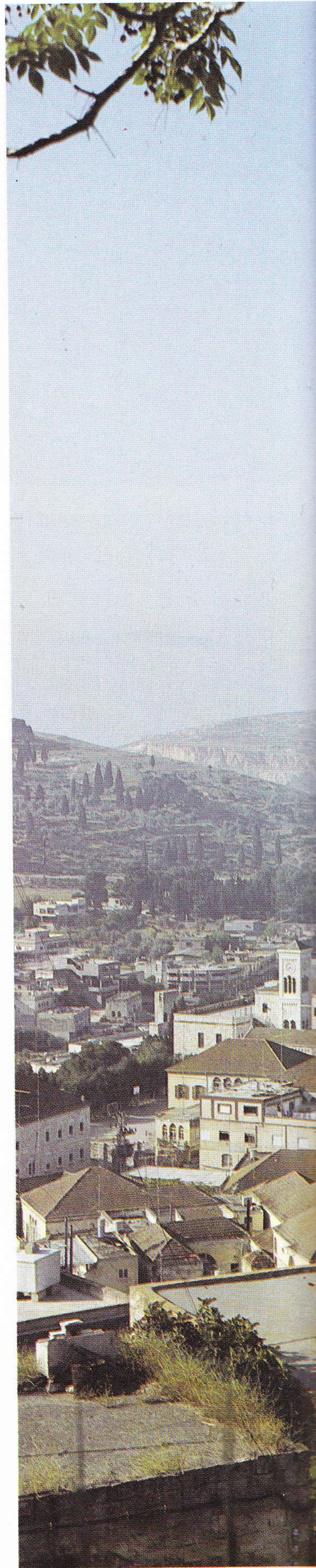
bizonyára azt jelentik, hogy egy felhőszakadás annyira megduzzasztotta a Nahal-Kisónt, hogy az elárasztotta a Jezreel-völgyet, és harcképtelenné tette a kanaániak harci szekereit. A Kisón vizének tengerbe ömlését az ókorban akadályozó tényezőkről korábban már szóltunk (72. lap). Az idézett verssorokban kifejezésre jut az az ószövetségi vallásos nézet, amely szerint Isten mennyei seregeket küldött harcba, hogy megküzdjenek választott népéért. Az ószövetségi szerzők a felhőszakadásban (ha valóban erről volt szó) nyilván annak bizonyítékát látták, hogy Istennek hatalma van a természet rendje felett. Azt a helyet, ahol Sziszera élt, Haróset-Gójimnak (Haróset-ha-gójim) hívták (Bír 4,2), jelentése valószínűleg „az erdő, ahol a pogányok laknak".

Galileát ezt követően Sámuel 2. könyve említi (2Sám 20,14–22). Dávid uralkodása idején felkelés tört ki az északi törzsek között, Sebának, Bikri fiának vezetésével. Sebát ekkor Jóáb – katonáinak válogatott csapata élén – egészen az Izráel legészakibb részében lévő Ábél-bét-maakáig üldözte. A város megmenekült, mert egy eszes asszony meggyőzte a város lakosait, hogy végezzék ki Sebát, fejét pedig dobják ki az ostromló hadsereg elé. Az asszony Jóábhoz intézett szavai hatékony védőbeszédnek bizonyultak: „Én Izráel egyik békeszerető városa vagyok, te pedig meg akarsz ölni egy izráeli várost, egy anyát? Miért akarod elpusztítani az Úr örökségét?" (2Sám 20,19). Ilyen védőbeszéd hallatán Jóáb nem tehetett mást, bele kellett egyeznie, hogy Seba kivégzéséért cserébe megkíméli a várost, és beigazolódott, hogy az asszony nagyon is igazat szólt, amikor azt mondta: „Hajdanában így szoktak beszélni: Ábélben kérjetek tanácsot, akkor célhoz értek!"

A következő galileai városra vonatkozó fontos utalás a Királyok 1. könyvében található (12,19). Ebből megtudjuk, hogy Jeroboám, aki az északi törzsek lázadását vezette Salamon fia, Roboám ellen, Dánban, valamint Bételben a jeruzsálemivel vetélkedő szentélyt állíttatott fel. Néhány évvel később Baasa, Izráel államcsínnyel trónra került harmadik királya (1Kir 15,25–30), Benhadad Damaszkusz királya ellenében elvesztette egész Galileát (1Kir 15,16–20). Ászá, Júda királya megvesztegette Benhadadot, hogy szövetkezzék vele Baasa ellen, és az arámiak ekkor elfoglalták „Ijjónt, Dánt, Ábél-bét-maakát és egész Kinnerótot, Naftáli egész földjével együtt". Nem tudjuk, meddig maradt Galilea elszakítva Izráeltől, de ha előbb nem, Omri uralkodása alatt (882–871) biztosan visszahódították. Omri jelentősen kiterjesztette Izráel határait, és ő volt az úr Transzjordániában, egészen Móábig. Szerződést kötött Türosszal és Szidónnal is. Fia, Áháb több csatát vívott az arámiakkal. Omri valószínűleg visszaszerezte Galileát országa számára.

Az Omri és fia, háb által létrehozott politikai hatalmi rendszer kárt okozott Izráel hagyományos vallásának. Aháb felesége, Jezábel például buzgó híve volt szülőhelye, Türosz istenének, Melkartnak, és szenvedélyes terjesztője kultuszának. Az Illés és Elísa vezetése alatt álló prófétacsoport elkeseredett ellenállást fejtett ki az Omri uralkodóház ellen, és a próféták forradalma néven ismert mozgalomnak sikerült is megbuktatnia Omri dinasztiáját. Jéhú, akit Elísa egyik tanítványa kent fel királlyá, gyilkosságok sorával kiirtotta Omri utódait (2Kir 9–10), de nagy árat kellett fizetnie ezért a véres leszámolásért. A belviszály meggyengítette Izráelt, és

Názáret látképén jól érzékelhető, hogyan búvik meg a város hegyvidéki környezetében. A Jézus születését hírül adó angyali üdvözlet emlékére épült ferences templom kiemelkedő, központi helyet foglal el. Az újszövetségi időkben Názáret jelentéktelen falucska volt.

így az arámiak Hazáél királyuk uralkodása idején súlyos csapást mértek az országra. A Királyok 2. könyvének 10. részéből (32–33) kiderül, hogy Hazáél elfoglalta a Jordán folyótól keletre lévő területeket, de a helyzet még ennél is súlyosabb volt, ha a Királyok 2. könyve 13. részének 7. versét szó szerint értelmezzük. Jóáháznak, Jéhú fiának állítólag csak „ötven lovas, tíz harci kocsi és tízezer gyalogos" maradt meg hadinépéből, „mert elpusztította őket Arám királya, és olyanná tette őket, amilyen csépléskor a por".

Lehet, hogy Galilea ekkor ismét elveszett, és csak közvetlenül a Kr. e. 9. század fordulója előtt – amikor III. Adad-nirári döntő csapást mért Damaszkuszra, és lényegesen meggyengítette annak hatalmát – nyílt módja Jéhú unokájának, Jóásnak fordítani Izráel sorsán (2Kir 13,24–25, és vö. 13,5). II. Jeroboám (789–748) uralkodása alatt Izráel északon messze a hagyományos határokon túlra terjesztette ki felségterületét. Jeroboám uralkodásának időszaka Galilea számára amolyan vénasszonyok nyara lehetett. Jeroboám halála után a királyságban hamarosan zűrzavar lett úrrá, és 734 körül III. Tukulti-apil-ésarra asszír király lerohanta Galileát, népét száműzetésbe hurcolta (2Kir 15–29). A térség Megiddó néven asszír provincia lett, de Ézsaiás még a „népek Galileája"-ként említi, és örvendezve vár arra az időre, amikor Isten „megdicsőíti" az elveszített területeket, amelyeket korábban „megalázott" (Ézs 8,23).

Amint már említettük, az újszövetségi Galilea I. Arisztobulosz (Kr. e. 104–103) hódításainak köszönhette létét. A Róma beleegyezésével és támogatásával uralkodó Nagy Heródes idején azután elfoglalták a Galileát Júdától elválasztó területeket is, így Galilea nem volt többé magányos, idegen ország felségterületébe beékelt vidék Északon. Heródes halálakor azonban Augustus császár felosztotta a királyságot Heródes fiai között. Galilea Heródes Antipasznak jutott, ezért olvashatunk arról, hogy Pilatus, amikor megtudta, hogy Jézus galileai, igyekezett rávenni Antipaszt: tárgyaljon Jézussal a keresztre feszítés előtt (Lk 23,6–12). Antipasz Tiberius római császár emlékének áldozott, amikor Tiberiasznak nevezte el az általa építtetett várost.

Galilea, ahol Jézus élete túlnyomó részét töltötte, virágzó vidék volt. A Galileai-tó partján, illetve attól 5 kilométer távolságon belül 12 város romjait fedezték fel. Y. Karmon szerint e romokból, valamint a zsinagógák és más középületek maradványaiból ítélve, a terület lakóinak száma minden bizonnyal „sokkal nagyobb" lehetett, „mint a jelenlegi [1971. évi] népességszám, amely 35 000 körüli". Galileában olajbogyót, fügét, datolyát, lent és szőlőt termesztettek, de készültek itt cserépedények is. A Galileia-tó mellett sóval tartósították a halat, és ezt exportálták. Őrlő- és malomköveket, sajtolópréseket készítettek bazaltból, és festékanyag előállításáról is vannak adataink.

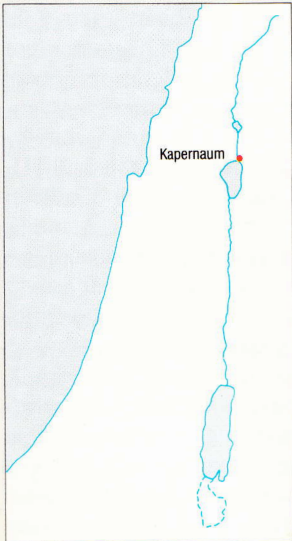
Názáret, ahol Jézus felnőtt, jelentéktelen kisváros volt, a térség fontos központjának szerepét Szepphórisz töltötte be. Nátániel felkiáltása: „Származhat-e valami jó Názáretből" (Jn 1,46), tökéletesen érthető tehát. Hasonló gondolatok járhattak a názáreti emberek fejében, amikor megtagadták Jézust (Mk 6,1–6; vö. Lk 4,16–30). Názáret polgárai egyszerűen képtelenségnek tartották, hogy valaki, aki közöttük nőtt fel, beteljesítheti Ézsaiás jövendölését (61,1–2):

> Uramnak, az Úrnak lelke nyugszik rajtam,
> mert felkent engem az Úr.
> Elküldött, hogy örömhírt vigyek az alázatosaknak,
> bekötözzem a megtört szíveket,
> szabadulást hirdessek a foglyoknak,
> és szabadon bocsátást a megkötözetteknek.

Jézus tevékenysége

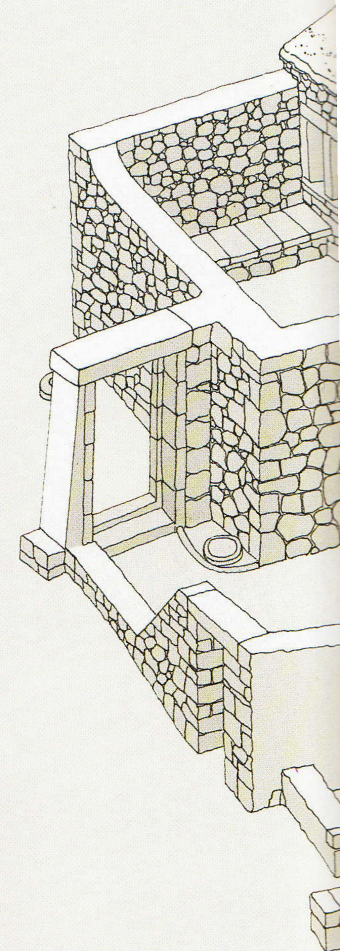
Jézus tényleges tevékenysége Galileára és a Galileai-tó környékére összpontosult. Miután Názáretben elutasí-

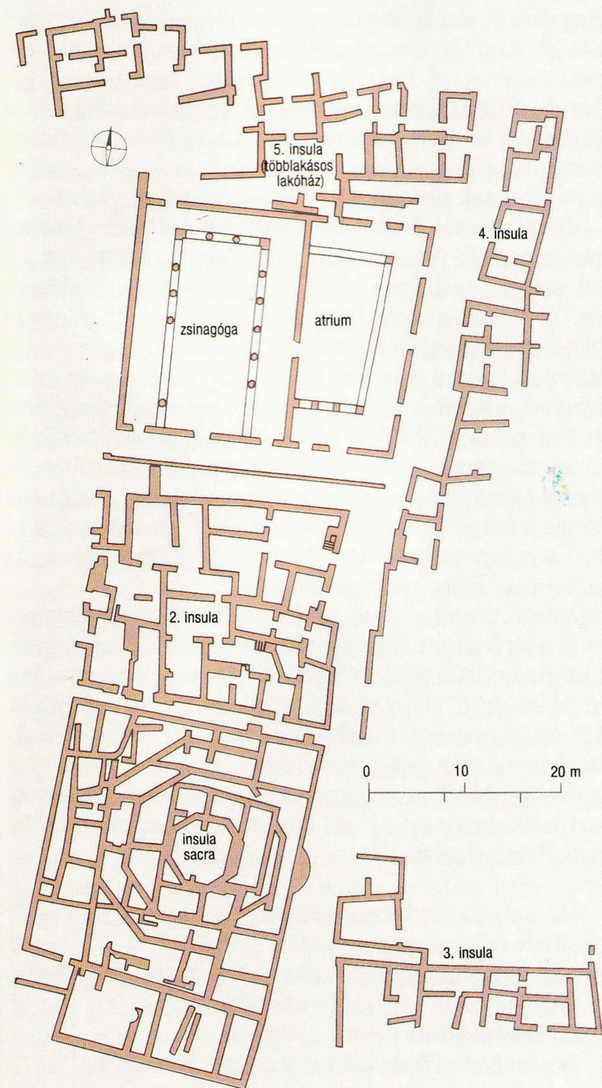
KAPERNAUM

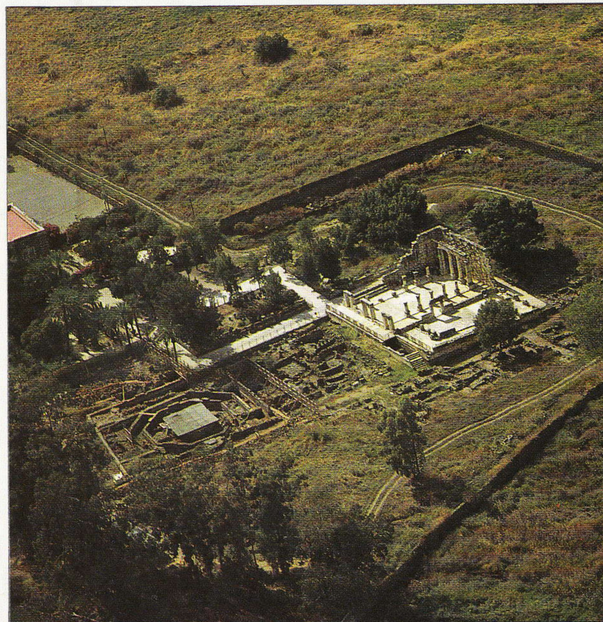

A Galileai-tó északnyugati partján álló Kapernaum egyike a Jézus tevékenysége szempontjából legfontosabb városoknak. Jézus – názáreti otthonának elhagyása után – Kapernaumot tette meg fő támaszpontjává. Ebben kétségkívül komoly szerepet játszott az a körülmény, hogy legelső követői – például Péter – itt laktak. A város Galilea és a Philipposz fennhatósága alatt álló, a Jordán folyó keleti partján elterülő vidék határán feküdt. Jézus több csodát vitt véghez Kapernaumban, de kijelentette, hogy Szodoma bűnös városának elviselhetőbb sorsa lesz az ítélet napján, mint Kapernaumnak (Mt 11,23–24). E megbocsátást nem ismerő elmarasztalás ellenére, olyan bizonyítékokra bukkantak itt, amelyek azt tanúsítják: már a Kr. u. 1. évszázad vége óta folyamatosan élt itt a keresztény vallás. Legkésőbb a 4. századtól zarándokok uticélja lett a hely, és a Péter házának tekintett épületet már ekkor egybeolvasztották egy templommal.

Jobbra: Kapernaum házai abból a bazaltból épültek, amely a vulkáni tevékenység eredményeként a környéken keletkezett. A köveket nem munkálták meg, a közöttük lévő hézagokat kisebb kövekkel és talán valamilyen kezdetleges habarccsal töltötték ki. A padlózat ugyancsak szorosan egymás mellé helyezett bazaltlapokból készült. A kőlapok közötti hézagokba pénzérmék, valamint más, kisebb tárgyak is becsúszhattak (lásd Lk 15,8). A tető a falakra keresztben ráfektetett, könnyű gerendákból állt. Ezekre ágakat, szalmát és földet raktak. A képen ábrázolt lakóépület-együttes a Kr. e. 1. századtól volt használatban, építési módja érthetővé teszi, miképpen ment végbe annak a béna férfinak a meggyógyítása, akit Kapernaumban a tetőn át eresztettek le (Mk 2,1–12). Jézus nyilván olyan helyen ült, ahonnan az udvaron összegyűlt emberek hallhatták őt. Az odavezető utat korláttal elzárták, de a vékony tetőt egy helyen könnyűszerrel megbonthatták annyira, hogy a béna embert, derékaljával együtt, leereszthessék.

Fent balra: Délkeleti irányból készült légi felvétel Kapernaumról. Jól látható a zsinagóga, a kép közepétől balra kivehető nagy tető Péter házát és a később ott felépített templomot takarja. A talajszint magassága körös-körül mutatja az idők során lerakódott földrétegek vastagságát, és megmagyarázza, hogy miért volt Kapernaum évszázadokon át csak egy halom, amíg a legújabb kori ásatások meg nem kezdődtek.

Balra: Ez a Kapernaumban fennmaradt monumentális kőfaragvány azt ábrázolja, hogyan szállíttatta el Dávid a frigyládát Jeruzsálembe.

Távolabb balra: A helyszínrajz a zsinagógát, a 2. insulát *(lásd fent)* és Péter lakóházának az 1. insulában („insula sacra") álló épületegyüttesét tünteti fel.

Balra: A Galileai-tó környéke az ott előforduló bazaltkőből készített mezőgazdasági eszközökről volt híres. A képen több őrlőmozsár *(balra)* és egy olajprés *(távolabb balra)* látható.

tották, Kapernaumba ment (Mt 4,13), és itt történt, hogy maga köré gyűjtötte első tanítványait (Mt 4,18–22), habár János utal rá, hogy Jézus Jerikó környékén, ahol Keresztelő János prédikált és keresztelt, már korábban is találkozott Andrással és Péterrel. A Jézus korában ismert Kapernaumot valószínűleg időszámításunk előtt 2. században alapították. Lakói halászatból, földművelésből és kereskedésből éltek. Házaik vakolatlan, fekete bazaltkövekből épültek, ilyen kő bőven akadt a környéken. Kapernaum egyben határváros is volt: a Heródes Antipasz uralma alatt álló Galilea és a Fülöp fennhatósága alá tartozó terület találkozásánál állt. Az utóbbi országrész a Jordán keleti partján kezdődött, ott, ahol a folyó a Galileai-tó északi végébe torkollik. E vidék egyik legnagyobb városa a Kapernaumtól mintegy 4 kilométerre lévő Betszaida volt. Péter Betszaidában született (Jn 1,44), de Kapernaumban lakott – vagy azért, mert oda nősült (Mk 1,29–30), vagy mert szívesebben élt olyan helyen, ahol többségben voltak a zsidók. Annak ellenére azonban, hogy Kapernaum sokkal inkább zsidó város volt, mint Betszaida (vö. Jn 12,20–21), ott is volt római centurio (Mt 8,5–13), ott is húzódott határ, és ebből következően a kereskedelmi forgalmat vámkötelezettség terhelte, a vámok behajtása adott munkát Máténak (Mt 9,9).

Kapernaum volt a színhelye több csodás gyógyulásnak. A város zsinagógájában Jézus szombati napon gyógyított meg egy férfit, akit megszállt a démon („tisztátalan lélek", Mk 1,21–28). Ez nem az a zsinagóga volt, amelyet a Kapernaumba látogatók ma látnak, és amely az időszámításunk utáni 4. század végén vagy az 5. század elején épült. A Jézus korabeli zsinagóga helye ismeretlen, nincs kizárva, hogy a most is látható zsinagóga alatt van, de sokkal szerényebb építmény lehetett. Építtetője az a római centurio volt, akinek szolgáját Jézus meggyógyította Kapernaumban (Lk 7,1–10).

A feljegyzések szerint Péter házában két csodatétel is történt: az egyik alkalommal Péter anyósa volt a beteg (Mk 1,29–30), másodszor az a férfi, akit a tetőn át eresztettek le (Mk 2,1–12). Itt kell megemlítenünk, hogy e vidéken a házak bazalttömbökből épültek, kevés habarccsal vagy anélkül, a tető viszont nem szilárd anyagból készült, másként a falak nem bírták volna el a súlyát. A kapernaumi ásatások során feltártak egy házat, amelyben sgraffitti (falra karcolt rajzok) formájában megtalálták annak bizonyítékát, hogy a Kr. u. 1. század végén keresztény istentiszteleteket tartottak benne. A későbbi keresztény hagyomány ezt az épületet Péter házának tartotta, és az 5. században nyolcszögletű templom épült ide. Kapernaum, noha Jézus tevékenységének központja és több csodatételének színhelye volt, annyira elutasítóan viselkedett Jézussal és tanításaival szemben, hogy Jézus kijelentette: Szodomának jobb sora lesz az ítélet napján, mint Kapernaumnak (Mt 11,24).

A hagyomány szerint Jézus színeváltozására a Tábor-hegyen került sor. Az esemény emlékére épült templom a hegy csúcsától kissé balra látható. A kép jól érzékelteti, milyen látványosan magasodik a Tábor-hegy környezete fölé, ami érthetővé teszi, miért vált belőle természetes gyülekezési hely (Bír 4,6), és miért váltotta ki a vallási érdeklődést.

Jobbra: Kenyércipók és halak a híres bizánci mozaikról, Tabgából. Azt bizonyítja, hogy Tabgát már igen korán kapcsolatba hozták az ötezer ember megvendégelésével.

A korazini zsinagóga valószínűleg a Kr. u. 3. századból való, és a vidéken gyakori kőfajtából, bazaltból épült, klasszikus stílusban.

Igaz ugyan, hogy bizonyos események színhelyeként egyértelműen Kapernaumot lehet megjelölni, ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy Jézus galileai tevékenységének többi része már korántsem köthető ugyanilyen biztosan valamely helyhez. Betszaida és Khorazin megbélyegzéséből („kárhoztatásából", Mt 11,20–24) nyilvánvaló, hogy Jézus járt ezekben a városokban, de nincs tudomásunk arról, mit csinált Khorazinban, és Betszaidáról is csak annyit mond el a Szentírás, hogy egy vak férfit meggyógyított ott (Mk 8,22–26). A keresztény hagyomány természetesen igyekezett meghatározni a leghíresebb események egyikének-másikának színhelyét. A mai látogatók az ötezer ember megvendégelésének helyét Tabgában, a csodálatos halfogásét (Lk 5,1–11; Jn 21,1–14) Tabgától kissé délre találhatja meg, a hegyi beszédét pedig ott, ahol a Beatitudes-hegyi kolostor áll. Az említett eseményekről szóló leírásokból semmi bizonyos nem állapítható meg annak „a hegy"-nek helyéről, ahonnan a „Kik a boldogok?" (Beatitudes) elhangzott (Mt 5,1), Lukács mindössze annyit mond (6,17), hogy Jézus „lement" a hegyekből, és megállt „egy sík helyen", és elmondta a „Beatitudes"-t. Ami a halfogást illeti, fetételezhető, hogy a tanítványok bárkáikat legszívesebben Kapernaum közelében tartották, és ezért ez a csodatétel valószínűleg e város közelében történt. Az ötezer ember megvendégelését Lukács Betszaidába teszi ugyan (Lk 9,10), de valószínűbb, hogy a Galileai-tó keleti partján, esetleg Tiberiasszal szemben játszódott le. János leírásából (6,16–25) az derül ki, hogy az ötezer ember megvendégelése után Jézus átkelt a tó túlsó partjára, Kapernaumba. Ez ellentmond annak, hogy az epizódot a Kapernaumtól 4 kilométerre lévő Betszaidába helyezzük. János evangéliuma arról is beszámol, hogy a csodatétel színhelye közelébe hajók érkeztek Tiberiaszból. A „Légió" meggyógyításaként ismert csoda (Mk 5,1–13) helyének meghatározásával a Transzjordániával foglalkozó fejezetben lesz szó.

A Jézus életének eseményeivel kapcsolatban ténylegesen megnevezett, csekély számú galileai helyek közé tartozik Nain. Ez a város a Galileai-tótól elég messze volt dél felé, a Jezreel-völgyet szegélyező és ma Givat Hamorénak nevezett hegyek északi oldalán. Jézus életre keltette egy idevalósi özvegyasszony egyetlen fiát (Lk 7,11–17). Érdekes, hogy ugyanennek a hegyláncnak déli oldalán, Súnemben Elíza is feltámasztott egy fiúgyermeket, egy súnemi asszony fiát (2Kir 4,8–37). A másik megnevezett galileai hely Kána, ahol Jézus borrá változtatta a vizet (Jn 2,1–11). Ebben a faluban történt az is, hogy Jézust egy kapernaumi tisztviselő megkérte, gyógyítsa meg beteg fiúgyermekét (Jn 4,46–54). Kána földrajzi helyét illetően van némi bizonytalanság, habár a keresztény hagyomány a Názáretből Tiberiaszba vezető út mentén lévő Kafr-Kannával azonosítja.

A keresztény hagyományban ugyancsak fontos helyet foglal el a Tábór-hegy, a transzfiguráció (Jézus színeváltozása) színhelye (Mk 9,2–8). A Tábór-hegy mindenképpen impozáns látvány. Környezetéhez képest csakugyan „magas"-nak mondható, és ha a transzfiguráció valóban a Tábór-hegyen következett be, akkor topográfiai szempontból elfogadható, hogy Jézus, útban a hegyről Kapernaumba, áthaladt Galileán (Mk 9,30–33). Másrészt viszont az evangéliumi hagyomány egyetért abban, hogy a transzfiguráció Péter Caesarea Philippiben elhangzott tanuságtétele után ment végbe (Mk 8,27–33), márpedig ez a város a Tábór-hegytől 70 kilométerre van légvonalban. Igaz ugyan, hogy Péter tanúságtétele és a transzfiguráció között az evangéliumok szerint 6–8 nap telt el (Mk 9,2; Lk 9,28), de a beszámolók szerint nem valószínű, hogy ezek a napok a Caesarea Philippiből a Tábór-hegyhez tett utazással teltek volna el. Nem zárható ki annak lehetősége, hogy a transzfiguráció Caesarea Philippitől északra, valószínűleg a Hermón térségében történt.

Feltűnő, hogy az evangéliumi történetek, nem tesznek említést Galilea lakosainak legfontosabb központjairól. Az evangéliumok alapján feltételezhető, hogy Jézus járt Khorazinban, azt azonban nem jegyezték fel, mit tett vagy mit mondott ott, amiből nyilvánvaló, hogy a Jézus galileai tevékenységével foglalkozó feljegyzések hiányosak. Annak viszont semmi nyoma, hogy közszereplése idején Jézus valaha is eljutott volna a fővárosba, a Názárettől mindössze 6 kilométer távolságban Szepphoriszba, vagy a Kapernaumtól csak 10 kilométerre lévő Tiberiaszba, illetve valamelyik másik regionális központba, például Gabarába vagy Tarikheiába (valószínűleg ez volt Magdala, Mária Magdolna lakhelye). Atlaszunknak nem feladata, hogy foglalkozzon azzal, mi lehetett az oka, hogy Jézus elkerülte Galilea fontosabb városait (ha ugyan valóban elkerülte őket). Mindenesetre érdekes következtetések vonhatók le, ha elkészítjük azoknak a helyeknek jegyzékét, ahol Jézus tevékenykedett, és azokét, ahol nem fordult meg.

Mindennapi élet a bibliai időkben

Egyiptommal ellentétben, ahol a korabeli illusztrált szövegek bőségesen ábrázolták a mindennapi életet, az ókori Izráelből nem maradtak fenn ilyen képek, a régészek által feltárt tárgyi emlékek alapján rekonstruált jelenetek viszont óhatatlanul képzelet szülte elemeket tartalmaznak. Ezért azután régóta elfogadott az a gyakorlat, hogy az ókori Izráel mindennapi életét a Szentföld mai lakóinak szokásai segítségével szemléltetik. Ezt tesszük mi is, de óvatosan. A Szentföldön ma élő falusi embereket és a beduinokat sokféle olyan hatás érte, amelyeknek eredményeként nem hasonlítanak a bibliai időkben élt izráeliekhez és zsidókhoz. A beduinok tevés nomadizálását például csak a Kr. u. I. évezredben feltalált nyereg tette lehetővé. Palesztína parasztsága időnként házassági kapcsolatba került idegen uralkodók népeinek, a görögöknek, a rómaiaknak és a törököknek alsóbb osztályaival vagy a keresztes katonákkal. Ennek ellenére az élelmiszertermelés technikai módszereinek egy része az eltelt évszázadok során valószínűleg változatlan maradt, noha a 7. századi mohamedán hódítás és vele az alkoholfogyasztás *Koránban* előírt tilalma azt eredményezte, hogy szőllőskertek ma már csak az ország néhány keresztények lakta vidékén találhatók. A víz összegyűjtésének és tárolásának mindenekfelett való fontossága azokon a vidékeken, ahol ritka és gyér a csapadék, mindenkor napirenden maradt, és az esővizet összegyűjtő ciszternák napjainkban éppúgy jellemző sajátságai a lakott helyeknek, mint a régészek által feltárt településeknek.

A szelet használják fel a búza különválasztására a polyvától.

↑ „... a bűnösök ... mint a polyva, amelyet szétszór a szél" (Zsolt 1,4).

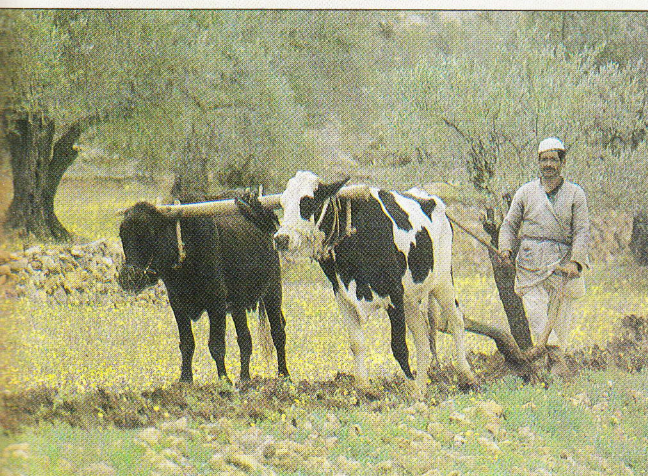
Cséplés. A gabonán lóvontatású, szánszerű faalkotmány halad.

← „Új és éles fogú cséplőszánná teszlek" (Ézs 41,15).

→ „Az elveszettet megkeresem, az eltévedtet viszszaterelem" (Ez 34,16).

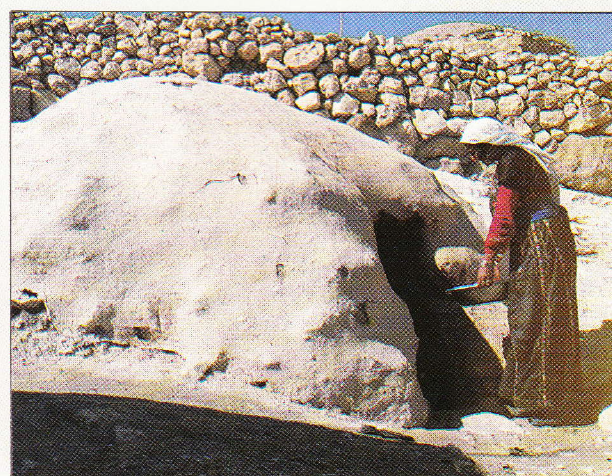
↓ „... aki szánt, reménységgel kell szántania ..., azzal a reménységgel ..., hogy részesedik a termésből" (1Kor 9,10).

Pásztor

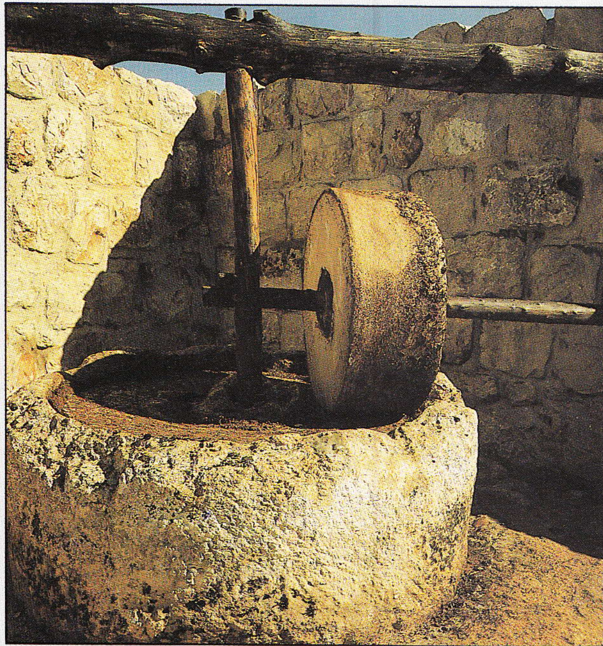
Szántás.

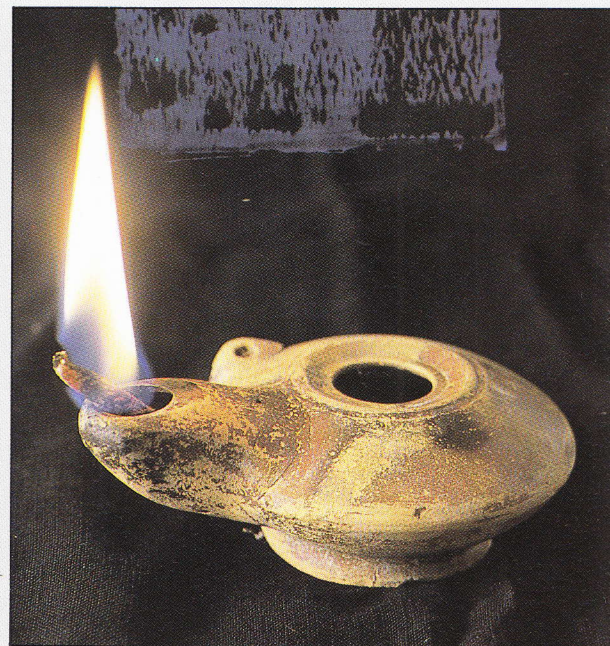
→ „Hasonló a mennyek országa a kovászhoz, amelyet fog az asszony, belekever három mérce lisztbe, és végül az egész megkel" (Mt 13,33).

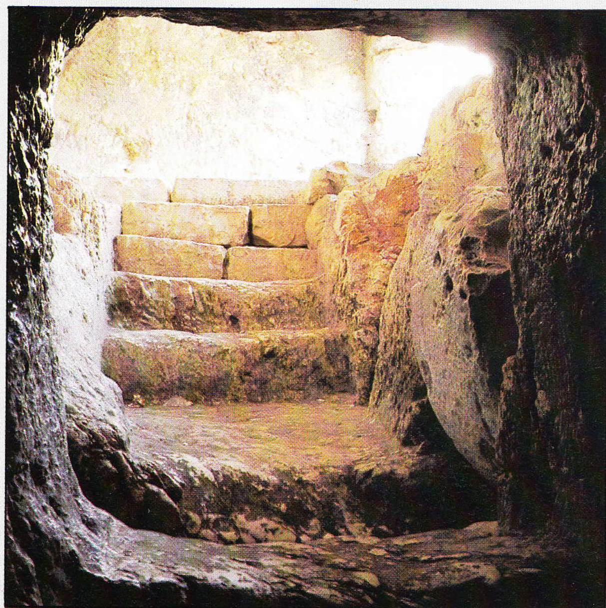

Kenyérsütés.

→ „Talán kedvét leli az Úr ... az olajpatakok tízezreiben?" (Mik 6,7).

Olajprés.

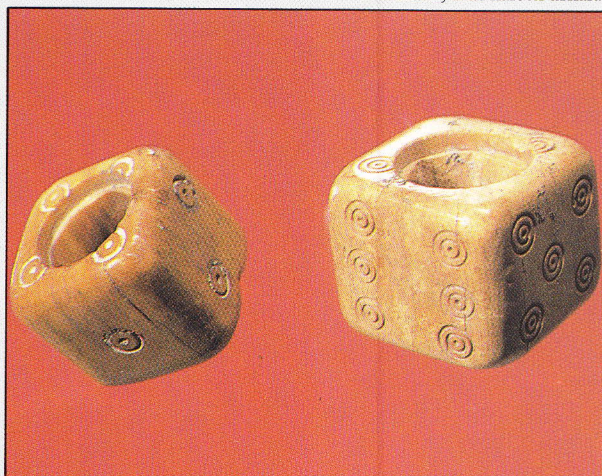

Olajmécses.

Sírbolt.

Osszuáriumok, azaz halotti urnák.

↑ „A sírboltokból kihozatta a csontokat" (2Kir 23,16).

→ „... sorsvetéssel osztozkodtak ruháin" (Lk 23,24).

Dobókockák.

↓ „»Kié ez a kép és ez a felirat?«" (Mt 22,20)

Öntőforma pénzérmék készítéséhez.

Türoszi érme.

↓ „Dávid ... meglátott a tetőről egy asszonyt, aki éppen fürdött" (2Sám 11,2).

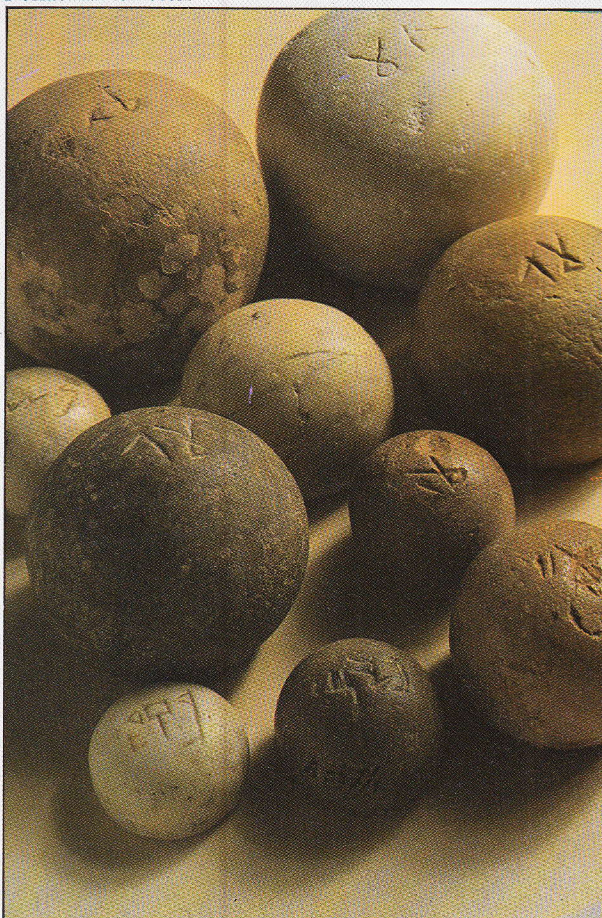

Fürdőző nő.

↓ „Jezábel ... kifestette a szemét, feldíszítette a fejét" (2Kir 9,30)

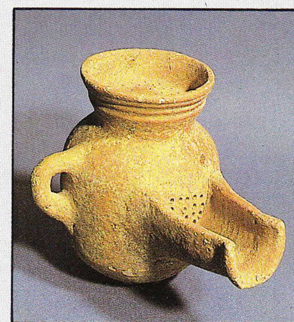

Kozmetikai eszközök.

Mérősúlyok kőből.

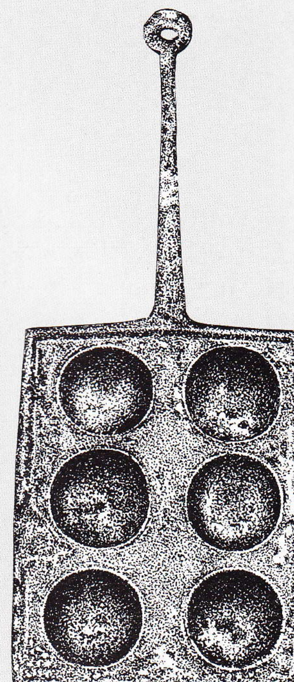
↑ „Ne legyen tarsolyodban kétféle súlymérték, nagyobb és kisebb" (5Móz 25,13)

Söröskancsó.

↑ „Jöjjetek ..., igyuk részegre magunkat! Legyen a holnap is olyan, mint ma, vagy még sokkal jobb!" (Ézs 56,12).

Sütőserpenyő.

↑ „Azután fogta a serpenyőt, és eléje tálalta" (2Sám 13,9).

BÉTÉL, SZAMARIA, A KARMEL ÉS A JEZREEL

Balra: A Jezreel-völgy, észak felől nézve. Izráel északi részének meghatározó földrajzi alakulata: ez választja el Alsó-Galileát a Szamariai-hegyektől.

Jobbra: A Jezreel-völgy szolgált a part menti síkságról a Jordán völgye felé vezető, legfontosabb nyugat-keleti útvonalként. A száraz évszakban ideális terep volt a harci szekerek felfejlődéséhez, és egyben természetes határt alkotott Galilea és a Szamariai-hegyek között. A Karmel-hegylánc megakadályozta, hogy a part menti síkság déli része felől megközelítsék a Jezreel-völgyet, ezért a Karmelen át vezető hágóknak stratégiai fontosságuk volt. A Menase-hegyeknek a Karmelétől eltérő geológiai sajátosságai nem csupán több település létrejöttét tették lehetővé itt, mint másutt, de errefelé nyílt az egyik legfontosabb hágó is, amelynek északi kijáratát Megiddó őrizte.

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

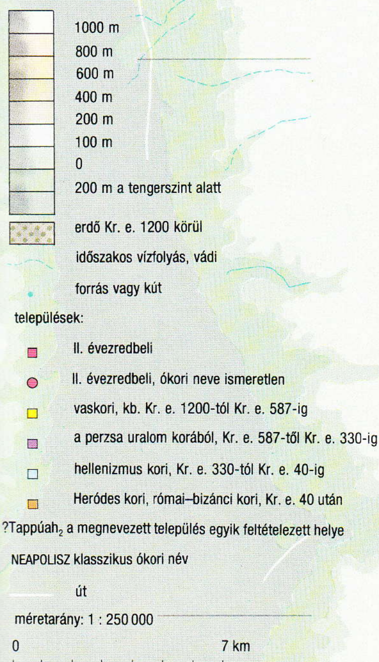
Atárót 4Móz 32,3. 34; Józs 16,2. 7 **B5**
Balamon (Balbalin, Bebai, Belmain) Judit 4,4; 7,3; 8,3; 15,4 (I)
Bét-Éked 2Kir 10,12. 14 **B4**
Bét-Haggán (Én-Ganním) Józs 19,21; 21,29; 2Kir 9,27 **C4**
Bét-Milló (a várbeliek, Milló háza) Bír 9,20 (I)
Bét-Sittá Bír 7,22 **D3**
Bezek 1Sám 11,8 **D4**
Bileám *l.* Jíbleám
Dabbeset Józs 19,11 **B3**
Dótán 1Móz 37,17; 2Kir 6,13 **C4**
Ebec Józs 19,20 (I)
Én-Ganním *l.* Bét-Haggán
Eszdralon síksága *l.* Jezreel-völgy
Geba Judit 3,10 **C5**
Gilboa 1Sám 28,4; 31,1; 2Sám 21,12 **D4**
Hafáraim Józs 19,19 **B3**
Harod (Harór, Harórit) Bír 7,1; 2Sám 23,25; 1Krón 11,27 **D3**
Haróset-gójim (Haróset-ha-gójim) Bír 4,2. 13. 16 **B2**
Jezreel Józs 19,18; 1Sám 25,43; 29,1. 11; 1Kir 4,12; 18,45. 46; 21,1. 4; 2Kir 8,29; 9,10. 15. 16. 30. 36; 10,6–7. 12; 2Krón 22,6 **C3**
Jezreel-völgy (Jezreel síksága, Jezreeli völgy, Eszdralon síksága, Megiddó síksága, Megiddói völgy, Nagy síkság) Józs 17,16; Bír 6,33; 2Krón 35,22; Hós 1,5; Zak 12,11 **C3**
Jibleám (Bileám) Józs 17,11; Bír 1,27; 2Kir 9,27; 1Krón 6,55 **C4**
Jokneám (Jokmeám) Józs 12,22; 19,11; 21,34; 1Kir 4,12; 1Krón 6,53 **B3**
Kattát *l.* Kitrón
Kísón-folyó (Kísón-patak) Bír 4,7. 13; 5,21; 1Kir 18,40 **C3**
Kitrón (Kattát) Józs 19,15; Bír 1,30 **B3**
Megiddó Józs 12,21; 17,11; Bír 1,27; 5,19; 1Kir 4,12; 9,15; 2Kir 9,27; 23,29–30; 1Krón 7,29; 2Krón 35,22; Zak 12,11 **C3**
Megiddó síksága *l.* Jezreel-völgy
Nagy síkság *l.* Jezreel-völgy
Ofra Bír 6,11. 24; 8,27. 32; 9,5 **C3 D3**
Rabbít Józs 19,20 **D4**
Szamaria 1Kir 13,32; 16,24. 28; 20,1. 10. 17; 22,37–38. 51; 2Kir 1,2; 6,24; 7,1. 18; 10,1. 17; 14,14. 16; 18,9. 34; 21,13; 23,18; 2Krón 18,2; 25,13; 28,15; Ezsd 4,10; Neh 4,2; Ézs 9,8; 10,9–11; Jer 23,13; 31,5; Hós 7,1; 8,5. 6; 10,5. 7; 14,1; Ám 3,9; 4,1; 6,1; 8,14; Abd 19; Mik 1,1. 5. 6; Lk 17,11; Jn 4,4. 9; Ap csel 8,1. 5. 14 **C5**
Taanak Józs 12,21; 17,11; 21,25; Bír 1,27; 5,19; 1Kir 4,12; 1Krón 7,29 **C3**
Tébéc Bír 9,50 **D5**
Tirca Józs 12,24; 1Kir 14,17; 15,21. 33; 16,6. 8. 9. 15. 17. 23; 2Kir 15,16; Énekek 6,4 **D5**

35°00'
B
10'
C
20'
D
30'
E
1
2
3
4
5
50'
40'
30'
32°20'
mai partvonal
600 m
400 m
200 m
100 m
0
200 m a tengerszint alatt
erdő Kr. e. 1200 körül
időszakos vízfolyás, vádi
forrás vagy kút
települések:
II. évezredbeli
II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen
vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig
hellenizmus kori Kr. e. 330-tól Kr. e. 40-ig
Heródes kori, római–bizánci kori, Kr. e. 40 után
SZEBASZTÉ klasszikus ókori név
(Muhraka) mai név
út
méretarány 1 : 250 000
0
10 km
KARMEL-HEGY
(Oren)
?Haróset-Gójim
Karmel szarva
(Muhraka)
?Dabbeset
Jokneám
(Jokmeám)
(Jokneám)
Kisón
?Kitrón
(Kattát)
Hafáraim
MENASE-
MAGASLATOK
Megiddó
Jezrael völgye
Nagy síkság
Eszdralon síksága
Megiddó síksága
(Adasim)
?Ofra₁
Tábór-hegy
Móre-halom
HAMÓRE-HEGY
?Ofra₂
Harod
Jezreel
Harod forrása
Bét-Sitta
GILBOA-HEGYSÉG
(Haród)
Bét-Seán
Jordán
(Vas)
VAS-HEGYEK
(Cavdón)
Taanak
Bét-Haggán (Én-Gannim)
GINAE
Gilbóa
Jibleám
(Bileám)
(Hadera)
Dótán völgye
(Arrabé-síkság)
Dótán
(Becek)
Rabbit
Bét-Éked
Bezek
Szanúr síksága
Attara-Ráma-medence
(Nahlusz)
Atárót
Geba
Tébéc
?Bét-Omri
Jazit
Tirca
Szamaria
SZEBASZTÉ
?Siftan
Saraf-medence

A
B
C
D
35°00'
10'
20'
1
2
3
4
5
20'
10'
32°00'
31°50'
Gilbóa
Bét-Haggan (Én-Gannim)
GINAE
Jibleám (Bileám)
Dótán völgye (Arraba-síkság)
(Hadera)
Dótán
Rabbit
Bezek
Bét-Éked
Szamur-síkság
Attara-Ráma-medence
Atárót
Geba
(Nablusz)
Tébéc
?Bét-Omri
Jazit
Tirca
?Sziftan
Saraf-medence
Szameria
SZEBASZTE
Kórzó
Én-Nakura
Sefer
(Sekem)
?Hacérót
Azza
Ébál-hegy
941 m
(Fária)
NEAPOLISZ
Szükhar
?Jákob forrása
Sekem
?Jákob forrása
?Sálém
Gerizim-hegy
881 m
Bét-Dágón
Pirátón (Pharathón)
Mikmetát
Taanat-Síló
?Tappúah, (Én-Tappúah)
Ha-Mikmetát (Mané-síkság)
Jánóah
Baal-salisha
(Kána patakja)
NYUGAT-SZAMARIAI-HEGYEK
Arúma
Akraba (Akrabatta, Akrabatténé)
?Sámir
Afék
?Tappúah (Én-Tappúah, Teprón)
KELET-SZAMARIAI-HEGYEK
Gerasza
EFRAIMI-HEGYEK
Szerada
?Eben-Ézer
Lebóna
(Deir Ballut)
(Szeilun)
Ceráda
Síló
(el-Kub)
Silk völgye (Kafr-Isztune-síkság)
?Gilgál
Arimatheia (Ráma, Rámátaim-Cófim, Ratamin)
?Geba
Timnat-Szerah (Timnat, Timnat-Heresz)
TAMNATA
(Újsz.)
Jesána (Eben-Háézer)
(Natut)
BÉTÉLI-HEGYEK
Baal-Hácór
Gáas
Beerzet
Gofna (Ofni)
?Kefár-Ammóna
Ofra (Efrón, Efraim)
APHAIREMA
Lod
?Cemáraim
Modin (Modein)
(Dilo)
Bétél (Bét-Áven, Lúz)
Rimmón
Aj (Ajja)
Berea
(Anava)
Uzén-Seera
Ajját (Ajalon, Avvim)
Alsó-Bét-Hórón
(Makkuk)
?Bezek
?Aditaim
Elasza
Felső-Bét-Hórón
Micpa
Saalbim (Saalabbin, Saalbón)
Ajjálon völgye
(Miketli, Bét-Hórón)
Bét-Áven
JERUZSÁLEMI-HEGYEK

Balra: Két különböző régió van itt. A Bételi-hegyeket csak néhány völgy szeli át, ezért csak kevés fontos út vezet erre, és ez még a mai utasnak is feltűnik. A letelepedés ezen a vidéken tehát nem volt könnyű, különösen a nyugati oldalon. A Szamariai-hegyekben ezzel ellentétben mind észak–déli, mind kelet–nyugati irányban haladnak természetes útvonalak. A hegyeket elválasztó völgyek annál tágasabbak, minél közelebb vannak a Jezreel-völgyhöz. Ezek az adottságok nem csekély befolyást gyakoroltak a régióban a települések létrejöttére és azok történetére.

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Adítaim Józs 15,36 **B4**
Aj (Ajja) 1Móz 12,8; 13,3; Józs 7,2–5; 8,1–29; 9,3; 10,1; Ezsd 2,28; Neh 7,32; 11,31 **C4**
Ajja 1Krón 7,28 (I)
Ajját (Ajalon, Avvim) Józs 18,23; Ézs 10,28 **C4**
Akraba (Akrabatta, Akrabatténé) Judit 7,18; 1Makk 5,3 **D3**
Arimathia (Ráma, Rámátaim-Cófim, Ratamin) 1Sám 1,1. 19; 2,11; 7,17; 8,4; Mt 27,57; Mk 15,43; Lk 23,51; Jn 19,38 **B3**
Arúma Bír 9,31. 41 **C3**
Avvim *l.* Ajat
Azza 5Móz 2,23; 1Kir 5,4; Jer 25,20 **C2**
Baal-Hácór 2Sám 13,23 **C4**
Baal-Sálisa 2Kir 4,42 **B3**
Beerzet 1Makk 9,4 **C4**
Bétél (Bét-ven, Lúz) 1Móz 12,8; 13,3; 28,19; 31,13; 35,1. 8. 15. 16; Józs 8,9. 12. 17; 12,16; 16,1. 2; 18,13. 22; Bír 4,5; 1Sám 7,16; 13,2; 1Kir 12,29–33; 13,1. 4. 32; 2Kir 2,2. 3. 23; 10,29; 1Krón 7,28; 2Krón 13,19; Jer 48,13; Hós 12,5; Ám 3,14; 5,5. 6; 7,10. 13 **C4**
Bét-Hórón (Alsó-): Józs 16,3; 18,13; 1Kir 9,17; 2Krón 8,5; (Felső-): Józs 16,5; 2Krón 8,5; (mindkettő): Józs 18,14; 21,22; 1Krón 6,53; 7,24 **B4**
Bethulia Judit 4,6; 6,10. 11. 14; 7,1. 3. 6. 13. 20 (I)
Bezek Bír 1,4–5 **A4**
Bókím Bír 2,1. 5 (I)
Cemáraim Józs 18,22 **C4**
Ceréda 1Kir 11,26 **B3**
Ébál-hegy 5Móz 11,29; Józs 8,30. 33 **C2**
Eben-Écer *l.* Jesána
Elasza 1Makk 9,5 **B4**
Én-Tappúah Józs 17,7 (I)
Gáas Józs 24,30; Bír 2,9; 2Sám 23,30; 1Krón 11,32 **B4**
Geba Józs 21,17 **C3**
Gedor 1Krón 12,8 (I)
Gerizim-hegy 5Móz 11,29; 27,12; Józs 8,33; Bír 9,7 **C2**
Gilgál 5Móz 11,30; 2Kir 2,1; 4,38 **C3**
Gofna (Ofní) Józs 18. 24 **C4**
Hacérót 4Móz 11,35; 33,17; 5Móz 1,1 **C2**
Jákob forrása (Jákob kútja) Jn 4,5 **C2**
Jánóah Józs 16,6. 7 **D3**
Jesána (Eben-Háézer) 1Sám 7,12; 2Krón 13,19 **C4**
Kefar-Ammona Józs 18,24 **C4**
Lebóna Bír 21,19 **C3**
Lúz *l.* Bétél
Mikmetát Józs 16,6; 17,7 **C2**
Modin (Modein) 1Makk 2,1. 15. 23. 70; 9,19; 13,25. 30; 2Makk 13,14 **B4**
Ofní *l.* Gofna
Ofrá (Afairema, Efrón, Efraim, Efravin) Józs 17,15. 17; 18,23; 1Sám 13,17; 2Sám 13,23; 2Krón 13,19; Jn 11,54 **C4**
Pirátón (Pharathón) Bír 12,15; 2Sám 23,30; 1Krón 11,31; 1Makk 9,50 **C2**
Ráma, Rámátaim-Cófim, Ratamin *l.* Arimathia
Saalabbin (Saalbón, Saalbim) Józs 19,42; Bír 1,35; 2Sám 23,32; 1Kir 4,9; 1Krón 11,33 **B4**
Sálém 1Móz 14,18 **C2**
Sámír Bír 10,1. 2 **C3**
Sekem 1Móz 12,6; 33,18; 34,26; 35,4; 37,12–14; 4Móz 26,31; Józs 17,2. 7; 20,7; 21,21; 24,1. 25. 32; Bír 8,31; 9,1–41. 46. 47. 49. 57; 21,19; 1Kir 12,1. 25; 1Krón 6,52; 7,28; 2Krón 10,1; Zsolt 60,8; 108,8; Jer 41,5; Ap csel 7,16 **C2**
Síló Józs 18,1. 8. 9. 10; 21,2; 22,9. 12; Bír 18,31; 21,19; 1Sám 1,24; 3,21; 4,3. 4; 1Kir 2,27; 14,2. 4; Zsolt 78,60; Jer 7,12. 14; 26,6. 9; 41,5 **C3**
Taanat-Síló Józs 16,6 **D2**
Tappúah (Tephón, Én-Tappúah) Józs 12,17; 16,8; 17,7. 8; 1Makk 9,50 **B3**
Timnat-Szerah (Tamnata, Timnat, Timnat-Meresz) Józs 19,50; 24,30; Bír 2,9; 1Makk 9,50 **B3**
Uzén-Seerá 1Krón 7,24 **B4**

A régió leírása

Az e fejezetben együttesen tárgyalt vidékekkel a földrajztudomány szakemberei külön-külön szoktak foglalkozni. A Bételi-hegyeket ők a Hebróni-hegyek folytatásának tekintik, a kettőt a Jeruzsálemi-nyereg választja el egymástól. A Jezreel-völgyet rendszerint Galileával együtt írják le, a Karmel-hegyláncot pedig a Gilboa-hegységgel szokták összevonni. A címben felsorolt vidékek egy fejezetben való tárgyalására az ad okot, hogy ezek alkotják a központi magját annak a területnek, amelyből az északi királyság az ország Salamon halálakor bekövetkezett felosztása után létrejött. Amint arra a Galileával foglalkozó fejezetben már rámutattunk (134. lap), Izráel uralma a Jezreel-völgytől északra fekvő területen nem mindig volt szilárd, a Bételi- és a Szamariai-hegyvidéket viszont még a királyság leggyengébb időszakában is képes volt megtartani, egészen addig, amíg az északi királyságot Kr. e. 721-ben az asszírok végleg meg nem semmisítették. E vidékek együttes tárgyalása lehetővé teszi továbbá azt is, hogy különválasszuk Júda legfontosabb területeit az Izráelhez tartozó tájegységek központi részétől.

Láttuk, hogy a Júda fennhatósága alatt álló vidék csak nehéz, megerőltető munkával biztosította a megélhetést. A Júdai-sivatag csak juhok legeltetésére volt alkalmas, a földművelés a Hebróni-hegyvidékre és a Kelet-Sefélára korlátozódott. A Nyugat-Sefféla adottságai már kedvezőbbek voltak, de minél délebbre megyünk, a csapadék annál kevesebb. A Bételi-hegyek hasonlítanak a Hebróni-hegyekhez, eltekintve attól, hogy jóval nagyobb kiterjedésűek, mivel nyugat felé egészen a part menti síkságig nyúlnak, anélkül hogy a Sefélához hasonló földrajzi képződmény útjukat állná. Továbbá a Bételi-hegyek a keleti oldalon jóval meredekebben ereszkednek alá a Hasadék-völgybe. Másrészt a Szamariai-hegyek között lévő völgyek tágasabbak, és minél távolabb haladunk észak felé, annál kisebb síkságokat látunk, egészen addig, amíg el nem érjük a Mardzs Szamur és a Szahel-Arrabe (a Dótán völgye) tekintélyesebb méretű síkságait. A Szahel-Arrabétól több kilomérnyire, a Szamariai-hegyek és Alsó-Galilea között nagy síkságot alkotó Jezreel-völgy peremén van Dzsenín (Bét-Haggán) városa. A völgy a legszélesebb részén majdnem 20 kilométernyire tágul.

Ha ezek után rátérünk a térség kissé részletesebb vizsgálatára, azt látjuk, hogy a Bételi-hegyek az ókorban nem csábították különösebben sem a letelepedésre, sem az utazgatásra. A hegyek többségét borító mészkő csak vékony, művelésre alkalmatlan talaj létrehozására volt képes, ezért azután a települések általában a vízfolyások felé néző lejtőkön jöttek létre. A II. évezredi településrendszer arra enged következtetni, hogy a vidéket erdő borította. A Bételi-hegyek központi tömbjén például megfigyelhető, hogy a települések a hegyeknek vagy a keleti vagy a nyugati peremén voltak. A Bételi-hegyekben a közlekedést megnehezítették azok a mély völgyek, amelyeket a vízfolyások vájtak a hegyekbe, továbbá az is akadályt jelentett, hogy a völgyek nem állnak kapcsolatban egymással, és így sem nyugat–keleti, sem észak–déli irányban nem szolgálnak természetes útvonalul. Az ószövetségi időkben Benjámin törzsének délen és Efráim törzsének északon lévő területe között a határ nagyjából a Bételi-hegyek és a Jeruzsálemi-nyereg közötti földrajzi válaszvonalat követte.

A Szamariai-hegyek a Vádi-Deir-Ballut, a Vádi-el-Kub és a Vádi-Szeilun medrét követő, a Szahel-Káfr-Isztune-ig (a Síló-völgyig húzódó, megköze-

lítőleg nyugat–keleti irányú vonalnál kezdődnek. Északi határuk a Szahel-Arrabe (Dótán-völgy), a Jezreel-völgy és a Gilboa-hegylánc. A Szamariai-hegyeket keleti és nyugati részre osztja tovább a Szahel Mánén (Émek ha-Mikmetát) át, egészen Tubászig húzódó, dél-délnyugat–észak-északkeleti irányú vonal. A Nyugat-Szamariai-hegyek feltűnő ismertetőjele az a magas, központi hegytömb, amelynek leghíresebb csúcsai a Dzsebel-et-Túr (Gerizim-hegy, 881 méter) és a Dzsebel-Iszlamijje (Ébál-hegy, 941 méter). E két hegyet a Vádi-Nablusz (Nahal-Sekem) völgye választja el egymástól. A központi tömbtől délre található a nyugati hegyek legszélesebb vonulata. Kőzete kemény, és völgyei mélyen bevágódnak. Itt már nemcsak kevés a megművelhető föld, de – különösen a part menti síkság felé közeledve – a mészkő egy része teljesen alkalmatlan a művelésre. A Kr. e. II. évezredi településrendszer azt mutatja, hogy a nyugati hegység déli részét csak szórványosan lakták, többnyire a vízfolyások feletti lejtőkön vagy a forrásoknál voltak települések.

A Vádi-Nabluszon túl a hegyek többsége krétakő. Több medence is akad erre, például a Mardzs-Szamur és a Szahel-Arrabe (Dótán-völgy). A nyugati hegyek északi részében észrevehetően több a II. évezredi település mind a medencék körül, mind a vízfolyások által a krétahegyekbe vágott, tágasabb völgyekben. A Szahel-Arrabétól (Dótán-völgy) északra kezdődik a Karmel-hegylánc (lásd később).

A Kelet-Szamariai hegyeknek ugyancsak van olyan belső, központi tömbjük, amelynek magassága – mielőtt meredeken leereszkedik a Hasadék-völgybe – csaknem eléri a nyugati tömbét. A meredek lejtők és a mélyen bevágódó folyó- és patakmedrek miatt itt sokkal ritkábbak a II. évezredi települések, mint a nyugati szektorban. A keleti hegyek északi részében jóformán egyáltalán nem voltak települések. A déli részen a lakott helyek a Vádi-el-Fária mentén, illetve a belső, központi hegytömb legtávolabbi keleti vagy nyugati lejtőin koncentrálódtak, a vízfolyások eredeténél vagy ott, ahol források fakadtak.

A Karmel-hegyláncot általában három részre szokás felosztani. Az északi rész nagyjából a Nahal-Tuttól és a Nahal-Jokmeámtól északra terül el, a Nahal-Kisón völgyéből meredeken emelkedik ki a gerincig, amelynek magassága dél felé haladva egyre nő, amíg végül eléri az 548 méteres legnagyobb magasságát. A gerinctől nyugatra lévő medence részben a Nahal-Oren folyását követi. A medencétől nyugatra a hegyek szelídebben lejtenek a part menti síkság felé, a vízválasztótól nyugatra a hegyeket átvágó vízfolyások vizüket a Földközi-tengerbe szállítják. Itt, a Karmel-hegylánc délkeleti szélén található a Karmel szarva, az a hely, ahol a hagyomány szerint Illés szembeszállt Baál prófétáival (1Kir 18). A hely – Muhrakának is nevezik – 482 méter magas, és remek kilátás nyílik róla minden irányba.

A Karmel-hegylánc második szakaszát Menase-magaslatoknak hívják. Körülbelül 18 x 12 kilométeres területet foglal el, lágy mészkő és kréta borítja, dél felé egyre magasabbra emelkedik. Mezőgazdasági szempontból merőben eltér a Karmel a tőle északra és délre húzódó részeitől. II. évezredbeli településrendszere tanúsítja, hogy az életkörülmények itt kedvezőbbek voltak, mint a Karmel egyéb helyein. Déli határán, nagyrészt a Vas folyó völgyében haladt a bibliai idők egyik nemzetközi főútvonala, az úgynevezett „tengeri út", a part menti síkságtól a Jezreel-völgy felé. A Jezreel-völgy szélén állt és őrizte az utat Megiddó városá-

Fent: A Vádi-el-Fária a kelet-szamariai hegyek egyik legjelentősebb völgye. Nablusztól kissé északra, délkeleti irányban halad a Jordán völgye felé, és ezért a régiónak ebben a részében igen fontos nyugat–keleti útvonal.

Balra: A Nabluszba vezető út, David Roberts rajza 1839-ből. A város szűk, szépségéről és termékenységéről egyaránt híres völgyben fekszik.

nak nagyméretű dombja. A Vas folyótól délre a Szahel-Arrabe (Dótán-völgy) északi peremén van a Vas-hegység. A II. évezredben elsősorban a Szahel-Arrabe északi peremvidékén létesültek települések.

ltalában a Karmel-hegylánccal együtt szokták tárgyalni a Jezreel-völgy délkeleti szélére benyúló Gilboa-hegyláncot. Legmagasabb, az 538 métert is elérő hegyeinek tömbje nagyjából ívet alkot. A hegytömb északi és keleti oldalán meredek lejtők visznek le a Haród- és a Bét-Sean-völgybe. E völgyek mintegy 100 méterrel a tengerszint alatt vannak, ezért kelet felől nézve a központi tömb igen magasnak látszik. A Gilboa-hegylánc nyugaton a Jezreel-völgyig, illetve egy körülbelül 300 méter magas teraszon és lépcsőzetesen aláereszkedő lejtőkön át a Szamariai-hegyekig nyúlik. A települések az ókorban a hegységnek a Haród- és a Bét-Sean-völgyre néző oldalára korlátozódtak, mivel ez a rész a többinél sokkal gazdagabb forrásokban.

A Jezreel-völgy körülbelül 365 négyzetkilométer alapterületű, háromszög alakú síkság, amely az északkeleti és a délkeleti végéből nyíló, kisebb völgyeken át összeköti a Haifától északra elterülő part menti síkságot a Hasadék-völggyel. A völgy hatalmas vízgyűjtő területül szolgál a Nahal-Kisón számára, amely a modern vízelvezető rendszer kiépítése előtt gyakran kiáradt. Amint később majd olvashatjuk, ez a völgy a bibliai időkben fontos csaták színhelye volt. A települések rendszere viszont arra enged következtetni, hogy azok a mocsarak, amelyeket legkésőbb a rómaiak korában már mindenképpen ismeretesek, már a bibliai időkben is léteztek. A települések főként a völgy szélén jöttek létre, és a legjobban ott sűrűsödtek össze, ahol a Menase-magaslatok határolják.

Az e fejezetben tárgyalt régiók mindegyikéről elmondhatjuk, hogy – a Jezreel-völgy és a Nyugat-Szamariai-medencék kivételével – az ókorban erdők borították. A Karmel-hegylánc északi részén ma is léteznek fenyőerdők és örökzöld tölgyesek, a Menase-magaslatok pedig a lombhullató Tábor-tölgy számára nyújtottak megfelelő életkörülményeket. Habár Thomson minden valószínűség szerint tévesen azonosította „Efraim erdejét", ahol Dávid és Absálom csapatai harcoltak (2Sám 18,6–7), a Jordán folyó nyugati partján húzódó erdővel, ennek ellenére hasznos értesülésekkel szolgál. Megállapítja, hogy „a vidéket, ahol a csatát megvívták, még ma is ugyanolyan erdő – vagyis az »efraimi erdő« – borítja, vastag tölgyfákkal, kusza, nehezen áthatolható bozóttal, tövises, tüskés kúszónövényekkel, amelyek benövik a sziklák érdes felületét..."

Bibliai feljegyzések

A térség legelső bibliai említése Mózes 1. könyvében található (1Móz 12,6). Itt arról értesülünk, hogy Ábrahám Sekemben, „Móro tölgyesé"-ben állt meg. Sekem (Tell-Balata) földrajzi fekvésének köszönhette fontosságát. Kétoldalról az Ébál- és a Gerizim-hegy fogta közre, a Vádi-Nablusz völgyében épült, ott, ahol a vádi egyesül a Szahel Mánéval. Itt keresztezte egymást az észak–déli és a kelet–nyugati út, márpedig az országnak ebben a részében csak kevés ilyen út volt a bibliai időkben, és azok is nagy távolságra estek egymástól. Ábrahám sekemi tartózkodása idején kapott ígéretet arra, hogy utódaié lesz Kanaán földje (1Móz 12,7). Sekem alkalmas hely volt egy ilyen ígéret megtétele számára, lévén közlekedési csomópont, és a szomszédos hegyekről pompás kilátás nyílik a környező tájra. Arámiai száműzetéséből visszatérve Jákob is időzött Sekemben (1Móz 33,18–20). Feljegyezték azt is, hogy földet vásárolt itt, és oltárt emelt az Istennek, Izráel Istenének.

Mózes 1. könyvének 34. része beszámol egy kínos eseményről: Jákob fiai, Simeon és Lévi becsapták Sekem lakóit, így álltak bosszút, amiért Jákob leányát, Dínát meggyalázta a város fejedelmének fia, Sekem. Sekem Dína iránt támadt parázna vágya időközben gyengéd szerelemmé változott, és szabályosan feleségül kívánta venni Dínát. Jákob fiai ekkor azt követelték, hogy mielőtt Dína vagy családjukból bárki más sekemi emberhez menne feleségül, a sekemi férfiakat metéljék körül. A sekemiek ebbe bele is egyeztek, és a körülmetélés megtörtént. Simeon és Lévi – apjuk kérése ellenére – a körülmetélés következményeitől legyengült sekemi féfiakat megölték. Egyes tudósok ebben a történetben az exodus előtti izráeli hódítás korai eseményét látják. Rámutattak, hogy Józsua könyvében nincs szó kifejezetten arról, mintha a sekemi területet egyértelműen meghódították volna, a könyv végén ennek ellenére a törzsek itt gyűltek össze (Józs 24). Az egyik lehetséges magyarázat szerint nem volt szükség arra, hogy Jákob elfoglalja Sekemet, mivel az már azoknak az izráelieknek birtokában volt, akik nem távoztak el Egyiptomba.

Mózes 5. könyve (27. rész) feljegyzi, hogy Mózes megparancsolta az izráelieknek: ha majd elfoglalják Kanaán földjét, emeljenek oltárt az Ébál-hegyen, és állítsanak fel köveket, amelyekre Isten törvényét írták fel. A szertartást hat törzs jelenlétében kell végrehajtani a Gerizim-hegyen, és a hat másik törzs előtt az Ébál-hegyen, ezt követően a léviták tilalmak („átokmondás") formájában mondják el a 12 parancsolatot (ez az úgynevezett sekemi dodekalógia). A parancs végrehajtásáról Józsua könyve számol be (8,30–35).

Az országnak a törzsek közötti szétosztásakor az e fejezetben tárgyalt egész terület Efraimnak és Manassénak jutott, de a nagyobbik rész Manasséé lett (Józs 17,7–18; Efraimnak és Manassénak voltak ezenkívül más birtokaik is). Említést érdemel Józsua válasza, amit Efraimnak és Manassénak adott, amikor nem voltak megelégedve osztályrészükkel. A törzsek így panaszkodtak: „Ez a hegyvidék nem elég nekünk, viszont a sík földön lakó kanaániaknak vas harci kocsijaik vannak: Bét-Seanban és falvaiban is, meg a Jezreel síkságán is" (Józs 17,16). Józsua így válaszolt: „Nagy a ti népetek, és az erőtök is nagy... hanem egy egész hegyvidék jut nektek. Ha erdőség az, akkor irtsátok ki, és a tietek lesz egészen. Ki fogjátok űzni a kanaániakat, még ha vas harci kocsijaik vannak is" (Józs 17,17–18). Józsua könyvének utolsó, 24. része közli Józsua sekemi beszédét, amelyet az összes törzshöz és azok vezetőihez intézett, valamint azt a felhívást, amelyben arra kérte a törzseket, hogy egyedül Izráel Istenének engedelmeskedjenek: „válasszátok ki még ma, hogy kit akartok szolgálni... De én és az én házam népe az Urat szolgáljuk!" (Józs 24,15).

A bírák kora

A bírák korában két fontos csatát vívtak a Jezreel-völgyben. Az elsőről a Bírák könyvének 3–4. része számol be: a kanaáni városok szövetsége ellen folyt ekkor a harc, és a Galileát tárgyaló fejezetben már szóltunk róla (136. lap), mivel az izráeli haderő a Tábor-hegyen gyülekezett. A Bírák könyvének 4. részéből úgy tűnik, hogy az izráeliek oldalán harcoló erők főként Zebulon és Naftáli galileai törzseiből kerültek ki. Az 5. rész verses beszámolója viszont azt állítja, hogy a csatában ott voltak Manasse (Mákir), Efraim és Benjámin alakulatai is (Bír 5,14).

Debóra és Bárák győzelme az észak-kanaáni városok felett valószínűleg hatalmi vákuumot teremtett, amit a Bírák könyvének 6. része szerint az Izráel elnyomására törekvő ellenség ki is használt. Ez az ellenség a midjániak és amálékiek, többnyire a Negev-sivatagban élő, vándor életmódot folytató népek voltak (lásd a 119. és a 126. lapot). Lehetséges, hogy a Negev csapadékszegény időjárása kényszerítette őket arra, hogy a termékenyebb északra vándoroljanak. Egyes csoportjaik – feltehetően a part menti síkságon át – Gázáig nyomultak (Bír 6,4), mások pedig a Jordán völgyében hatoltak előre, majd a Bét-Sean- és a Haród-völgyön végighaladva, eljutottak a Jezreel-völgybe, vagy az Edómtól és Móábtól keletre tartottak, és a Galileai-tótól délre keltek át a Jordánon.

A midjániak és az amálékiek ellen vívott csata izráeli hőse a Manasse törzséből származó Gideón volt, akinek szülővárosát, Ofrát feltételesen a Jezreel-völgyben lévő Afulával azonosítják. Ha ez az azonosítás helytálló, akkor Gideón a hozzá legközelebb élő törzseket, Manassét, sért, Zebulónt és Naftálit hívta segítségül (Bír 6,35), Isszakár azonban nincs az említettek között. A szemben álló erők a Jezreel-völgyben gyülekeztek: a midjániak a Givat hamóre („Móre-halom", Bír 7,1) közelében, Gideón pedig a Harod-völgyben lévő híres Harod-forrásnál (Én-Harod), ahol seregét mindössze háromszáz főre csökkentette. A kiválasztás részben annak alapján történt, hogy megfigyelte, vajon emberei óvatosan viselkednek-e vízivás közben (Bír 7,4–7). A csatát végül csellel nyerték meg. A csel az volt, hogy Gideón és emberei korsókba rejtett, égő fáklyákkal, az éj leple alatt közelítették meg az ellenség táborát, megbeszélt jelre a fáklyákat felfedték, mire az ellenség soraiban kitört a pánik, mert azt hitték, hatalmas haderő fogta körül őket (Bír 7,15–23).

Az ezt követő, fejvesztett menekülés során a midjániak lefelé tartottak a Jordán völgyében, és átkeltek a keleti hegyeken. Gideón követte őket a Jordánon túlra, és felkérte Efraim harcosait, szállják meg a folyó gázlóit. Ezzel megakadályozta az ellenséget, hogy visszafelé átkelhessen a folyón. Feltételezhető, hogy az efraimiak a Szahel-Káfr-Isztuneból (a Siló-völgyből) vonultak le a Jordánhoz. Gideón győzelme oly nagy volt, hogy az Ószövetség más helyei is megemlékeznek róla. A 83. zsoltár csakúgy hivatkozik erre a győzelemre, akárcsak Debóra és Bárák diadalára (Zsolt 83,10–12):

Úgy bánj velük, mint Midjánnal,
mint Sziszerával, mint Jábinnal a Kisón-pataknál...
Tégy úgy előkelőikkel,
mint Órébbel és Zeébbel,
minden főemberükkel úgy,
mint Zebahhal és Calmunnával
(vö. Bír 7,25; 8,15).

Ézsaiás próféciája a fejedelem születéséről vagy megkoronázásáról pedig így hangzik (Ézs 9,3–4):

Mert terhes igáját,
a hátát verő botot,
sanyargatójának vesszejét
összetöröd, mint Midján napján.

Gideón halála után fia, Abímelek Sekemben emeltette magát királlyá. Három évig tartó uralma viharosan telt el (Bír 9). Az a tény, hogy Gideónnak Sekemben másodfelesége volt (Bír 8,31), kétségessé teszi Ofrának Afhlával való azonosíthatóságát, mivel az utóbbi hely ideális lehetett ahhoz, hogy Gideón innen támadjon a midjániakra, de túl messze esik Sekemtől, semhogy ott Gideónnak másodfelesége lehetett volna. Az is igaz viszont, hogy Gideónnak – annak ellenére, hogy a királyságot visszautasította, amikor felkínálták neki (Bír 8,23, mellesleg egyes tudósok az itt említett visszautasítást az elfogadás udvarias formulájának értelmezik) – elég nagy volt a tekintélye és a hírneve ahhoz, hogy saját városán kívül is ünnepeljék, és onnan távol is lehessen valamiféle „kihelyezett" háreme.

Maga Abímelek, úgy látszik, a Sekemtől délkeletre lévő Arumából (Torma, Hirbet-el-Urma) származott. A Bírák könyve (9,31) azt mondja róla, Tormában (Aruma) van, másutt (9,1) azt, hogy „elment" Sekembe. Miután Abímelek rávette a sekemieket, hogy királlyá tegyék (Bír 9,6), Jótám – Gideón egyetlen Sekemben életben maradt fia, akit Abímelek bérgyilkosai nem öltek meg (Bír 9,4–5) – felkapaszkodott a Gerizim-hegyre, és onnan mondta el híres példázatát. Rövidesen megromlott a viszony Abímelek és Sekem között, a sekemiek egy része fellázadt, és Abímelek végül lerombolta a várost, amely királlyá tette őt, és helyét sóval vetette be (Bír 9,45). Felégette a város fellegvárát is, és mindazokat, akik abban kerestek menedéket (Bír 9,46–49). Végül Tébéc ostrománál lelte halálát; ezt a helyet egyesek Tubásszal, mások Tircával (Tell-el-Fara) azonosítják.

Sekem – amint hamarosan látni fogjuk – fontos szerepet jászott Izráel történetében jóval a bírák kora után is. Előbb azonban fordítsuk figyelmünket arra a városra, amely Izráel fontos szent helye volt a premonarchikus korszakban. Síló (a mai Szejlun) egy kisebb síkság északi szélén található, ahonnan a Vádi-Faszailon vagy a Vádi-el-Humron át le lehet jutni a Jordán völgyébe. Józsua elbeszéli (18,1 skk.), hogy itt gyűltek össze az izráeliek, és hét törzs itt kapta meg a neki jutó részt az országból. Síló nyilvánvalóan alkalmas hely lehetett arra, hogy az a csoport, amely korábban a Jerikó közelében lévő Gilgálban táborozott, itt gyülekezzék, és Józsua könyve szerint (4,19–20) ez így is történt. Józsua könyve azt is elmondja (18,1), hogy az izráeliek Silóban állították fel a gyűlés sátrát, a Bírák könyve pedig Silóban tartott évenkénti ünnepről tesz említést (Bír 21,19). Furcsa módon a Bírák könyve 20,27 szerint a frigyládát ebben az időben nem Silóban, hanem Bételben, a másik fontos szent helyen őrizték. (Ez utóbbi városról később lesz szó.) Az évente megrendezett silói ünnep alkalmat adott a Benjámin törzséhez tartozó férfiaknak, hogy – mivel a törzs híjával volt feleségnek választható asszonyoknak (lásd a 168. lapot) – elraboljanak néhány silói hajadont, amikor azok táncolni mentek az ünnep alkalmából (Bír 21,16–24).

Síló volt a színhelye a Sámuel 1. könyve elején olvasható történetnek: itt hangzott el Anna híres szentélybeli fohásza, amelyben ígéretet tett, hogy ha Isten megszabadítja a meddőségtől és fiúgyermekkel ajándékozza meg, akkor ő cserébe Isten szolgálatának szenteli a gyermeket (1Sám 1). A fiú, akit Anna ezután világra hozott, Sámuel volt, aki a szentélyben szolgált, és az egyik este hangot hallott, amely őt szólította. Az Isten hangja volt ez, de Sámuel összetévesztette a pap, Éli hangjával (1Sám 3). A vészterhes üzenet, amelyet Isten Sámuellel közölt, az volt, hogy Éli fiainak vétkei miatt (1Sám 2,12–17) Isten meg fogja büntetni Éli háza népét (1Sám 3,10–14). E fenyegetés beváltására akkor került sor, amikor a filiszteusok az áféki csatában legyőzték

Jokneámból való egyiptomi szoborfő. III. Thotmesz Kr. e. 1468-ban vezetett hadjáratát idézi fel, amikor a fáraó Megiddó közelében döntő győzelmet aratott a kanaániak felett.

Izráelt, és a frigyládát, amelyet a csatába magukkal vitték, elrabolták tőlük, Éli két fiát pedig, akik a szövetség ládáját kísérték, megölték. Sámuel 1. könyvének 4. részében nincs nyoma annak, hogy ez alkalommal Sílót is elpusztították volna. Sőt Sámuel 1. könyvének (4,17 skk.) helyes olvasata inkább azt látszik bizonyítani, hogy Sílót nem rombolták le, hiszen Éli épp Sílóban volt, amikor megvitték neki a hírt arról, hogy fiait megölték és a frigyládát elragadták. Jeremiás idejében (a 7. század végén) viszont úgy tudták, hogy Isten elpusztította Sílót (Jer 7,12). Lehetséges, hogy a filiszteusok csak első győzelmüket követően rombolták le a várost és szentélyét. A csata helyén lévő város, Afék őrizte a Szamariai-hegyeken át vezető néhány nyugat-keleti út egyikét, és csaknem azonos magasságban volt Sílóval. Az a szövegrész, amely szerint a frigyládát Sílóból Afékba vitték (1Sám 4,1–4), és az a feltevés, hogy a filiszteusok győzelmüket követően lerombolták Sílót, semmiben sem mond ellent a földrajzi tényeknek. Síló, miután a feltételezés szerint a filiszteusok elpusztították, amennyire az Ószövetségből kiolvasható, többé nem játszott fontos szerepet. Jeremiás könyve (41,5) megemlíti, hogy Jeruzsálem pusztulása (Kr. e. 587) és Gedalja kormányzó meggyilkolása (Kr. e. 582) után Sílóból, valamint Szamariából és Sekemből emberek érkeztek az ideiglenes közigazgatási székhelyre, Micpába (lásd a 180. lapot), hogy áldozati ajándékokat vigyenek a templomnak. Ezeket a szerencsétlen embereket Gedalja merénylői megölték, bizonyára azért, hogy bűncselekményük titokban maradjon (Jer 41,4–8).

Dávid hatalomra kerülése és Jeruzsálem elfoglalása után az utóbbi hely elhomályosította mindazokat a városokat, amelyek a hagyomány szerint addig a legfontosabbak voltak: Beér-Sebát, Hebrónt, Sekemet és Bételt. Salamon halálakor azonban az északi törzsek úgy határoztak, mindent elkövetnek a Salamon alatt elszenvedett megpróbáltatások enyhítésére. Összegyűltek Sekemben, és azt követelték Roboámtól, Salamon fiától, könnyítsen terheiken (1Kir 12,1–11). Érdekes, hogy Roboám Sekembe ment, és ott emeltette magát Izráel királyává (1Kir 12,1), holott Dávid annak idején Hebrónban lett Izráel királya, Salamont pedig – kissé sietősen – Jeruzsálemben koronázták meg (1Kir 1,38–40). Sekem – habár Jeruzsálem háttérbe szorította – megőrizte tekintélyét és fontosságát. Roboám végül is nem volt hajlandó teljesíteni a terhek enyhítésére irányuló kéréseket, ezért azután az északi törzsek Jeroboám vezetésével fellázadtak (1Kir 12,16–24). Jeroboámot lázadására a Sílóból való Ahija próféta bátorította, aki előzőleg 12 darabra tépte köpenyét, és tíz darabot Jeroboámnak adott belőle, ezzel jelezve, hogy tíz törzs fölött fog uralkodni (1Kir 11,26–32). Jeroboám először Sekemben építkezett, mert ezt kívánta Izráel új északi királyságának fővárosává tenni (1Kir 12,25), de azután, a jelek szerint, a Jordán völgyében lévő Penúélbe tette át székhelyét, valószínűleg I. Sesonk (Sísak) egyiptomi fáraó Kr. e. 924. évi betörése miatt. Ez a legutolsó fontosabb utalás az Ószövetségben Sekemre, nem számítva a Jeremiás könyvéből korábban már említett részletet (41,5).

A bétéli szentély

Jeroboám legfontosabb cselekedetei közé tartozott, hogy Bételt királysága legfőbb szent helyeinek egyikévé tette (1Kir 12,29). Bétél (a mai Beitin) a Bétéli-hegyek déli végén feküdt, az észak–déli és a nyugat–keleti utak kereszteződésénél. A források elegendő vízkészlettel látták el, fekvése azonban védelmi szempontból nem volt kedvező. Első ízben Mózes 1. könyve említi, mint azt a helyet, amelynek közelében Ábrahám, útban Sekemből a Negev-sivatag és Egyiptom felé, oltárt épített, később pedig, rövid egyiptomi tartózkodása után – ugyanide tért vissza (1Móz 13,1–4). Bételben történt az is, hogy Ábrahám és Lót különváltak egymástól. Nem meglepő, hogy az erdővel borított Bétéli-hegyek nem tudták eltartani mindkettejük nyájait és csordáit. Bételből el lehet látni egészen a Jordán völgyéig, Lót tehát úgy döntött, hogy az országnak abba a részébe megy, amelynek „egész környéke bővízű föld... mint az Úr kertje” (1Móz 13,10). Bétél ezután legközelebb Jákob történetében fordul elő, mint Jákob híres álmának színhelye: egy létrát látott a földről az égbe emelkedni (1Móz 28,10–22), amelyen angyalok jártak fel és le. Bétél fekvéséről és a falutól északra található nevezetes kövekről, amelyek egyike álmában a feje alatt lehetett, színes leírást adott J. P. Peters amerikai tudós 1904-ben: „Túl vagyunk Jeruzsálemen, messze felette, a város a távolban, dél felé látható. Hegyek sorára nézünk le, majd azokon túl, a Jordán völgyének hatalmas, mély hasadékán át, Gileádra és Móábra... és ezen a helyen a természetnek olyan szertelen és egyedülálló alkotása tűnik elénk, hogy sehogy sem akaródzik elhinni: a természet és nem emberi kéz hozta létre. Roppant méretű kövek szerteszét, egymásra hányva, 9–10 láb [kb. 3 méter] vagy még magasabb oszlopokat alkotnak... Mindazok, akik a Bétél feletti hegyoldalban megállnak, különösen alkonyatkor, jobban megértik Jákob megragadó, szárnyaló történetét, mert el tudják képzelni, mit élhetett át, amikor az éj meglepte Bétél közelében, ott a magasban, ahol sokkal közelebb volt az éghez, mint a környező vidékhez, és ahol meglátta a »létrát«.” Ez a leírás egybecseng a történetnek azzal a részével is, amely beszámol arról, hogy Jákob másnap reggel oszlopot emelt és olajjal öntötte le.

Bétél királyát Józsua könyve (12,16) azok egyikeként sorolja el, akiket Józsua legyőzött, a város izráeliek által történt elfoglalásáról azonban csak a Bírák könyve ad hírt (1,22–25). Bételtől nem messze van Aj városa (a mai Hirbet-et-Tell), ez volt az a város, amelyet Józsua jerikói diadala után először nem tudott elfoglalni (Józs 7,2–5). Aj *„cause célebre”* (nevezetes ügy) lett az ószövetségi kutatásban, mivel a régészeti leletek bizonysága szerint a települést körülbelül Kr. e. 2400 és Kr. e. 1220 között elhagyták lakói, amiből az következik, hogy az izráeli hódítás idején lakatlan volt. Többen megkísérelték, hogy a Bibliában olvasható leírás hitelességét igazolják a negatív régészeti leletekkel szemben, vagy legalábbis összeegyeztessék velük. Ezek során született az az ötlet, amely szerint Aj akkoriban Bétél előretolt bástyája volt (vö. Józs 8,17). Mivel „aj” héberül romot jelent, szándékos irónia rejtőzhet a történetben: az izráeliek megpróbálnak elfoglalni egy romot, de kudarcot vallanak.

Bételnek mint szent helynek a tekintélye volt az oka, hogy a bírák korában a frigyládát ott helyezték el (Bír 20,27), továbbá Jeroboám is ezt a várost szemelte ki arra, hogy királysága egyik legfőbb szent helye legyen. A Jeruzsálemmel folytatott szándékos versengés megnyilvánulásaként a bétéli szentély létrehozása állhatott annak az aggodalomnak a hátterében, amely a Királyok könyveiből a nép ezt követő 300 esztendős történetének tárgyalásakor minduntalan kicsendül. A Királyok könyvének szerzői közvetlenül a szentély felállításáról szóló beszámoló után egy jövendölésről adnak hírt: Istennek

egy meg nem nevezett embere érkezett Bételbe, és a tömjénégető oltárnál ezt mondotta: „Oltár! Oltár! Így szól az Úr: Egy fiú születik majd Dávid családjából, akinek Jósija lesz a neve, ő majd föláldozza rajtad az áldozóhalmok papjait, akik most rajtad tömjéneznek, és emberi csontokat fognak elégetni rajtad!" (1Kir 13,2–3). Mindaddig, amíg ez a prófécia Jósija uralkodása idején be nem teljesedett (2Kir 23,15–20), illetve ameddig az északi királyság létezett, a Királyok könyveinek írói bűnösnek bélyegezték meg Izráel valamenynyi királyát, mivel Jeroboám nyomdokain haladtak.

Látszólag más okból Ámósz próféta is élesen elítélte Bételt. A Királyok könyveinek írói az ottani szentélyt a Mózes 5. könyvében olvasható törvény megszegésének tekintették, eszerint ugyanis áldozatot csak az általa erre kiválasztott helyen szabad bemutatni Istennek (5Móz 12,13–14). Ámósz ezzel szemben azt kifogásolta, hogy a bételi istentisztelet azzal sérti meg Istent, hogy nem párosul erényes tettekkel az istenfélő emberek részéről, különösen a társadalmi igazságosság vonatkozásában. „Amikor megbüntetem Izráelt bűnei miatt" hirdeti a próféta Isten nevében, „megbüntetem Bételt is oltárai miatt. Letörnek az oltár szarvai, és a földre hullnak" (Ám 3,14). Ámósz gúnyolódva arra szólítja fel a jámbor életet élő embereket: „Jöjjetek csak Bételbe, és vétkezzetek...! (Ám 4,4), később kijelenti: „Bétel pedig megsemmisül" (5,5). Ez szó szerinti fordításban így hangzik: „Bétel *Aven*né [semmivé] lesz", a héber *aven* valószínűleg Bét-Avenre utal, és azt fejezi ki, hogy Bételből ugyanolyan jelentéktelen, mit sem érő hely lesz, mint amilyen Bét-Aven (vö. Hós 5,8). Ezekre és más hasonló, Bétel és az északi királyság elleni kijelentésekre Amacja, Bétel papja így válaszolt: „Te látnok! Menj el innen, menekülj Júdába, ott keresd meg kenyeredet, és ott prófétálj! Bételben nem prófétálhatsz többé, mert királyi szentély ez itt, és az ország temploma!" (Ám 7,12–13). De Ámószt nem lehetett ilyen könnyen eltávolítani. Hiába volt Bétel királyi szentély, hiába fűzték szent hagyományok Ábrahámhoz és Jákobhoz, a prófétának csak egyetlen dolog számított, éspedig az, hogy elmondja azokat a szavakat, amelyeket Isten adott a szájába: „Pásztor vagyok én, és fügét termesztek. De elhívott engem az Úr a nyáj mellől, és ezt mondta nekem az Úr: Menj, és prófétálj népemnek, Izráelnek!" (Ám 7,14–15).

A főváros Szamariában

Ámósz a 8. század közepén élt. Bár ekkor Bétel még jelentős szentélynek számított, az északi királyság fővárosa már több mint száz esztendeje Szamaria városa volt. A szamariai fővárost Omri, a hadsereg egyik parancsnoka építette fel, aki államcsíny és polgárháború után jutott trónra (1Kir 16,15–22). Omri király (Kr. e. 882–871) valószínűleg azért látta szükségesnek új főváros felépítését, mivel egyik vetélytársán annak idején éppen Tirca elfoglalásával kerekedett felül, márpedig Sekem és Penúel után – még Jeroboám uralkodása idején – ez volt a főváros. Tircát általában – feltételesen – Tell-el-Fárával azonosítják.

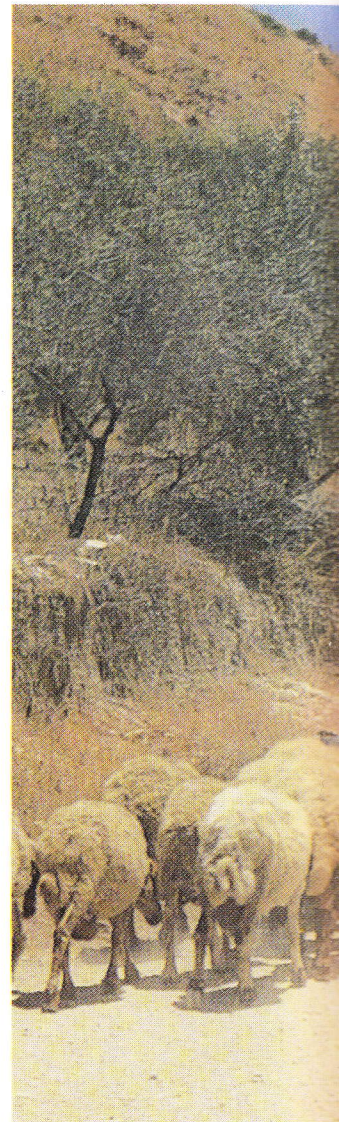
Szamaria Sekemtől északnyugatra, a Deir-Saraf-síkság közelében, a Szamariai-hegyek között van, a Vádi-Nablusz mentén a part menti síkságra vezető úton. Kiváló adottságokkal rendelkező helyen, egy nagy, kerek hegyen épült, melynek magassága eléri a 463 métert, és a környező vidékkel csak a keleti oldalon érintkezik. Omri bölcsen döntött, amikor ezt a helyet választotta fővárosának, amit az is bizonyít, hogy 722/721-ben csak három évig tartó ostrom után hódolt meg az asszírok előtt (2Kir 17,5). Omri korától egészen a város 722/721. évi elestéig Szamaria maradt az északi főváros.

Kétségtelenül jelentős politikai és gazdasági teljesítményei ellenére a a bibliai feljegyzések mindössze 14 verset szentelnek Omrinak. Sokkal nagyobb figyelemmel adóznak fiának, Ahábnak és menyének, Jezábelnek, akiknek uralkodása idején Illés és prófétai csoportja elkeseredett küzdelmet folytatott annak a kérdésnek eldöntéséért, ki legyen Izráel Istene. Illés azzal kezdte, hogy bejelentette: aszály fogja sújtani az országot. A szárazság hatására azután Aháb három esztendő múltán kénytelen volt az egész országot átkutatni, hogy lovai és öszvéreit életben tarthassa. „Menj el az országban levő minden forráshoz és minden patakhoz!" – utasította palotája felügyelőjét. „Talán akad fű, és életben hagyhatjuk a lovakat és öszvéreket, és nem kell levágnunk az állatokat" (1Kir 18,5).

Ezután került sor az összecsapásra Illés és Baál prófétái között a Karmel-hegyen. Ennek színhelye a hagyomány szerint a „Karmel szarva" volt, a Karmel-hegység déli szélén (lásd a 150. lapot), ahol két nagy hegygerinc találkozik. Itt ma egy karmelita kolostor áll, valamint kevéssel a 482 méter magas csúcs alatt, a lejtőn egy kút. Noha semmi sem bizonyítja, hogy az erőpróba valóban itt zajlott le, a hely maga annyira lenyűgöző, hogy ez önmagában is hihetővé teszi: itt állhatott az az oltár, amelyet a versengés eldöntésénél felhasználtak.

A küzdelem feltételei a következők voltak: mindegyik fél imádkozzék a maga istenéhez, hogy bocsásson le tüzet az égből, és emésszе el az áldozatot. Illéssel szemben Baálnak 450 prófétája sorakozott fel, de hiába könyörögtek, hiába vagdosták össze magukat kardokkal és dárdákkal, és hiába járták sántikáló táncukat, nem csapott le a tűz. Amikor azután Illés fohászkodott Izráel Istenéhez, tűz – bizonyára villám – csapott le az égből az általa készített oltárra, és nemcsak az áldozatot emésztette el, hanem az oltár körüli árokban lévő vizet is. Ekkor Baál prófétáit levitték a Kísón-patakhoz, és ott megölték őket. Nem tudjuk, hogy ezek az események valóban a hagyomány szerint megadott helyen történtek-e vagy sem, mindenesetre a Karmel szarvától csakugyan le lehet jutni egy ösvényen a Jezreel-völgybe, a Kísón folyásához. Az összecsapás után Illés szolgája kicsiny felhőt vett észre a tenger felett, és amikor az ég elsötétült, Illés azt tanácsolta Ahábnak, lovagoljon a legnagyobb sietséggel Jezreelbe, nehogy az eső megakadályozza a távozásban. Jezéel valószínűleg Aháb téli szálláshelye volt a Jezreel-völgy keleti végében, ott, ahol a Heród- és a Bét-Sean-völgy csatlakozik hozzá. Ez a hely körülbelül 30 kilométerre lehetett Illés összecsapásának a hagyomány szerinti színhelyétől, és ha valóban heves vihar támadt, Ahábot az a veszély fenyegette, hogy kiárad a Kísón, és elönti a Jezreel-völgyet. háb tehát elindult vissza Jezreelbe, de Illés megelőzte, és a város kapujában üdvözölte őt (1Kir 18,41–46). A Karmel-hegy, úgy látszik, Elísának is egyik kedvelt tartózkodási helye volt. Itt, a Karmel-hegyen kereste fel őt a súnemi asszony, amikor fia meghalt (2Kir 4,25), és útban Bételből Szamariába, Elísa felment a Karmel-hegyre is (2Kir 2,25).

Illés és Elísa próféták, illetve ellenfeleik, Omri és Aháb házának idejéről szóló, több érdekes történetben fontos szerepet játszik Szamaria. A Királyok 1. könyvének 20. részében azt olvassuk, hogy Benhadad da-

Fent: A Nagy Heródes által újjáépített és Szebaszténék elnevezett Szamaria sok emléket őriz római kori múltjából. A képen egy arab birkapásztor az ókori római út mellett terelgeti nyáját.

Fent jobbra: A Kr. e. 9. századi izráeli Szamariában tett felfedezések közé tartoznak a királyi palotát díszítő híres elefántcsont faragványok. Képünkön lótuszcserjék között egy szfinx látható.

Jobbra: Beitín, az ókori Bétel helyéhez közeli mai falu. Az Ószövetség szerint Ábrahám oltárt emelt, Jákob pedig szent oszlopot állított fel itt. Bétel később az északi királyság egyik legfontosabb szent helye lett.

maszkuszi király sok lovat és harci szekeret hozva magával, ostrom alá vette Szamariát. Benhadad számára a legegyszerűbb út bizonyára a Dótán völgyén át vezetett, a part menti síkságon keresztül, le a Jordán-völgybe, majd onnan kelet felé, Szamariáig. Ezen az útvonalon elkerülhette, hogy túl közel kerüljön Megiddóhoz, ahol Ahábnak jelentős lovas és harci szekeres alakulatai állomásoztak. Benhadad feltehetően a Deir-Saraf-síkságon táborozott le csapataival.

Az arámiakat legyőzték, és ők abban látták vereségük okát, hogy „Ezeknek [az izráelieknek] az Istene a hegyek Istene, azért voltak erősebbek nálunk. De ha a síkságon ütközünk meg velük, biztosan mi leszünk az erősebbek" (1Kir 20,23). A következő év tavaszán ismét csatát vívtak egymással. Tavaszra megszűntek az esőzések, és ezért az utak járhatóbbak voltak, a környező földeken pedig bőven volt fű az állatok és gabona az emberek számára. A csata ezúttal Aféknál, a part menti síkságon zajlott, azon a helyen, amelyet korábban a filiszteusok választottak ki az Izráel elleni, egyik döntő ütközet céljára (lásd a 82. lapot). Damaszkusz ezúttal is vereséget szenvedett, de Aháb megkímélte Benhadad életét. Figyelmet érdemel az egyik próféta jóslata: szemléltetően akarta bebizonyítani Ahábnak, hogy Benhadad életének megkímélésével a király szembeszegült Istennel, és ezért megjövendölte neki, hogy egy oroszlán megöli azt a prófétatársát, aki őt, az első prófétát, kérése ellenére, nem volt hajlandó megütni (1Kir 20,35–43). Az oroszlán valószínűleg a Nyugat-Szamariai- vagy a Bételi-hegyek erdőségeiből jött.

Szamariában történt, hogy Aháb haditanácsot tartott Jósáfáttal, Júda királyával, ami azután a Rámót-Gileádnál vívott csatához és ennek során Aháb halálához vezetett (1Kir 22). A haditanács alkalmával egy Mikajehú ben Jimla nevű próféta vitába szállt 400 másik prófétával, akik Ahábnak őt messze földön híressé tevő diadalt jósoltak. Mikajehú viszont elbeszélte látomását: Isten megjelent előtte, körülötte a mennyei tanács, amelyből előlépett egy lélek, és azt mondta, be tudja csapni Ahábot, hogy meghaljon; ezt úgy éri el, hogy hazug lélek lesz a többi próféta szájában. Ahábot az ezt követő csatában megölték. Halálát a bibliai szerzők büntetésnek tekintették, amiért elvette Nábót szőlős-

kertjét (1Kir 21). Nábótnak volt egy szőlője Aháb jezreeli palotája közelében, és amikor nem volt hajlandó eladni a királynak, Jezábel úgy intézte, hogy Nábótot vádolják meg – hamisan – istenkáromlással, és kövezzék meg. Nábót szőlőjének csalással történő megszerzését Aháb számára, Illés szigorúan elítélte, és azt jövendölte, hogy Aháb vérét kutyák fogják felnyalni ugyanott, ahol Nábótét felnyalták. Nem hallgatható el, hogy ami a földrajzi tényeket illeti, abban nyilvánvaló ellentmondás van a jóslat és annak beteljesülése között. Nábótot Jezreel környékén kövezték meg (1Kir 21,13), Aháb vérét viszont Szamariában nyalták fel a kutyák (1Kir 22,38), amikor a halott királyt visszavitték oda, hogy eltemessék.

Aháb második fiának, Jórámnak uralkodása idején az arámiak megostromolták Szamariát, és sikerült anynyira kiéheztetniük a várost, hogy az már-már megadta magát (2Kir 6,24–7,20). Az éhínség olyan méreteket öltött, hogy a gyermekeket megfőzték és megették. Ekkor Elísa megjövendölte, hogy az ostrom hamarosan véget ér, és a városkapunál helyreáll a szokásos kereskedelem. Ez az a nevezetes eset, amikor az ostromlók pánikszerűen eltávoztak, mert olyan híreket kaptak, hogy Szamaria felmentésére idegen királyok érkeznek, és megtámadják őket. Négy bélpoklos (leprás), akiket kizártak a városból, elhatározta, hogy felkeresi az arámi tábort, de azt elhagyottan találta. Pompásan érezték ott magukat, ettek-ittak, és mindenféle értékes holmit zsákmányoltak. Vigadozásuknak az vetett véget, hogy egyikük így szólt: „Nem helyes, amit teszünk. Ez a nap örömhírnek a napja. Ha hallgatunk és megvárjuk a virradatot, büntetés ér bennünket. Jertek azért, menjünk és mondjuk el ezt a királyi palotában!" (2Kir 7,9). Amikor a jó híreket megvitték a városba, két lovas katonát küldtek ki az ellenség után, akik azt látták, hogy az út egészen a Jordánig tele volt szórva ruhákkal és felszerelési tárgyakkal, amelyeket az arámiak sietségükben eldobáltak. Útjuk a Jordán völgye felé feltehetően a Vádi-Fárián át vezetett.

Illés és Elísa küzdelme Omri és Aháb dinasztiája ellen azzal végződött, hogy Elísa egyik tanítványa elment Rámót-Gileádba, és ott Izráel királyává kente fel Jéhút, és arra utasította, hogy pusztítsa el Omri és Aháb családját (2Kir 9,1–10). Izráel kiálya, Jórám épp Jezreelben lábadozott azokból a sebekből, amelyeket a Rámót-Gileádban vívott harcokban szerzett. Jéhú vad vágtában hajtotta harci kocsiját, hogy előbb érkezzék meg Jezreelbe, mint annak híre, hogy felkenték és királlyá kiáltották ki. Jéhú meglepte a mit sem sejtő Jórámot és Ahazját, Júda királyát, aki szintén épp Jezreelben volt. Jórám és Ahazja elébement Jéhúnak, hogy találkozzanak vele. Jéhú nyíllal halálra sebezte Jórámot, majd Ahazjá üldözésére indult, aki Bét-Haggán (Dzsenín) felé menekült. Akkor lőtték le, amikor a Szamariai-hegyek között keresett menedéket. Jéhúra már csak Aháb hitvesének, Jezábel királynénak, valamint Aháb még élő 70 fiának megölése várt. Az utóbbiak valamennyien Szamariában voltak; a város vénei és parancsnokai a fiúk levágott fejét Jezreelbe vitték, és ott, a városkapu bejáratánál két halomba rakták.

Az Illés és Elísa által meghirdetett és Jéhú által végrehajtott prófétai forradalom győzelmének hatása nem volt tartós, Izráel népét nem vezette vissza véglegesen Istenéhez. A próféták a 8. században keményen ostorozták Szamaria bálványimádását és törvényszegését. Hóseás „Szamaria gonoszságá"-t emlegette (Hós 7,1), és megjövendölte, hogy „izzé-porrá törik Szamaria borjúja!" (8,6), továbbá hogy „Elpusztul Szamaria királya" (10,7). Ámósz pedig így szidalmazta az ott élőket:

> ti básáni tehenek Szamaria hegyén
> akik sanyargatjátok a nincsteleneket,
> és bántalmazzátok a szegényeket,
> akik ezt mondjátok uraitoknak:
> Hozzatok, hadd igyunk! (4,1).

Mikeás Szamariát tekintette az északi királyság romlottsága legfőbb forrásának:

> Honnan ered Jákob bűne?
> Nem Szamariából?...
> Szamariát romhalmazzá teszem,
> mezővé és szőlőskertté,
> lezúdítom köveit a völgybe,
> még az alapjai is eltűnnek. (1,5–6).

E jóslatok Szamaria Kr. e. 722/721. évi elpusztításakor azután be is teljesedtek, habár – amint majd látni fogjuk – Szamariának az ószövetségi történelemben játszott szerepe ezzel még nem ért véget. De van egy remek Szamariával kapcsolatos epizód, amelyről előbb még említést kell tennünk.

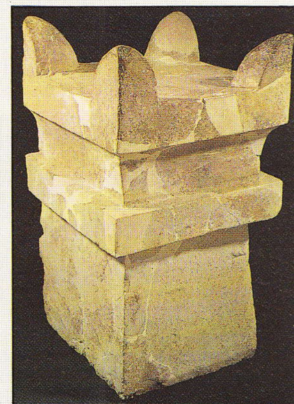
Az Elísáról szóló történet szerint (2Kir 6,8–23), amikor Elísa Dótánban volt, Arám királya hadsereget küldött elfogására, mert prófétai képességei lehetővé tették számára, hogy Izráel királyával mindig előre közölje, mire készül az arámi uralkodó. Elísa szolgája reggelre kelve megpillantotta a várost körülfogó lovakat és harci szekereket, és rémülten vitte meg ennek hírét urának. Ekkor mondotta Elísa a következő emlékezetes szavakat: „Ne félj, mert többen vannak velünk, mint ővelük!" (2Kir 6,16), majd imádkozott, hogy szolgája is meglássa azt, amit ő: hogy a hegy Elísa körül tele van tüzes lovakkal és harci szekerekkel. A próféta ezután kérte Istent, tegye ideiglenesen vakká a hadsereg katonáit, majd pedig mindnyájukat Izráel királyának kezére adta, de nem engedte meg a királynak, hogy megölesse őket.

Szamaria 722/721. évi eleste után a tartomány lakóit elhurcolták, és az Asszír Birodalom más részeiből származó embereket telepítettek helyükre (2Kir 17,24). Ez elősegítette a pogányság terjedését, ezért – amint a Biblia elbeszéli – Isten az ott élő emberek megbüntetésére oroszlánokat küldött (2Kir 17,25). A háború és a deportálások okozta felfordulásban a földművelés feltehetően sok kárt szenvedett, az oroszlánok pedig – mivel nem vadásztak többé rájuk – elszaporodtak az erdőkben. Szamaria azonban mint az asszír tartomány fővárosa megőrizte jelentőségét.

Jósija uralkodása (640–609) vagy inkább halála felhívja figyelmünket Megiddóra, az ókori Izráel egyik igen fontos, de a bibliai szövegben csak ritkán említett városára. Ez a nagyszerű város stratégiai szempontból igen fontos helyen, a Menase-magaslatok északkeleti csücskében lévő, a Jezreel-völgyre néző lejtőn épült, ahonnan ellenőrzése alatt tartotta a part menti síkságról e magaslatokon át a Jezreel-völgybe vezető utat. Józsua állítása szerint (12,21) a város királyát megölték ugyan, de a Bírák könyve (1,27) azt közli, hogy Manasse törzse nem kergette el Megiddónak és falvainak lakóit. Salamon uralkodásának idején Megiddó az izráeliek kezén volt (1Kir 4,12), Omri és Aháb idejéből az ásatások nagyméretű pajtát tártak fel itt. Salamon kora után Megiddóról az egyetlen lényeges bibliai utalás Jósija 609-ben bekövetkezett halálával kapcsolatos. Jósija a

Jobbra: Ez az elefántcsont faragvány győztes katonái és foglyai előtt, trónusán ülő királyt ábrázol. A Kr. e. 14. vagy 13. századból való, és az akkor túlsúlyban lévő egyiptomi befolyásról tanúskodik. *Távolabb jobbra:* A híres jáspispecsét a Kr. e. 9. századból. Szövege: „Semának, Jeroboám szolgájának tulajdona".

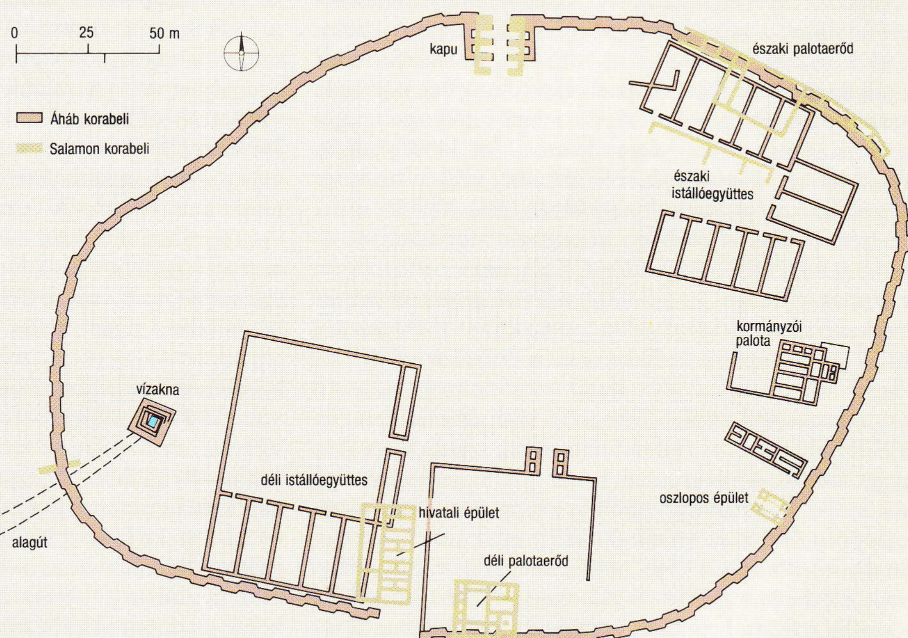

Fent: Négyszarvú oltár Salamon korából, Kr. e. 10–9. század.

Jobbra: Légi felvétel Megiddóról, észak felől nézve. A kép közepén látható kerek verem az izráeliek gabonatárolója volt. A silótól balra, lejjebb, a napjainkban általában a Kr. e. 9. századra keltezett istállók helye. A tellen túl a Jezreel-völgy.

MEGIDDÓ

Megiddó már önmagában is rendkívüli látványt nyújtó domb, de ezen felül a hely, ahol fekszik – a Vas-völgy északi vége – stratégiai fontosságú, mivel e völgyön halad végig a Karmel-hegyláncon átvezető, egyik legfontosabb út. A Biblia ugyan csak ritkán említi a várost, de az ásatások bebizonyították, hogy Megiddó a Kr. e. IV. évezredtől a Kr. e. 6. századig, egész történetén át mindvégig megőrizte fontosságát. A Kr. e. II. évezred során az eredetileg kanaániak lakta város hol az egyiptomiak, hol az izráeliek, majd a filiszteusok kezére került, de a 10. század elején Dávid ismét elfoglalta, és amikor Salamon az egyik közigazgatási körzet fővárosává tette, megerősítette és királyi lakhelyet építtetett benne, új fénykor virradt rá. A 9. századi istállók 450 ló és harci szekér elhelyezésére voltak alkalmasak, ami azt mutatja, hogy Izráel királyai felismerték, milyen jelentős szerepe lehet a lovasságnak a Jezreel-völgyön áthaladó nemzetközi út ellenőrzésében.

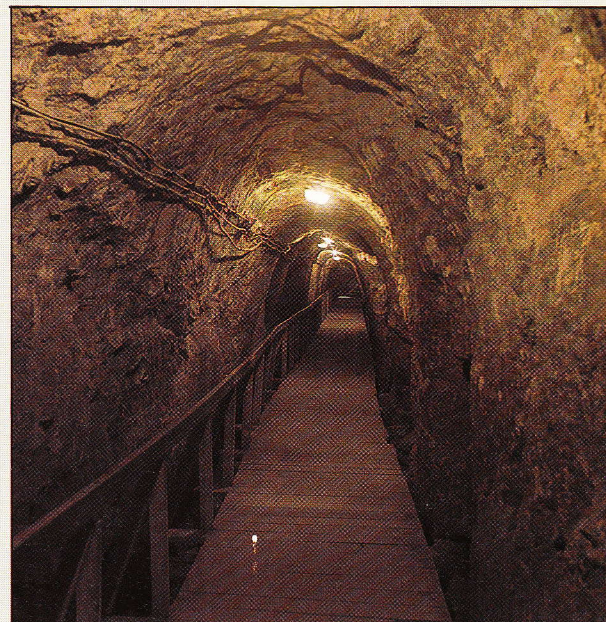

Lent: A vízvezeték alagútjának részlete. Ezen át lehetett eljuttatni a vizet a tell északnyugati tövénél lévő természetes tárolóhelyéről a város belsejébe.

Lent, alul: Megiddóban talált kos- és majomszobrocska.

Megiddó mellett vívott csatában megütközött II. Nékó egyiptomi királlyal. Jósija valószínűleg meg akarta akadályozni, hogy Nékó az asszír király segítségére siessen, aki Háránban (Harrán), utolsó székhelyén még ellenállt támadóinak (a Királyok 2. könyvének – 23,29 – *héber* nyelvű szövege viszont azt mondja, hogy Nékó Asszíria királya *ellen* vonult). Jósija elkeseredett ellensége volt Asszíriának, és ezért igyekezett megakadályozni, hogy az asszíroknak szövetségeseik közül bárki segítséget nyújthasson. E törekvéséért életével kellett fizetnie. Egyébként Megiddó volt az a város, ahol Ahazja, miután Jéhú emberei Jibleám közelében megsebesítették (2Kir 9,27), meghalt (lásd a 156. lapot).

Annak ellenére, hogy Szamaria elfoglalása után az északi királyságot idegenekkel, nem izráeliekkel telepítették be, maradtak ott továbbra is izráeliek, akik hűséggel voltak Izráel Istenéhez. Már említettük, hogy Kr. e. 582 körül 80 férfi érkezett a szamariai Sekemből és Sílóból Micpába, Júda közigazgatási székhelyére (Jer 41,5). Ezsdrás arról számol be (4,1–3), hogy Zerubbábel idején (Kr. e. 520 körül), amikor a jeruzsálemi templom újjáépült, emberek jöttek északról – az Írás „Júda és Benjámin ellenségei"-nek nevezi őket –, és kérték, hogy segíthessenek az építkezésnél, mivel – amint mondták – „mi is a ti Isteneteknez folyamodunk, ahogyan ti is, és neki áldozunk Észar-Haddón asszír király idejétől fogva, aki idehozott bennünket". Zerubbábel azonban elutasította kérésüket. Nehémiás helytartósága idején (Kr. e. 445 körül) Szanballat (Szín-uballit), Szamaria kormányzója ellenezte Jeruzsálem falainak újjáépítését. Általánosan elfogadott vélemény szerint Júda ekkoriban Szamaria fennhatósága alá tartozott, és Szamaria kormányzója azért helytelenítette és igyekezett megakadályozni Jeruzsálemnek, az ősi vetélytárs-városnak újjáépítését, nehogy veszélyeztesse az ő, Szanballat hatalmát és tekintélyét.

Ezek és más, hasonló szövegrészek bizonyítják, hogy az egykori északi királyságban Szamaria bukása után továbbra is éltek olyanok, akik magukat Izráel ősi hagyományai örököseinek és a kapott ígéretek várományosainak tekintették. Azt nem tudjuk, pontosan mikor jött létre a szamaritánusok néven ismert vallási közösség. Talán a Kr. e. 4. század végén történt, hogy az észak és a dél közötti ősi versengés a szamaritánusok megjelenésében öltött testet. Templomuk a Sekem mellett magasodó Gerizim-hegyen állott, voltak papjaik és saját szertartásaik is. Noha Johannész Hürkanosz lerombolta Sekemet és a Gerizim-hegyi templomot (az esemény időpontját Kr. e. 128 és Kr. e. 107 közé teszik), Szamaria vidékét pedig Júdához csatolta, a szamariaiak („szamaritánusok") ezután is megőrizték sajátos vallási nézeteiket.

Az újszövetségi feljegyzések

Az újszövetségi időkben a helyzet nagyjából a következő volt: Kr. u. 6-tól Szamaria, Júdával együtt, római kormányzók („helytartók") fennhatósága alatt állt. A terület fővárosa Szebaszte volt, a Nagy Heródes által újjáépített és Augustus tiszteletére átkeresztelt Szamaria városa. Sekem azóta, hogy Johannész Hürkanosz elpusztította, egészen Kr. u. 72-ig, amikor Vespasianus Neapolis néven (innen származik mai neve: Nablusz) újjáépíttette, a jelek szerint nem volt jelentősebb település, lakóinak nagy része elhagyta. Itt éltek viszont, Júda és Galilea között, a szamaritánusoknak nevezett vallási közösség tagjai, akik Szentírásként az Ószövetség első öt könyvét használták, és – egyebek között – abban hittek, hogy Isten a Gerizim-hegyet jelölte ki népe számára, ahol bemutathatja neki hódolatát.

A szamaritánusok fontos szerepet játszottak Jézus tevékenységében és az őskereszténység elterjedésében. A zsidók és a szamaritánusok viszonya a Kr. u. 1. században a legjobb esetben hideg, a legrosszabban ellenséges volt. A zsidók Galileából Júdába menet és visszafelé többnyire elkerülték Szamariát, és inkább a Jordán völgyében vivő utat választották, kivéve, amikor valamelyik nagyobb ünnep alkalmával többen, csoportosan keltek utra. A Jézusnak és szüleinek Jézus 12 éves korában tett jeruzsálemi látogatásáról szóló történetben azt olvassuk (Lk 2,41–51), hogy a szülők már egy napja úton voltak Galilea felé, amikor felfedezték, hogy Jézus nincs velük. Jeruzsálemtől a karavánok egynapos utazás utáni szokásos pihenőhelye a Rámalláh közelében lévő, vízzel bőségesen ellátott el-Bire falu volt. Lukács evangéliuma szerint (9,51–56) egy alkalommal, amikor Jézus tanítványaival úton volt Galileából Jeruzsálembe, az egyik szamaritánus faluban nem kapott szállást, „mivel Jeruzsálembe szándékozott menni". Jakab és János bizonyára a zsidók szokásos szamaritánusellenes érzelmeiket juttatták kifejezésre, amikor erre nyomban feltették a kérdést: „Uram, akarod-e, hogy ezt mondjuk: Szálljon le tűz az égből, és égesse meg őket!?" A szamaritánusok iránti megvetés másutt is megtalálható az Újszövetségben, így Jánosnál (Jn 8,48), ahol ellenfelei e szavakkal vádolták meg Jézust: „Nem jól mondjuk mi, hogy szamariai vagy te, és ördög van benned?"

Lukács evangéliuma (17,11) arról tudósít, hogy Jézus „Szamaria és Galilea között haladt át", amikor egy falu közelében tíz leprással találkozott. A „között haladt át" minden bizonnyal azt jelenti, hogy a Haród- és a Bét-Sean-völgyén át kívánt eljutni a Jordán völgyébe. Ez alkalommal tehát Jeruzsálembe vezető útján elkerülte Szamariát. A Jézus által meggyógyított egyik leprás szamaritánus volt, és egyedül ő tért vissza később, hogy köszönetet mondjon Jézusnak, aki ekkor így kiáltott fel: „»Nem tizen tisztultak-e meg? Hol van a többi kilenc? Nem akadt más, aki visszatért volna, hogy dicsőítse Istent, csak ez az idegen?«" (Lk 17,17–18).

Jézus ez alkalommal idegennek nevezte a leprás szamaritánust, de a jó szamaritánusról szóló példázatában a felebarátként viselkedő ember mintaképének nem egy zsidót, hanem egy szamaritánust választott (Lk 10,25–37). Ezt bizonyára kínos lehetett végighallgatniuk a jelenlévőknek, és alighanem mélységesen megbántódtak. Hogy mennyire, azt csak akkor érthetjük meg, ha tisztában vagyunk a zsidók és a szamaritánusok akkori viszonyával.

Az az újszövetségi epizód, amelynek olvasásakor a legtöbb hasznát vehetjük a szamaritánusokról szerzett ismereteinknek, Jézus találkozását mondja el a szamaritánus asszonnyal, Jákob kútjánál (Jn 4,1–42). Az Ószövetségben nincs nyoma annak, hogy Jákob kutat létesített volna ezen a vidéken. Jézusnak, útban Júdából Galileába, „Szamarián kellett... átmennie". Ha János evangéliumának 4. része, földrajzi vonatkozásait illetően, az előző rész végén írottak folytatásának tekinthető, akkor különös, hogy Jézus miért a középhegységen át ment Galileába, és miért nem a Jordán völgyében folytatta útját, ha már amúgy is a Jordán völgyében volt, hiszen ez kerülőt jelentett, aminek szükségességét nem könnyű megérteni. A nővel való találkozás színhelye, Jákob kútja, állítólag egy Szükár nevű város

közelében volt. Ha Szükár a Sekemtől északkeletre lévő Aszkarral azonosítható, akkor további megválaszolandó kérdések merülnek fel. Jákob kútjának helye a hagyomány szerint az ókori Sekem helyén épült Balatában volt. Aszkar mintegy másfél kilométerre van attól a helytől, ahol a hagyomány Jákob kútját megtalálni véli, de Aszkarnak van saját kútja is. Miért nem ezt az utóbbi kutat használta az asszony, vajon miért ment másfél kilométerrel távolabbra, feltéve, hogy Jákob kútjának hagyomány szerinti helymeghatározása helyes? Az egyik ésszerűnek látszó feltevés szerint az asszony rossz hírben állt, ezért nem merte az Aszkarban lévő, helyi kutat használni, és inkább tovább ment másfél kilométerrel. Bizonyára Jézus is azért használta ezt a kutat, mert nem akarta kitenni magát Aszkarban a szamaritánusok ellenségeskedésének.

Ha ez a feltevés netán közel jár az igazsághoz, akkor két olyan ember találkozott és folytatott fontos beszélgetést, akik igencsak különböztek egymástól, és akik merőben eltérő okból kerülték el a Szükár közelében lévő kutat. Először arról esett szó, vajon a szamaritánusok hegyét, a Gerizim-hegyet vagy Jeruzsálemet illeti-e meg az Isten legfőbb akaratával kiválasztott helynek kijáró elsőbbség. De azután súlyosabb kérdésekről beszéltek, és az asszony rájött, hogy olyan valakivel áll szemben, aki a szent helyek egymáshoz viszonyított értékéről folytatott minden vitát feleslegessé tesz, és aki ott, azon a helyen önt belé új reményt és hitet, ahol éppen találkoztak.

Ebben a Gerizim-hegy árnyékában lejátszódó történetben a keresztény evangéliumok számos látszólagos ellentmondása jut kifejezésre. Jézus nemcsak azzal hágta át az elválasztó korlátokat, hogy szóba állt egy szamariai asszonnyal, hanem azzal is, hogy hajlandó volt használni annak edényét. A modern kommentárok arra a nézetre hajlanak, hogy e szavak: „a zsidók nem érintkeztek a szamariaiakkal" (Jn 4,9), azt jelentik, hogy a zsidók nem használtak közös edényeket a szamaritánusokkal, mert féltek, hogy tisztátalanná válnak. Továbbá Jézus, aki tudta, hogy a szamariai nő kétes erkölcsű, nemcsak szóba állt vele, hanem még azt is megígérte neki, hogy kap majd az örök élet vizéből. Az asszony pedig, miután minden kétséget kizáróan meggyőződött arról, ki is Jézus, hittérítő lett saját népe körében. A jelenet azzal végződik, hogy a városban élő szamaritánusok kifejezésre juttatják Jézusba vetett hitüket és reményüket, amit Jézus saját honfitársai közül sokan aligha tartottak lehetségesnek: „az asszonynak pedig ezt mondták: »Már nem a te beszédednek hiszünk, hanem mert magunk hallottuk és tudjuk, hogy valóban ő a világ üdvözítője.«" (Jn 4,42).

Szamaria legvégül úgy jelenik meg a Bibliában, mint az a hely, ahol – Jeruzsálem után – először terjedt el a kereszténység. István megkövezése után (Ap csel 7,54–60) a jeruzsálemi gyülekezet tagjai az üldözések miatt szétszóródtak „Júda és Szamaria területén" (Ap csel 8,1). Fülöp egy meg nem nevezett szamariai városba ment, ahol igehirdetésének és csodatetteinek hatására sokan megkeresztelkedtek és Jézus Krisztus követői lettek. Ezután Péter és János meglátogatták ezt a várost, hogy rátegyék kezüket az újonnan megkereszteltekre, és ezzel részeltessék őket a Szentlélekben. Simon Mágus arra irányuló kísérletét, hogy az apostoloktól megvásárolja ezt a képességüket, és ő is a Szentlélek közvetítője lehessen, határozottan visszautasították. Péter és János ezután visszatértek Jeruzsálembe, de útközben, élve a lehetőséggel, sok szamariai faluban hirdették az igét.

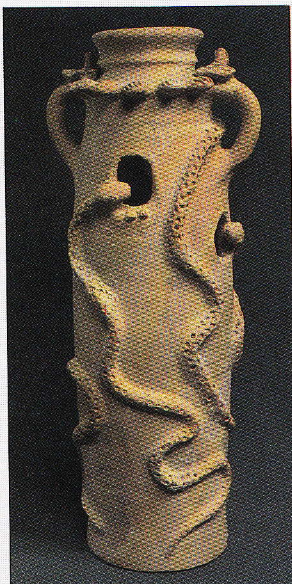
A szamaritánus közösség ma mindössze 5–600 főből áll, és Nabluszban összpontosul. A Nablusz fölött magasodó Gerizim-hegyen lévő szent helyükön minden esztendőben leölik a húsvéti bárányokat.

Más korabeli vallások

Lent balra: Az itt látható kanaáni füstölőállványhoz hasonló tárgyak használata elterjedt volt. A kígyómotívum a termékenységet jelképezte, mivel a hüllők képesek voltak bőrüket újjal felcserélni.

Lent: A bikaborjú gyakori termékenységszimbólum volt az ókori Közel-Keleten. Az ószövetségi feljegyzés szerint mialatt Mózes a Színai-hegyen átvette a Törvényt, az izráeliek aranyborjút készítettek (2Móz 32, lásd a 44. lapot). Jeroboám bikaképmásokat állított fel Bételben és Dánban, amikor létrehozta a maga szakadár királyságát (1Kir 12,28).

Az Ószövetség egyik újra és újra visszatérő témája, hogy Izráel népe hűtlenné válik Istenéhez, és más istenekhez fordul. Ezt a hűtlenséget a Biblia olykor úgy jeleníti meg, hogy Izráelt férjét elhagyó, szajhává lett asszonynak ábrázolja (Jer 3,1–10). Az itt bemutatásra kerülő – az Ószövetségben kárhoztatott – többi helyi vallás három közös ismertető jegye: a termékenységkultusz, a halottkultusz, valamint a varázslás és boszorkányság. Az egyszerű emberek ezek segítségével próbáltak megbirkózni mindennapi életük számtalan olyan jelenségével, amelyek felett nem, vagy alig volt hatalmuk. Ezek sorába tartozott a lehulló csapadék vagy annak elmaradása, a halál; a megmagyarázhatatlan, titokzatos dolgok, például a betegségek vagy a halálos kimenetelű balesetek. A közkedvelt népi vallás a termékenység színlelésével, illetve eljátszásával, például a szent prostitúció formájában igyekezett megteremteni a harmóniát a természet erőivel, és ezzel ösztönözni, serkenteni a termesztett növények és a háziállatok szaporodását. A halottkultusz megkönnyítette, hogy szembenézzenek a bánattal és a személyes veszteséggel, amelyet a halál a közösségnek okozott. A varázslat és a boszorkányság reményt kínált a katasztrófák elhárítására és a betegségek előidézőinek tekintett démonok elűzésére. Izráel prófétái a népi vallásokkal ellentétben azt bizonygatták, hogy a testi és anyagi jóllét attól függ, vajon Izráel betartja-e Isten törvényét, kiegészítve azt a társadalmi igazságossággal, elsősorban a gyengék és a szegények jogainak megvédelmezésével. Az Istenéhez hűtlenné vált Izráel szajhaként való megjelenítése a termékenységritusokban szokásos szent prostitúcióból merített, erre utalt. Ennek ellenére sok egyszerű izráeli vonzóbbnak találta szomszédai vallását, mint a Törvény – a Tízparancsolat – és a próféták erkölcsi követelményeit.

Az ókori Közel-Keleten mindenütt szokás volt szent kövek felállítása. A Biblia szerint Jákob szent „oszlopot" állított fel Bételben (1Móz 28,18). A köveknek sokféle vallási funkciójuk volt: megjeleníthették az istent, jelölhették azt a helyet, ahol a szent áldozat elvégezhető, és elhunytak emlékkövei is lehettek. Méretük változott, a Gezerben találtak *(lent)* magassága eléri a 3,25 métert, a hácóri „sztélé-templomban" lévők *(lent jobbra)* azonban nem nagyobbak 65 centiméternél. A feltételezések szerint valamennyi elhunyt személyek emlékköveiül szolgált.

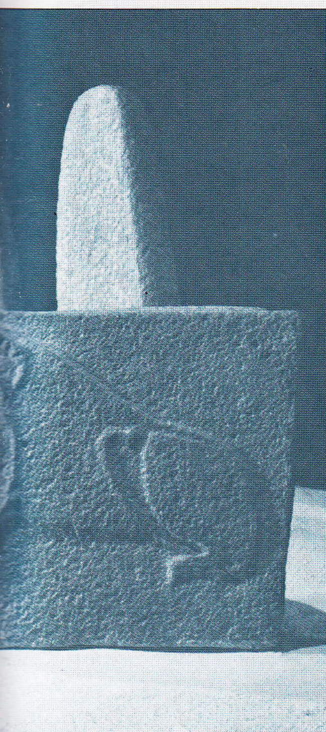

Elfogadott vélemény szerint az izráeliek ősvallásában (Kr. e. 12–10. század) a bikaábrázolások a láthatatlan istenség trónját jelképezték. Ennek ellenére, mivel a bika a termékenységkultuszokkal állt kapcsolatban, valószínűleg káros hatással lehetett az egyszerű izráeliek vallásos nézeteire.

Lent: Az Astarte istennőt megjelenítő agyagszobrocskákból álló gyűjtemény a termékenység motívumát helyezi előtérbe. A keblek feltűnően túlméretezettek. Ezek a tárgyak arra szolgáltak, hogy az emberek bennük összpontosíthassák reményeiket: a termékenység áldása száll földjükre, állataikra és családjukra. Kr. e. 8. századra keltezhetők, és a filiszteusok által lakott part menti régióban bukkantak rájuk.

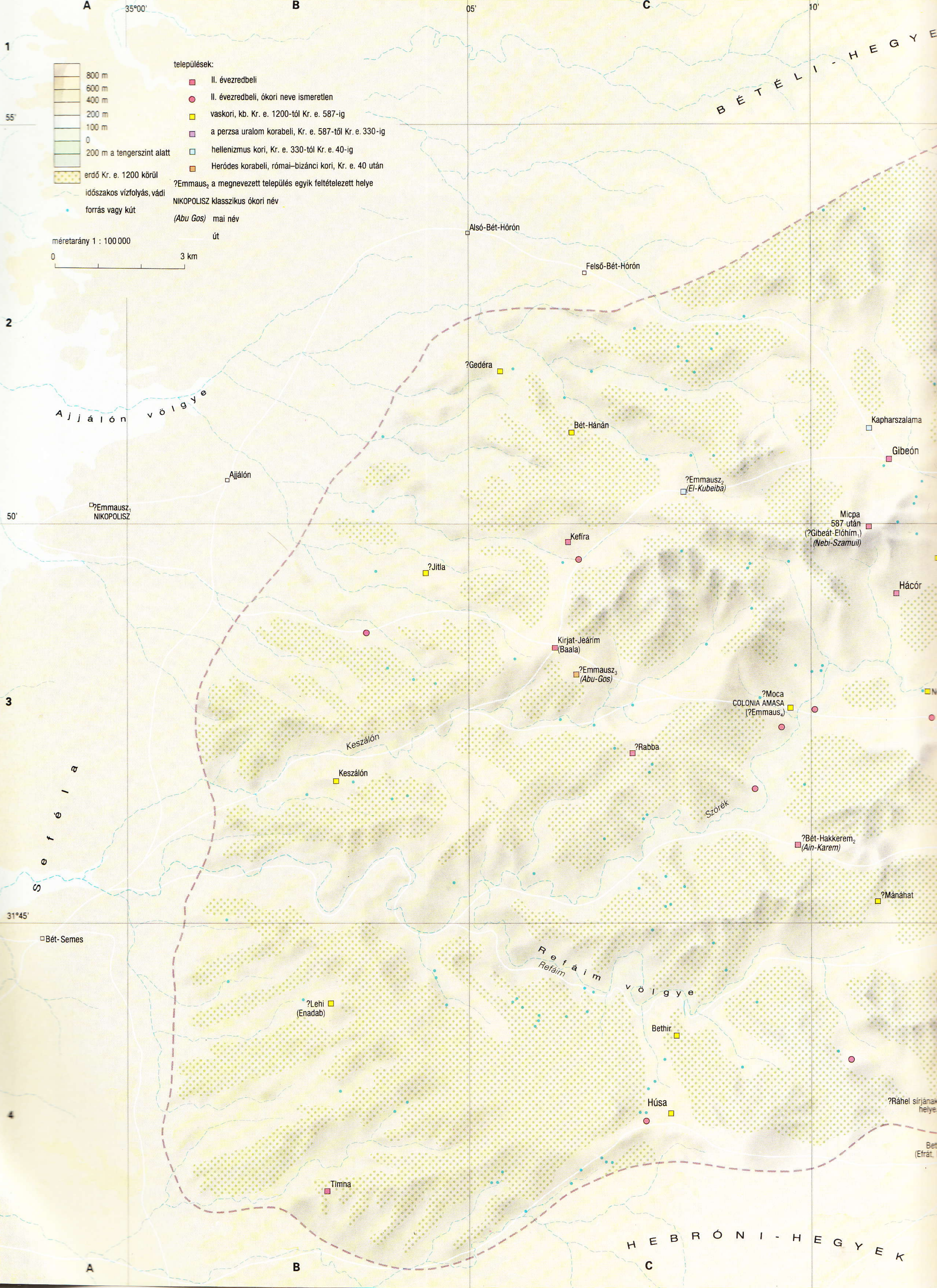

Balra: A képen látható – Gezerből származó – aranytőr nyilvánvalóan kultikus célokat szolgált, és nem fegyverként használták. Női alakot, feltehetően egy istennőt ábrázol.

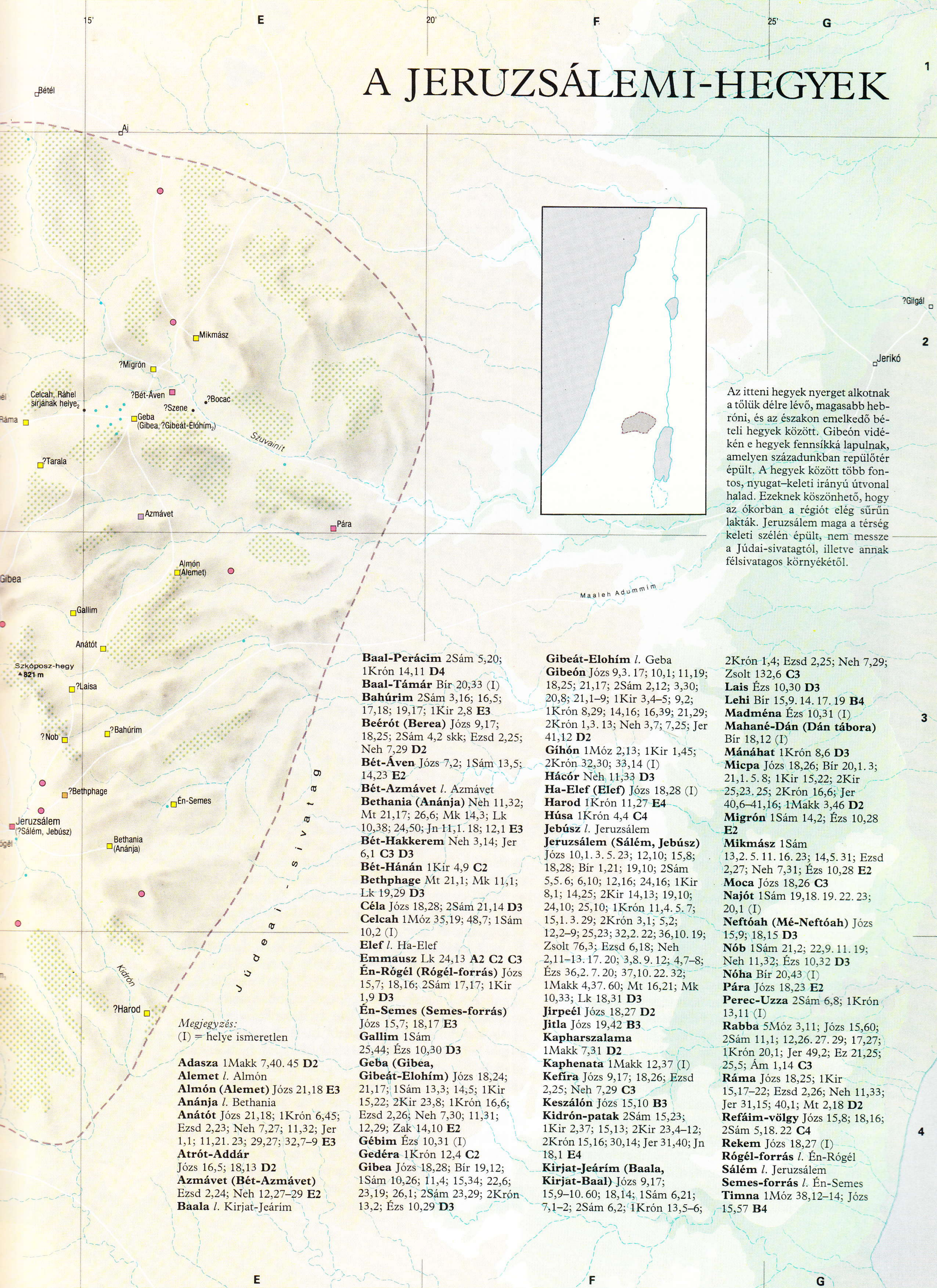
Fent: Ember alakú, filiszteus szarkofág. A filiszteus temetkezési szokások bizonyos sajátságai arra vallanak, hogy ez a nép az Égei-tenger vidékéről került Szíriába, Izráelbe és Egyiptomba, Kr. e. a 12. században. Vallásuk egyedi sajátságairól alig tudunk valamit.

Fent: Démonszobor, a mezopotámiai varázslók gyakran használták mesterségük gyakorlása során. Az Ószövetség úgy beszél Babilónról, mint a varázslók és boszorkányok földjéről (Ézs 47,12), de a bűbájosságot Izráelben is gyakorolták, Mózes 5. könyve elítélően szól róla (18,10–14).

A
35°00'
B
05'
C
10'
1
2
3
4
55'
50'
31°45'
800 m
600 m
400 m
200 m
100 m
0
200 m a tengerszint alatt
erdő Kr. e. 1200 körül
időszakos vízfolyás, vádi
forrás vagy kút
méretarány 1 : 100 000
0
3 km
települések:
II. évezredbeli
II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen
vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig
a perzsa uralom korabeli, Kr. e. 587-től Kr. e. 330-ig
hellenizmus kori, Kr. e. 330-tól Kr. e. 40-ig
Heródes korabeli, római–bizánci kori, Kr. e. 40 után
?Emmaus₂ a megnevezett település egyik feltételezett helye
NIKOPOLISZ klasszikus ókori név
(Abu Gos) mai név
út
BÉTÉLI-HEGYE
Alsó-Bét-Hórón
Felső-Bét-Hórón
?Gedéra
Ajjálón völgye
Bét-Hánán
Kapharszalama
Gibeón
Ajjálón
?Emmausz₂
(El-Kubeiba)
?Emmausz₁
NIKOPOLISZ
Micpa
587 után
(?Gibeát-Elóhím₁)
(Nebi-Szamuil)
Kefíra
?Jitla
Hácór
Kirjat-Jeárim
(Baala)
?Emmausz₃
(Abu-Gos)
?Moca
COLONIA AMASA
(?Emmausz₄)
Keszálón
?Rabba
Keszálón
Szorék
Sefela
?Bét-Hakkerem₂
(Ain-Karem)
?Mánáhat
Bét-Semes
Refáim völgye
Refáim
?Lehi
(Enadab)
Bethir
Húsa
?Ráhel sírjána
helye
Bet
(Efrát
Timna
HEBRÓNI-HEGYEK
A
B
C

A JERUZSÁLEMI-HEGYEK

Az itteni hegyek nyerget alkotnak a tőlük délre lévő, magasabb hebróni, és az északon emelkedő bételi hegyek között. Gibeón vidékén e hegyek fennsíkká lapulnak, amelyen századbankban repülőtér épült. A hegyek között több fontos, nyugat–keleti irányú útvonal halad. Ezeknek köszönhető, hogy az ókorban a régiót elég sűrűn lakták. Jeruzsálem maga a térség keleti szélén épült, nem messze a Júdai-sivatagtól, illetve annak félsivatagos környékétől.

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Adasza 1Makk 7,40. 45 **D2**
Alemet *l.* Almón
Almón (Alemet) Józs 21,18 **E3**
Anánja *l.* Bethania
Anátót Józs 21,18; 1Krón 6,45; Ezsd 2,23; Neh 7,27; 11,32; Jer 1,1; 11,21. 23; 29,27; 32,7–9 **E3**
Atrót-Addár Józs 16,5; 18,13 **D2**
Azmávet (Bét-Azmávet) Ezsd 2,24; Neh 12,27–29 **E2**
Baala *l.* Kirjat-Jeárím
Baal-Perácim 2Sám 5,20; 1Krón 14,11 **D4**
Baal-Támár Bír 20,33 (I)
Bahúrim 2Sám 3,16; 16,5; 17,18; 19,17; 1Kir 2,8 **E3**
Beérót (Berea) Józs 9,17; 18,25; 2Sám 4,2 skk; Ezsd 2,25; Neh 7,29 **D2**
Bét-Áven Józs 7,2; 1Sám 13,5; 14,23 **E2**
Bét-Azmávet *l.* Azmávet
Bethania (Anánja) Neh 11,32; Mt 21,17; 26,6; Mk 14,3; Lk 10,38; 24,50; Jn 11,1. 18; 12,1 **E3**
Bét-Hakkerem Neh 3,14; Jer 6,1 **C3 D3**
Bét-Hánán 1Kir 4,9 **C2**
Bethphage Mt 21,1; Mk 11,1; Lk 19,29 **D3**
Céla Józs 18,28; 2Sám 21,14 **D3**
Celcah 1Móz 35,19; 48,7; 1Sám 10,2 (I)
Elef *l.* Ha-Elef
Emmausz Lk 24,13 **A2 C2 C3**
Én-Rógél (Rógél-forrás) Józs 15,7; 18,16; 2Sám 17,17; 1Kir 1,9 **D3**
Én-Semes (Semes-forrás) Józs 15,7; 18,17 **E3**
Gallim 1Sám 25,44; Ézs 10,30 **D3**
Geba (Gibea, Gibeát-Elohím) Józs 18,24; 21,17; 1Sám 13,3; 14,5; 1Kir 15,22; 2Kir 23,8; 1Krón 16,6; Ezsd 2,26; Neh 7,30; 11,31; 12,29; Zak 14,10 **E2**
Gébim Ézs 10,31 (I)
Gedéra 1Krón 12,4 **C2**
Gibea Józs 18,28; Bír 19,12; 1Sám 10,26; 11,4; 15,34; 22,6; 23,19; 26,1; 2Sám 23,29; 2Krón 13,2; Ézs 10,29 **D3**
Gibeát-Elohím *l.* Geba
Gibeón Józs 9,3. 17; 10,1; 11,19; 18,25; 21,17; 2Sám 2,12; 3,30; 20,8; 21,1–9; 1Kir 3,4–5; 9,2; 1Krón 8,29; 14,16; 16,39; 21,29; 2Krón 1,3. 13; Neh 3,7; 7,25; Jer 41,12 **D2**
Gíhón 1Móz 2,13; 1Kir 1,45; 2Krón 32,30; 33,14 (I)
Hácór Neh 11,33 **D3**
Ha-Elef (Elef) Józs 18,28 (I)
Harod 1Krón 11,27 **E4**
Húsa 1Krón 4,4 **C4**
Jebúsz *l.* Jeruzsálem
Jeruzsálem (Sálém, Jebúsz) Józs 10,1. 3. 5. 23; 12,10; 15,8; 18,28; Bír 1,21; 19,10; 2Sám 5,5. 6; 6,10; 12,16; 24,16; 1Kir 8,1; 14,25; 2Kir 14,13; 19,10; 24,10; 25,10; 1Krón 11,4. 5. 7; 15,1. 3. 29; 2Krón 3,1; 5,2; 12,2–9; 25,23; 32,2. 22; 36,10. 19; Zsolt 76,3; Ezsd 6,18; Neh 2,11–13. 17. 20; 3,8. 9. 12; 4,7–8; Ézs 36,2. 7. 20; 37,10. 22. 32; 1Makk 4,37. 60; Mt 16,21; Mk 10,33; Lk 18,31 **D3**
Jirpeél Józs 18,27 **D2**
Jitla Józs 19,42 **B3**
Kapharszalama 1Makk 7,31 **D2**
Kaphenata 1Makk 12,37 (I)
Kefíra Józs 9,17; 18,26; Ezsd 2,25; Neh 7,29 **C3**
Keszálón Józs 15,10 **B3**
Kidrón-patak 2Sám 15,23; 1Kir 2,37; 15,13; 2Kir 23,4–12; 2Krón 15,16; 30,14; Jer 31,40; Jn 18,1 **E4**
Kirjat-Jeárím (Baala, Kirjat-Baal) Józs 9,17; 15,9–10. 60; 18,14; 1Sám 6,21; 7,1–2; 2Sám 6,2; 1Krón 13,5–6; 2Krón 1,4; Ezsd 2,25; Neh 7,29; Zsolt 132,6 **C3**
Lais Ézs 10,30 **D3**
Lehi Bír 15,9. 14. 17. 19 **B4**
Madména Ézs 10,31 (I)
Mahané-Dán (Dán tábora) Bír 18,12 (I)
Mánáhat 1Krón 8,6 **D3**
Micpa Józs 18,26; Bír 20,1. 3; 21,1. 5. 8; 1Kir 15,22; 2Kir 25,23. 25; 2Krón 16,6; Jer 40,6–41,16; 1Makk 3,46 **D2**
Migrón 1Sám 14,2; Ézs 10,28 **E2**
Mikmász 1Sám 13,2. 5. 11. 16. 23; 14,5. 31; Ezsd 2,27; Neh 7,31; Ézs 10,28 **E2**
Moca Józs 18,26 **C3**
Najót 1Sám 19,18. 19. 22. 23; 20,1 (I)
Neftóah (Mé-Neftóah) Józs 15,9; 18,15 **D3**
Nób 1Sám 21,2; 22,9. 11. 19; Neh 11,32; Ézs 10,32 **D3**
Nóha Bír 20,43 (I)
Pára Józs 18,23 **E2**
Perec-Uzza 2Sám 6,8; 1Krón 13,11 (I)
Rabba 5Móz 3,11; Józs 15,60; 2Sám 11,1; 12,26. 27. 29; 17,27; 1Krón 20,1; Jer 49,2; Ez 21,25; 25,5; Ám 1,14 **C3**
Ráma Józs 18,25; 1Kir 15,17–22; Ezsd 2,26; Neh 11,33; Jer 31,15; 40,1; Mt 2,18 **D2**
Refáim-völgy Józs 15,8; 18,16; 2Sám 5,18. 22 **C4**
Rekem Józs 18,27 (I)
Rógél-forrás *l.* Én-Rógél
Sálém *l.* Jeruzsálem
Semes-forrás *l.* Én-Semes
Timna 1Móz 38,12–14; Józs 15,57 **B4**

A régió leírása

Amint már említettük (94. lap), a Jeruzsálemi-hegyek nyerget alkotnak a tőlük délre lévő Hebróni- és az északon húzódó Bételi-hegyek között. A nyereg körülbelül 200 méterrel alacsonyabb a Hebróni- és a Bételi-hegyek legmagasabb csúcsainál, és az északi részén van egy fennsík, itt korunkban repülőteret lehetett építeni. Nyugaton a vizüket a Földközi-tengerbe szállító főbb vízfolyások azon a helyen érik el a part menti síkságot, ahol az erősen benyúlik a Sefélába. A legnagyobb ilyen beékelődés az Ajjalón széles völgye (lásd a 84. lapot). A vízfolyások e rendszerének következményeként több, viszonylag könnyen járható, nyugat–keleti irányú útvonal vezet a vízfolyások mentén a jeruzsálemi nyergen át. Továbbá mivel Jeruzsálem maga nagyjából egy szinten van a Holt-tenger északi végével, ezért minden nyugat–keleti irányú útnak Jeruzsálem közelében kell elhaladnia, egyébként megszakadna. Kelet felé, a Hasadék-völgy irányába ugyancsak könnyebb Jeruzsálemből eljutni, mint például Hebrónból.

A II. évezredben létező települések rendszere azt bizonyítja, hogy a városok és falvak Jeruzsálem környékén, illetve a Jeruzsálemből a vízválasztón át Bételbe vivő út mentén koncentrálódtak. Jeruzsálemtől nyugatra a települések többsége a völgyek fölé magasodó hegyek nyugati peremén volt. Feltételezik, hogy a jeruzsálemi hegyeket – legalábbis az ószövetségi időkben – erdő borította. A Kirjat-Jeárim városnév azt jelenti: erdők (vagy fák) városa, a Bibliában pedig azt olvashatjuk, hogy Isten utasította Dávidot: a balzsamfákkal szemben rontson rá a filiszteusokra, amikor Jeruzsálemtől délnyugatra, a Refáim-völgyben harcolt ellenük. Sajnos nem tudjuk, milyen fát jelent a hagyományosan balzsamfának fordított szó. A jeruzsálemi hegyek északi részén, a filiszteusok üldözése közben Saul és hadserege „egy erdőbe" jutott (1Sám 14,25), Elísa pedig , útban Jerikóból Bételbe, megátkozta azokat a fiúkat, akik kicsúfolták kopaszságáért, mire „két medve jött ki az erdőből, és szétszaggatott közülük negyvenkét gyermeket" (2Kir 2,24).

A vidék hegyei napjainkban elég kopárak, kivéve azokat a helyeket, ahová újabban fákat telepítettek. A kopárság már a 11. században is szembetűnő volt, amikor a keresztesek megostromolták Jeruzsálemet. Runciman így foglalja össze a történelmi források erre vonatkozó közléseit: „szükség volt még arra is, hogy fát találjanak, amelyből megépíthetik a gépeket. A Jeruzsálem körüli kopár hegyeken csak kevés akadt, a keresztesek kénytelenek voltak kutatóexpedíciókat küldeni sok mérföld távolságra, hogy összegyűjtsék, amire szükségük volt. Csak amikor Tankréd és Flandriai Róbert, kíséretükkel egészen a Szamaria körüli erdőkig nyomult, és onnan szálfákkal és deszkákkal megrakodva visszatért..., akkor kezdődhetett meg a munka a gépeken." Némi fogalmat alkothatunk arról, miképpen ment végbe az erdők kiirtása, ha meggondoljuk, mennyi fára volt szükség az áldozatokat elemésztő tűz táplálásához a jeruzsálemi templom oltárán és másutt. Ha igaz, hogy Salamon egyszerre ezer égőáldozatot mutatott be Gibeón oltárán (1Kir 3,4, márpedig a héber szöveg szerint ezt nem egyszer megtette), tanulságos volna kiszámítani, hány fára lehetett szükség ehhez. Azt se felejtsük el, hogy Jeruzsálemben az izráeliek égőáldozatok bemutatását követelő áldozati kultusza több mint 900 éven át szokásban maradt. Ez bizonyára nem hagyta érintetlenül a vidék erdőségeit.

Jeruzsálem városa a jeruzsálemi nyereg keleti szélén található. Alig néhány kilométerrel keletebbre a csapadék mennyisége drámai módon lecsökken, és a Júdai-sivatag viszonyaihoz hasonlóak a körülmények. Jeruzsálem ősi település ugyan, de természeti adottságok tekintetében nem vehette fel a versenyt Lákissal vagy Megiddóval, sőt még számos kisebb helységgel sem, és ha Dávid nem teszi meg fővárosává, valószínűleg jelentéktelen kisváros marad az észak–déli vízválasztón át vezető út, illetve a part menti síkság felől a Holt-tenger északi széle közvetlen közelében elhaladó és a Hasadék-völgybe vezető nyugat–keleti út mentén. Jeruzsálemet a tőle keletre emelkedő hegyek és a Dávid idején a jebúszaiktól (jebuzeusok) elfoglalt hegynyúlványtól nyugatra álló hegy fogja közre. Lehet, hogy Jeruzsálem viszonylagos jelentéktelenségére utal a 68. zsoltár 16. verse, amikor ezt kérdezi a Básán-hegytől:

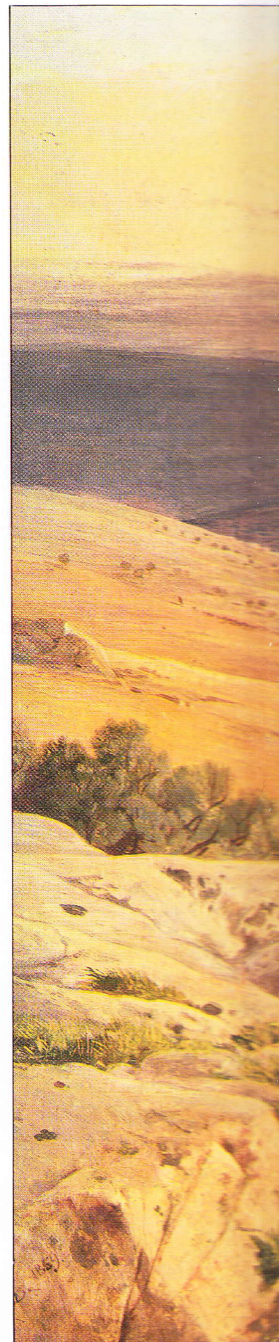
> Miért néztek irigyen,
> ti sokcsúcsú hegyek
> arra a hegyre, amelyet Isten
> lakóhelyéül választott?
> Ott is lakik az Úr örökre!

Mielőtt azonban Jeruzsálemmel részletesen foglalkoznánk, tekintsük át a régió többi részét.

Bibliai feljegyzések

Először is arról kell említést tennünk, hogy bár Ábrahám és Jákob pátriárkák utazásaik során bizonyára megfordultak Jeruzsálemben, soha nem mutattak be áldozatot ott Istennek. A pátriárkákról szóló történetekben szereplő városok: Sekem, Bétel és – ahol a pátriárkákat eltemették – Hebrón. Ha a Mózes 1. könyvében említett Sálém (14–18) Jeruzsálemmel volna azonos, akkor ez az egyetlen kapcsolat a pátriárkák és Jeruzsálem között, és ezzel vége. A Jeruzsálemi-hegyek első említése Józsua könyvének 9. részében található (3–27), abban a beszámolóban, amely elmondja, hogyan csapták be Gibeónnak és városainak lakói Józsuát, hogy elkerüljék a pusztulást. A gibeóniak és szövetségeseik olyan ruhát öltöttek, mintha nagy távolságról érkeztek volna, és így tették meg a mindössze 30 kilométeres utat Gilgálba, az izráeliek táborába, ahol Józsuával békeszerződést kötöttek. Amikor azután az izráeli sereg elérte Gibeónt és a többi várost, az ottani lakosok emlékeztették Józsuát a megállapodásra. A történet Józsua könyvének 10. részében olvasható folytatása azért érdekes, mert új oldaláról mutatja be Gibeónt. Jeruzsálem királyát megrémítette a hír, amely szerint az izráeliek meghódították Ajt, és szerződést kötöttek a gibeóniakkal, „hiszen Gibeón nagy város volt, akárcsak egy királyi város, sőt nagyobb volt Ajnál, és csupa vitéz férfiak laktak benne" (Józs 10,2). A gibeóniak megbüntetésére a jeruzsálemi király által létrehozott szövetség azokból a városokból állt, amelyek a Júdai-hegyeken és a Sefélán át vezető utakat ellenőrzésük alatt tartották. Józsua azonban a gibeóniak segítségére sietett, és legyőzte a királyokat.

Az országnak a törzsek közötti felosztása során Júda északi határa Jeruzsálemtől kissé északra húzódott, és a Nahal-Keszalon irányába, majd a Nahal-Szórék mentén haladt tovább, és észak felé kiöblösödött, hogy magába fogadhassa Kirjat-Jeárimot (Józs 15,9). Jeruzsálem körzetében azonban a határ a várostól délre húzódott, kirekesztve Jeruzsálemet Júdából. Józsua könyvének másik helye (15,63) viszont úgy értelmezhető, hogy Jeruzsálem Júda népének városa volt, mivel arról esik szó, hogy Júda népe nem tudta kiűzni a Jeruzsálemben élő jebúsziakat. A Józsua könyvében

Fent: Jeruzsálem az Olajfák hegyéről, Edward Lear 19. századi festménye. A hegyek már a 11. században, a keresztes hadjáratok idején is kopárak voltak.

A következő lapon: Déli irányból készült légi felvétel a Gibeón nevű ókori város helyén álló el-Dzsibről. A falu mai lakosai a halom északi szélén telepedtek le, ami az 1956 és 1962 közötti években lehetővé tette a lelőhely feltárását. Az el-Dzsíbnek helyet adó „fennsík" természeti sajátságai jól kivehetők a levegőből.

Benjámin törzsének határáról és városairól olvasható részletek (18,11–28) megerősítik, hogy határuk közös volt Júdával, és hogy „Jebúsz, azaz Jeruzsálem" a benjáminiak területén volt, és Kirjat-Jeárim is úgy szerepel itt, mint Benjámin törzsének városa, holott korábban „Júda fiainak városa"-ként fordul elő (Józs 18,14). Ezek az ellentmondások kétségkívül azt jelzik, hogy Benjámin és Júda törzse között a területi viszonyok az idők folyamán megváltoztak.

A Bírák könyvének 1. része (8. és 21. vers) szerint Júda fiai elfoglalták Jeruzsálemet és felgyújtották, illetve Benjámin népe nem űzte el a jebúsziakat, akik Jeruzsálemben laktak, „ezért laknak a jebúsziak Benjámin fiaival együtt Jeruzsálemben még ma is". Ha ezeket a sorokat szó szerint vesszük, akkor ez a két törzs, amelynek határa közvetlen Jeruzsálemtől délre húzódott, egyaránt igyekezett korlátozni Jeruzsálemet abban, hogy az észak–déli főútvonal felett ellenőrzést gyakoroljon, a júdaiak azzal, hogy kifosztották, de nem szállták meg a várost, a benjáminiak pedig úgy, hogy egyezményt kötöttek velük, amely megengedte Jeruzsálem lakóinak, hogy ott maradjanak, ahol vannak.

A Bírák könyvének 3. része hírt ad róla, hogy amikor Eglón, Móáb királya legyőzte Izráelt, és elfoglalta „a pálmák városát" (valószínűleg Jerikóról van szó), megjelent egy benjámini szabadító. Az elbeszélés hangsúlyozza, hogy Éhúd, a benjámini szabadító balkezes volt. A balkezes jelentésű héber szó hasonlít azokhoz a szavakhoz, amelyek általában testi fogyatékosságot jelölnek. Éhúd balkezessége lehetővé tette számára, hogy elrejtsen egy kardot teste jobb oldalán, és ezzel azután – valószínűleg Jerikóban – ledöfje Eglónt. Éhúd rá tudta venni az izráelieket, hogy menjenek le a hegyről, és foglalják el a Jordán folyó gázlóit, így a móábiak a nyugati parton szorultak, és nem volt kilátásuk sem a megmenekülésre. A Bírák könyvének Kirjat-Jeárimra tett egyik utalásából (18,12) tudjuk, hogy Dán nemzetsége, útban a távoli északi vidékek felé, letáborozott „Kirjat-Jeárimnál Júdában", és ezért ez a várostól nyugatra eső hely a Mahané-Dán (Dán tábora) nevet kapta.

A Bírák könyvének záró részei részletesen beszámol-

nak egy javarészt a Jeruzsálemi-hegyekben játszódó eseményről, amely megérdemli, hogy alaposabban megvizsgáljuk. Egy lévitáról van szó, aki Efraim elhagyatott hegyvidékén élt, és akinek volt egy Betlehemből való másodfelesége. A másodfeleség négy hónapra hazatért apja házába, ahová a lévita azután utánament, hogy hazavigye. A nővel végül csak késő délután keltek útra Efraim felé. Jeruzsálembe érve a lévita e szavakkal utasította el azt a javaslatot, hogy töltsék az éjszakát ebben a városban: „Ne térjünk be idegen városba, ahol nem Izráel fiai laknak; menjünk inkább tovább Gibeáig" (Bír 19,12). Gibea – ha azonosítása Tell-el-Fúllal helytálló – néhány kilométerrel Jeruzsálemtől északra volt. A társaságnak itt sikerült is szállást kapnia, mégpedig egy olyan embernél, aki rendes körülmények között akárcsak a lévita, szintén Efraimban lakott. Az este folyamán az a sajátos helyzet állt elő, hogy a valódi izráeliek közül, akikben a lévita jobban megbízott, mint a jeruzsálemi idegenekben, néhányan igencsak szokatlan követeléssel léptek fel, amit nem lehet másként értelmezni, csak úgy, hogy homoszexuális kapcsolatba kívántak lépni a lévitával. A lévita házigazdája végül azzal elégítette ki őket, hogy kivezette házából a lévita másodfelségét, akit azután megerőszakoltak, és akire reggel holtan találtak rá a ház előtt. A lévita hazavitte halott másodfeleségét, majd felszólította egész Izráelt, hogy büntessék meg a gibeaiakat. A népet úgy hívta össze, hogy másodfeleségének holttestét feldarabolta, és a testrészeket az ország minden vidékére szétküldte.

Az izráeliek ezt követő gyűlésére Izráel minden részéből elmentek, kivéve Jábés-Gileád városát. Az emberek Micpában gyűltek össze, onnan azután Bételbe mentek, hogy megtudják Isten akaratát. Amikor megütköztek, Benjámin népe egy emberként Gibea védelmére sietett, és az első napokban súlyos veszteségeket okozott Izráel többi törzsének. A harmadik napon az izráeliek legyőzöttnek tettették magukat, elcsalták a benjáminiakat Gibeától, egyik csapatukat azonban elbújtatva hátrahagyták Gibea bevételére. A benjáminiakat így legyőzték, városaikat felgyújtották, csak 600 férfi és nő maradt életben. Mivel az izráeliek megesküdtek rá, hogy nem adnak feleséget a benjáminiaknak, később, hogy a törzs ki ne haljon, az izráeliek hadjáratot indítottak a harctól távol maradt Jábés-Gileád városa ellen, mindenkit megöltek, kivéve a hajadonokat, akiket magukkal vittek feleségnek az életben maradt benjámini férfiak számára. További 200 nőt az évenkénti sílói ünnepségen táncoló hajadonok közül ragadtak el.

A történet különös, és nehezen értelmezhető. Tekintettel a törzsek ekkor megnyilvánuló, addig előzmények nélküli egységes fellépésére, az epizódban egyesek az amphiktüonia néven ismert politikai és vallási intézmény létezésének bizonyítékát látták, ami központi szentély működését és országos érvényű szokásjog kialakult voltát feltételezte. A ma általánosan elfogadott tudományos elképzelésekben az amphiktüonia-elmélet kevésbé népszerű, mint egykor volt. Habár a bírák korában a törzsek nem sok közös akcióban vettek részt, egy védekezésre képtelen lány megerőszakolásának és meggyilkolásának szörnyűséges bűntette minden izráeli számára annyira súlyos cselekménynek számított, amit semmi mással nem lehetett jóvátenni, csak a gonosztevők és támogatóik elleni összehangolt fellépéssel.

A monarchia kora

A Sámuel 1. könyvének első felében és a Bírák könyvének végén leírt események túlnyomó része a Jeruzsálemi-hegyekben játszódik. Annak ellenére, hogy Sámuel, ez a kiemelkedő személyiség, aki véget vetett a bírák korábban követett politikai irányvonalnak, és létrehozta a királyságot, gyermekkorát Sílóban töltötte (lásd a 152. lapot), voltaképpeni tevékenységét Benjámin törzsének területén fejtette ki. Lakhelyét Rámának hívták (1Sám 7,17); Bétél, Gilgál és Micpa voltak azok a helyek, ahol bíróként megfordult. Ő volt a vezére a filiszteusok uralma elleni küzdelemnek, és a felszabadító harc egyik aktusaként Micpában áldozatot mutatott be (leírása: 1Sám 7,5–14), ennek volt köszönhető azután, hogy Isten (az égből) mennydörgést zúdított a filiszteusokra, akiket így az izráeliek megfutamítottak. E siker ellenére azt olvassuk, hogy az izráeliek vénei királyt követeltek Sámueltől, „hogy ő bíráskodjék fölöttünk, ahogyan az minden népnél szokás!" (1Sám 8,5). Kívánságukat Rámában terjesztették Sámuel elé, aki miután arra intette az embereket, hogy ne kívánjanak maguknak földi királyt, elbocsátotta őket, később azonban ismét összehívta a népet Micpába (1Sám 10,17).

Ezután olyan történet következik, amelynek földrajzi részletei homályosak. Színre lép Saul (csak később derül ki, hogy az ő otthona Gibea; lásd 1Sám 10,26), és értesülünk sikertelen próbálkozásáról, hogy megtalálja apja elveszett szamarait. Saul a keresést Efraim hegyvidékén kezdte, majd bejárta Sálisa, Saalim és Benjámin földjét, végül Cúf földjére ért. Ha úgy van, amint feltételezik, és ezek a „földek" különböző efraimi családok birtokai voltak, továbbá ha Baál-Sálisa azonos a Káfr-Maliktól keletre lévő településsel, akkor Saul mintegy 20 kilométerre távolodott el gibeai otthonától északkeleti irányban, mielőtt visszafordult és megérkezett Rámába (1Sám 9,5–10).

Sámuel 1. könyve (1,1) alapján feltételesen elképzelhető valamiféle kapcsolat Cúf földje és Ráma között, az említett bibliai hely ugyanis Sámuel apjának lakóhelyét Rámátaim-Cófímnak nevezi, ami valószínűleg azt jelenti: a cúfi család Rámája. Feltéve, hogy ez valóban így van, Saul ellipszist leíró útvonalon haladt, és legényével mintegy 4 kilométerre északra állapodott meg attól a helytől, ahonnan elindult. Ahhoz képest, hogy váratlanul, kifejezetten azzal a céllal érkezett Rámába, hogy megkérje Sámuelt, derítse ki, hol vannak az elveszett szamarak, meglepően szívélyes fogadtatásra talált a nagy látnoknál, akivel korábban nem ismerték egymást. Sámuel mielőtt Sault útjára bocsátotta, Isten utasításának megfelelően Izráel „fejedelmévé" kente fel (1Sám 10,1).

Sámuel azt is közölte Saullal, hogy Ráhel sírja mellett két férfival fog találkozni, akik elmondják, hogy az elveszett szamarak megkerültek. Ráhel sírjának említése érdekes kérdést vet fel. A Jeruzsálemből Betlehembe tartó mai látogatók Ráhel sírját röviddel azután pillantják meg, hogy az út jobb felé, Bét-Dzsálá irányába elágazik. Ráhel sírjának ezzel, a Júda területének belsejében lévő hellyel való azonosítása megfelel a Mózes 1. könyvében (35,19–20; 48,7) olvasható hagyománynak, amely szerint „eltemették az Efrátába, azaz Betlehembe vezető úton". Betlehem és Efráta azonossága Mikeás könyvének nevezetes részletében is szerepel:

> Te pedig, efrátai Betlehem,
> bár a legkisebb vagy
> Júda nemzetségei között,
> mégis belőled származik az,
> aki uralkodni fog Izráelben.
> (Mik 5,1).

Sámuel 1. könyvében (10,2) más, ettől eltérő információ található Ráhel sírjának helyéről, eszerint ugyanis a sír Celcah mellett volt. Sajnos Celcah helye még megközelítő biztonsággal sem állapítható meg, a térség azonban, ahol az említett bibliai részlet (1Sám 10,2) szerint keresendő, könnyen meghatározható. Saul azt az utasítást kapta Sámueltől, hogy Ráhel sírjától menjen Gibeát-Elohímba, ahol filiszteus helyőrség volt (1Sám 10,5). Ha ez a hely azonos Geba városával, ahol – amint azt Sámuel 1. könyvének másik részletéből (13,3) tudjuk – filiszteus helyőrség volt, akkor Ráhel sírja a Ráma és a Geba közötti úton lehetett. Gebára vonatkozhat a Sámuel 1. könyve 10. részének 10. versében említett Gibea is. Ebbe a városba ment tehát Saul, és ott csatlakozott a révületbe esett próféták csapatához. Ez volt az oka, hogy azt mondták róla: „Hát már Saul is a próféták között van?" Sámuel könyve ezután folytatja azt a történetet, amely az 1. könyv 8. részében (4–22) kezdődött. Sámuel összehívta az izráelieket Micpába, ismételten óvta őket a földi királyság intézményének veszedelmeitől, majd nekilátott, hogy sorshúzással királyt válasszon. A választás Saulra esett, amit ujjongva fogadtak, ő pedig visszatért gibeai otthonába.

Sámuel 1. könyvének 11. része elbeszéli, hogy Saul békésen gazdálkodott lakóhelyén, Gibea városában, amikor üzenetet kapott a Jábés-Gileádban lakóktól, akiket Náhás, Ammón királya fenyegetett. Jábés-Gileád és Benjámin népe kapcsolatáról már szóltunk. Saul segítségül hívta az izráelieket, éspedig oly módon, hogy ökreit 12 darabra vágta, és szétküldte mindenüvé az országba. Itt pontosan az ellenkezőről van szó, mint a Bírák könyvének 19. részében. Ott a másodfeleségét darabolta fel férje, hogy összehívja az izráelieket Benjámin törzse ellen. Itt viszont Saul azért vágta darabokra ökreit, hogy saját törzse, Benjámin fiai érdekében hívja őket segítségül, Náhás ellen. Fényes győzelme után Sault Gilgálban királlyá kiáltották ki. Ezt nem könnyű összeegyeztetni azzal, hogy Micpában egyszer már királlyá tették, vagy hogy Sámuel felkente őt Rámában (igaz, fejedelemmé, és nem királlyá; kérdés, volt-e valamilyen különbség a kettő között).

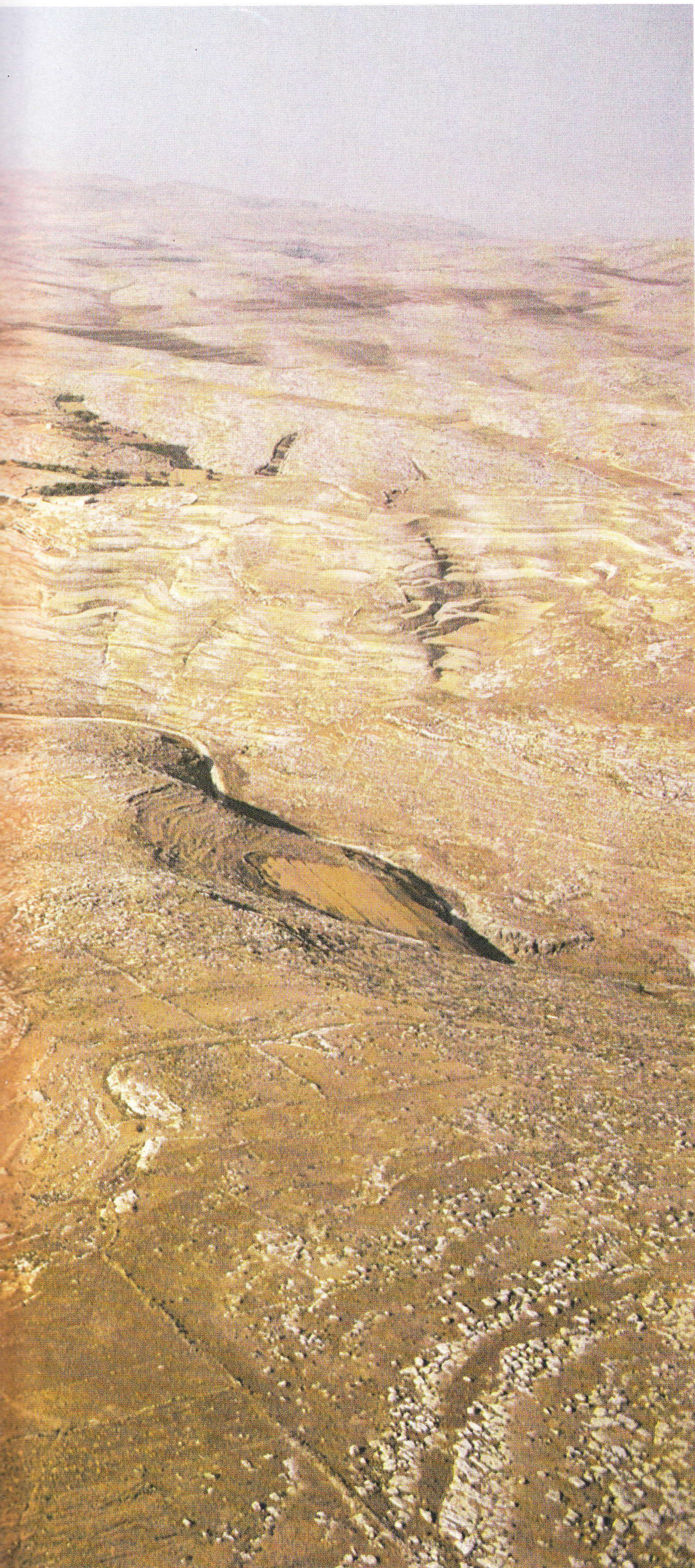
Saul uralkodásának szokványos leírása Sámuel 1. könyvének 13. részében kezdődik, több eseménye a Jeruzsálemi-hegyekben játszódik. A 2–4. versek elmondják, hogy Saul és Jónátán kiválasztotta a legjobb izráeli harcosokat, összesen háromezret, a többieket hazaküldték, a kiválasztottakat állandó hadseregként tartották vissza. Közülük kétezren Saullal maradtak Mikmászban, ezren pedig Jónátánnal Gibeában. Jónátán sikeres rajtaütése a gebai filiszteus helyőrségen cselekvésre késztette a filiszteusokat (1Sám 13,3–7). Harmincezer harci szekeret és az ezek támogatására szolgáló csapatokat állítottak csatasorba. A sereg „Mikmásznál, Bét-Aventől keletre" vert tábort. Saul pedig a Jordán völgyében lévő Gilgálba húzódott vissza. Noha nem lehetünk bizonyosak abban, mi rejlett mindezek hátterében, ésszerűnek látszik az a feltevés, hogy a filiszteusok erődemonstrációjának hatására Saul kénytelen volt kivonulni Mikmászból a Jordán völgyébe, ahonnan szükség esetén eltűnhetett a transzjordániai hegyek között. Nem valószínű, hogy a filiszteusok csakugyan ekkora erőt vontak össze egyetlen helyen (még ha a számok túlzóak is, mindenképpen igen nagy seregről lehetett szó), abból a feltevésből kiindulva, hogy Mikmász az a hely, ahol majd szükség lesz rájuk, ebben ugyanis nem lehettek biztosak. Saul Mikmászból való kiűzése után a filiszteusok nyilván széthúzódtak az észak–déli utak mentén, hogy ily módon teljesen megfosszák Sault annak lehetőségétől, hogy a Hasadék-völgyből visszatérjen a Mikmász térségében lévő hegyekbe, és megakadályozzák, hogy bárkinek segítségére mehessen a hegyvidéken. A filiszteusok széthúzódásának az lett a következménye, hogy „barlangokban, üregekben, kősziklák között, sziklahasadékokban és vermekben rejtőzött el a nép. A héberek átkeltek a Jordánon Gád és Gileád földjére" (1Sám 13,6–7).

A történetnek ezen a pontján utalás található arra a beszámolóra, amely elmondja, hogyan kente fel királlyá Sault Rámában Sámuel (vö. 1Sám 10,8 és 13,8). A rámai epizódban Sámuel azt mondotta Saulnak, várjon rá hét napig, és akkor elmegy hozzá Gilgálba. Itt viszont (1Sám 13) megtudjuk, hogy Saul hiába várakozott Sámuel Gilgálba érkezésére, az valamiért késlekedett, a nép pedig elszéledt. Saul ekkor égőáldozatot mutatott be, ezzel azonban túllépte hatáskörét, ami Sámuel rosszallását vonta maga után. Aligha feltételezhető, hogy a két történet összekapcsolásának más céja is lehet, mint a szerző azon törekvése, hogy felhívja a figyelmet: Saul mindössze hét napon át volt uralmon, de máris ostobán viselkedett, amiért azután Isten elfordult tőle. Ha ezt az összefüggést figyelmen kívül hagyjuk, nem érezhetünk mást Saul iránt, csak részvétet és rokonszenvet, amiért ilyen válságos helyzetbe került, hiszen a nép elpártolt tőle, és ő kétségbeesésében égőáldozatot mutatott be, hogy ezzel Istent határozott cselekvésre bírja.

A történet következő része a héber nyelvű Bibliában homályos: Sámuel Gilgálból visszatért Gibeába, Sault pedig egyszerre csak Gibeában találjuk (a héber szövegben Geba), anélkül hogy kiderülne, mikor ment oda. Talán az ókorban készült görög fordítást kellene tovább olvasnunk, amely megőrizte a hagyományosan elfogadott héber nyelvű szövegből a másoló hibájából kimaradt részletet. Az „Új Angol Bibliá"-ban Sámuel 1. könyve 13. részének 15. verse így hangzik: „Ezután elindult Sámuel Gilgálból [minden további nélkül, és útjára ment. A megmaradt nép követte Sault, aki Gilgálból az ellenség felé vonult.] A benjámini Gibeában számba vette a népet, amely még vele volt..." (A szögletes zárójelbe tett rész az ókori görög fordításból való, amely az RSV-ből – a Revised Standard Versionből, a „javított hiteles változat"-ból – kimaradt.) Megkockáztathatjuk tehát azt a feltevést, hogy noha Saul hadereje 600 főre apadt le, ő mégis visszatért Gibeába. Vereséget szenvedett, és korábbi főhadiszállása, Mikmász a filiszteusok kezére került. Mikmászból azután a filiszteusok portyázó csapatokat küldtek ki három irányba, feltehetően azért, hogy élelmet zsákmányoljanak a vidéken a filiszteus sereg számára.

A történet annak a támadásnak az elbeszélésével folytatódik, amelyet Jónátán és fegyverhordozója a mikmászi előőrs ellen intézett. A részletek homályosak, annyi azonban sejthető, hogy Jónátán Gibeából északkelet felé indult el a szurdokszerű Vádi-on-Szuvainít irányába, és annak délkeleti végén hatolt be a vádiba, majd továbbhaladt benne Mikmász felé, amely a szurdok északnyugati kijáratától valamivel több mint egy kilométerre volt. A két sziklabérc, Bócéc és Szenne (1Sám 14,4–5) hollétéről már sok vita folyt, valószínűleg a szurdok Mikmász felé eső végének bejáratánál lehettek. Jónátán és fegyverhordozója megbeszélték, hogy majd csak akkor támadják meg a filiszteusokat, amikor azok felszólítják őket, hogy menjenek fel. A két izráeli valósággal közszemlére tette ki magát, a filiszteusok pedig így gúnyolódtak rajtuk: „Nézd csak! Hébe-

rek jöttek elő az üregekből, ahová elrejtőztek!" (1Sám 14,11), és hivogatni kezdték Jónátánt és társát, hogy menjenek fel. Nem kell feltétlenül arra gondolnunk, hogy Jónátán azon nyomban felkapaszkodott. Abból a tényből, hogy a bibliai szöveg szerint négykézláb másztak fel, arra következtethetünk, hogy előbb visszahúzódtak a szurdokba, és olyan helyen kapaszkodtak ki belőle, ahol Mikmászból nem láthatták meg őket, és a hegyek háta mögött, kerülőt téve, teljesen váratlan irányból támadtak Mikmász ellen. Elszánt rohamuk oly nagy riadalmat keltett, hogy még a gibeai őrszem is észrevette: valami szerencsétlenségnek kellett történnie Mikmászban, és így Saulnak lehetősége nyílt csapatai riasztására és általános támadás indítására a filiszteusok ellen, akiket végül megfutamítottak, és egészen az Ajjalón völgyéig üldöztek. A csata során Saul megeskette embereit, hogy addig nem vesznek magukhoz ételt, amíg győzelmük nem lesz teljes. Amikor később az emberek egy erdőbe értek, ahol méz csöpögött a kaptárakból, nem ettek belőle, de Jónátán, aki nem tudott az esküről, elfogyasztott egy kevés mézet, aminek az lett a következménye, hogy Isten nem nyilatkoztatta ki menynyei jövendölését Saulnak addig, amíg Jónátán „vétkét" fel nem tárták (1Sám 14,24–30,34–46). Meg kell említeni, hogy nem minden szakértő értelmezi Sámuel 1. könyve 14. részének 25–26. versét úgy, hogy abban erdőről van szó. A héber szöveg kissé zavaros, ami arra bírta az új angol bibliafordítás (New English Bible) készítőit, hogy erdőről ne tegyenek említést.

Saul a róla szóló történetnek a Jeruzsálemi-hegyekben játszódó további részében úgy jelenik meg, amint városából, Gibeából uralkodik, és eközben Dávid iránt érzett féltékenysége és gyanakvása egyre nő. Ennek hatására megpróbálja Dávidot lándzsájával halálra sebezni (1Sám 18,11). Dávid kénytelen Rámába menekülni, Sámuelhez. Amikor azután Saul embereket küld Dávid elfogására, majd ő maga is Rámába megy, ott úrrá lesz rajta a Sámuel vezetése alatt álló rámai prófé-ták csapatának extázisa (1Sám 19,18–24). Dávid ezután a nóbi szentélybe menekül. Nób valószínűleg a Scopus-hegytől délkeletre épült el-Iszavijja nevű falu helyén állott. Itt játszódott le az az esemény, amelyet később Jézus is megemlített: Ahímelek, Nób papja szent kenyeret adott enni Dávidnak és embereinek, olyan kenyeret, amelyet előzőleg Isten színe elé helyeztek, és ezért többé már nem rendes, vagyis közönséges kenyér volt (1Sám 21,3–6). A pap ezt azért tette, mert Dávid és emberei szorult helyzetben voltak, továbbá mivel a menekülők a háború szabályai értelmében megtartóztatták magukat az asszonyokkal való érintkezéstől. Márk evangéliumában (2,23–28) szó esik Jézus és ellenfelei vitájáról, a szombat betartásának szabályairól, és ennek során Jézus, annak bizonyítására, hogy a vallási szokásoknak kell szolgálniuk az embert, és nem fordítva, éppen ezt az eseményt használja fel, vagyis azt, amikor Dávid szent kenyeret evett. Ahímelek tettét beárulták Saulnak, aki haragjában lemészároltatta Nób papjait és családtagjaikat, Ebjátár kivételével. Neki sikerült elmenekülnie, és csatlakozni Dávidhoz.

Egy Saulról szóló – a későbbi viták miatt fontos – másik részlet Sámuel 2. könyvének végén olvasható: amikor Dávid uralkodása idején három esztendőn át tartó éhínség támadt, ennek okáról Isten azt mondotta: „Saul miatt és vérengző házanépe miatt van ez, mivel megölette a gibeóniakat" (2Sám 21,1). A történetből a továbbiakban megtudjuk, hogy Saul vallásos buzgalmában a gibeóniak „kiirtására törekedett", mert azok

nem voltak Izráel fiai. Ez az állítás emlékezetünkbe idézi a Józsua könyvében olvasottakat (9,3–27), éspedig azt a fortélyt, amellyel a gibeóniak annak idején félrevezették Józsuát, hogy elkerüljék a pusztulást (lásd a 164. lapot). Saul, akinek a révületbe esett prófétákhoz való csatlakozását megőrizte a hagyomány, Isten iránti buzgóságában nem törődött a korábbi esküvel, habár nem világos, hány gibeónit gyilkoltatott meg. Lehetséges, hogy Saul indítéka kizárólag vallási volt: el akarta távolítani királyságából ezt a nem izráeliekből álló, idegen népcsoportot, de esetleg arra is gondolhatott, hogy a nem izráeli gibeóniak könnyen átállhatnak a filiszteusok oldalára, ha az utóbbiak mellé szegődik a hadiszerencse. Az sem kizárt, hogy Saul Gibeón erejét és tekintélyét szerette volna csökkenteni, mivel komoly vetélytársa volt saját városának, Gibeának mint fővárosnak. Korábban már említettük, hogy Józsua könyve szerint (10,2) Gibeón „nagy város volt, akárcsak egy királyi város", Sámuel 2. könyve pedig arról tudósít (21,69), hogy Gibeónban volt „az Úr hegye" (ha ez a szöveg helyes olvasata). Abból, hogy Kirjat-Jeárim kapcsolatban állt Gibeónnal (Józs 9,17), és hogy mielőtt Dávid Jeruzsálembe vitette, a frigyláda Kirjat-Jeárimban volt (1Sám 7,2), arra lehet következtetni, hogy Izráel Istenének hivatalos kultikus központja Gibeónban és Kirjat-Jeárimban lehetett. Mindez nem több puszta feltevésnél, az azonban mindenképpen tény, hogy Gibeón fontos hely volt, és ez késztethette Sault arra, hogy féltékenyen szemmel tartsa. Dávid később azzal kívánta jóvátenni Saul Gibeón ellen elkövetett vétkét, hogy Saul hét unokáját kiszolgáltatta a gibeóniaknak, akik azután felakasztották őket „az Úr előtt... az Úr hegyén". Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a gibeóniak „Úr hegye" és annak csakugyan magasba nyúló áldozóhalma a Gibeóntól dél-délkeleti irányban két kilométerre lévő, lenyűgöző Nebi Szamuil volt.

Közvetlenül Saul halála után Gibeón volt a színhelye Dávid és Saul fia, Ísbóset (Isbaál) csapatai között lezajlott összecsapásnak (2Sám 2,12–17). A feltevések szerint ebben az időszakban Dávid még a filiszteusok vazallusa volt, és urai engedélyével lépett fel a jeruzsálemi hegyekben Ísbóset csapatai ellen, amelyek támaszpontja a Jordán völgyében lévő Mahanaimban volt. A szembenálló felek harcosai Jóáb, illetve Abnér vezetésével a gibeóni tónál találkoztak. Akár azonos az említett tó az 1956–1957. évi gibeóni ásatások során felfedezett nagy víztárolóval, akár nem, mindenképpen figyelemre méltó, hogy a találkozás színhelye Gibeón volt. Akárcsak a Dávid és Góliát közötti párharc alkalmával, ebben az esetben is bajnokokat jelöltek ki mindkét oldalon, hogy a csata bevezetőjeként megvívjanak egymással. Innen is, onnan is tizenketten álltak ki, és a jelek szerint a harcnak azt a válfaját választották, amelyben rövid kardokkal küzdenek, és a viadal közben egymás hajába kapaszkodtak. Az egyéni küzdelem után összecsaptak a hadseregek, és Abnér maradt alul, de menekülése közben megölte Jóáb testvérét, Aszáhélt. Evvel ürügyet szolgáltatott arra, hogy amikor később Hebrónba ment, Dáviddal szót érteni, Jóáb megölje őt.

Dávid városa

Abnér és Isbóset halála után Dávidot Hebrónban az északi törzsek királyává tették (2Sám 5,1–5). Ekkor úgy döntött, hogy fővárosát Hebrónból áthelyezi, mivel ez túl messze, délen volt. Azzal, hogy Jeruzsálemet, ezt a Júda határa közelében lévő várost választotta, oly messzire távolodott el észak felé, amennyire csak lehetett anélkül, hogy elveszítse a kapcsolatot saját, Júdában élő népével. Jeruzsálem fontos útvonalak találkozásánál

Az előző lapon: Légi felvétel a Vádi-esz-Szuvainit túloldalán épült Dzseba nevű faluról. Dzseba valószínűleg Benjámin törzsének területén, a bibliai Geba egykori helyén áll. A Vádi-esz-Szuvainit a kép bal szélén túl egy szurdokban halad tovább. Jonátán e szurdokon kúszott végig, hogy meglepje a Mikmászban állomásozó helyőrséget. Mikmász – a mai Mukmász falu – közvetlenül a kép alsó szélén túl van.

Jeruzsálem nyugat felől nézve. A falakat a törökök építették, a 16. században. A kép közepétől balra látható a fellegvár, Heródes felső palotájának helyén. Távolabb jobbra a Mária halála templom zömök tornya. A háttérben az Olajfák hegye, tetején a Mennybemenetel templom orosz tornya (a három torony közül a jobb oldali), a szemhatáron látható bal szélső torony a Scopus-hegyen áll.

épült, és ellenőrzése alatt tartotta ezeket. A városban ekkor még nem laktak izráeliek, ezért nem váltott ki túl nagy ellenérzést, hogy itt legyen a főváros.

Amint korábban már említettük, a vidék, ahová Jeruzsálem épült, nem a lehető legjobb adottságokkal rendelkezett egy város számára. Igaz ugyan, hogy a hegyhátat, amelyen a jebusziak városa állt, kelet, dél és nyugat felől mély völgyek védelmezték, az északi oldalon azonban fölébe magasodott az a hegy, amelyhez a hegyhát csatlakozott. Vízellátása – a Gíhón nevű forrásból – kielégítő volt, de kiemelkedően jónak nem mondható, és nyugaton, illetve keleten más hegyek is tornyosultak felette. Lakói azonban annyira megerősítették, hogy amikor Dávid megérkezett, a város birtokba vételére, annak védői így gúnyolódtak: „Nem jössz ide be, hiszen még a vakok és sánták is elűznek téged!" (2Sám 5,6). Nincsenek pontos értesüléseink arról, hogyan is foglalta el Dávid a várost. Sámuel 2. könyvének erre vonatkozó része (5,8) komoly fordítási nehézségeket támaszt, különösen a *cinnór* szó okoz gondot. A Jakab király-féle verzióban ezt „gutter"-nek (útszéli árok, út menti csatorna) fordították angolra [a magyarban „csatornának"], de a „javított hiteles változat"-ban (Revised Standard Edition) arra a feltevésre jutottak, hogy a szó jelentése inkább „water shaft" (vízelvezető akna), amiből az következik, hogy Dávid harcosai a hegyhát lábától egy aknán át kúsztak fel egészen a város szívéig. Az „Új Angol Biblia" azonban már „grappling-iron"-nak (horog, csáklya) fordítja ezt a szót, és ezzel merőben más értelmet ad a szövegnek, és egyúttal teljességgel eltérő megközelítési módot sejttet. Az is lehetséges, hogy a *cinnór* valamilyen fegyverfajta volt.

Akármint is történt, a várost mindenesetre elfoglalták, és utána Dávid megerődítette Jeruzsálemet, miközben a „Millótól fogva befelé" építkezett (2Sám 5,9). Íme, egy újabb probléma, mivel a „Millo" jelentése ismeretlen. Minthogy a szó kapcsolatba hozható a héber „tölteni", „feltölteni" igével, az egyik elképzelés szerint a hegyhát felső, sík részét oly módon bővítették ki, hogy lejtőinek egyes részeire támfalakat emeltek. E falak és a lejtő hajlata közötti helyet „feltöltötték", így teraszt hoztak létre, amelyre épületeket lehetett húzni.

A tudósok nincsenek egy véleményen a Sámuel 2. könyvének 5. részében leírt események pontos sorrendjét illetően sem. Első olvasásra az elmondottakból az derül ki, hogy Dávid előbb elfoglalta Jeruzsálemet, majd ezt követően két csatában legyőzte a filiszteusokat. Több tudós ezzel szemben úgy véli, hogy Jeruzsálemet csak a filiszteusok legyőzése *után* foglalta el Dávid. A probléma abból adódik, hogy a kérdéses szöveg (2Sám 5,17) ezt mondja: „fölvonultak a filiszteusok mind, hogy megkeressék Dávidot. Meghallotta ezt Dávid és levonult a sziklavárhoz". A következő kérdésekre kell választ adni: hol volt ez az erősség és honnan vonult le Dávid? Erőként a legnagyobb valószínűséggel Adullám jöhet számításba, ahol Saul elől menekülve Dávid annak idején oltalmat talált (lásd a 87. lapot). A filiszteusok – amint a szövegből megtudjuk – a Refáím-völgyben fejlődtek fel, ami arra vall, hogy Dávidot Jeruzsálemben hitték feltalálni, a Refáím-völgy ugyanis a part menti síkság felől nyugat–keleti irányban haladó egyik útvonal volt, és Jeruzsálemtől kissé délre éri el a középhegységet. Ha Dávid főhadiszállása még Hebrónban volt – amint azt többen feltételezik –, akkor a filiszteusoknak lett volna annyi eszük, hogy ne itt, ebben a Hebróntól több mint 20 kilométerre északra lévő völgyben fejlődjenek fel. Hihetőbbnek látszik, hogy a filiszteusok úgy hitték, Dávidot Jeruzsálemben találják, ő azonban táborát a filiszteusoktól délre állította fel, és azért győzte le őket, mert abból az irányból ütött rajtuk, ahonnan

Jeruzsálem az Ószövetségi időkben

Lent: Dávid városának déli szélén van az a nekropolisz, ahol egyes tudósok szerint Dávid eredeti sírboltja található. A sírbolt aknájának végén lévő mélyedésben 1,2 méter széles szarkofágnak lett volna elegendő hely. A sírboltba vezető jelenlegi bejárattól visszapillantva, pompás kilátás nyílik a Kidrón völgyére.

Az Ószövetségi időkbeli Jeruzsálem azon a hegyháton állt, amely északon egy hegyhez csatlakozott, tőle keletre és nyugatra ugyancsak hegyek magasodtak fölé, ennek ellenére Salamon idejétől észak és nyugat felé terjeszkedett. Az észak–déli és kelet–nyugati irányban haladó útvonalak mentén elfoglalt stratégiai szempontból fontos helyzetétől eltekintve, egyáltalán nem volt egyértelmű, miért esett rá a választás, hogy közigazgatási központ legyen, hiszen Gibeón sokkal vonzóbb lehetőségeket kínált. Dávid azonban remek érzékkel fővárosává tette, és ezzel elindította azt a folyamatot, amelynek során a világ leghíresebb városa lett. Azzal pedig, hogy a várostól északra, a közelben emelkedő hegyen egy jebúszi ember szérűskertjét szemelte ki oltárának felállításához, megkezdődött az a hoszú történelmi fejlődés, amely azután a hegyet zsidók, keresztények és mohamedánok számára egyaránt szent hellyé tette.

Fent: Dávid városában kiásott korsók és szoborfejek.

Jobbra: Dél felől készült légi felvétel Jeruzsálemről. A kép alsó felében, a középkori falak alatt és azokon kívül látható az a hegyhát, amelyre Dávid városa épült. A hegyháttól jobbra a Kidrón völgye. A hegyhátat a tőle balra lévő hegytől elválasztó középső völgyet az évszázadok során nagymértékben feltöltötte a törmelék. A fallal körülvett város közepén áll a Kr. u. 7. század végén befejezett Sziklatemplom, az iszlám harmadik legfontosabb szent helye. Valahol ugyanezen a teraszon kapott helyet a zsidók első és második temploma.

0 100 200 300 m

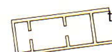

Haram-esz-Saríf
mai területe

Nehémiás ellenőrző útja
(Neh 2,11–16):
1: Völgy-kapu
2: Sárkány-forrás
3: Szemét-kapu
4: Forrás-kapu
5: Király-tó

Nehémiás korabeli kapuk
(Neh 3,1–12):
6: Juh-kapu
7: Hal-kapu
8: Hamméa- (Százas-) torony
9: Hananél-torony
10: Régi-kapu
11: Kemencék tornya

10 9 8 7 6

templom

11

palota

8. századi falak

a Hasmoneusok
palotája

Xüsztosz-
agora

Szeleukida Akra?

Salamon
bővítményei

8. századi
bővítmény

az ásatások során
felfedezett
ókori falak

1

Hizkija alagútja

Gíhón

ókori
falmaradványok

a Nehémiás által irányított
újjáépítési munkálatok
a hegygerincen

a jebúsziak
városfalai

a száműzetés utáni
időkből való,
későbbi fal

Hizkija
feltételezett kiegészítései
(a maximalista felfogás szerint),
hellenizmus kori és
a Hasmoneusok idejéből való falak

4

felső tó

3

Hizkija
feltételezett kiegészítése
(a maximalista elképzelés szerint)

alsó tó

5

a száműzetés utáni
időkből való,
későbbi fal

2

nem várták. Sámuel 2. könyve (5,17) szerint Isten félreérthetetlenül megparancsolta: „Ne szembe vonulj ellenük, hanem kerülj a hátuk mögé, és a szederfák felől vonulj ellenük." A különös utasítás pedig, amely így hangzott: „Majd ha lépések neszét hallod a szederfák teteje felől, akkor törj rájuk" (2Sám 5,24), arra a feltevésre indít, hogy Dávid és emberei éjjel kerülő utat tettek, a fák lombjának susogása pedig azt jelezte: a napsütés felmelegítette a talajt, ettől feltámadt a parti szél, és megérkezett az erdő fölé. Akkor természetesen még úgy hitték, hogy a természet erői is beletartoztak Isten hadseregébe, és Dávid úgy értette, tekintse „a lépések neszét... a szederfák teteje felől" annak jeleként, Isten már elindult előtte, hogy legyőzze a filiszteusokat.

Jeruzsálem vallási jelentősége

Dávid, miután elfoglalta Jeruzsálemet, ide hozatta a frigyládát (2Sám 6), és egy erre a célra felállított sátorban helyezte el. Oltárt is állíttatott „a jebúszi Arauna szérűjén" (2Sám 24,18–25). A Jeruzsálemi-hegyvidék legtekintélyesebb áldozóhalma ekkor még Gibeónban volt (vagyis a Nebi-Szamuilon, ha csakugyan ez volt Gibeón áldozóhalma). A jeruzsálemi Templom felépítése előtt Salamon Gibeónban áldozott, „mert ez volt a legnagyobb áldozóhalom" (1Kir 3,4). Az is Gibeónban, és nem Jeruzsálemben történt, hogy amikor Isten megígérte neki, megkaphat bármit, amit csak akar, Salamon a bölcsességet választotta (1Kir 3,5–9).

A várostól közvetlenül északra emelkedő hegyen épült fel azután a templom (Kr. e. 955 körül), és ezzel Jeruzsálem lett az izráeliek vallási központja. Voltak ugyan még vetélytársai, például Bétél (lásd a 153. lapot), de ettől kezdve a bibliai történetekben Jeruzsálem állt minden vallási és politikai esemény középpontjában, mint Isten eljövendő királyságának szimbóluma.

Jeruzsálemmel Izráel vallási életébe az ókori Közel-Kelet tágabb eszmerendszeréből származó jelképhalmaz került be. E jelképeket azonban az izráeli vallás beolvasztotta magába, és újszerű módon, új szokások formájában ugyan, de továbbra is Izráel hitét gazdagító forrásként merített belőle. Ez leginkább egyes zsoltárokból tűnik ki. A 68. zsoltár például – habár tartalmának értelmezése súlyos problémákat vet fel – azt beszéli el, hogyan ment át Isten a Szinai-hegyről Sion hegyére. Isten érkezését ellenségei felett aratott győzelmeinek nagyszerű sorozata jelezte. Ennek a zsoltárnak egyik versét, amely így hangzik: „Fölmentél a magas hegyre, foglyokat ejtettél, embereket kaptál ajándékul, mégpedig lázadókat. Most már ott laksz, Uram Isten!" (Zsolt 68,19), idézi Pál aspostol az epheszosziakhoz írott levelében (4,8), Krisztus mennybemenetelére vonatkoztatva. Isten jeruzsálemi jelenléte olyan reményforrássá lett, hogy a 46. zsoltár refrénje magabiztosan ismételhette újra meg újra: „A Seregek Ura velünk van, Jákob Istene a mi várunk". Ugyanez a zsoltár megemlíti, hogy „Egy folyam ágai örvendeztetik Isten városát" (Zsolt 46,5). Ebben valószínűleg az a gondolat jut kifejezésre, hogy Jeruzsálem két forrása, a Gíhón és az Én-Rógél a Paradicsom folyójának megtestesülései. E folyóról az ókori Közel-Keleten azt gondolták, hogy szent hegyek alatt folyik. Ugyanezt az elképzelést fedezhetjük fel Ezékiel próféta látomásában: a helyreállított templomból folyó fakad, és termékennyé teszi a Júdai-pusztaságot és a Holt-tengert (Ez 47,1–12). Amikor a próféták látomásaiban megjelenik Isten eljövendő, az egyetemes igazságot és békét megvalósító birodalma, ez időnként Jeruzsálemet magasztaló szavakban jut kifejezésre:

Az utolsó napokban az Úr házának hegye
szilárdan fog állni a hegyek tetején.
Kimagaslik a halmok közül,
és özönlenek hozzá a népek.
Eljön a sok nép, és ezt mondják:
Jöjjetek, menjünk az Úr hegyére,
Jákob Istenének házához!...
(Mik 4,1–2; vö. Ézs 2,2–3).

Jeruzsálem mindezeken kívül ideológiával is szolgált a királyság intézményéhez. Eszerint a királyt megkoronázása napján Isten fiává fogadja, mintegy „világra hozza", hogy Isten népének oltalmazójaként különleges helyet foglaljon el, aki felelősséggel tartozik Istennek az igazságosságért, a szegények és a szűkölködők védelméért. A 2. zsoltárban Isten közli az újonnan megkoronázott királlyal: „Az én fiam vagy! Fiammá tettelek ma téged!" (Zsolt 2,7). Az egyébként nehezen értelmezhető 110. zsoltárban pedig a jeruzsálemi papkirályok ősi jogainak és kiváltságainak örökösévé nyilvánítja a királyt: „Pap vagy te örökké, Melkisédek módján" (Zsolt 110,4). A jeruzsálemi királyokat szolgáló ideológiából való említett két szövegrész – Jézusra alkalmazva – bekerült az Újszövetségbe is. A 2. zsoltárból vett részlet a Jézus megkereszteléséről szóló történetbe (Mk 1,11), a 110. zsoltárból pedig Pálnak a zsidókhoz írott levelébe, amikor Krisztus tevékenységét főpapi munkának minősíti (Zsid 5,6; 6,20; 7).

Lehetetlen megmondani, hogy a Sionra vonatkozó nézetekből és a királyi ideológiából mennyi alakult már ki Dávid és Salamon korában. Salamon templomának rekonstrukciója könyvünk 182. lapján található, itt csupán azt kívánjuk ismételten leszögezni, hogy Dávid székvárosának áthelyezése Hebrónból Jeruzsálembe vitathatatlanul a legfontosabb földrajzi vonatkozású bibliai esemény. Azt gondolhatnánk, hogy a filiszteusok legyőzése és Jeruzsálem elfoglalása után Dávid a továbbiakban békében és jólétben uralkodhatott, de nem így történt. A legellentmondásosabb helyzet akkor állt elő, amikor fia, Absálom kibontotta a lázadás zászlaját Hebrónban (2Sám 15). Annak ellenére, hogy Jeruzsálemet könnyű lett volna megvédeni, hiszen Dávid megerősítette a várost. A király, amikor értesült Absálom felkelésről, azt ajánlotta: „Jertek, fussunk, mert másképpen nem tudunk elmenekülni Absálom elől. Sietve menjetek, mert ő is siet, és utolér bennünket, veszedelmet zúdít ránk, és kardélre hányja a várost" (2Sám 15,14). Dávid valószínűleg úgy vélte, Jeruzsálemben nem tud kitartani a végtelenségig, a túlnyomórészt ellenséges környezetben (ha valóban igaz az, hogy az ott élők annyira ellenségesek voltak). Absálomnak Hebrónból hosszabb utat kellett megtennie, hogy eljusson a holt-tengeri útvonalig, mint Dávidnak ahhoz, hogy Jeruzsálemből elérjen a Jordán folyóig. Absálomnak ezenkívül még kerülőt is kellett tennie, hogy elvágja Dávid útját, mivel a Holt-tenger megakadályozta a nyugat–keleti irányú előrehaladást. Lehet, hogy éppen ebben rejlett Jeruzsálem előnye Hebrónnal szemben, ami arra bírta Dávidot, hogy áthelyezze fővárosát.

Sámuel 2. könyvéből (15,30) lesújtó kép tárul szemünk elé: látjuk, hogyan menekült el Dávid Jeruzsálemből, miképpen kelt át a Kidrón-patak völgyén, kapaszkodott fel az Olajfák hegyére, „és amíg ment, egyre sírt. Betakart fejjel, mezítláb..." Érdekes az az utalás, amely az Olajfák hegyének tetejére vonatkozik, mert olyan helynek mondja, „ahol imádkozni szoktak Istenhez" (2Sám 15,32). Amikor Jósiás 622/621-ben megreformálta a vallási kultuszt, ezzel – a Biblia szerint – „tisztátalanná tette... azokat az áldozóhalmokat is, amelyek Jeruzsálemtől keletre... voltak" (2Kir 23,13). Könnyen lehetséges, hogy mielőtt Jeruzsálemben az istentiszteleti szertartás elsődlegesen királyi és állami kultusszá lett, addig Jeruzsálemnek és környékének egyszerű lakosai, szokásos vallásgyakorlatukat az Olajfák hegyén lévő szent helyen végezték. Az Olajfák hegyének távolabbi oldalán volt Bahúrim, az a hely, ahol Simei, Saul családjának egyik tagja szidalmazta Dávidot (2Sám 16,5). Ugyancsak itt, Bahúrimban bújt el Jónátán és Ahímaac, az a két kém, akiket Dávid azért küldött el, hogy kifürkésszék Absálom szándékait, és akik egyébként a Rógél-forrásnál (Én-Rógél) vártak a nekik híreket vivő szolgálólányra (2Sám 17,17–20).

Absálom felkelése összeomlott, őt magát megölték. Dávidnak azonban egy másik lázadással is szembe kellett néznie, ezúttal az északi törzsek részéről. Ez a felkelés a távoli északon lévő városban, Ábél-bét-Maakában ért véget (lásd a 136. lapot). Itt csak azért említjük meg, mivel a róla szóló történetben szerepel Gibeón. Absálom Dávid ellen felvonult csapatainak parancsnoka Amásza volt, akinek Dávid megkegyelmezett, és őt tette meg a hadsereg parancsnokává Jóáb helyett, aki – Dávid parancsa ellenére – megölte Absálomot. Az északi törzsek lázadásakor Dávid utasította Amászát, szólítsa fegyverbe Júda népét, és három nap múlva tegyen neki jelentést (2Sám 20,4). Amásza azonban késlekedett. Hogy miért, azt legfeljebb találgathatjuk. Talán még mindig Absálomhoz húzott? Kételkedett abban, hogy Júda népe kitart Dávid mellett? Késlekedése miatt Dávid Abisájt és a saját testőrségét (amelyhez később Jóáb is csatlakozott) küldte az északi törzsek ellen. Jóáb és a többi harcos a gibeóni nagy sziklánál összetalálkozott Amászával. Érthetetlen, hogyan került Amásza Gibeónba, ha Júda népének összegyűjtésén fáradozott. Ha pedig már összegyűjtötte őket, akkor miért nem jelentkezett velük együtt Dávidnál Jeruzsálemben, amint a parancs szólt. Lehet, hogy Jóáb kételkedett Amásza jó szándékában és Dávid iránti hűségében, de neki magának is megvolt az oka, hogy irigykedjen arra, aki az ő helyére lépett. Bármi volt is az ok, Jóáb lépre csalta Amászát, és leszúrta. Ezután maga köré gyűjtötte Dávid híveit, és az északi lázadók ellen indult.

Amikor Dávid megöregedett, életben maradt fiai, Adónija és Salamon versengett egymással az utódlásért (1Kir 1), Adónija, aki a születés sorrendjében Absálom után következett, meggyilkolt bátyja nyomdokait követte: kezdte kifejezésre juttatni, hogy igényt tart a trónra. Harci szekereket és lovasokat tartott, valamint 50 harcost, akik előtte futottak, majd a Rógél-forrásnál titkos szertartást rendezett, amelyen juhokat és marhákat áldozott, és ennek során az ott összegyűlt vendégek így kiáltoztak: „Éljen Adónija király!" (1Kir 1,25). A történtek ellensúlyozására – Dávid jóváhagyásával – akciót kezdeményeztek, amelynek középpontjában Salamon állt: Dávid saját öszvérének hátán elvitték a másik forráshoz, a Gíhonhoz, ahol Cádók pap és Nátán próféta királlyá kente fel. Megfújták a kürtöket, és a nép így kiáltott: „Éljen Salamon király!" (1Kir 1,39). Amikor ennek hírét megvitték Adónijának, rádöbbent, hogy elvesztette a játszmát, és az oltárnál keresett menedéket. Salamon megbocsátott neki, de későbbb, amikor visszaélt helyzetével, megölte. Azok, akik már hallották Händel „Cádók, a pap" című, nagyszerű koronázási himnuszát (anthemjét), de nem ismerték azokat a bibliai részeket, ahonnan a himnusz szövege szárma-

zik, bizonyára csodálkoztak, amikor megtudták, hogy Salamont a város peremén, egy forrásnál kenték fel királlyá, és hogy a szertartást nagy sietve végezték.

A királyság kettészakadása

Salamon uralkodása alatt épült fel az első jeruzsálemi templom (képét lásd a 182. lapon). Dávid és Salamon egyesült királysága azonban nem bizonyult tartósnak. Salamon építkezéseiért a nép súlyos árat fizetett, és nagy volt az elégedetlenség. A létesítményeihez szükséges pénzügyi fedezet és munkaerő előteremtése érdekében Salamon az északi törzseket 12 közigazgatási körzetre osztotta. Az a Jeroboám nevű jeruzsálemi fiatalember, akit Salamon a kényszermunkák felügyeletével megbízott, egy alkalommal eltávozott Jeruzsálemből, és találkozott Ahija sílói prófétával. Ahija ekkor 12 darabra szakította új köpenyét, és tíz darabot közülük átadott Jeroboámnak, ezzel jelezve a királyság későbbi kettészakadását (1Kir 11,29–39). Fontos, hogy Jeroboám csak tíz köpenydarabot kapott. Vajon miért nem tizenegyet? A válasz erre a következő: noha a déli kiálységot, amely hű maradt Dávid házához, mindig Júdának nevezték, valójában Júda és Benjámin földjéből állt. Ezért amikor Salamon fia, Roboám elhatározta, hogy visszaszerzi a hatalmat az északi törzsek felett, „összegyűjtötte Júda egész házát és Benjámin törzsét" (1Kir 12,21). Amikor Dávid uralkodása idején egy Benjámin törzséből való férfi felkelést vezetett Dávid ellen, Benjámin és Júda szövetségének földrajzi alapfeltételei adottak voltak. Benjámin törzse a Jeruzsálemi-hegyek északi részét birtokolta. Júda és Benjámin földje között nem volt természetes határ, a Jeruzsálemi- és a Bétéli-hegyek közötti földrajzi elkülönülésnek viszont megvoltak azok a természeti adottságai, amelyek egy védelmezhető határ esetében nélkülözhetetlenek. Benjámin területének északi határa nem esett ugyan egybe ezzel a földrajzi válaszvonallal, de néhány fontos ponton érintkezett vele, illetve közel volt hozzá.

Szinte nyomban az ország északi és déli királyságra történt kettészakadása után, Sesonk (Sísak) egyiptomi fáraó Kr. e. 924 körüli betörése következtében mindkét királyság nagymértékben meggyengült. Erről az eseményről a bibliai feljegyzések így számolnak be: „Roboám uralkodásának ötödik évében fölvonult Sisák, Egyiptom királya Jeruzsálem ellen. Elvitte az Úr templomának a kincseit meg a királyi palota kincseit" (1Kir 14,25–26). Ez a szövegrész valószínűleg a templom vagyonának sorsát rögzítő templomi levéltárból vett idézet, és ennek tulajdonítható, hogy csupán Jeruzsálemről tesz említést, mégpedig azt a látszatot keltve, mintha Sesonk személyesen járt volna Jeruzsálemben. A Sesonk által elfoglalt helyeket felsoroló jegyzékben azonban Jeruzsálem nem szerepel. Kikövetkeztethető viszont belőle a hadjárat menete. Eszerint a támadás a Negev-sivatag megerődített városai, a part menti síkság, a Jeruzsálemi- és a Szamariai-hegyek, illetve a Jezreel-völgy ellen irányult. A Jeruzsálem közelében lévő városok közül Sesonk Gezert, Ajjálónt, Kirjat-Jeárimot, Bét-Hórónt és Gibeónt támadta meg. Fel kell tételeznünk, hogy Gibeónba érve vagy Sesonk követelt hadisarcot Roboámtól, vagy Roboám maga ajánlotta fel neki kéretlenül, hogy ezzel rávegye, észak felé haladjon tovább. Habár Sesonk betörése mindkét királyságot meggyengítette, a közöttük dúló és a Jeruzsálemi-hegyvidékre koncentrálódó harc több nemzedéken át ezután is folytatódott. Roboám fiának, Abijjának (911–908) sikerült az északi határt Bételig, sőt azon túlra kitolnia (2Krón 13,19–20). Baasa, Izráel királya (906–883) változtatott a helyzeten: déli irányban tette odébb a határt, „és kiépítette Rámát, hogy ne lehessen szához, Júda királyához átmenni, vagy tőle átjönni" (1Kir 15,17). Ez azt jelenti, hogy az észak–déli irányú útvonalat szoros ellenőrzés alatt tartotta, és a déli királyságot megakadályozta abban, hogy a fő közlekedési úton eljuthasson észak felé, a hegyvidékre. A blokád megszüntetése érdekében Asza, Júda királya (908–867) adófizetésre kötelezte magát Benhadad damaszkuszi királynak, hogy rávegye, támadja meg Izráel legtávolabbi északi városait. Ez a szövetség olyan eredményes volt, hogy Baasa kénytelen volt visszavonulni, Asza megerődítette Micpát és Gebát, a két királyság közötti határvonal pedig megszilárdult. Júda déli királysága fennállásának hátralevő időszakában birtokolhatta Benjámin törzsi területének túlnyomó részét is.

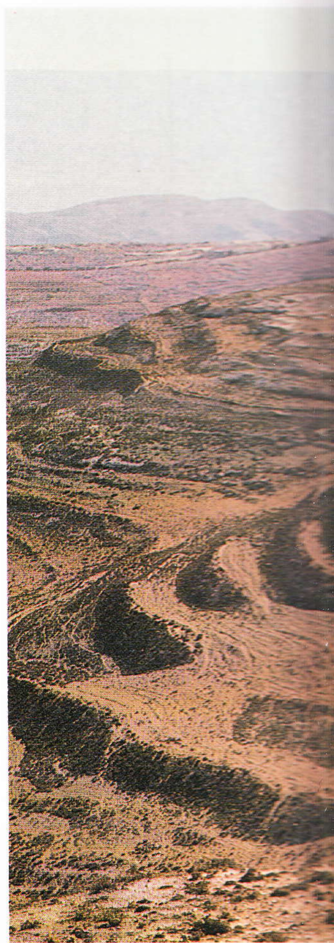
Az asszír és babilóni betörések

A jeruzsálemi hegyvidéken játszódó legközelebbi fontos esemény Szín-ahhé-eriba (Szanhérib) Júda elleni támadása volt Kr. e. 701-ben. Ekkor Hizkija (Ezékiás) király (727–698) ült a trónon. Határozott asszírellenes politikát folytatott, ami kockázatos volt, mivel az asszírok Kr. e. 721-ben felszámolták az északi királyságot, és Hizkija apja, Áház már Asszíria vazallusa lett. Hizkija 701. évi felkelése asszír betörést eredményezett, és ez elpusztította az országot. Ézsaiás szerint így (1,7):

> Országtok pusztaság,
> városaitokat felperzselték,
> földeteket szemetek láttára
> idegenek tarolták le.

Szín-ahhé-eriba ekkor elfoglalta Lákist, és az eseményt híres domborműveiben örökíttette meg (88. lap). Ézsaiás a pusztulást Isten jogos büntetésének tekinti, amellyel Izráelt bűnei miatt sújtotta. Valamit mégis sikerülhetett megmenteni, Jeruzsálemet ugyanis megkímélték, noha az erkölcsi romlás itt is súlyos károkat okozott. Az események sorának rekonstruálása a bibliai elbeszélésekből és az asszír feljegyzések alapján az ószövetségi tudomány egyik legszenvedélyesebben vitatott kérdése. Atlaszunk feladata a bibliai történetek ismertetése és értelmezése, és nem a bibliai idők történelmének rekonstruálása. Fogadjuk el tehát, hogy Szín-ahhé-eriba súlyos hadisarcot vetett ki Hizkijára (2Kir 18,13–16), majd azt követelte, hogy Jeruzsálem hódoljon meg előtte. Ezékiás azonban erre nem volt hajlandó, végül az asszír király kénytelen volt visszavonulni. Bennünket elsősorban az érdekel, miképpen készítette fel Hizkija Jeruzsálemet az ostromra.

Az előkészületekről legrészletesebben a Krónikák 2. könyve (32,3–5) szól: „tanácskozott vezető embereivel... arról, hogy betömik a városon kívül levő forrásokat... Majd nekibátorodva, fölépítette az egész várfalat, hol sérült volt; megnagyobbította az őrtornyokat, építtetett kívül egy másik falat". Azt is megtudjuk, hogy „Hizkija elzárta a Gíhón felső forrásának a vizét, és Dávid városának a nyugati részére vezette le" (2Krón 32,30). Hizkija gondoskodott tehát a város saját vízellátásáról, és egyúttal megfosztotta a víztől a támadókat. Ugyanezt a stratégiát alkalmazták a mohamedánok Kr. u. 1099-ben, amikor a keresztények ellen védelmezték Jeruzsálemet. Runciman így ír erről: „A frankok közeledésének hírére [Iftikár] megtette az előkészületeket: eltömette vagy megmérgeztette a városon kívüli kuta-

Fent: A múlt században, Hizkija alagútjának délnyugati végében talált, úgynevezett sziloámi felirat. Az ellentétes irányokból kiindulva dolgozó munkások két csoportjának találkozását és az őket elválasztó réteg áttörését, illetve a víz folyásának ezt követő megindulását örökíti meg.

Az előző lapon: Absálom állítólagos sírboltja a Kidrón völgyében: a környező szirtfalból kifaragott, kocka alakú szikla, amelyet klasszikus oszlopokkal és henger formájú oromzattal egészítettek ki. Kétséges, vajon sírbolt volt-e egyáltalán vagy sem; Absálommal való kapcsolata pedig nem egyéb jámbor legendánál. Valószínű, hogy a mögötte elterülő és Jósáfát sírja néven ismert, temetkezési célokat szolgáló térség bejáratát jelezte. A sírboltok bizonyosan Jézus kora előtt épültek, és így ő is láthatta őket.

Legfelül: Anata falu látképe. A feltevések szerint itt volt Anátót, Jeremiás szülőhelye.

Jobbra: A Gihón-forrás bejárata, itt kezdődik Hizkija alagútja.

kat... A keresztesek hamarosan szűkében voltak a víznek... Tiszta ivóvízhez az ostromlók egyetlen helyről, a déli fal tövében lévő Sziloam (alsó) tavából juthattak, ez azonban nem volt veszélytelen, mivel a városból tűz alatt lehetett tartani. Ha vízkészletüket ki akarták egészíteni, tíz kilométerre vagy még messzebbre kellett elmenniük." A védelem érdekében Hizkija Kr. e. 701-ben megépíttette a Sziloam-alagutat.

A Sziloam-alagút körülbelül 535 méter hosszú, és Jeruzsálem alatt összeköti a Gihón-forrást az (alsó) Sziloam-tóval. Az alagút kígyóvonalban halad, ennek okát még nem sikerült kielégítően tisztázni. Építését az alagút két ellentétes végén kezdte egy-egy munkacsoport, tagjai végül a ma is könnyen felismerhető ponton találkoztak: ott, ahol a folyosó vonala – közvetlenül a csatlakozás előtt – hirtelen megtörik. Mindkét munkacsapat kisebb irányváltoztatást hajtott végre, amikor a másik által adott hangjelek irányába fordult, és így haladt tovább. Az alagútban dolgozó 19. századi földmérők eliszaposodva, hordalékkal feltöltve találták a folyosót, egyes szakaszain mindössze 56 centiméter magasságú hely maradt annak, aki át akart mászni rajta, és még 30 centiméteres víz is folyt benne. Napjainkban az alagutat felkereső látogatók – annak ellenére, hogy helyenként csak 152 centinméter magas – minden különösebb nehézség nélkül átlábalhatnak rajta. Fontos kérdés: hol állhatott a városfal Hizkija idejében? A Jeruzsálemben végzett feltárások egy része arra enged következtetni, hogy a Sziloam-tó a városon kívül volt, a nyugati oldalon, továbbá hogy kivezető nyílásának álcázására körültekintő intézkedéseket tettek. Ha a Sziloam-tó a Krónikák 2. könyvéből vett idézetben (32,5) említett „másik fal"-on belülre került, akkor jobban érthetővé válik, miért építtette meg Hizkija az alagutat.

Annak ellenére, hogy Hizkija nem volt hajlandó feladni Jeruzsálemet, és hősies helytállást tanusított, Júda nem maradhatott független, és nem menekült meg az asszír uralomtól. Hizkija fiának, Manassénak hosszú uralkodása alatt (698/697–642) Júda sok éven át vazallus állam volt. A nyolcesztendős Jósiás (Jósija) 640. évi trónra lépése egybeesett Asszíria szerencsecsillagának elhalványulásával, és ez lehetőséget adott a királynak és támogatóinak, hogy újra kinyilvánítsák Júda függetlenségét. 662/621-ben a Törvénykönyvnek a Templomban történt megtalálását követően vallási megújulás bontakozott ki, ami maga után vonta, hogy Jeruzsálemen kívül minden más kultikus helyet megszüntettek. E „magas helyek" (áldozóhalmok) némelyike kétségkívül az izráeliek áltak használt szentély volt, másokat – a Királyok 2. könyve szerint – Salamon azért építtetett, hogy idegen földről származó feleségei hódolhassanak isteneiknek (2Kir 23,13). A más istenek kultikus objektumait tehát elpusztították, és a bálványimádás szolgálatában álló papokat elmozdították tisztségükből.

Jósiás uralkodása alatt kezdte meg tevékenységét Jeremiás próféta. „Hilkija fiának" mondták, „aki Benjámin földjén, Anátótban lakó papok közül való volt" (Jer 1,1). Anátót – valószínűleg a mai Anáta – Jeruzsálemtől mintegy 3 kilométerre északkeletre húzódott. Érdekes, hogy a leírás szerint a falu „Benjámin földjén" feküdt, holott az ország kettészakadása óta mindvégig Júda királyságának része volt, ennek ellenére mégis a benjáminiak területeként tartották számon. Az anátóti papok feltehetően Ebjátár leszármazottai, azé a papé, aki Dávid szolgálatában állt, de azután a trónutódlásért folytatott küzdelemben Adóniját és nem Salamont támogatta. Ebjátárt Adónija támogatása miatt Anátótba

száműzték (1Kir 2,26–27). Jeremiás könyvének értelmezése rendkívül súlyos problémákat vet fel, és számos kérdésre nem adható egyértelmű válasz. Semmit sem tudunk arról, miként vélekedett Jeremiás Jósiás reformjairól, habár feltételezik, hogy a próféta ellenezte őket, mert módosították ugyan a vallási külsőségeket, de az embereket belsőleg nem változtatták meg. Csak találgathatjuk, vajon Jósiás reformjai kihatottak-e az anátóti papok életkörülményeire vagy társadalmi helyzetére, továbbá hogy Jeremiás mint benjámini lakos, ellenséges érzéseket táplált-e Jeruzsálem júdaita királyaival szemben. Annyi bizonyos, hogy Jeremiásnak meghatározó szerepe volt a Jeruzsálem Kr. e. 587. évi pusztulását megelőző és az azt követő eseményekben.

597-ben Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor, Nebukadnecár) babilóni király elfoglalta Jeruzsálemet. Jójákin (Jehójákin) királyt, előkelőivel, a hadsereg parancsnokaival és a mesteremberekkel, legalább tízezer emberrel együtt száműzték, a trónra Jójákin nagybátyját, Cidkiját (Szedekiás) ültették (2Kir 24,17). Egy másik próféta, a Gibeónból való Hananja biztosra vette, hogy a száműzetés nem tart majd két esztendőnél tovább (Jer 28,1–4). Jeremiás viszont meg volt győződve róla, hogy a száműzetés hosszú lesz, és ezért így írt a száműzötteknek Babilónba: „Építsetek házakat, és lakjatok bennük! Ültessetek kerteket, és egyétek azok gyümölcsét! Házasodjatok, szülessenek fiaitok és lányaitok! Házasítsátok meg fiaitokat, és adjátok férjhez leányaitokat! Szüljenek azok fiúkat és lányokat! Szaporodjatok és ne fogyjatok!" (Jer 29,5–6).

588-ban Cidkija fellázadt Nabú-kudurri-uszur ellen, aki megtorlásul ostrom alá vette Jeruzsálemet. Jeremiás azt hangoztatta, hogy a város el fog esni, mert Isten ellene harcol, és ezért a megadás lenne a helyes. Nem meglepő, hogy ezt árulásnak tekintették, Jeremiás élete veszedelemben forgott, többször bebörtönözték. Habár meg volt győződve róla, hogy a város el fog esni, de azért abban is bízott, hogy Izráel élete megújhodik. Amikor felszólították, hogy mint legközelebbi rokon, éljen jogával és vásárolja meg unokaöccsétől annak anátóti szántóföldjét, Jeremiás annak rendje és módja szerint eleget tett kötelezettségének, tettét tanúkkal hitelesíttette, és kijelentette: „Mert ezt mondja a Seregek Ura, Izráel Istene: Fognak még házat, szántóföldet és szőlőt venni ebben az országban!" (Jer 32,15).

Jeruzsálem 587. évi eleste után a babilóniak Micpából igazgatták Júdát, és Gedalja lett a helytartó (Jer 40,1–6). Micpa helyének meghatározása érdekes kérdést vet fel. Általában a Jeruzsálemtől mintegy 11 kilométerre északra lévő Tell-en-Naszbéval szokták azonosítani, és annak alapján, amit könyvünk jelen alfejezetében eddig olvashattunk róla, valóban ott lehetett. A Jeremiás könyvének 40–41. részében emlegetett Micpa azonban ettől több okból is eltérő helymeghatározást tesz szükségessé. Először is: Jeremiást fogolyként Babilón felé vitték, de Rámában szabadon bocsátották (Jer 40,1), és azt mondták neki: „menj vissza" Gedaljához. Csakhogy Ráma Tell-en-Naszbétól délre van, ezért érthetetlen, miképp mondhatták Jeremiásnak, hogy „menjen vissza" egy olyan városba, ahová útja során még meg sem érkezett. Másodszor: Jismáel, miután meggyilkolta Gedalját és híveit, másnap elmenekült az egyébként óhatatlanul reá váró babilóni megtorlás elől, és át akart kelni a Jordánon, az ammóniak országába (Jer 41,10). A Jóhánán parancsnoksága alatt álló izráeli csapatok azonban értesültek Jismáel bűntettéről, és elhatározták, hogy útját állják. Jóhánán a gibeóni „nagy víznél" (tónál) érte utol Jismáelt (Jer 41,12). Minthogy azonban Gibeón 5 kilométerre dél-délnyugatra van Tell-en-Naszbétól, nem valószínű, hogy Jismáel erre vette volna útját, ha kelet felé, a Jordán völgyébe tartott. Indokolt tehát az a feltevés, hogy az a Micpa, ahol Gedalját kormányzóvá tették, Nebi-Szamuíllal azonos. Ez a helymeghatározás értelmezhetőbbé teszi Jeremiás könyve 40–41. részének földrajzi vonatkozásait.

Jeruzsálem ezután csaknem ötven esztendőn át romokban hevert, ennek ellenére nem kizárt, hogy a templom helyén ez idő tájt is mutattak be áldozatot Istennek (Jer 41,4–5). 540-ben Kürosz perzsa uralkodó rendeletet adott ki, amellyel engedélyezte a zsidóknak, hogy visszatérjenek Jeruzsálembe, és ott újjáépítsék a templomot (Ezsd 1,1–4). Ezsdrás könyve 1–6. részének értelmezése némi nehézséggel jár, ami több szakembert arra a következtetésre juttatott, hogy a 4. és 5. részben olvasható anyag egyes részei – elsősorban a 4,11–16. és 17–22. versek szövege – nem a száműzetésből való visszatérés idejéből származik, hanem a következő évszázad közepéről. Ezsdrás könyve 1–6. részeinek felületes elolvasása után az derül ki, hogy a Sésbaccar vezetésével hazatért száműzöttek hozzákezdtek a templom újjáépítési munkálataihoz, mi pedig arról értesülünk, hogy a templom és a falak építése abbamaradt, mivel a perzsa királynál kifogást emeltek ellene, továbbá hogy a munka később királyi engedéllyel folytatódott, amikor Kürosz rendeletére hivatkoztak és az abban foglaltak megerősítést nyertek. A templomot Zerubbábel fejezte be és szentelte fel Kr. e. 516-ban (Ezsd 6,15).

Ettől az időtől kezdve semmit sem tudunk Jeruzsálem sorsáról addig, amíg Ezsdrás Kr. e. 458-ban, illetve Nehémiás (Nehemja) Kr. e. 445-ben meg nem érkezett a városba. E két ember kapcsolata és tevékenységük ideje régóta sok gondot okozó problémája a bibliatudománynak. Amikor Nehémiás Szúszából, a perzsa fővárosból visszaérkezett Jeruzsálembe, titokban, az éj leple alatt szemügyre vette a várost: „Kimentem tehát éjjel a Völgy-kapun a Sárkány-forrás felé, majd a Szemét-kapuhoz, és megvizsgáltam Jeruzsálem várfalait, amelyeken rések voltak, és kapuit, amelyeket tűz emésztett meg. Azután tovább mentem a Forrás-kapuhoz meg a Király-tóhoz. De mivel nem volt elég hely arra, hogy továbbmenjen az állat, amelyen ültem, ezért még akkor éjjel gyalog mentem föl a völgyből, és megvizsgáltam a várfalakat. Azután visszatértem, bementem a Völgy-kapun, és hazatértem" (Neh 2,13–15). E leírás segítségével, valamint a Nehémiás könyvének 3. részében az újjáépítési munkálatokról található beszámoló alapján nagyjából elképzelhetjük, milyen is lehetett a Kr. e. 5. századi Jeruzsálem. Dávid városa még lakott volt, a régészeti kutatások azonban arról tanuskodnak, hogy keleti falai már nem a lejtőkön, hanem a hegy tetején álltak. Ebből következik, hogy területe erősen összezsugorodott. A város északi része nyugat felé a templomhalommal szemben emelkedő hegyekig terjedt. Nehémiás – Szamaria kormányzójának, Szanballatnak (Szín-muballit) gáncsoskodása ellenére – újjáépíttette a falakat, Ezsdrás pedig kihirdette a törvényt. A zsidó vallás ismét megerősödött Jeruzsálemben. Mindez szilárd alapokat teremtett a jövő számára.

Ezsdrás és Nehémiás korának Jeruzsáleme több szempontból erősen különbözött attól, amilyen a város az újszövetségi időkben volt. A változások első szakasza Kr. e. 175 körülre esett. Az ókori világ Nagy Sándor Kr. e. 334 és 323 közötti hódításai hatására új alakot öltött. A Sándor által ekkor meghódított területek közé

Fent: Ain Karem falu, 4,8 kilométerre Jeruzsálemtől nyugatra. Ez Keresztelő János szülőhelye, itt kereste fel Szűz Mária Erzsébetet, és itt mondotta a „Magnificat” néven ismert hálaéneket.

Jobbra: Az Ain Karem-i Szent János-templom alatt régebben épült templomokból való bizánci mozaikokat találtak.

tartozott Júda és Izráel, amelyek korábban, kb. 332 óta – különféle formában – görög fennhatóság alatt álltak. Kr. e. 175 körül a görög kultúra átvételére hajló jeruzsálemi zsidók egy csoportja még stadiont (versenypályát) is épített a görögök által űzött sportágak céljára. Ez felbátorította IV. Antiokhoszt (Antiokhosz Epiphanész), hogy olyan főpapot iktasson hivatalba, aki támogatta a görög szokások és életmód elterjesztését. A tragikus események betetőzéseként Antiokhosz Kr. e. 167-ben megszentségtelenítette a Templomot: görög szentéllyé alakíttatta át. Ezzel egy időben Dávid városa mellett, a tőle nyugatra lévő hegyen görög város épült. A görögökkel rokonszenvezők védelmére épül citadella (Akra) egykori helyéről ádáz viták folynak. Az említett eseményeket követően, 26 esztendőn át Mattathiasz (Mattitja) pap fiai – akiket általában Makkabeusok vagy Hasmoneusok néven emlegetnek – hadba szálltak görög uralkodóik és a hellenizáló zsidók ellen. A Templomot ugyan visszaszerezték, és Kr. e. 164-ben újra felszentelték, de a görög várost oltalmazó, gyűlölt fellegvárat csak Kr. e. 141-ben foglalták el, ekkor aztán a földig lerombolták. A Makkabeusok által 141 után felépített falak sokban hozzájárultak ahhoz, hogy a város elnyerje azt az alakját, amilyen az újszövetségi időkben volt.

Heródes temploma

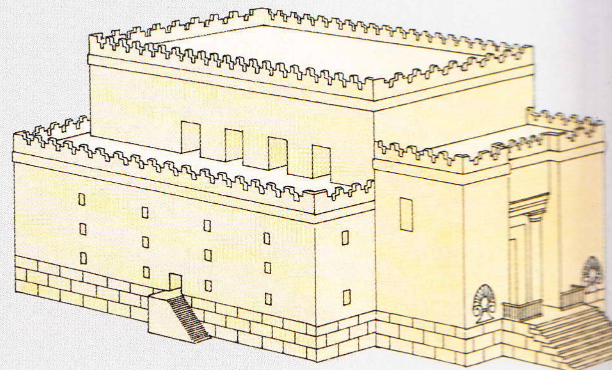
A Jézus által ismert Jeruzsálem építkezéseinek legfőbb kezdeményezője Nagy Heródes volt. A templom alapjául szolgáló teraszt ő bővíttette ki akkorára, amilyennek ma is látható. Magát a templomot is újjáépíttette. Erre utal János evangéliuma (2,20), amikor elbeszéli, hogy Jézusnak azt a kijelentését, miszerint ha lerombolnák a templomot, ő három nap alatt újjáépítené, hallgatói kétségbe vonták: „Negyvenhat esztendeig épült ez a templom, és te három nap alatt felépítenéd?” Heródes királyi palotát is építtetett a Dávid városára nyugat felől alátekintő hegy nyugati szélén, továbbá a templom nyugati sarkára egy erődítményt, amelyet Marcus Antoniusról „Antonia”-nak nevezett el. Jelentősen tökéletesítette a város vízellátási rendszerét, ami lehetővé tette, hogy a lakosok száma akár a hetvenezret is elérhesse.

Szó esik a Templomról Lukács evangéliumának elején, a Zakariás által a Templomban látott angyali jelenésről adott beszámolóban. Heródes templomát vastag és erős kerítés vette körül, és a terjedelmes udvarból a 13 kapu egyikén lehetett bejutni. A kapukon belépve egy teraszra vezető lépcsőhöz jutott a látogató. A teraszról három kapu nyílt az asszonyok udvarára. Innen lépcsők vittek fel a Nikanor-kapuhoz (Szép kapu) és az izráeliek udvarára, arra a szűk térségre, ahová a világiak is beléphettek, ha áldozati ajándékot hoztak. Az izráeliek udvarán túl volt a papok udvara, itt állt az oltár, mögötte a szent helyet (áldozóhalmot?) és a Szentek Szentjét (a legbelső szentélyt) rejtő épület. A Szentek Szentjét a szent helytől függöny (lepel) választotta el.

Lukács evangéliuma szerint (1,5–22) Zakariást sorsolással jelölték ki, és ez lehetővé tette számára, hogy életében egyetlen alkalommal belépjen a szent helyre, ott áldozatot mutasson be és tömjént égessen a füstölőáldozat oltárán. Miközben ennek előkészületeivel foglalatoskodott, látomásként megjelent előtte Gábriel angyal. Megígérte, hogy neki és feleségének, Erzsébetnek fiuk születik, Zakariás pedig a gyermek megszületéséig és névadásáig megnémul. Mivel a látomás miatt Zakariás késve jött ki a szent helyről, az asszonyok udvarában várakozó emberek már aggódtak érte. Amikor felbukkant, jelekkel közölte, mi történt vele. A

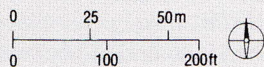
Heródes jeruzsálemi Temploma

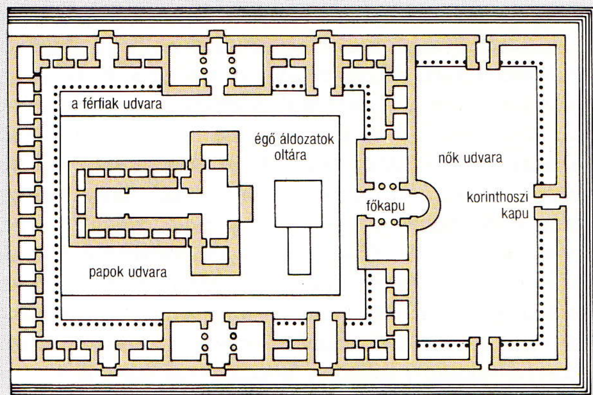
A történetírók gyakran emlegetik az első és a második Templom időszakát (kb. Kr. e. 955–587, illetve Kr. e. 515–Kr. u. 70). Nagy Heródes valójában Kr. e. 20-ban kezdett hozzá annak a terasznak a kibővítéséhez, amelyen a Zerubbábel által a Kr. e. 6. század végén felépített templom állt. Heródes később magát a templomot is újjáépíttette. Salamon temploma eleinte elsősorban királyi szentély volt. Itt zajlottak le a királyi ünnepségek, míg a nép helyi szentélyekben imádkozott. Jósiás Kr. e. 622/621. évi reformját követően a Templom mindinkább országos szentély lett. Ezt a folyamatot elősegítették a száműzetés utáni időszak megváltozott körülményei, amikor is a zsidók egyetlen szentélye a jeruzsálemi lett.

Jobbra: A Királyok 1. könyve (6,2–38) részleteket közöl arról, milyen volt Salamon temploma Ezékiel korában. Habár a szöveg értelmezése nem könnyű, annyi kideríthető belőle, hogy a Templomnak két oszloppal közrefogott előcsarnoka volt; innen nyílt a központi csarnok, amelynek túlsó végén volt a szentély. A Templom falához kívülről, három szinten, szobák épültek, és ezekbe külső lépcsőn lehetett bejutni. A Királyok 1. könyve (7,13–51) a Templom berendezési tárgyait és a templomi edényeket is leírja.

Jobbra: Heródes temploma egy sor udvarból tevődött össze, ezekbe a belépést udvarról udvarra haladva mind szigorúbb szabályok korlátozták: a tilalom előbb csak az idegenekre vonatkozott, majd kiterjedt a nőkre, végül azokra a férfiakra is, akik nem tartoztak a papok – vagyis a léviták – sorába. A főépülettel szemben állították fel az égő áldozatok oltárát, ennek bal oldalán rámpa, lejtős feljáró tette lehetővé, hogy a papok feljuthassanak az oltár tetejére. A főépület belsejében volt a füstölőáldozatok oltára, azon túl pedig – a templomi függönnyel elválasztva – a Szentek Szentje.

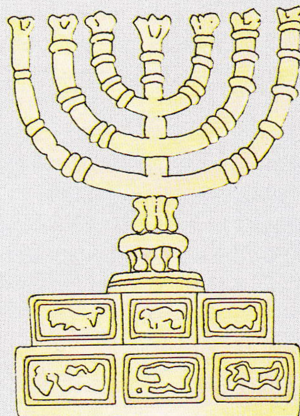

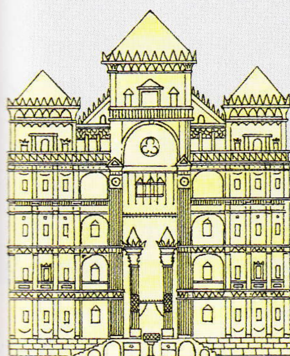
Balra: Heródes templomának alaprajza.

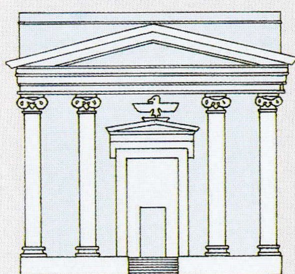
Lent: Kapernaumból származó faragvány, valószínűleg a Kr. u. 4. századi zsinagóga része volt. Tárgya: hogyan szállíttatta Dávid a frigyládát Jeruzsálembe. Alkotója alighanem kísérletet tett a Templom ábrázolására. A mű keletkezési ideje azonban nem támasztja alá azt a nézetet, amely szerint autentikus információt adhat róla.

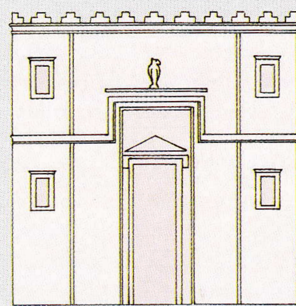

Jobbra: Titus római diadalívén foglyok menetét és a Jeruzsálem Kr. u. 70. évi elfoglalásakor zsákmányolt tárgyakat örökítették meg. A tárgyak között látható egy hétágú menóra (azaz gyertyatartó). Az általánosan elfogadott nézet szerint ilyen menóra állt a Templomban, de közelebbi helyét illetően már megoszlanak a vélemények. Nem zárható ki, hogy a diadalíven valóban a rómaiak által a Templomban zsákmányolt menórát ábrázolták, de lehetséges az is, hogy csak jelképes megjelenítéséről van szó, hiszen joggal feltételezhető, hogy a papok a Templom megrohanása előtt a szent tárgyakat elrejtették.

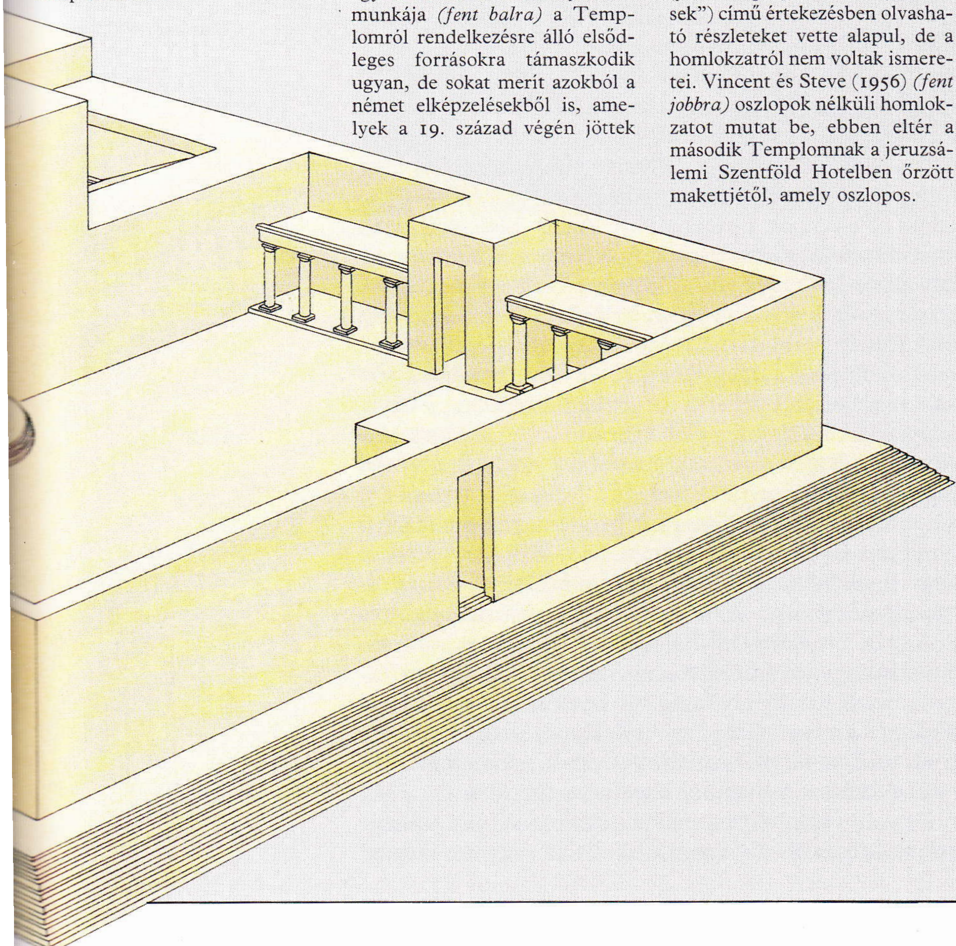

Többen is megpróbálták rekonstrálni, milyen lehetett Heródes templomának homlokzati része. Itt három kísérletet mutatunk be, de mindhárom hajlamos a legegyszerűsítésre. Schick 1986. évi munkája *(fent balra)* a Templomról rendelkezésre álló elsődleges forrásokra támaszkodik ugyan, de sokat merít azokból a német elképzelésekből is, amelyek a 19. század végén jöttek divatba a reneszánsz építészetről. Watzinger rekonstrukciója (1935) *(fent középen)* a *Middot* („Mérések") című értekezésben olvasható részleteket vette alapul, de a homlokzatról nem voltak ismeretei. Vincent és Steve (1956) *(fent jobbra)* oszlopok nélküli homlokzatot mutat be, ebben eltér a második Templomnak a jeruzsálemi Szentföld Hotelben őrzött makettjétől, amely oszlopos.

történet folytatásából megtudjuk, hogy Mária Názáretből elment „Júda egyik városába", és ott meglátogatta Erzsébetet. A hagyomány szerint Keresztelő János születésének, tehát Erzsébet házának helye Ain Karem, egy Jeruzsálemtől néhány kilométerre délnyugatra lévő kis falu volt. Keresztelő János szülőhelyéről ennek ellenére nincsenek közelebbi ismereteink. Feltételezhető, hogy ha Lukács tudta volna, meg is nevezi a helyet. Lukács beszámolója szerint (Lk 2,22–52) ugyancsak a Templom volt a színhelye a megtisztulásnak, valamint a gyermek Jézus és a törvénytudók beszélgetésének. A gyermekszülést követően bekövetkező tisztátalansági időszak megszüntetése céljából a vallási előírások szerint a megtisztulásért áldozatot kellett bemutatni (Lev 12,2–8). Vallásos kötelesség volt továbbá minden elsőszülött gyermeket bemutatni Istennek (Ex 13,2). József és Mária tisztulási áldozatként a szegényeknek engedélyezett áldozatot mutatták be (a szokásos követelmény egy egyesztendős bárány és egy galamb vagy gerlice volt). Az áldozati állatokat a nagy előudvarban vásárolták meg, mielőtt beléptek a Templomba. Jézusnak a jogtudósokkal folytatott beszélgetése valószínűleg szintén ott, az előudvarban játszódott le.

A Templom legközelebb a kísértésekről beszámoló evangéliumi szövegekben jelenik meg, amikor arról olvasunk, hogy az ördög elvitte Jézust a szent városba, és ott a Templom párkányára állította, majd így szólt: „»Ha Isten fia vagy, vesd le magadat, mert meg van írva: Angyalainak parancsot ad, és azok tenyerükön hordoznak téged, hogy meg ne üsd lábadat a kőben.«" (Mt 4,6 és Lk 4,10–11). A templomegyüttes legmagasabb pontja bizonyára annak az épületnek teteje volt, amely a szent helynek és a Szentek Szentjének hajlékot adott, a „párkány" pedig ezen épület főhomlokzatának egyik szegélye lehetett. A Templom Kr. u. 70. évi elpusztítása után a templomi övezet legmagasabb megmaradt pontja valószínűleg a délkeleti sarok volt, ezért ezt azonosították az említett „oromzati párkánnyal".

Jézus Jeruzsálemben

Az első három evangéliumban nem esik szó Jézus életének olyan újabb eseményéről – egészen élete utolsó hetéig –, amely a Jeruzsálemi-hegyekben játszódott volna. János evangéliuma viszont több Jeruzsálemben tett látogatásáról is beszámol az utolsó, a nagyheti ottlétét megelőző időkből. János evangéliumának 2. részében szerepel a Templom megtisztítása, amikor Jézus kiűzte a pénzváltókat és azokat, akik juhokat és ökröket árultak ott (Jn 2,13–22). Nem tudjuk, pontosan hol tartózkodtak ezek az emberek: a Templomban vagy az udvarban? Jelenlétükre szükség volt, hiszen nélkülük igencsak megterhelő lett volna a hívőknek beszerezni és odaszállítani a szükséges állatokat. A pénzváltók pedig azért voltak ott, hogy a Templomnak járó adót a megkívánt pénzérmékkel lehessen kifizetni. Nem kétséges, hogy az érdekelt kereskedők jól megéltek ebből a tevékenységükből, és a templomi hatóságoknak is jutott némi haszon. Ennek ellenére nem szabad ezeknek az embereknek eltávolítását helytelennek tekinteni, és a Templom megtisztítását ebből kiindulva értelmezni. Jézusnak ez a tette radikálisan juttatta kifejezésre tanításának és tevékenységének lényegét, vagyis azt, hogy ő Istennek a világgal kapcsolatos, merőben új törekvéseit képviseli. Jézus fellépése végül bizonyára gyökeres változásokat okozott volna a templomi vallásgyakorlatban, nyilván feleslegessé tette volna az áldozati szertartásokat, de amit tett, nem annyira az ellen irányult, ami

a Templomban történt, mint inkább annak kinyilvánítása volt, hogy valami új van születőben. A bibliai szöveg nem tér ki arra, hol lakott Jézus e látogatásakor, sem arra, hol beszélt éjszaka Nikodémosszal (Jn 3). Más alkalmakkor azonban Bethaniában tartózkodott.

Jézus következő jeruzsálemi látogatásáról János evangéliumának 5. részében esik szó. E történet középpontjában a Bétheszda-tónál véghezvitt gyógyítás áll. A csodatétel színhelyének valódi neve a kéziratos forrásokban igen eltérő formában jelenik meg: egyszer Bezatha, máskor Bétszatha, illetve Bétheszda. Az elrejtett kincsek helyét felsoroló kumráni réztekercs említ egy olyan helyet, amelyet a szöveg közreadói közül néhányan „Bét-es-datain"-nak – „a két kiáradás helye (háza)" – olvastak. Ha ez helyes, akkor a Bétheszda olvasata valószínű. Az írást, sajnos, nem könnyű megfejteni, és úgy tűnik, a kincs helyének nevét helyesebb Bét-ha-esuhain-nak olvasni, ami azt jelenti: „a két tó háza". Lehet, hogy ez a hely azonos a csodatétel színhelyével, de nem segít eldönteni, melyik név a helyes János evangéliumának kéziratos hagyományában.

A csodatétel hagyomány szerinti helye azon a területen van, amely a Szent Anna-templomhoz tartozik, a jelenlegi városkapun belül, a Szent István-kapu közelében. Itt az ásatások során két vízmedencét tártak fel, más természeti képződményekkel – például barlangokkal – együtt. A régészet eredményei azt mutatják, hogy a hely Kr. u. 135 után szent gyógyhely volt. A beszámoló számos részlete azonban homályos, és nem volna bölcs dolog a vízmedencéket azzal a vízzel azonosítani, amelyről a Jézus által meggyógyított férfi beszélt, amikor Jézus kérdésére így válaszolt: „»Uram, nincs emberem, hogy amint felkavarodik a víz, beemeljen a tóba: amíg én megyek, más lép be előttem.«" (Jn 5,7). Ebből nyilvánvaló, hogy valamilyen tó volt előttük, de ez lehetett a két nagyobb és fontosabb tótól keletre, a barlangrendszernél lévő tó is, ahol – bizonyítékaink szerint a kultikus gyógyítás a Kr. u. 2. században is folytatódott. A negyedik evangéliumból Jézus tevékenységének merőben új vonásáról értesülünk. A férfi, akivel találkozott, beteg és erőtlen volt, nem tudott bemenni a tóba, amikor az felkavarodott. Ahhoz, hogy ezt megtehesse, éppen arra lett volna szüksége, amit a gyógyulástól várt: erőre és mozgékonyságra. Ez a férfi az egész emberiség állapotát példázza: csak akkor nyílik számára remény, ha Jézus eljön, és reá bocsátja Isten gyógyító hatalmát.

A következő Jeruzsálemben játszódó esemény János evangéliuma szerint a vakon született ember meggyógyítása (nem számítva azt, amikor Jézus a templomban tanított). Jézus azt mondotta a vaknak, menjen a Siloam tavához, és ott mossa le a sarat, amelyet a szemére kent (Jn 9,6–7). Korábban már szó esett róla, hogy Hizkija , amikor Kr. e. 701-ben megépíttette alagútját, a Gíhón-forrás vizét a Siloam tavába vezette. Jézus idejében ezt a tavat tető fedte be, amelynek közepén nyílás volt az ég felé, és a tetőt 16 vízben álló oszlop tartotta. Közvetlenül az oszlopoknál, de azokon kívül alacsony falat húztak, bizonyára a belül lévő (tisztább) vizet választották el a külső (piszkosabb) víztől. Mindamellett a János evangéliuma 9. részében szereplő tó valószínűleg nem ezzel, hanem az úgynevezett alsó tóval azonos. Ez utóbbi tó nyilván már azelőtt is létezett, hogy Hizkija megépíttette a Siloam-alagutat. Dávid városának délkeleti szélén volt, és a Gíhon-forrás táplálta egy egyszerű csatornán át, amely levezetett a völgybe. Ostrom idején a tó és a csatorna az ellenség hasznára lehetett volna, ezért Hizkija Kr. e. 701-ben minden bizonnyal betömette. Jézus idejében azonban használták. Lukács evangéliuma említést tesz egy siloami toronyról (Lk 13,4), amely rádőlt 14 emberre, és megölte őket. A Kidrón völgyében csakugyan találtak egy tornyot, amely feltehetően a Makkabeusok korából való. Könnyen lehet, hogy erről van szó a Bibliában.

A negyedik evangéliumnak a következő, Jeruzsálem vidékén játszódó eseménye Lázár feltámasztásáról szól (Jn 11). Bethaniában történt, abban a faluban, amelynek mai neve – el-Zaríje – még mindig őrzi Lázár nevét. Jézus a Jordán folyó közelében tartózkodott, ott, ahol János keresztelt, amikor értesült Lázár végzetes betegségéről. Két nappal később elindult Bethaniába, és bizonyára azon a Jerikóból Jeruzsálembe vezető úton haladt, amelyet a jó szamaritánusról szóló példabeszéd tett híressé (Lk 10,29–37).

A Jeruzsálemből Jerikóba vezető út

A Jeruzsálemből Jerikóba vezető út a legrégibb idők óta része volt a part menti síkságról a Jordán völgyébe vivő legfontosabb nyugat–keleti irányú útvonalnak, Jeruzsálem ennek köszönhette stratégiai fontosságát. Az út 20 kilométeres szakaszon mintegy 720 méteres tengerszint feletti magasságából 260 méterrel a tengerszint alá ereszkedik. Magasabb szakaszai a Jeruzsálemtől keletre emelkedő krétahegyek között, a mélyebbek pedig a vörösagyag- és homokkő-övezeten haladnak át. A táj vöröses jellege miatt a Maale Adummím („vörös hágó") nevet kapta. Ez az elnevezés Józsua könyvében a határ leírásakor mint „Adummim-hágó", illetve „az Adummím hágója" fordul elő (Józs 15,7 és 18,17). Az út 19. századi leírásai közül az egyik legszínesebb H. B. Tristram tollából származik, de sajnos túlságosan hosszú ahhoz, hogy teljes egészében idézhessük. Az út felső szakaszáról ezt írja: „... bal kéz felé magunk mögött hagytuk a mai Bethaniát, ezt a nyomorúságos falut, és sebesen ereszkedtünk lefelé – de csak gyalogszerrel – azon a sziklák alkotta lépcsősoron, amely többszáz lábnyi hosszúságban az utat helyettesítette... Három órán át tekeregtünk egyre lejjebb a júdai pusztaság völgyeiben, ha ugyan ezek a téli évszakban itt lezúduló patakok által kivájt mélyedések, amelyek az egymás mellett, megszámlálhatatlan mennyiségben zsúfolódó kerek tetejű hegyek oldalát felszabdalják, egyáltalán völgyeknek nevezhetők." Az út alsó szakaszán megváltoznak a díszletek: „A téli évszak zuhogóinak kavicshordalékából képződött zátonyok és görgetegek közötti sántikálás helyett... a Vádi-el-Kilt félelmetes szakadékát kerülgettük, egyszer-egyszer lepillantva a szédítő magasból, megláthattuk nád- és oleandersávokkal szegélyezett partját... A szakadék az ösvény egyik kanyarulatánál mintegy két mérföld szélesre tágul, mielőtt elérné a síkságot, ahol az utas vagy 500 láb [150 méter] magas meredéllyel találja magát szemben, amelynek falát sok hozzáférhetetlen remetebarlang lyuggatta át, fölötte pedig meredek, csipkézett peremű hegy emelkedik... Amikor azután elértünk a hegy homlokzati oldalához, ahol az út már lefelé kanyarog a szakadék tetejéről, Dél-Palesztina legcsodálatosabb kilátásában gyönyörködhettünk. Lábunknál zölden ragyogó erdő terült el. Azon túl hosszan elnyúló barna térség: lakatlan síkság, ez választja el az erdőséget a Jordántól, amelynek medrére csak a mélyedést jelző sötétzöld fasor vonalából következtethettünk."

Ez volt a színhelye annak a példabeszédnek, amelynek kezdőszavai oly magától értetődő egyszerűséggel

Jobbra: Bethania, a régi falu. Az újszövetségi időkben itt volt Mária, Márta és a halálból Jézus által feltámasztott fiútestvérük, Lázár otthona.

Fent: Ókori olajprés Bethaniából. A sajtolókő a kép bal oldalán látható vájatban forgott körbe. A háttérben fából készült rúd, abból a fajtából, amelyet a forgó kő külső oldalán lévő nyílásba lehetett beilleszteni. A rudat állat vagy ember mozgatta.

idézik fel a Jézust hallgatók számára cseppet sem szokatlan eseményt: „Egy ember ment lefelé Jeruzsálemből Jerikóba, és rablók kezébe esett" (Lk 10,30). Jézus maga ekkor épp lefelé haladt ezen az úton Bethania felé, hogy eljusson Márta, Mária és Lázár házába. A felső szakaszon azonban már nem a Tristram által leírt utat követte, hanem az Olajfák hegyéhez közeledve, bizonyára balra kanyarodott, Bethania irányába, Tristram viszont az ellenkező irányba fordult, és Bethaniát bal kéz felől hagyta maga mögött. El-zaríje mai látogatója felkeresheti „Lázár sírját" a falunak abban a részében, amely valószínűleg már az újszövetségi időkben is létezett, de természetesen semmi sem bizonyítja, hogy ez a sír azonos azzal, amelyben Lázár feküdt.

Jézus életének utolsó napjait mind a négy evangélium szerint Jeruzsálemben töltötte. Az időszámításunk kezdete utáni 30. év zsidó húsvétján ellátogatott – utoljára – Jeruzsálembe, és ez alkalommal Bethaniában lakott (Mk 11,11; Jn 12,11). János szerint Jézus hat nappal a zsidó húsvét előtt Bethaniába ment. A többi evangélium azt a benyomást kelti – de nem mondja ki egyértelműen –, mintha Jézus, amikor szamárháton ülve megérkezett Jeruzsálembe, megszakítás nélkül tette volna meg az utat Jerikóból odáig. Azt a feltevést, amely szerint Jerikóból Jeruzsálembe vezető útja során, mielőtt diadalmasan bevonult Dávid városába, néhány napon át Bethaniában időzött, alátámasztani látszik, hogy másként aligha intézhette volna el, hogy szamár álljon rendelkezésére. A zsidó húsvét idején Jeruzsálem határai elméletileg Bethaniáig terjedtek, az ott tartózkodó zarándokok tehát „Jeruzsálemben" laktak. János evangéliuma szerint (12,1–8) Mária és Márta házában került sor Jézus megkenésére. Márknál (Mk 14,3–9) Bethaniában egy meg nem nevezett asszony öntött kenetet Jézusra, a leprás Simon házában. Jánosnál erre a diadalmas bevonulás előtt, Márknál utána került sor.

Maga a diadalmas bevonulás Máté 21,1 szerint Bétfagénál vette kezdetét, a részletek azonban Márknál (11,1) és Lukácsnál (19,29) már kevésbé világosak. Ők Bethaniát és Bétfagét együtt említik, míg János (12,12) nem ad semmilyen helymegjelölést, de arra lehet következtetni, hogy Jézus Bethaniából indult el. Nem

Jeruzsálem, amilyennek Jézus látta

Lent: A gallikantui Szent Péter-templom parkjában, Kajafás főpap otthonának feltételezett helyén található lépcsők. Jézus korában a környéken mindenütt több volt a beépített terület, mint napjainkban. A nyugati hegyről lépcsők vittek le a középső völgybe, majd innen fel a hegyhátra. A mai lépcsők az Újszövetség idejére keltezhetők.

Jobbra: A helyszínrajz a régészeti leletek alapján készült. Az északi falak, de a rajzunkon feltüntetett, a Kr. u. 41 és 43 közötti évekre keltezett falak pontos helye vitás.

Vajon mennyi maradt meg abból a Jeruzsálemből, amelyet Jézus ismert? Puszta rátekintésre nem valami sok, habár a heródesi burkolat maradványainak megtalálása és visszahelyezése megerősítette a múlthoz fűződő kapcsolatokat. Az Óváros néhány fontosabb utcája követi az újszövetségi idők utcáinak vonalát, de azt a várost, amelyet Jézus látott, az azóta eltelt években bekövetkezett pusztítások és újjáépítések nagyjából és egészéből maguk alá temették. A templomi övezet – amelynek ma legfőbb ékessége a Sziklatemplom – minden bizonnyal a város északkeleti negyedének túlnyomó részét elfoglalta. Dávid városa nyilvánvalóan a városfalakon belül volt, és nem azokon kívül, mint napjainkban. Dávid városának a hegyháton elterülő részét és a tőle nyugatra emelkedő hegyet sűrűbben lakták, mint jelenleg, a hegyeket kettéválasztó völgyben lépcsősorok vezettek fel és le. Ennek ellenére megfelelő segítséggel és némi türelemmel a mai látogató behatolhat a felszín mögé, és a képzelet segítségével megsejthet egy keveset a Kr. u. 1. évszázadi Jeruzsálemből. Szemmel látható virágzása és Heródes építkezési programjának eredményeként újonnan elkészült pompás épületei ellenére ez a város nem maradhatott fenn sokáig akkori formájában – amint azt Jézus maga is megjósolta (Lk 21,20–24). Josephus Flavius, aki alig több mint egy emberöltővel később szemtanúja volt a rómaiak ostromának, szemléletes képet fest az azt követő pusztításról. A rómaiak földig rombolták az egész várost, három torony és a nyugati fal egy részének kivételével, ez utóbbit az ott állomásozó helyőrség védelmére meghagyták.

Fent: A Templom alapjául szolgáló terasz újjáépítésekor Nagy Heródes a délnyugati oldalon erős támfalat építtetett. A vallásos zsidók napjainkban itt, a nyugati – más néven a „sirató" – falnál juthatnak legközelebb a templom egykori helyéhez.

Jobbra: A Damaszkuszi-kapu, a város belsejéből nézve. A felvétel a 20. század első éveiben készült. A ma is meglévő kapu 1537-ben épült, alapzatában még láthatók a Kr. u. 1. századi elődjének maradványai. A Damaszkuszba vivő út kezdetét jelzi.

Fent: A képen látható a föld felszínének változása Jeruzsálemben az újszövetségi idők óta. A Betesda-tó medencéinek felszíne Jézus korában a kiásott terület aljával lehetett egy szinten. A bizánci időkben a keresztes hadjáratok korában emelt templomok boltíves tartószerkezeteit mélyen le kellett süllyeszteni.

Jobbra: Pénzérme Tiberius uralkodásának idejéből (Kr. u. 14–37).

Fent: A legújabb ásatások során készült érdekes fénykép. Megmutatja, hogy az utcák és az udvarok a korábbi időkből való épületek tetején helyezkednek el, és hogy az idők során Jeruzsálemben a föld felszíne mind magasabbra került.

A Sziloám-tó Hizkija alagútjának *(balra)* a Gihón-forrással ellentétes végén van. Jézus korában a Dávid városának helyet adó hegyhát túlsó lábánál két tó volt: az alsó és a felső tó.

kerti sírbolt

0 100 200 300 m

Jelmagyarázat:

a városfalak feltételezett helye

a Heródes kori utcák feltételezett helye

a Heródes kori utcák bizonyítható helye

a béna férfi meggyógyításának helye (Jn 5)

Juh-tavak (Bétheszda-tavak?)

Antonia (praetorium?), Jézus Pilátus előtti kihallgatásának helye

Feltámadás-kápolna, Golgota?

templom

?a Jézust elítélő tanács ülésezésének helye

Hasmoneusok kori palota Jézus Heródes előtti kihallgatásának helye

Heródes alsó palotája

a Getsemáne-kert felé

Heródes felső palotája (praetorium?), Jézus Pilátus előtti kihallgatásának helye

Gihón

Kajafás háza? Jézus letartóztatásának és Péter árulásának színhelye

a ház, ahol Jézus megjelent tanítványai előtt (Lk 24,36; Jn 20,19)

a felső Sziloám-tó

Király-tó

az alsó Sziloám-tó, a vak férfi meggyógyításának helye (Jn 9,7)

tudjuk pontosan, hol volt Bétfage, de valószínű, hogy a menet áthaladt az Olajfák hegyének tetején lévő, ma et-Turnak nevezett falun, mielőtt leereszkedett a Kidrón völgyébe, hogy onnan felkapaszkodjon Jeruzsálembe, azon a helyen, ahol most a Szent István-kapu áll. A diadalmas menet jelképes értelme Máté és János evangéliumából (Mt 21,5; Jn 12,15) derül ki, a Zakariás próféta könyvéből vett idézet révén: „Örvendj nagyon, Sión leánya... Királyod érkezik hozzád, aki... alázatos és szamáron ül, szamárcsikó hátán" (Zak 9,9).

A nagyhét eseményei

Ismereteink a Jézus életének utolsó hetében játszódó események helyszíneiről a megnyugtató bizonyosságtól a fantáziadús feltevésekig terjednek. A teljes bizonyosság kategóriájába tartozónak tekinthetjük Jézus tanítását a Templomban, tanítását az Olajfák hegyén Jeruzsálem pusztulásáról és a végső dolgokról (Mk 13), valamint félrevonulását a Getsemáne-kertben és elfogatását ugyanott. Nem tudjuk viszont, pontosan hol tanított Jézus, a Templomban (vagy annak udvarában), sem azt, hogy közelebbről hol ült az Olajfák hegyén, amikor a végső dolgokról beszélt, de még a Getsemáne-kert pontos helyét sem ismerjük. Csak találgathatjuk annak a felső teremnek a helyét, ahol az utolsó vacsorát elfogyasztották; a főpapi rezidenciában megtartott tanácsülés színhelyét; valamint a keresztre feszítés és a feltámadás helyét. Szinte bizonyos, hogy a napjainkban Jeruzsálembe látogatók felkeresik az utolsó vacsora hagyomány szerinti helyét a Cenaculumban (étkező terem), azon a helyen, amelyet tévesen a Sion hegyének neveznek; a Getsemáne-kertet az Olajfák hegyének tövében; a Szent Péter-templomot Gallicantuban (a tanács gyűlésezésének feltételezett helyét); és a hagyomány szerinti Via Dolorosát (a Kálvária útját), az Antonia-erőd egykori helyétől a Szent Sír-templomáig. Ezen az útvonalon végighaladva – úgy vélik – nyomon követik Jézus életének eseményeit az utolsó vacsorától haláláig és feltámadásáig. Útközben sok megtekintésre érdemes dolgot láthatnak. A gallicantui Szent Péter-templomban például van egy nagyszerű víztároló, amelyet börtönnek is használtak. Érdemes megnézni, akár valóban itt tartották fogva Jézust, mielőtt, illetve miután megjelent a tanács színe előtt, akár nem.

A „Kereszt útját" a hagyomány abból a feltevésből kiindulva határozta meg, hogy Pilatus a templomudvar északnyugati sarkánál álló Antonia-udvarban székelt. A legújabb kori szerzők viszont egyetértenek abban, hogy sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy Pilatus a felsővárosban, Heródes palotájában rendezte be rezidenciáját, azon a helyen, ahol most a jaffai kapu melletti erőd áll. Ha ez igaz, és ha a Szent Sír temploma megközelítőleg a keresztre feszítés és a feltámadás helyén áll, akkor a „Kereszt útja" 90 fokkal eltér a helyes iránytól! Az is megkérdőjelezhető, hogy a Szent Sír temploma csakugyan a keresztre feszítés és a feltámadás körülbelüli helyét jelzi. A Szent Sír templomában lévő sírt, a Feltámadás Sírját a hagyomány igen erős szálakkal kapcsolja össze azzal a sírral, amelyből Jézus feltámadt. A sírt a Kr. u. 135. évben, Nagy Konstantin uralkodásának idején „fedezték fel", de valószínűleg már Kr. u. 135 előtt is úgy hitték, hogy ez volt a feltámadás színhelye. A környék már Jézus halála és feltámadása idején is sírterület volt.

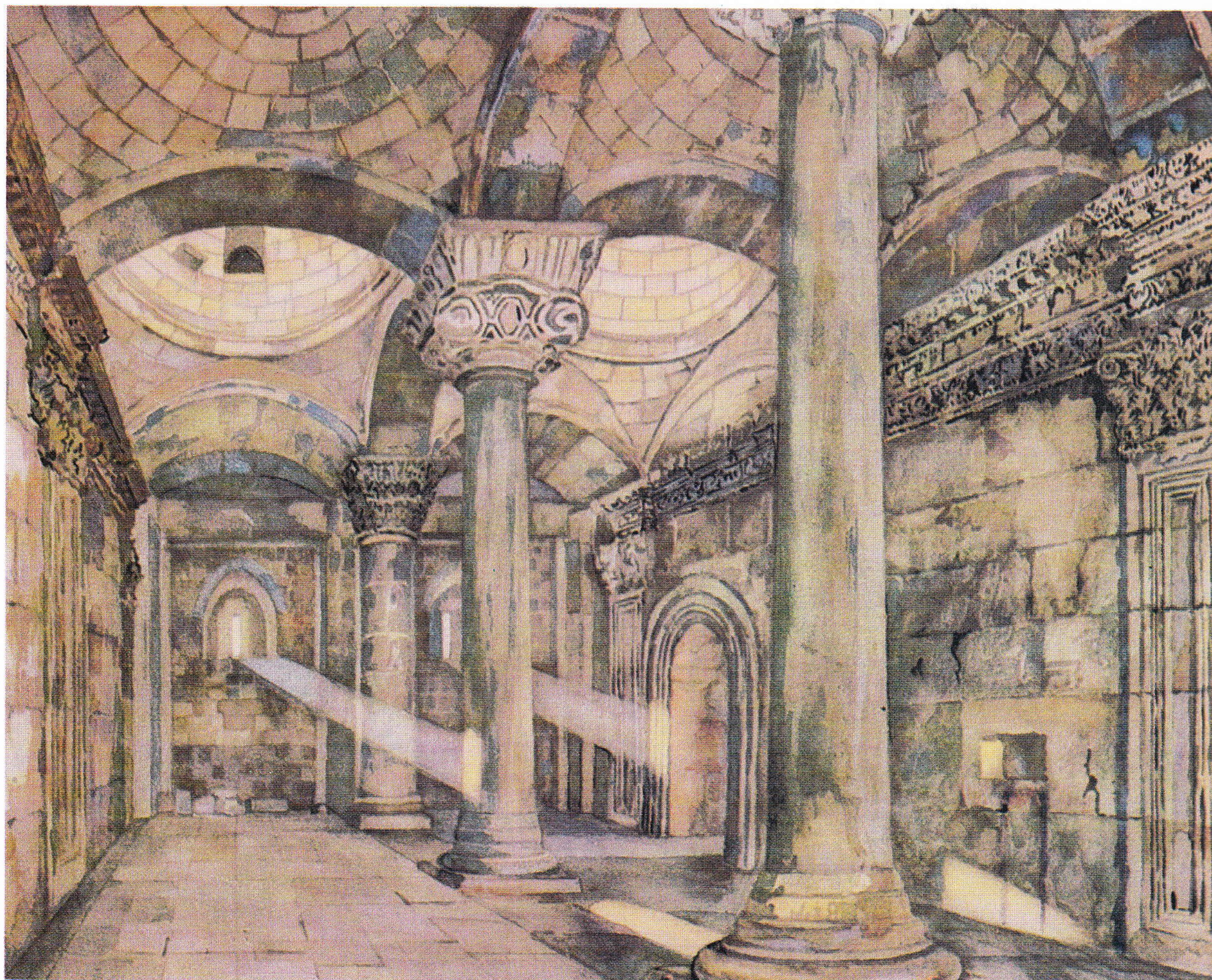
Egyesek vitatják, hol húzódott a második északi fal a keresztre feszítés idején, habár a túlnyomó többség nézete szerint délre volt attól a helytől, ahol most a Szent Sír temploma áll. Más szóval az esemény hagyomány szerinti színhelye tulajdonképpen a városfalakon *kívül* volt. A második kérdés azzal kapcsolatos, mekkora volt a távolság a keresztre feszítés helye és a sír között, amelybe Jézust helyezték. János evangéliuma szerint (19,41) „Azon a helyen, ahol Jézust megfeszítették, volt egy kert, és a kertben egy új sír, amelybe még senkit sem helyeztek." A többi evangélium nem mond semmit a sírboltnak a keresztre feszítés helyétől való távolságáról. A Szent Sír templomában a sírbolt és a Kálvária-domb (Golgota) közötti távolság mindössze 38 méter. Felvetődik a kérdés: ha feltételezzük, hogy János beszámolója megfelel a valóságnak, akkor vajon egy kertész által gondozott kert (Jn 20,15) lehetett-e ennyire közel a nyilvános kivégzés helyéhez. Egyesek úgy érvelnek, nem feltételezhető, hogy Jézuson és a vele együtt megfeszített másik két személyen a nyilvános kivégzések szokásos helyén hajtották végre az ítéletet. Ez olyan érvelés, amely az ismeretek hiányán alapul, és ezért sem megcáfolni, sem megerősíteni nem lehet. Mindenesetre szokatlan lenne, ha a rómaiaknak nem lett volna nyilvános kivégzésekre szolgáló, állandó helyük, és ha volt ilyen, akkor Jézus esetében ugyan miért tettek volna kivételt? A másik érv az lehetne, hogy a kivégzés helyét a Szent Sír templomában lévő Kálvária-dombbal összekapcsoló hagyomány lényegesen kevésbé szilárd, mint a sírt azonosító hagyomány. Ez az állítás helytálló, hiszen, a jelek szerint, a Kálvária-domb helyét a Nagy Konstantin templomát a Kr. u. 325 után felkereső, egy-két korai látogató még nem ismerte. Ha ezek az okfejtések a nap végére vonatkozóan nem is meggyőzőek, annyi valószínű, hogy ha a Szent Sír templomában lévő Feltámadás-sír hitelessége a lehető legközelebb áll ahhoz, ameddig valaha is eljuthatunk. Ám ugyanez nem mondható el a Kálvária-kápolnáról.

A Feltámadás-sír vetélytársáról, a nabluszi úton lévő kerti sírboltról itt semmi olyat nem közölhetünk, ami hitelessége mellett szólna. Ennek ellenére érdemes felkeresni, hasonlóképp Heródes úgynevezett családi sírboltját a Dávid király Hotel közelében, valamint Adiabénéi Heléna királynő sírját („királyok sírboltja") a Szent György-székesegyház mellett. Ha ezeket megtekinti a látogató, megtudja, milyen sírboltok és elgördíthető sírkövek voltak használatban a Kr. u. 1. században.

A hagyomány úgy tartja, hogy a keresztre feszítés idejétől pünkösd napjáig a tanítványok azon a helyen tartózkodtak, ahol ma az Elalvás (Mária halálának) temploma áll. Itt jelent meg a feltámadott Krisztus a tanítványoknak, és a Szentlélek itt szállt reájuk pünkösd napján. Kérdés, hol volt Emmausz, ahová húsvét első napján két tanítvány elsétált, és eközben a feltámadt Krisztus melléjük szegődött, ők azonban nem ismerték fel, amíg meg nem törte a kenyeret (Lk 24,13–35). Ezután a két tanítvány visszatért Jeruzsálembe, hogy elmondja a többieknek, mi történt.

Emmauszt legkorábban – még a 4. században – Nikopolisszal, a Jeruzsálemtől 31 kilométerre lévő, napjainkban lakatlan Amuasz faluval azonosították. Alig hihető azonban, hogy a tanítványok, miután elérték úti céljukat, és Jézusnak azt mondották: „Maradj velünk, mert esteledik, és a nap is lehanyatlott már!" (Lk 24,29), még képesek voltak megtenni visszafelé a 31 kilométeres utat Jeruzsálembe úgy, hogy ott a többi tanítványt ébren és egybegyűlve találták. Ugyanez elmondható el-Kubeibéről és Abu-Gosról, a keresztesek ideje óta Emmausszal azonosított helyekről, amelyek valamivel több, mint 11 kilométerre vannak Jeruzsálemtől, ami

Kelet-Jeruzsálem 16. századi falainál áll, és a Kidrón völgyére néz le az Arany-kapu. Kívülről jól látszik, hogy két kapuból, a Könyörület és a Bűnbánat kapujából tevődik össze. Az itt bemutatott festmény arról tanúskodik, hogy a kettős kapu koncepciója miképpen érvényesül a belső oldalon: a megosztottságot a középen elhelyezett oszlopok jelzik. A fény az évszázadok óta befalazott kapukba vágott nyílásokon árad be. A kapuk mai formájukban Heródes kori faltömböket és a bizánci időkből való ékítményeket őriznek, de felfedezhetők még későbbi munkálatok nyomai is.

egyébként összehangban van a bibliai szöveg (Lk 24,11) általánosan elfogadott olvasatával, és amely szerint Emmausz 60 stádiumra („futamnyira") volt Jeruzsálemtől. A jelen könyv szerzője végigjárta az utat el-Kubeibétől, és, valamennyiük meglepetésére, ez csaknem három órát vett igénybe. Egyesek a Jeruzsálemből a part menti síkság felé vezető főút mentén, az ókori Moca helyén álló mai Mocát részesítik előnyben. A helység héber neve Ammausznak ejthető görögül, és ez a hely könnyű sétával elérhető Jeruzsálemből, távolsága alig több, mint hat kilométer. Ez viszont ellentétes a Lukács evangéliumában (24,13) található adattal.

Jézus életének legutolsó feljegyzett eseménye a mennybemenetel. Ez a hagyomány szerint az Olajfák hegyén ment végbe. Lukács evangéliumában (24,50) viszont az áll, hogy Jézus Bethaniában „eltávolodott tőlük". Az Apostolok cselekedeteiben nem esik szó arról, honnan is történt a mennybemenetel (Ap csel 1,9–12), csupán annyit tudunk meg: „Ezután visszatértek az Olajfák hegyéről, amely Jeruzsálem közelében van." A két szövegrészletet – amelyet egyébként ugyanannak a szerzőnek tulajdonítanak – egymás után olvasva, nyilvánvaló a következtetés: Jézus Bethaniában vált el tanítványaitól, akik ezután, útba ejtve az Olajfák hegyét, visszatértek Bethaniába.

Az Apostolok cselekedetei szerint Jeruzsálem volt a színhelye a legelső keresztény igehirdetésnek, habár a pontos részletek egyes esetekben homályosak. A tanítványok pünkösd napi tartózkodási helyéről például csak annyit tudunk meg, hogy „mindnyájan együtt voltak ugyanazon a helyen" (Ap csel 21,1), és nem esik szó arról, hol hallották a Jeruzsálembe látogatók a tanítványokat a maguk nyelvén beszélni, sem arról, hol intézett beszédet Péter az álmélkodó tömeghez. A legkorábbi igehirdetések némelyike a templom területén (Ap csel 3,1–4,4), vagy a tanács előtt (Ap csel 4,5–22; 6,9–7,53) hangzott el. Néhány tanítványt börtönbe vetettek (Ap csel 4,1–4; 5,17–20), de az események helye bizonytalan. István megkövezésének helyét a bizánci korban a Damaszkuszi-kaputól északra tették, oda, ahol a Szent István-templom volt. Az István megkövezését követő üldöztetések hatására egy időre a tanítványok eltávoztak Jeruzsálemből és szétszóródtak. Az Apostolok cselekedeteiből (9,36–10,8) megtudjuk, hogy Péter Jappéban (Jáfó) volt, de aztán visszatért Jeruzsálembe és megmagyarázta, miért ment el igét hirdetni a nem zsidóknak. Jeruzsálemben történt, hogy Heródes Antipasz letartóztatta Pétert (Ap csel 12,1–17), és az is, hogy a gyülekezet összeült, és megvitatta: a zsidó törvények közül mely kötelezettségek vonatkoznak azokra a nem zsidókra, akik keresztényekké lettek (Ap csel 15).

Jeruzsálemet utoljára az Apostolok cselekedetei (21,17–23,35) említi. Pál harmadik térítő útjáról visszaérkezve, a Templomba ment, hogy eleget tegyen kötelezettségének önmagáért és négy másik férfiért, akik fogadalmat tettek. Az egyik alkalommal templomi jelenléte botrányt okozott, mert azt állították, hogy nem zsidókat vitt oda magával (Ap csel 21,27–29). Pált ekkor egy római tiszt mentette meg. A tiszt azután meglepődött, amikor megtudta, hogy Pál római polgár. Pál beszédet intézett a tömeghez, amely meg akarta ölni, majd másnap a tanácshoz szólt, eredménytelenül. Úgy menekült meg a haláltól, hogy unokaöccse, amikor értesült az élete ellen szőtt összeesküvésről, jelentette a rómaiaknak. Ekkor Pált az éj leple alatt, erős kísérettel Caesareába, a kormányzó székhelyére vitték.

A kínszenvedés állomásai

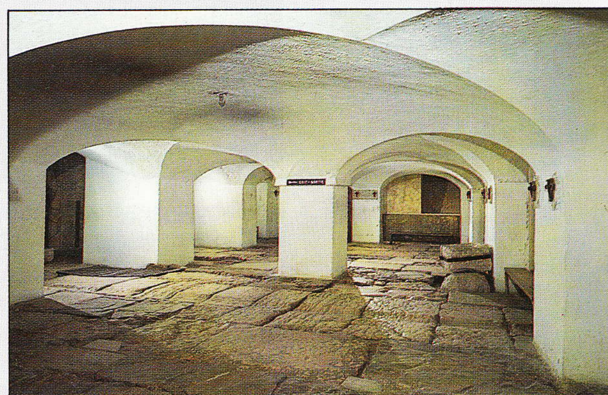
Jézus kínszenvedésének és feltámadásának egyes mozzanatai, valamint az események pontos helyének meghatározása minden keresztény számára fontos kérdés. Jeruzsálem Kr. u. 70. évi elpusztítása és a város romjain mintegy 65 évvel később az Aelia Capitolina nevű római kolónia létrehozása voltaképpen eltörölte a föld színéről azt a települést, amelyet Jézus ismert. Az Kr. u. 4. század elején, Nagy Konstantin megtérése után azonban erőfeszítéseket tettek az újszövetségi történetekben említett helyek azonosítására. Nagy Konstantin anyja, Helena, aki 326-ban látogatást tett a Szentföldön, kezdeményezte az első templomépítési programot a zarándokhelyeken. A Feltámadás sírja hollétének meghatározása azon a helyen, amelyet azután a Szent Sír templomának neveztek el, támpontul szolgált annak a helynek megtalálásához, ahol a kínszenvedés elérte tetőpontját. Az évszázadok során azonban némi változás következett be arról, hol is játszódtak le a kínszenvedés eseményei, illetve hogy hol kell elvégezni az ezekkel kapcsolatos szertartásokat. A Kereszt útja, amelyet a jeruzsálemi zarándokok napjainkban végigjárnak, a 13. századra nyúlik vissza, és azon a feltevésen alapul, hogy Jézust Pontius Pilatus előtt, az Antonia-erődben vagy annak közelében ítélték el. A kereszt jelenleg elfogadott 14 stációja, a Megostorozás kápolnájától a Szent Sír templomáig, a 19. század közepére megy vissza, habár az út mentén már a 13. század végéről való stációkat is felfedeztek. Napjainkban az az uralkodó nézet, hogy Pilatus Jézust elmarasztaló ítéletének színhelye Heródes felső palotája volt. Ha ez igaz, akkor lényegesen megrövidülne a Kereszt útja, feltéve, hogy Jézust ott feszítették keresztre, ahol a Szent Sír temploma áll. Ésszerű érvek szólnak a Getsemáne-kert és a zsidó tanács ülésének helyére vonatkozóan is. Más színterek – pl. a felső terem, ahol az utolsó vacsorát elfogyasztották, vagy Kajafás háza – helyének meghatározása még vitatott.

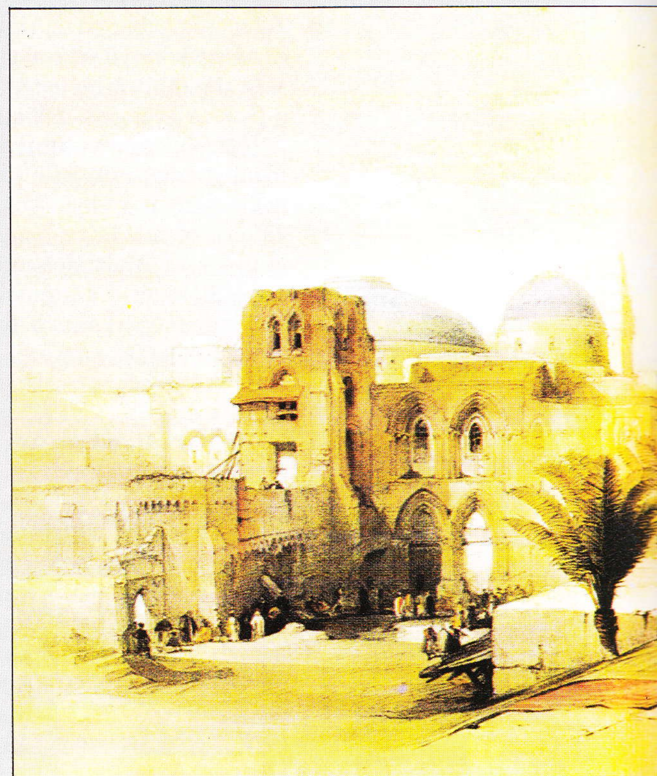
Jobbra: A piros vonal azt az útvonalat jelzi, amelyen Jézusnak végig kellett haladnia elítélésének helyétől a Kálvária-dombig, feltéve, hogy az ítéletet Pilatus az Antoniában hozta meg. A kék vonal pedig a legújabb kori kutatók által hitelesebbnek tekintett útvonalat tünteti fel. Ez utóbbiak szerint ugyanis akkor, amikor Pilatus kimondta az ítéletet Jézus felett, rezidenciája Heródes felső palotájában volt. A zöld vonal azt az utat mutatja, amelyen Jézust, a Getsemáne-kertben történt őrizetbevétele után, Kajafás házához vitték.

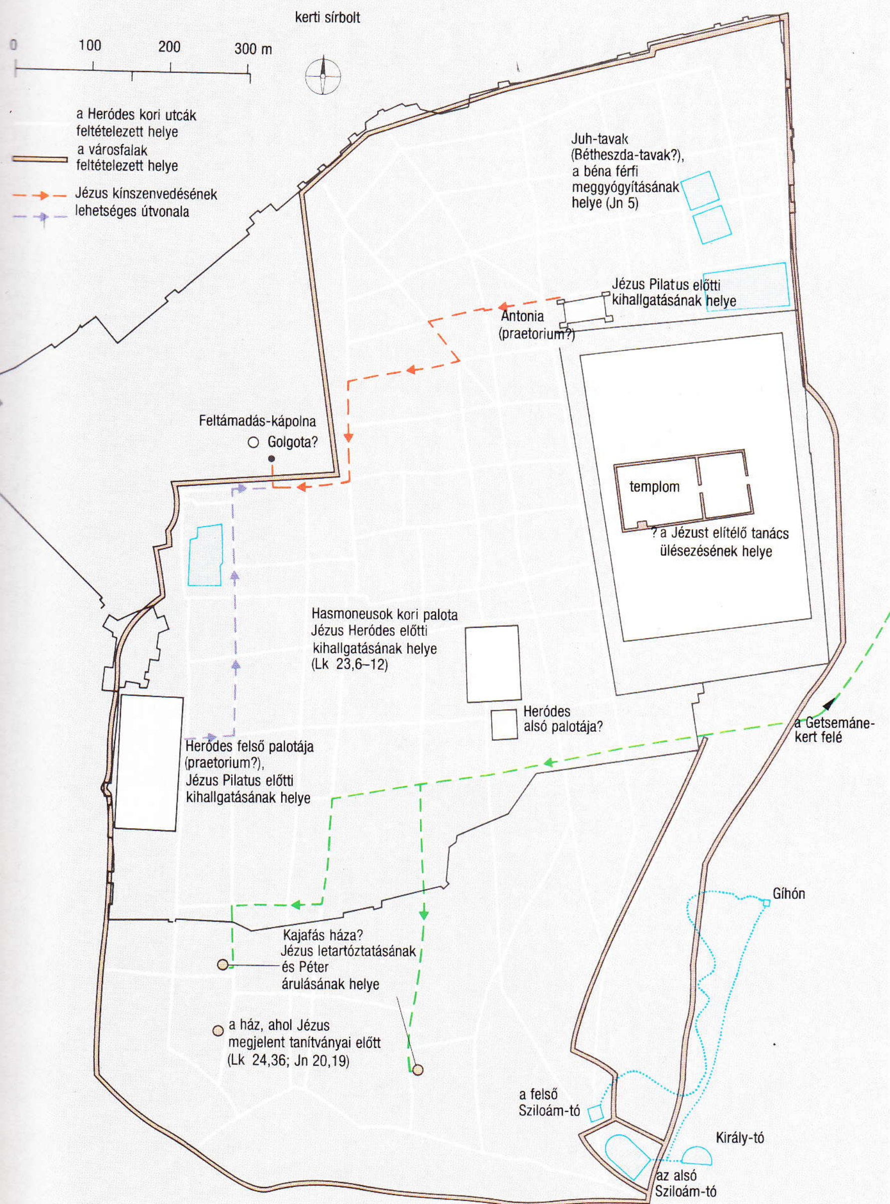
Lent balra: A legújabb kori hagyomány szerint ez a Praetoriumtól a Kálváriához vezető út kezdete. A háztetőről készült kép közepén lévő boltívtől jobbra a Sióni Nővérek kolostora. Mai felfogás szerint e hely közelében mondotta Pilatus Jézusról: „Íme az ember!" (Ecce homo!)

Lent: A Sióni Nővérek kolostorában a padozat római kori kőburkolat. Ezt azzal a kövezettel azonosították, amelyről János evangéliuma (19,13) azt mondja: itt ítélkezett Pilatus Jézus felett.

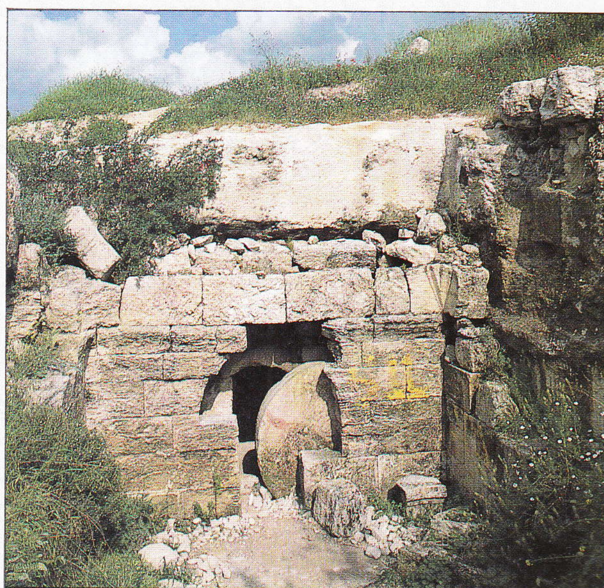

Lent: A Kálvária harmadik stációjának helyét a katolikus örmény patriarchátus épületének bejáratától balra, a Völgy útnál határozták meg. Az út folyamán Jézus háromszor esett el, ez az első leroskadás helye. A másik két alkalommal már Kürénéi Simon segített neki a kereszt vitelében. A Biblia nem tesz említést arról, hogy Jézus összeesett, de logikusan erre lehet következtetni abból, hogy Simont a kereszt vitelére kényszerítették.

Balra: A Szent Sír templomának külseje nem sokat változott azóta, hogy David Roberts 1839-ben lerajzolta, legfeljebb annyiban, hogy a környező terület jobban beépült. A homlokzat mai formáját 1810-ben kapta, miután 1808-ban tűzvész pusztította.

Jobbra: A Getsemáne-kert hagyomány szerinti helyén ma ezeréves olajfák állnak. A kert egy részén jelenleg a Minden Nemzetek temploma áll, emléket állítva Jézus kertbeli vívódásának.

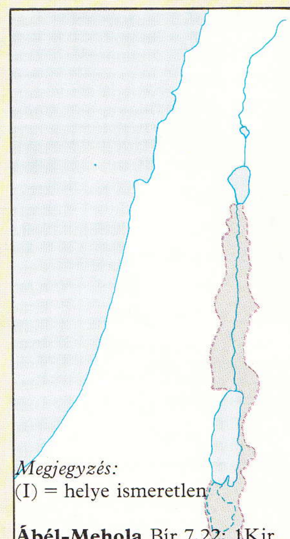
Fent jobbra: Jeruzsálemben és környékén több olyan sírboltféle maradt fenn, amelyhez hasonlóban Jézust temették. A fényképen ezek egyike látható. A bejáratnál lévő, elhengeríthető kő talán a sírboltot zárta le.

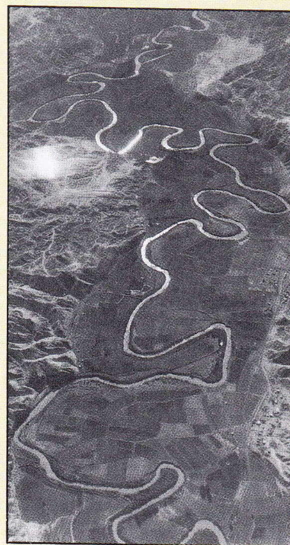
A JORDÁN VÖLGYE ÉS A HOLT-TENGER

400 m
200 m
100 m
0
200 m a tengerszint alatt
időszakos vízfolyás, vádi
forrás vagy kút
települések:
II. évezredbeli
II. évezredbeli, ókori neve ismeretlen
vaskori, kb. Kr. e. 1200-tól Kr. e. 587-ig
hellenizmus kori, Kr. e. 330-tól Kr. e. 40-ig
Heródes kori, római–bizánci kori, Kr. e. 40 után
PHASZAÉLISZ klasszikus ókori név
El-Magtasz mai név
út
méretarány 1 : 700 000
0 20 km

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Ábél-Mehola Bír 7,22; 1Kir 4,12; 19,16 **B2**
Ábél-Sittím (Sittím) 4Móz 25,1; 33,49; Józs 2,1; 3,1 **B3**
Ádám Józs 3,16; Hós 6,7 **B2**
Adma 1Móz 14,1–12; 19,24–29; 5Móz 29,23 (I)
Ainon Jn 3,23 **B2**
Arába-tó *l.* Holt-tenger
Arálót-halom (Gibeát-Maaralót) Józs 5,3 (I)
Arnón folyó 4Móz 21,13. 24. 26. 28; 5Móz 3,8. 12. 16; Jer 48,20 **B4**
Atárót Józs 16,7 **A2**
Bela *l.* Coar
Bétbára Bír 7,24 (I)
Bét-Háram 4Móz 32,36; Józs 13,27 **B3**
Bét-Hogla Józs 15,6; 19,19. 21 **B3**
Bét-Jesímót (Bét-Hajjesímót) 4Móz 33,49; Józs 12,3; 13,20; Ez 25,9 **B3**
Bét-Nimra 4Móz 32,3. 36; Józs 13,27 **B3**
Bét-Seán (Szküthopolisz) Józs 17,11. 16; Bír 1,27; 1Sám 31,10. 12; 2Sám 21,12; 1Kir 4,12; 1Krón 7,29; 2Makk 12,29–30; Judit 3,10 **A1**
Cáfón Józs 13,27; Bír 12,1 **B2**
Cáretán (Cereda, Ceréra) Józs 3,16; Bír 7,22; 1Kir 4,12; 7,46; 2Krón 4,17 **A2**
Cebóim 1Móz 10,19; 14,2. 8; Hós 11,8 (I)
Cereda, Ceréra *l.* Cáretán
Ceret-Sahar Józs 13,19 **B3**
Coar (Bela) 1Móz 13,10; 14,2. 8; 19,22. 23. 30; 5Móz 34,3; Ézs 15,5; Jer 48,4. 34 **A4**
Dok (Docus, Dokosz) 1Makk 16,15; Mt 4,8 **A3**
Elef *l.* Ha-Elef
Émek-Kecic Józs 18,21 (I)
Giah 2Sám 2,24 (I)
Gibeát-Haaralót *l.* Arálót-halom
Gilgál Józs 4,19. 20; 5,10; 9,6; 10,6. 7. 9. 15. 43; 1Sám 7,6; 10,8; Hós 4,15 **A3**
Gomora 1Móz 10,19; 13,10; 14,2. 8. 10. 11; 18,20; 19,24. 28; 5Móz 29,23; 32,32; Ézs 1,9. 10; 13,19; 10,15; Róm 9,29; 2Pét 2,6; Judás 7 (I)
Hacecón-Támár *l.* Támár
Ha-Elef (Elef) Józs 18,28 (I)
Hammat 1Krón 2,55 **B2**
Holt-tenger (Arába-tó, Araba-tenger, Sós-tenger) 1Móz 14,3; 4Móz 34,3. 12; 5Móz 3,17; Józs 3,16; 12,3; 15,2. 5; 18,19; 2Kir 14,25; Ez 47,8; Ám 6,14 **A3**
Jabbók folyó (Jabbók patak) 1Móz 32,23; 4Móz 21,24; 5Móz 2,37; 3,16; Józs 12,2; Bír 11,13. 22 **B2**
Jarmút *l.* Rámót
Jerikó (Ószöv.) Józs 2,1–3; 3,16; 4,13. 19; 6,1. 2. 26; Bír 3,13; 2Sám 10,5; 1Kir 16,34; 2Kir 2,4–5. 15. 18; 1Krón 19,5; 2Krón 25,5; 28,15; Ezsd 2,34; Neh 3,2; 7,36; Jer 39,5; 52,8 **A3**
Jerikó (Újszöv.) Mt 20,29; Mk 10,46; Lk 10,30; 18,35; 19,1 **A3**
Jordán folyó 1Móz 13,10. 11; 32,11; 4Móz 13,29; 34,12; Józs 3,1–15; 4,3. 17. 23; 13,23 skk.; 22,25; Bír 12,6; 1Kir 17,3. 5; 2Kir 2,6. 7. 9; 5,10. 14; 6,2; Jób 40,23; Zsolt 42,7; 114,3. 5; Jer 12,5; 49,19; 50,44; Mt 3,5. 6. 13; Mk 1,5. 9 **B2**
Kerít patak 1Kir 17,3. 5 **B2**
Koba Judit 4,4; 15,4 (I)
Lódebár Józs 13,26; 2Sám 9,4. 5; 17,27; Ám 6,13 **B2**
Móáb síksága 4Móz 26,3 skk.; 33,49; Józs 13,32 **B3**
Naarán (Naara) Józs 16,7; 1Krón 7,28 **A3**
Nahaliél 4Móz 21,19 **B3**
Nimrim Ézs 15,6 **B4**
Nimrim vizei Jer 48,34 **B4**
Pemúél (Peníél) 1Móz 32,30. 31; Bír 8,8. 9. 17; 1Kir 12,25 **B2**
Rámót (Rámat, Remet, Jarmút) Józs 19,21; 21,29; 1Krón 6,73 **B1**
Rehob (Bét-Rehob) 2Sám 10,6 **A2**
Sittím *l.* Ábél-Sittím
Sós-tenger *l.* Holt-tenger
Szálim Jn 3,23 **B2**
Szenáa Ezsd 2,35; Neh 7,38 **A3**
Sziddím-völgy 1Móz 14,3. 8. 10 (I)
Szküthopolisz *l.* Bét-Seán
Szodoma 1Móz 13,10. 12. 13; 14,2. 8–14. 17; 18,20. 26; 19,24. 28; 5Móz 29,23; 32,32; Ézs 1,9. 10; 13,19; Jer 23,14; 49,18; 50,40; J Sir 4,6; Ez 16,46. 48–49. 55; Ám 4,11; Zof 2,9; Mt 10,15; Lk 10,12; Róm 9,29; 2Pét 2,6; Judás 7 (I)
Szukkót 1Móz 33,17; Józs 13,27; Bír 8,5–6. 8. 14–16; 1Kir 7,46; 2Krón 4,17; Zsolt 60,8; 108,8 **B2**
Tabbat Bír 7,22 **B2**
Támár (Hacecón-Támár) 1Móz 14,7; Ez 47,18. 19; 48,28 **A4**
Zered patak 4Móz 21,12; 5Móz 2,13 skk. **A4**

A régió leírása

A Galileai-tó déli végétől, közelebbről annak nyugati oldalától kiindulva a Jordán folyó a Hasadék-völgyben halad tovább a Holt-tenger felé. Könnyen megállapítható, hogy a folyó régebbi kiömlési helye a jelenlegitől mintegy egy kilométerre északabbra volt. Ettől, vagyis a Jordánnak a Galileai-tóból való kilépésének helyétől addig, amíg a folyó beletorkollik a Holt-tengerbe, a távolság légvonalban körülbelül 105 kilométer, de a folyómeder olyan kanyargós, hogy valóságos hossza az említett két pont között mintegy 322 kilométer. A folyó völgyének szélessége körülbelül 5 és 22,5 kilométer között változik, maga a Jordán azonban általában nem szélesebb 31 méternél, és nem mélyebb 3 méternél, habár ingadozások – a lehulló csapadéktól függően – előfordulhatnak. A néger spirituálé állítása, amely szerint a Jordán folyó mély és széles, nem felel meg a valóságnak.

Közvetlenül a Galileai-tótól délre a tópart vonala, a Jordán folyó és a Jarmuk-folyó egy nagyjából háromszög alakú térséget alkot. A Jarmuk északnyugati irányban folyik, és a Galileai-tótól mintegy 7 kilométerre délre egyesül a Jordánnal. Az egész Jordán-völgyből ez a háromszög változott meg a leggyökeresebben a bibliai idők óta, és e változások kivétel nélkül a 20. században mentek végbe. A Jordán és a Jarmuk összefolyásánál 1927 és 1932 között vízi erőmű épült, ami azután gátak és víztárolók építését tette szükségessé. A háromszög nyugati oldalán mezőgazdasági telepek létesültek, a legismertebbek: a Deganja A és a Deganja B nevű kibuc (alapítási évük 1909, illetve 1921). Ezek a vidéket valóságos miniatűr paradicsommá változtatták.

Fent: A Jordán völgye a levegőből.

Jobbra: Nebi Músza (jelentése: Mózes próféta), a Jordán völgyében, Jerikótól mintegy 6 kilométerre délre. Mózes sírja az Ószövetség szerint a Jordán keleti partján volt, a mohamedán hagyomány azonban azt tartja, hogy Mózes a föld alatt átköltözött az ígéret földjén lévő sírba. A kép előterében a Mózes sírjához zarándokló mohamedánok 15. századi szentélye látható. A háttérben a Holt-tenger és a Móábi-hegyek.

Balra: Valamennyi közül ez a legérdekesebb régió: teljes egészében a tenger szintje alatt van. Az erózió hatására a táj szokatlan látványt nyújt, a Jordán folyó csak nehezen, kanyargós úton jut el a Galileai-tótól a Holt-tengerig. A vidék mindenkor sűrűn lakott volt, és fontos észak-déli útvonal vezetett át rajta.

A II. évezredbeli települések rendszerének feltérképezése azt mutatja, hogy a Jordán-Jarmuk háromszög már akkor is alkalmas volt a földművelésre. A háromszögtől délre eső vidéken ezzel szemben csak ott jöhettek létre települések, ahol a nyugaton és keleten emelkedő hegyekből nagyobb kiterjedésű völgyek vizet szállítottak a Jordán völgyébe. E völgyek közül a legfontosabb a Bét-Sean-völgy, nem csupán tágas volta miatt, hanem azért is, mert rajta keresztül el lehetett jutni a Jezreel-völgybe. A települések száma a Bét-Sean-völgyben és attól délre meglepően nagy. A Vádi-el-Málih délnyugatra, a Vádi-el-Fária völgyéig nincs számottevő település a Jordán nyugati partján, a keleti parton viszont települések egész sora található ott, ahol a Nahr-ez-Zerká (Jabbók) belép a völgybe. A Vádi-el-Fária fontos kelet–nyugati útvonalul szolgál a Jordán völgyétől egészen a Szamariai-hegyvidékig. Meglepő, hogy ez a vidék nem volt sűrűbben lakott, de – a jelek szerint – a vádi Jordánba ömlése közelében szikes mocsarak, feljebb, a saját völgyében pedig erősen erodált medrű csatorna együtteséből állt.

Megjegyzendő, hogy a Vádi-el-Fáriától délre a Jordán mindkét partján kevés volt a település, és a meglévők nagy távolságra voltak egymástól. Ennek oka részben az, hogy a Holt-tengernél lehulló átlagos évi csapadék 100 milliméter, másrészt hogy a Júdai-hegyekben a csapadék kevesebb, mint északabbra. A Jordán völgyének legdélibb részén a leghíresebb város Jerikó. Létét az arabul Ain-esz-Szultán néven ismert forrásnak köszönhette. Általában Elísa forrásának hívják, mivel itt játszódott le a Királyok 2. könyvében (2,19–22) olvasható történet, amely szerint Illés égbe emelkedése (2Kir 2,1–12) után Elísa felvette Illés leesett köpenyét, és azzal bizonyította be, hogy a próféták csoportjának vezetésében őt illeti Illés utódának tisztsége, hogy a köpeny segítségével képes volt átkelni a Jordán folyón. A jerikóiak sietve igénybe is vették az új vezér prófétai hatalmát a város vizének „meggyógyítására". Ezt Elísa úgy vitte végbe, hogy sót dobott a forrásba, és ezt mondta: „Igy szól az Úr: Meggyógyítom ezt a vizet, nem okoz többé halált és terméketlenséget."

A Jordán kanyargós útja a Holt-tengerben ér véget, vagy hogy bibliai nevén nevezzük: a Sós-tengerben (1Móz 14,3). Mai formájában a Holt-tenger mintegy 80 kilométer hosszú és 17,5 kilométer széles. Felszíne körülbelül 400 méterrel a tenger szintje alatt van. A Holt-tengernek nincs lefolyása, a Jordánból és más folyókból beleömlő vizet az erős párolgás ellensúlyozza, mivel a hőmérsékleti maximum júliusban és augusztusban 40 Celsius-fok, a téli hónapokban pedig 20 Celsius-fok. A nagymértékű párolgás következtében a víz sótartalma több mint 26%, szemben az óceánok 3,5 százalékos átlagával. Ez lehetetlenné teszi, hogy a Holt-tengerben bármi megéljen. Úszni ugyancsak nem lehet benne. Azok a mai turisták, akik megpróbálják, hogy háton fekvő, lebegő helyzetükből hasra forduljanak, és úszó testhelyzetbe kerüljenek, nemcsak azt tapasztalják, hogy ez nehezen sikerül, hanem annak a veszélynek is kiteszik magukat, hogy víz kerül a szemükbe, ami rendkívül fájdalmas, és még következményekkel is jár.

A Holt-tenger partja mentén lefelé haladva, az út kétharmad részének megtétele után, kelet felől földnyelv nyúlik be. Neve el-Liszán (a nyelv), és arról nevezetes, hogy tőle északra a Holt-tenger körülbelül 400 méter mély, délre viszont a vízmélység csupán hat méter körüli. Atlaszunk készítésekor elfogadtuk azt a feltételezést, hogy a bibliai időkben a földnyelvtől délre eső terület szárazföld volt, és a síkság városai, köztük Szodoma, e száraz övezetben épültek.

A Vádi-el-Kilt a Jerikót a hellenizmus korában és Heródes idején vízzel ellátó három forrás egyikéről kapta nevét. Egyúttal a vízválasztó keleti oldalán lehulló csapadék fontos vígyűjtő területe is. A vádi, keleti végén, pompás látványt nyújtó szurdokkal torkollik be a Jordán völgyébe. A vádi mentén, a Jordán völgyétől mintegy 2 kilométerre áll a Kr. u. 5. században alapított Szent György-kolostor, a bizánci korban e vidéken működő számos kolostori létesítmény közül máig fennmaradt három egyike.

Bibliai feljegyzések

A Jordán völgyében és a Holt-tenger vidékén játszódó bibliai események voltaképpen a síkság városaival kapcsolatosak. Mózes 1. könyve (10,19) négyet említ meg e városok közül: Szodomát, Gomorát, Admát és Cebóimot, mégpedig akkor esik róluk szó, amikor a kanaániak földjének kiterjedéséről beszél. Amikor Ábrahám a föld maguk közötti felosztásában az első választást átengedte Lótnak, Lót „látta, hogy a Jordán egész környéke bővizű föld. Mert... egészen Coarig olyan volt az, mint az Úr kertje, mint Egyiptom földje" (1Móz 13,10). Coar a síkság öt városa közül az ötödik. Lót, látva a rendkívül termékeny földet, egészen Szodomáig sátorozott (1Móz 13,12).

A Holt-tengert az Ószövetség többnyire Sós-tenger néven említi. Az ókorban nem csupán a belőle nyert sóról volt nevezetes, hanem az aszfaltról is, ezért Aszfalt-tengernek is hívták. A Holt-tenger elnevezés szintén ókori, és valószínűleg onnan ered, hogy a tóban, igen magas sótartalma miatt – ami a víz erős párolgásának és a talajban lévő ásványi anyagoknak köszönhető – semmi nem tud megélni. Képünkön a tó déli partján lévő sóhalmok láthatók.

A Szodomát környező vidék manapság aligha érdemli ki az „Úr kertje" elnevezést, és nem meglepő, hogy a síkság városait a Holt-tengertől északra keresték, ahol a jerikói oázis hihetőbbé teszi a bőségről és termékenységről mondottakat. Ezzel szemben – amint a térképen is látható – a Holt-tenger keleti partján, a földnyelvtől délre, bőven van patak, sok a folyómeder, egyes helyeken forrás is, és a tudósok többsége szerint a síkság városai valahol ezen a területen lehettek, és nem a Holt-tengertől északra. Lót jelenléte Szodomában és elfogatása a síkság városai ellen harcoló négy király által, volt a kiváltó oka Ábrahám Dánba és a Damaszkuszon túlra indított hadi vállalkozásának Lót megmentésére és a négy király legyőzésére (1Móz 14,1–16).

A Holt-tengertől délre játszódó legismertebb epizód Szodoma és Gomora pusztulása (1Móz 19). Az Ábrahámot Hebrónban meglátogató három hírnök közül (1Móz 18) kettő Szodomába ment, ahol Lót fogadta őket. A bűnös szodomai férfiak, amikor értesültek az idegenek ottlétéről, azt követelték Lóttól, hogy adja ki nekik őket, hogy erőszakot követhessenek el rajtuk. A vendégek úgy védelmezték meg magukat, hogy vaksággal verték meg az ellenük fellépni készülőket. Lót és családja másnap reggel lehetőséget kapott a menekülésre, mielőtt Szodomát (és Gomorát) tűz és kénkő pusztítaná el. Éltek is a lehetőséggel, de Lót felesége hátranézett, és sóbálvánnyá változott.

Több kísérlet történt a Szodoma és Gomora pusztulásáról szóló, és nyilván a Holt-tenger déli végén elterülő vidék rendkívül bizarr, kísérteties látványától sugallt történet értelmezésére. Az egyik magyarázat szerint a földnyelvtől délre lévő terület lesüllyedt, és a térséget víz árasztotta el. Sajnos a történetben egyetlen szó sincs arról, hogy a városokat áradás pusztította volna el, és okunk van feltételezni, hogy a vidék a keresztes hadjáratok idején még szárazföld volt. Ha tehát a történetnek természettudományos magarázatot akarunk adni, akkor a legvalószínűbb valamilyen nagy

erejű geológiai mozgásra gondolni, amely a Szodoma-hegyet esetleg elszakította a földnyelvtől. Ha ez a történelmi időkben következett volna be, tehát olyankor, amikor az eseményt észlelhették és beszélhettek róla, akkor ez alapul szolgálhatott a Szodomáról szóló képzeletgazdag elbeszélésnek, még akkor is, ha Ábrahám és Lót koránál sokkal régebben ment végbe.

Bármi volt is a Mózes 1. könyvének 19. részében elbeszélt események oka, az Ószövetségben Isten erkölcstelenség elleni fellépésének nagy hatású jelképévé vált. Ámósz a 8. században a következő szavakkal szólt a Szamariát sújtó csapások egyikéről:

> Olyan pusztulást hoztam rátok,
> mint amikor Szodomát és Gomorát
> elpusztította Isten.
> (Am 4,11).

Ézsaiás pedig úgy szólította meg Jeruzsálem vezetőit, mintha e bűnös városok urai lennének:

> Halljátok az Úr igéjét, Szodoma vezetői!
> Figyeljetek Istenünk tanítására, Gomora népe!
> (Ézs 1,10).

Jézus Szodomára hivatkozott, amikor hitetlenségéért elítélte Kapernaumot, a várost, amelyet tevékenysége központjául választott: „Te is, Kapernaum, talán az égig fogsz felmagasztaltatni? A pokolig fogsz levettetni! Mert ha Szodomában történtek volna azok a csodák, amelyek benned történtek, megmaradt volna a mai napig. Sőt mondom néktek, hogy Szodoma földjének elviselhetőbb dolga lesz az ítélet napján, mint neked" (Mt 11,23–24).

Jerikó

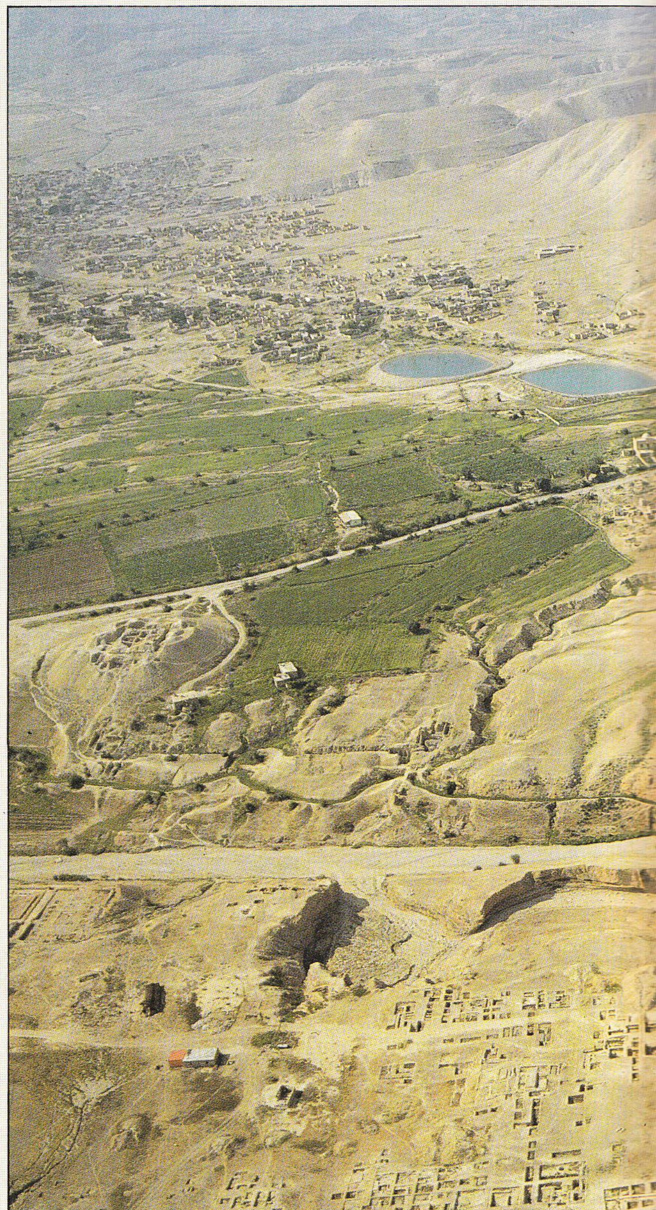
A Holt-tengertől mintegy 13 kilométerre északkeletre van az Ószövetségben a pálmák városának is nevezett Jerikó buja oázisa. Tell-esz-Szultán, az ószövetségi Jerikó már Józsua kora előtt is évezredek óta lakott volt, és akik napjainkban felkeresik, a Kr. e. 7000 körüli időkből való, a fazekasság előtt épült, neolit kori kőtornyot láthatnak ott. A Józsua könyvének 6. részében leírt módon Józsua által elfoglalt város pontos helye nem ismeretes. Az ásatások során eddig még nem találták meg. Ugyancsak bizonytalan Gilgál helye, amely Józsua könyve szerint a Kanaán földjére betörő izráeli hadseregek támaszpontjául szolgált, és ahol 12 követ állítottak fel , miután az izráeliek átkeltek a Jordánon (Józs 4,19–24). Gyakran – ideiglenesen és feltételesen – Hirbet-el-Mafdzsarban vélik feltalálni, ez megfelel a Józsua könyvében (4,19) olvasható közlésnek, amely szerint Gilgál Jerikó keleti határában volt. Az ószövetségi Jerikó és Gilgál feltételezett helye a Vádi-Makkuk közelében van, ahonnan út vezet a Jordán völgyéből a Bételi-hegyek és Aj városa felé. Ez utóbbi az a város, amelyet az izráeliek először képtelenek voltak elfoglalni, mivel Akán nem engedelmeskedett annak a parancsnak, hogy a jerikói zsákmányból semmit sem szabad megtartani saját hasznukra.

Az ország felosztásakor Jerikó Benjámin törzsének területéhez került (Józs 18,21). A „pálmák városa" néven ez volt az a hely, ahonnan a kéniek elmentek, és elkísérték Júda fiait a Júdai-pusztaság déli részébe (Bír 1,16). A bírák korában a „pálmák városát" elfoglalta Eglón móábi király (Bír 3,12–13). Éhúd Eglón feletti győzelméről már szóltunk (lásd a 167. lapot).

JERIKÓ

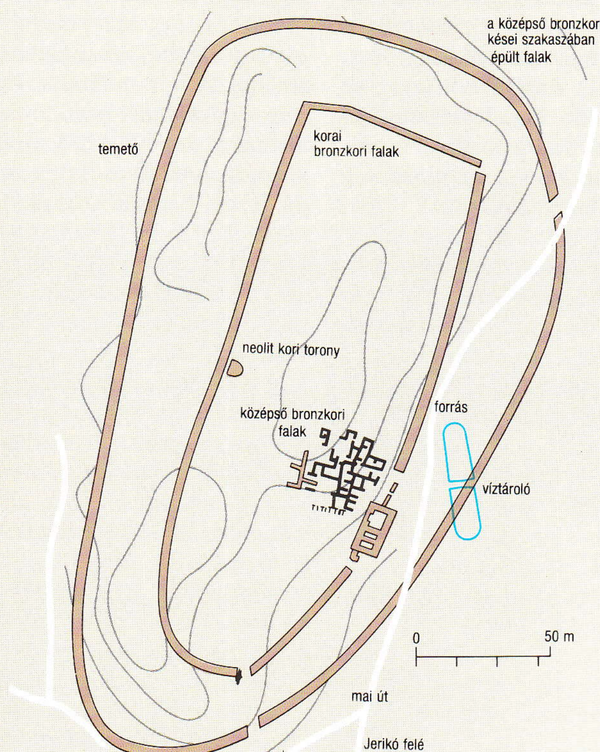
Két ókori Jerikó volt, nem egy. Az ószövetségi Jerikó, Tell-esz-Szultán már a Kr. e. 10. évezredben is létezett, és a Kr. e. 8. évezredből bizonyítékok vannak rá, hogy folyamatosan lakott volt. A tell tövében bővizű forrás fakad, napjainkban – a Királyok 2. könyvében (2,19–22) feljegyzett epizód alapján – Elísa kútjának nevezik. Kr. e. 1250 körül, abban az időben, amikor az izráeliek megérkeztek, hogy megtámadják Jerikót, a város már több mint hatezer éve létezett. A tell régészeti vizsgálata részletes információkat szolgáltatott az itt egymást követően létrejött településekről, de a Józsua által elpusztított városnak megfelelő réteget nem sikerült egyértelműen meghatározni. Az újszövetségi Jerikó Tell-esz-Szultántól délre állt, ahol a Vádi-el-Kil belép a Jordán völgyébe. Eredetileg a Hasmoneusok korában épült, a Vádi-el-Kil mentén Jeruzsálembe vezető út őrzésére szolgáló erődként. Nagy Heródes nagyvonalúan újjáépíttette.

Jobbra: Légi felvétel az újszövetségi Jerikó helyén álló Tulúl-Abu-el-Alajizról, észak felől nézve. A Vádi-el-Kilt a bal szélen, a középvonaltól kissé lejjebb tűnik fel a képen, és a jobb szélen, a középvonaltól valamivel feljebb lép ki belőle. Azon a helyen, ahol a vádi éles kanyart vesz, a sziklaszirt tövében kis csatorna látható. Az előtérben, a középtől jobbra lévő halom annak a Hasmoneusok korából való épületegyüttesnek része, amely eredetileg a téli palota volt. Tőle balra az úszómedencénél végzett, mélyre hatoló ásatások nyomai. Nagy Heródes a Hasmoneusok palotája fölé építkezett, talán magánrezidenciáját alakította ki itt. A bal szélen, közvetlenül a vádi medre alatt, Heródes későbbi palotájának északi szárnya tűnik elő. A palota átnyúlt a vádi túlsó partjára is. Az itt – kevéssel jobbra – emelkedő kisebb halom egy csarnok vagy fürdőházak egykori helyét jelzi. A Holt-tenger nincs a képen, annak felső szélén túl terül el.

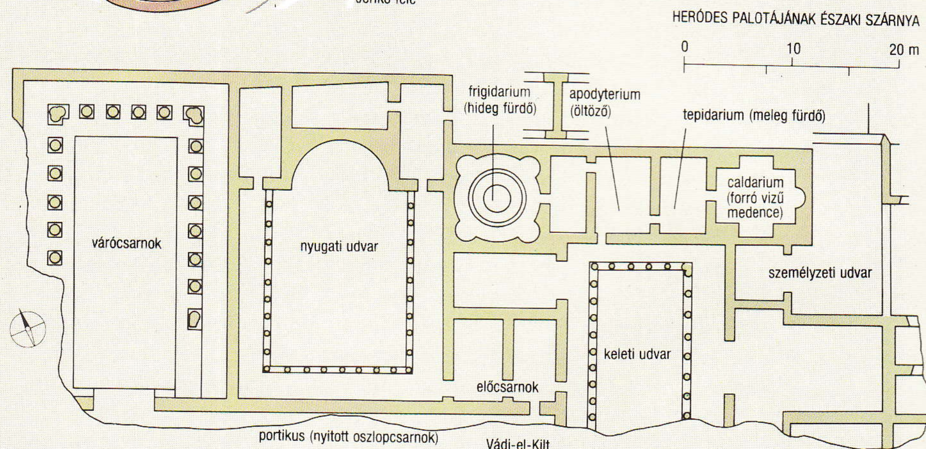
Lent: Jerikó egyik nevezetes jellegzetessége a fazekasság előtti időkből, a neolit korból való torony, amely a Kr. e. VIII. évezredben épült. tmérője 8,5 méter, fennmaradt romjai majdnem 8 méter magasak. Kapuja és belső lépcsőfeljárója van. A korabeli városfalakon kívül áll, valószínűleg őrtorony lehetett.

Balra: Tell-esz-Szultán, az ószövetségi Jerikó helyszínrajza. A legújabb kori út átszeli a tell keleti szélét. A fazekasság előtti, neolit kori torony helyét is feltüntettük. A város területének növekedését jelzi a korai bronzkorban és a középső bronzkor kései szakaszában épült falak egymáshoz viszonyított helyének megváltozása.

Fent: Heródes palotájának északi szárnya az Újszövetség korabeli Jerikóban.

Balra: Fejet formázó urna. Egy Kr. e. 18–16. század körülire keltezhető jerikói sírból került elő.

Dávid történetében is van utalás Jerikóra: Dávid megszégyenített szolgáinak – a kapott utasítás szerint – itt kellett maradniuk. Azzal szégyenítették meg őket, hogy szakálluk felét lenyírták és ruhájukból levágtak egy darabot, amikor Dávid elküldte őket Hánúnhoz, az ammóniak királyához, hogy apja halála alkalmából tolmácsolják együttérzését (2Sám 10,1–5). A bibliai szöveg elmondja, hogy Dávid elment, hogy találkozzék velük, feltehetően Jerikóban, amelyen át kellett haladnia annak, aki Jeruzsálemből Ammánba, az ammóniak ókori fővárosába tartott. Dávid cselekedete sokat elárul szolgái iránti együttérzéséből, és jelzi, milyen súlyosnak tekintette a sértést. Már szó esett Jerikóról mint arról a helyről, ahonnan Illés az égbe emelkedett. A Királyok 2. könyvének 2. részében olvashatjuk, hogy Illés és Elísa miképpen mentek el Gilgálból (valószínűleg a hegyekben lévő egyik városból, és nem a Jerikó közelében lévő Gilgálról van szó) Bételbe, majd onnan Jerikóba. Ezután a Jordán folyóhoz mentek, majd Illés köpenyének hatalma segítségével átkeltek rajta. Amikor folytatták útjukat, tüzes lovak és harci szekerek elragadták Illést, csak köpenye maradt hátra.

Amikor Józsua elfoglalta és lerombolta Jerikót, megátkozta mindazokat, akik újjáépítenék: „Átkozott legyen az Úr előtt az az ember, aki hozzáfog, hogy felépítse ezt a várost, Jerikót! Elsőszülöttjére rakja le az alapját, és legkisebb fiára állítsa föl kapuit!" (Józs 6,26). Ha a Bírák könyvének 3. részében és Sámuel 2. könyvének 10. részében található szövegrészek, amelyekre az előbbiekben utaltunk, megfelelnek a valóságnak, akkor Jerikó hamarosan felépült, és Józsua átka beteljesült: „Az ő [Aháb, kb. Kr. e. 873–852] idejében építette újjá Jerikót a bételi Híél. Elsőszülött fián, Abírámon vetette meg alapját, és legkisebb fián, Szegúbon állította fel kapuját, az Úr szava szerint, amelyet megmondott Józsua, Nún fia által" (1Kir 16,34). Időnként elhangzik olyan magyarázat, hogy Jerikó legkorábbi lakói közül egyesek halottaikat lakóházuk alá temették, és az idézett bibliai szövegrészek esetleg ennek a szokásnak emlékét őrzik. Sokkal valószínűbb, hogy Híél eljárása a pogány vallás valamiféle újjáéledése volt, ami Aháb uralkodása idején ösztönzést kapott, és aminek következményeként az épületek alapjainak lefektetésekor gyermekáldozatot mutattak be. Nem számítva, hogy Kr. e. 445 körül Jeruzsálem falainak és kapuinak újjáépítésben „jerikóiak" is segítettek, a Jerikóra vonatkozó egyetlen fontosabb ószövetségi utalás arról tudósít, hogy Cidkija (Szedekiás) királyt a jerikói síkságon fogták el, amikor Kr. e. 587-ben megpróbált elmenekülni Nabú-kudurri-uszur elől (2Kir 25,4–7). A babilóniak ostroma ellenére Cidkijának és harcosainak sikerült kisurraniuk Jeruzsálemből, és csak a Jerikói-síkságon érték őket utol.

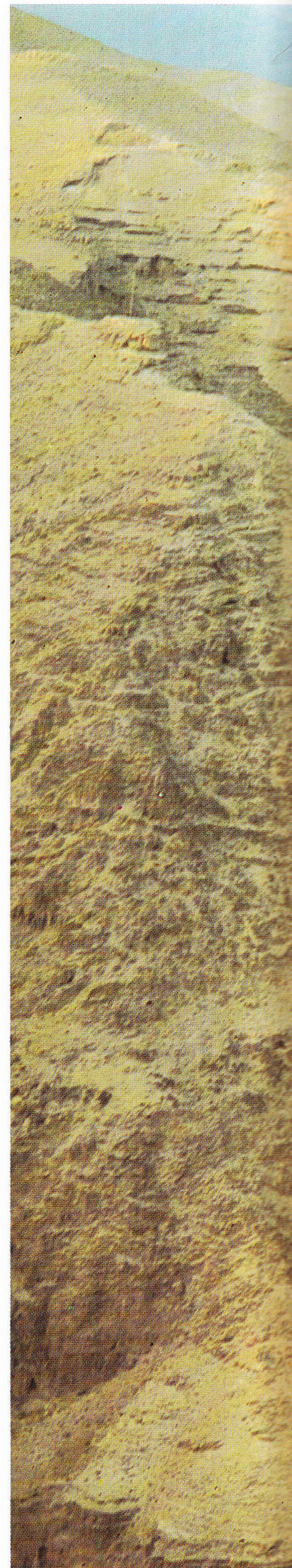
Az újszövetségi idők Jerikójának helyét nem Tell-esz-Szultánban határozták meg, hanem távolabb délre, ott ahol a Vádi-el-Kilt belép a Jordán völgyébe. Abban a formájában, amilyennek Jézus ismerhette Jerikót, Nagy Heródes, illetve a római helytartók építették fel (részben a Hasmoneusok által létrehozott alapokon). Enyhe éghajlata miatt kedvelt téli rezidencia volt. A három első evangélium, miközben Jézus közszereplésének ideje alatt csupán egyetlen jeruzsálemi látogatásáról számol be, megemlíti Jerikót, éspedig Jézusnak Galileából kiinduló, a Jordán völgyében tett útja kapcsán. Márk szerint Jézus, miután elhagyta Jerikót, meggyógyította Bartimaioszt, a vak koldust (Mk 10,46–52). Lukács a gyógyítást nem a városból való távozás, hanem a városhoz való közeledés idejére teszi (Lk 18,25–43). Máté megegyezik Márkkal abban, hogy Jézus Jerikóból kifelé tartva gyógyított, de nála két vak férfi nyerte vissza látását. Egyedül Lukácsnál található meg a Zakkhaiosz nevű fővámszedőről szóló megragadó történet, amelynek főszereplője túlságosan alacsony termetű volt ahhoz, hogy átnézhessen a Jerikón áthaladó Jézust bámuló sokaság feje felett, és bizonyára túl népszerűtlen volt ahhoz, hogy közéjük merészeljen vegyülni (Lk 19,1–10). Az a vágya, hogy láthassa Jézust, arra késztette, hogy felmásszon egy vadfügefára (szikomórfa), ami alighanem méltatlan dolog volt egy gazdag főadószedőhöz. Jézus, az ő konvencióktól mentes módján, Zakkhaiosz elszántságában annak az őszinte óhajnak kifejezését látta, hogy új életet kíván kezdeni. Meghívatta magát Zakkhaioszhoz, a nézők nyilvánvaló bosszankodására. Jézus döntése azonban egyáltalán nem volt hibás. Zakkhaiosz kijelentette, hogy kárpótolja mindazokat, akiket becsapott, és vagyona felét a szegényeknek adja. Jerikó volt tehát az a hely, ahol Jézus elmondhatta: „Ma lett üdvössége ennek a háznak: mivelhogy ő is Ábrahám fia. Mert az Emberfia azért jött, hogy megkeresse és megmentse, ami elveszett."

Jerikó vidékét a hagyomány összekapcsolja Keresztelő János tevékenységével, Jézus megkísértéseivel és Jézus megkeresztelésével is. Az első három evangélium nem jelöli meg közelebbről, hol folytatta János keresztelő tevékenységét. Márk egyszerűen annyit mond erről: „a pusztában", „a Jordán vizében" (Mk 1,4–5), Máté a pusztát Júda pusztájával azonosítja (Mt 3,1). János evangéliumában (1,28) található ugyan egy helymeghatározás: Bethania, a Jordánon túl, de Origenész a 3. század második felében képtelen volt ráakadni erre a Bethaniára. Azt, hogy János Jerikó vidékén tevékenykedett, alátámasztja, hogy Júdából és Jeruzsálemből tömegesen keresték fel (Mk 1,5). Máshol (184. lap) már láttuk, hogy a Jeruzsálemből a Jordán völgyébe vezető főút Jerikónál ért véget, márpedig Keresztelő János aligha választott volna olyan helyet, amely a nehezen megközelíthető északi vidéken volt.

A hely, ahol János megkeresztelte Jézust, a hagyomány szerint el-Maghtisszal azonos, mintegy 9 kilométerre Jerikótól kelet-délkeletre. A településen rendezett legkorábbi keresztény szertartások időszakában Jézus megkeresztelésének helyét a Jordán keleti partján vélték feltalálni, később a tiszteletadást áttették a nyugati partra, hogy elkerüljék a folyón való átkeléssel járó kényelmetlenséget. Jézus megkeresztelésével együtt ugyancsak ezen a helyen emlékeztek meg az izráeliek Jordánon való átkeléséről Józsua idejében, és Illés égbe szállásáról is. Illés, valamint az ő hasonmásának tekintett Keresztelő János (vö. Mt 11,14, de ezzel ellentétben: Jn 1,21) és Jézus személyének összekapcsolása ezen a helyen igen hatásos szimbólumegyüttest eredményezett. János evangéliumából megtudjuk, hogy Jézus, közvetlenül Lázár feltámasztása előtt, egy ideig azon a helyen tartózkodott, „ahol János először keresztelt, és... sokan mentek oda hozzá" (Jn 10,40–41).

Amikor János megkeresztelte, Jézus kész volt azonosulni azokkal, akik bűnbánatuk jeleként mentek el megkeresztelkedni. Az evangéliumok Jézus megkeresztelését nem a bűntől való elfordulásnak ábrázolják, hanem odafordulásnak ahhoz a tevékenységhez, amelyre elhívatott. Miután a Lélek elvezette a pusztába, ahol a hagyományos 40 napos időszakon át kísértéseknek volt kitéve, belsőleg megerősítést nyert Isten áldásáról és hívó szaváról (Mk 1,12–13). A kísértések színtere a

Tell-esz-Szultánból, az Újszövetség korabeli Jerikóból remek kilátás nyílik a Kísértés-hegyére. Kelet felől készült felvételünkön – a kép közepétől jobbra – jól látható a 19. századi kolostori épülethez vezető ösvény. A csúcson több, bizánci korból való épületmaradvány; az őket körül-

vevő fal már a legújabb korban épült. A Kr. u. 4. századtól a Kr. u. 614. évi perzsa betörésig sok szerzetes és remete élt a hegyen, ezután azonban, a kolostor felépítéséig jóval gyérebben lakták. A hegyet Jézus megkísértésével kapcsolatba hozó hagyomány a 7. századra nyúlik vissza.

hagyomány szerint a Jerikó közelében elterülő sivatagos vidék volt, nem messze a megkeresztelés helyétől. A ma Tell-esz-Szultánba (az ószövetségi Jerikóba) látogatók elé pompás kilátás tárul a hagyomány szerinti Kísértés-hegyére, amelynek tetején a Sátán felkínálta Jézusnak a világ minden királyságát, ha imádja őt (Mt 4,8–10). A hegy arab neve: Dzsebel-Kuruntul; nyilvánvalóan a keresztesek közvetítésével kapta, és a francia *quarante* („negyven") szóból származik, és a megkísértés negyven napjára utal.

A Jordán völgye

Jerikó vidékét elhagyva és továbbhaladva észak felé, a Jordán keleti patján, a Nahr-ez-Zerka völgyének tor-

kolatánál elérkezünk a Bírák könyvében (8,4–9 és 13–16) említett Szukkót (ma Tell-Deir-Alla) városához. Gideón, miután a Haród völgyében sikeres támadást intézett a midjániak ellen (152. lap), embereivel üldözőbe vette az ellenséget lefelé a Jordán völgyében, amíg elérkeztek Szukkótig. Gideón ekkor kéréssel fordult a város vezetőihez: lássák el embereit élelemmel, mivel a midjáni királyokat üldözik. Kérését azonban elutasították. „Talán már a kezedben tartod Zebahot és Calmunnát, hogy kenyeret kívánsz tőlünk a seregednek?" – így hangzott elutasító válaszuk. Lehet, hogy a város vezetői attól féltek, Gideón akciója esetleg nem jár sikerrel, és akkor a midjáni királyok megbüntetik Szukkótot Gideón hadseregének élelmezéséért. Gideón viszont azzal fenyegette meg a vezetőket, hogy tövisekből készített korbáccsal ostorozza meg őket, ha küldetésének befejezése után majd visszatér. Fenyegetését később be is váltotta.

A Jordán völgyének a Bibliában említett másik része az, ahol a Bét-Seán-völgy csatlakozik hozzá. Itt állott a Jezreel-völgyből a Jordán völgyébe vezető, legkönnyebben járható utat ellenőrzése alatt tartó város, Bét-Seán (Bejszán) nagyméretű városhalma. A település neve szerepel abban a már említett szövegrészben (151. lap), amely szerint József nemzetsége panaszt emelt amiatt, hogy a nekik jutott területen túlságosan sok az erdő, és mert „a sík földön lakó kanaániaknak vas harci kocsijaik vannak: Bét-Seánban és falvaiban is, meg Jezreel síkságán is" (Józs 17,16). A Jordán és a Jezreel-völgy megközelítésének megakadályozására Bét-Seán és a környező városok (Bét-Seán „falvai") magától értetődő módszerként a lovak és a harci szekerek felvonultatását alkalmazták. A völgyek viszonylag nyílt térsége erre megfelelő terepet kínált. Az izráelieknek nem voltak eszközeik, hogy az ilyenfajta katonai erővel szembeszálljanak, ezért nem meglepő, hogy a bírák korában „Manasse nem tudta birtokba venni Bét-Seánt és falvait" (Bír 1,27).

Saul uralkodása idején Bét-Seán a filiszteusok fennhatósága alatt állt, illetve a filiszteusok szövetségre léptek a város kanaáni lakosaival. Saul veresége és a Gilboa-hegy lejtőjén bekövetkezett halála után (1Sám 31) a filiszteusok Saul tetemét kiakasztották Bét-Seán falára (1Sám 31,10). Sámuel 2. könyvében (21,12) pedig azt olvassuk, hogy Saul és Jónátán holttestét Bét-Seán közterén akasztották fel. E bátor férfiak földi maradványait az mentette meg a további gyalázattól, hogy Jábés-Gileád lakói, akiket annak idején Saul szabadított meg Náhás ammóni királytól (1Sám 11), éjszaka ellopták a holttesteket Bét-Seánból, és Jábésban temették el. A temetési szertartást később Dávid végeztette el, amikor a tetemeket Saulnak a Benjámin földjén lévő családi sírboltjába vitette (2Sám 21,13–14).

Salamon uralkodása idején Bét-Seán az izráeliek kezébe került, és beletartozott a tizenkét közigazgatási körzetbe (1Kir 4,12).

Az ószövetségi időkben a Jordán folyó partjain burjánzó őserdőkben oroszlánok tanyáztak. Jeremiás (49,18 sk) – Edóm sorsáról jövendölve – Szodoma és Gomora látványát a Jordán őserdejének oroszlánjaival együtt idézi fel: „Nem lakik ott többé senki, és nem tartózkodik benne egy ember sem – mondja az Úr –, akárcsak az elpusztított Szodomában, Gomorában és szomszédságában. Mint a Jordán bozótjából a zöldellő legelőre feljövő oroszlán, úgy űzöm el őket egy pillanat alatt."

Az ótestamentumi képek között ennek ellenkezője is megtalálható. Zakariás ilyennek festi le a büntetést (11,3):

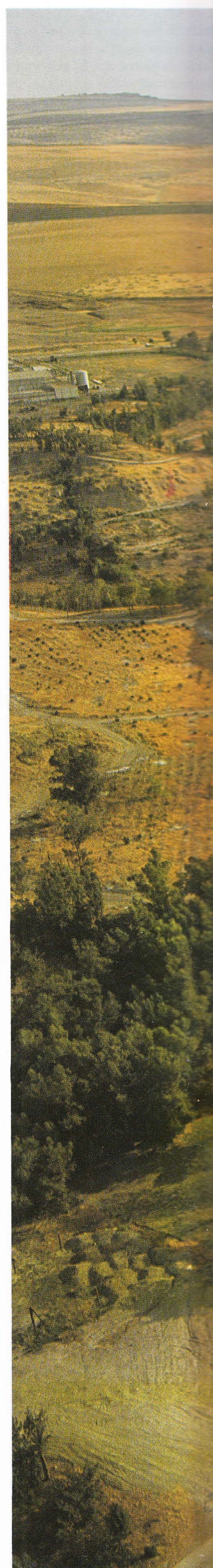
> Oroszlánkölykök ordítása hangzik,
> mert elpusztult a Jordán bozótja!

Ellentétben a Jordán vigasztalan őserdejének képével, Ezékiel próféta könyvének 47. része boldognak festi a jövőt, mivel a Holt-tenger vize megújul a templomból fakadó, életadó folyó révén. A Jordán völgye és a Holt-tenger ugyan nem játszik kiemelkedő szerepet a bibliai földrajzban, de mindkettő hozzájárult a büntetést és áldást kifejező bibliai jelképek kialakulásához, és e két hely volt az a színtér, ahol Jézus megkezdte közszereplését. Kietlenségük és elhagyatottságuk egyben azt is példázta, milyen volt az az út, amelyen haladva munkáját el kellett végeznie.

Lent: Bronzból készült, aranylemezzel borított „zászló" (hadi jelvény). Bét-Seanban találták, és a Kr. e. 1500 és 1200 közötti időre keltezhető.

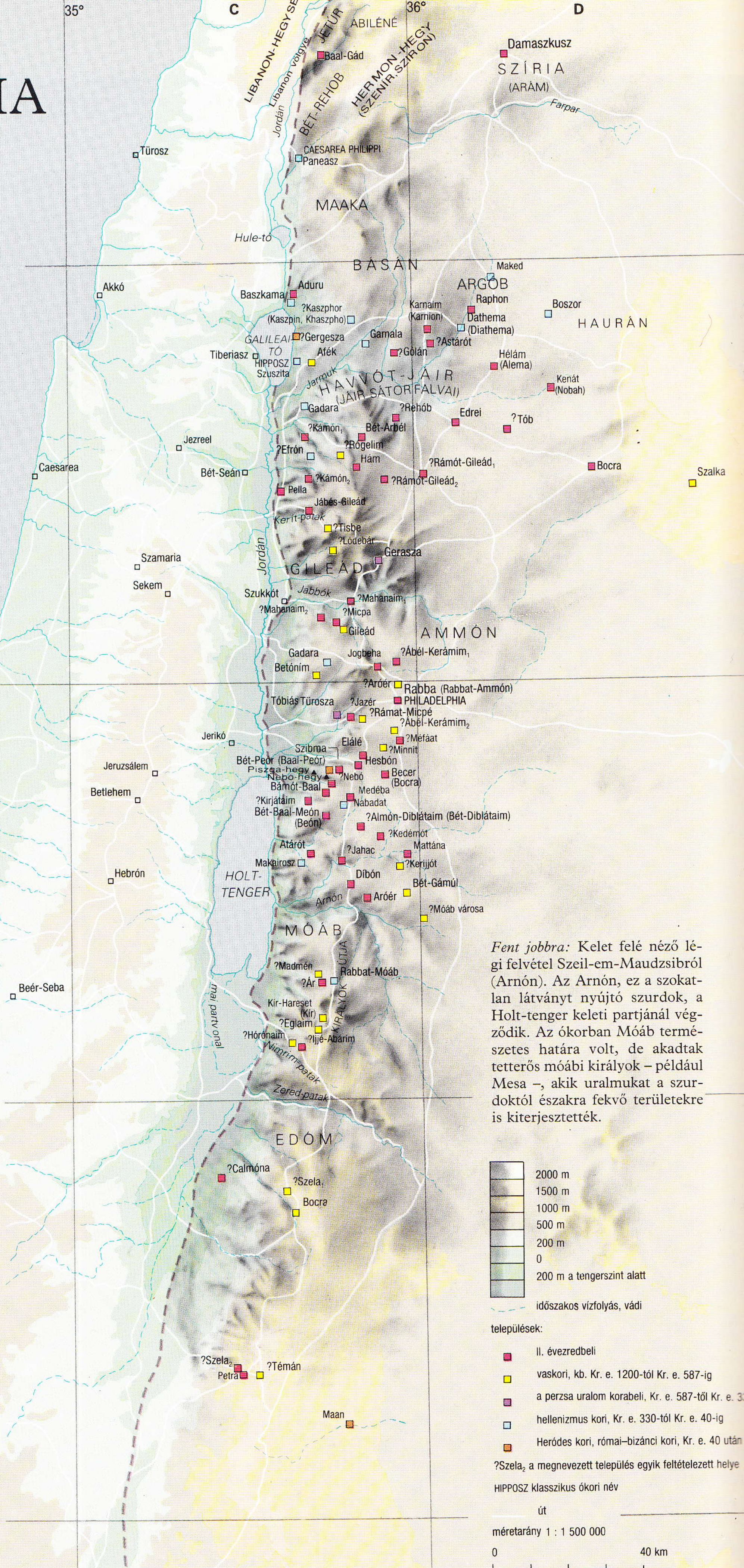
Jobbra: Légi felvétel Bét-Seanról, északkelet felől. Az előtérben a szküthopoliszi római amfiteátrum. Felette a tell, amelynek kiváló földrajzi fekvése szembetűnő. A távolban a Jordán völgye, a láthatáron pedig a transzjordániai hegyek. Bét-Sean a Jordán völgyéből – a Haród völgyén át – a Jezreel-völgybe vezető, fontos kelet–nyugati út kezdeténél épült.

TRANSZJORDÁNIA

Transzjordániát a leghelyesebb olyan északról dél felé húzódó földsávnak elképzelni, amelyet a Jordánba vagy a Holt-tengerbe ömlő, kelet-nyugati irányú folyók tagolnak részekre. E folyók gyakran nem kis szerepet játszottak a térség politikai felosztásában. Az elmondottak – amint az az itt következő szövegből majd világosan kitűnik – mégsem jelentik azt, hogy a régió leírása egyszerű, mivel az egyes részek lényeges eltéréseket mutatnak. A Galileai-tótól keletre lévő területeket például túlnyomórészt erdőségek borították, míg a Holt-tengertől keletre elterülő móábi fennsíkok a juhtenyésztésről voltak híresek.

Fent jobbra: Kelet felé néző légi felvétel Szeil-em-Maudzsibról (Arnón). Az Arnón, ez a szokatlan látványt nyújtó szurdok, a Holt-tenger keleti partjánál végződik. Az ókorban Móáb természetes határa volt, de akadtak tetterős móábi királyok – például Mesa –, akik uralmukat a szurdoktól északra fekvő területekre is kiterjesztették.

A régió leírása

Mivel Transzjordánia egészét egyetlen fejezetben tárgyaljuk, ez azt a látszatot keltheti, mintha a Jordántól nyugatra elterülő vidékekkel összehasonlítva a keleti oldal jelentéktelenebb lenne. E benyomás ellensúlyozása érdekében késedelem nélkül leszögezzük, hogy noha Transzjordániában eddig még nem végeztek olyan alapos ásatásokat, mint a nyugati oldalon, a térségnek a közel-keleti kultúra és vallás közös történetében játszott szerepét nem szabad alábecsülni. A terület jelentősége egy bibliai atlasz számára tömören a következőkben foglalható össze: először is Transzjordánia volt az otthona azoknak a kis népeknek – az arámiaknak, ammóniaknak és móábiaknak –, amelyek időről időre hatást gyakoroltak Izráel életére, és amelyek neve gyakran előfordul az Izráel szomszédait emlegető prófétikus kijelentésekben. Másodszor: betelepedésük idejétől a Kr. e. 8. századig az izráeliek jelen voltak, ott éltek Transzjordániában; ez a legnyilvánvalóbb a Nahr-ez-Zerka (a Jabbók folyó) és a Nahr-el-Jarmuk (a Jarmuk folyó) közötti, hegyes és erdős vidéken. Harmadszor: az Ószövetségben leírt pusztai vándorlás utolsó, valamint az ország meghódításának első időszaka Transzjordániában játszódott le. Negyedszer: az újszövetségi időkben Transzjordániában a zsidóság és a hellenisztikus világ szempontjából fontos, az evangéliumi történetekben szereplő területek voltak.

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

Balra: A Hermón-hegylánc legmagasabb csúcsa eléri a 3030 métert. A hegyek Észak-Izráel nagy részéről láthatók, feltűnő voltukat még fokozza, hogy nyáron is hó borítja őket. Az alacsonyabb helyeken elolvadó hó a Jordán folyót tápláló vízfolyásokat gyarapítja. Atlaszunk elfogadja azt a nézetet, amely szerint Jézus színeváltozása ebben a régióban következett be.

Jobbra: Transzjordániában a pásztorok élete alig változott a bibliai idők óta.

Transzjordánia északról dél felé haladva, nagyjából öt tájegységre osztható fel. A Nahr-el-Jarmuktól északra tágas, kiemelkedő fennsík helyezkedik el, és északkeleti irányban Damaszkusz felé húzódik. Nyugat felől a Hermón hegylánc határolja, ennek tengelye ugyancsak délnyugat-északkeleti irányú. A Nahr-el-Jarmuktól közvetlenül északra elterülő, az Ószövetségben Básánnak nevezett vidék termékenységéről volt híres. Az Ószövetség általában *a* Básánnak említi, jelentése valószínűleg „a sík [és ezért termékeny] föld". Az említett területre magára vonatkozó utalásokon kívül a Básán szó előfordul jól táplált, fényűző vagy erős jelentésű kifejezésként is. A zsoltárköltő az őt körülvevő emberi vagy személytelen ellenségeket „hatalmas... básáni bivalyok"-nak nevezi (Zsolt 22,13), Ámósz pedig a „básáni tehenek" kifejezést azokra a gazdag asszonyokra használja, akik Szamaria városában dologtalanul, fényűzés közepette henyélnek (Am 4,1).

A második tájegység a Nahr-el-Jarmuktól a Nahr-ez-Zerkáig (a Jabbók folyóig) terjed, és Gileádnak szokták nevezni, habár a Gileád névnek több jelentése is van, és az Ószövetségben olykor a Nahr-el-Jarmuktól északra és a Nahr-ez-Zerkától délre lévő, egészen a Szeil-el-Maudzsibig (Arnón) terjedő vidék megjelölésére használták. Itt az egyszerűség kedvéért előnyben részesítettük a szűkebb értelmű használatot. A szűk értelemben vett Gileád hasonlított a Jordántól nyugatra lévő erdős hegyvidékhez, és ezért az ott letelepült izráelieknek sikerült megőrizniük az általuk korábban elfoglalt helyeket, míg azok, akik északkon vagy délen telepedtek le, csak nehezen tudtak ellenállni a körülöttük élő népek nyomásának. Rámót-Gileád, a nagyobb gileádi hegyektől keletre, kevésbé hegyes-völgyes vidéken épült város a 9. században még így is vita és civakodás tárgya volt Izráel és Arám (Damaszkusz) között, és két – ha nem több – csatát is vívtak érte (1Kir 22,1–3; 2Kir 8,28).

A harmadik tájegység a Nahr-ez-Zerkától a Szeil-el-Maudzsibig (Arnón) terjed, és nagyjából Ammónnal azonos. Ez azonban ismét csak leegyszerűsítés, mivel voltak olyan időszakok, amikor Ammón nyugati határa a Nahr-ez-Zerka volt, amely mielőtt a Jordánba ömlött, északi irányban elkanyarodott. Ezt a területet egyébként annak idején a Rúben törzse foglalta el, ezt megelőzően pedig Szihón, az emóriak (amurruk) királya volt itt az úr, akit az izráeliek Mózes vezetésével győztek le (4Móz 21,21–30). Annak ellenére, hogy Móáb névleges északi határa a Szeil-el-Maudzsib (Arnón) volt, Mésa, ez az energikus és nagy hatalmú király (Kr. e. 9. század) képes volt fennhatóságát észak felé kiterjeszteni. A határok tehát képlékenyek voltak, így a Nahr-ez-Zerka és a Szeil-el-Maudzsib (Arnón) között elterülő térség az évszázadok során sok, különböző nevet kapott. Az általunk elfogadott meghatározás szerint Ammónnak tekintett terület részben csipkézett peremű sziklafalakból és hegyi patakok vájta vízmosásokból állt, a közepén azonban volt egy igen termékeny fennsík is.

A Szeil-el-Maudzsibtól (Arnón) délre, a Vádi-el-Heszáig (Zered patak) húzódó vidék Móáb szűkebb értelemben vett felségterületének számított. Legfőbb jellegzetessége egy nagyjából ezer méterrel a tenger színe fölé emelkedő fennsík, hossza mintegy 56, szélessége körülbelül 40 kilométer. A terület belsejének vízellátása – hála a sekély vádiknak – jónak volt mondható, és a talaj olyan termékeny, hogy királyának, aki a 9. században az izráeli uralkodó vazallusa volt, évi adó fejében „százezer hízott bárányt meg százezer kost... gyapjastul" (vagy – más értelmezés szerint – százezer bárány és százezer kos gyapját, 2Kir 3,4) kellett átadnia. Rút történetében a Betlehem vidékét sújtó éhínség Elímeleket és családját arra kényszerítette, hogy Móábban keressenek élelmet (Rút 1,1–2). Móáb éghajlata – noha Betlehemnél és a Hebróni-hegyeknél keletebbre feküdt – Transzjordánia többi részéhez hasonlóan télen hidegebb, havas és zúzmarás volt, nyáron ködös és többnyire borús.

A Vádi-el-Heszától délre, egészen az Akabai-öbölig nyúlt Edóm területe. Középhegységének lánca helyenként több mint 1700 méterre emelkedik a tengerszint fölé. E hegylánc keleti odalán a tengerszint felett mintegy 1000–1100 méter magasságban fennsík terül el, itt a tél hideg, havazással és fagyokkal, amelyek március közepéig, sőt április elejéig is eltartanak. G. A. Smith összegyűjtötte azoknak az észrevételeit, akik a fennsíkot meglepően hasonlónak találták egyes európai tájakkal. Idézi például Doughtyt: „ez az igen magas, mészkő puszta hasonlít Európához, teknőszerűen bemélyedő, parkokra emlékeztető ligetek láthatók itt, örökzöld tölgyekkel". A növényvilágot bemutató térképünkről (63. lap) leolvasható, hogy míg a vadon tenyésző, mediterrán erdőségek a Jordán nyugati partján Beér-Sebától néhány kilométerre északra véget érnek, a keleti olalon ezzel szemben Beér-Seba vonalától mintegy 150 kilométerrel délebbre, az edómi fennsíkon is megtalálhatók.

Bibliai feljegyzések

Transzjordánia az Ószövetségben első ízben Jákob és Ézsau történetének elbeszélése során fordul elő. Az Ószövetség leszármazási tájékoztatása szerint Edómot Ézsau alapította (1Móz 36,6–8), és megtudjuk azt is, hogy amikor Jákob a Lábánnál, Háránban töltött idő után visszatért Kanaánba (1Móz 29–31), lefelé – azaz délnek tartva – keresztülhaladt Transzjordánián, valószínűleg azért, hogy kibéküljön az Edómban élő Ézsauval. Jákob útja első szakaszán apósa, Lábán elől menekült, aki a gileádi hegyvidéken, feltehetően valahol a Jarmuk és a Nahr-ez-Zarka (Jabbók) között érte utol. Ekkor a két férfi megegyezett egymással (1Móz 31,43–54), és Jákob folytatta útját dél felé. A Jabbóknál élte azután át azt a különös küzdelmet a vele tusakodó angyallal, amelynek következményeként neve Jákob helyett Izráel lett (1Móz 32,22–32). Ha a történetet folyamatosan olvassuk, kiderül belőle, hogy Jákob és Ézsau kibékülésére nem sokkal azután került sor, amikor Jákob átkelt a Jabbókon, mivel az első hely, ahol a kibékülés után megállapodott, Szukkót volt, tehát az a hely, ahol a Jabbók belép a Jordán völgyébe (1Móz 33,17). Jákob ezután megérkezett Sekembe (1Móz 33,18), ehhez azonban előbb át kellett kelnie a Jordánon, és a Vádi-Fárián haladni tovább, felfelé.

A következő Transzjordániára vonatkozó lényeges utalás Mózes 4. könyvének második felében olvasható. Mózes Kádésből követeket küldött Edóm királyához, és kérte, hogy a „király útja" néven ismert útvonalon átvonulhasson az országon (4Móz 20,17). Kérését elutasították, és végül az izráeliek Edómot dél felől megkerülve mentek tovább, és csak az Edóm keleti (sivatagi) határát védelmező, megerődített őrállomások vonalától keletre fordultak észak felé (4Móz 21,4; 10–13).

Az izráeliek útjáról Mózes 4. könyvének másik helyén (33,41–49) olvasható összefoglalóból viszont az derül ki, hogy akadálytalanul áthaladtak Edómon. Lehetséges, hogy – amint azt egyes tudósok feltételezik – ez utóbbi beszámoló az izráeliek egyik korábbi hullámának átvonulását örökíti meg, akik a 13. századnál régebben jutottak el Transzjordániába, még abban az időben, amikor Edóm és Móáb esetleg túlnyomórészt még lakatlan volt, de lehet egy zarándokút leírása is, abból az időszakból, amikor az átutazás Móábon és Edómon még nem ütközött akadályokba. Azt a nézetet, amely szerint Edóm és Móáb királyságai abban a formájukban, ahogyan a Biblia szól róluk, a Kr. u. 13. századnál korábban nem léteztek, ma már nem bizonygatják olyan határozottan, mint tették húsz esztendővel ezelőtt. Az izráeliek Mózes vezetésével abba a völgybe érkeztek meg, „amely Móáb mezején van a Piszga csúcsánál, mely a sivatagra néz" (4Móz 21,20). Innen üzenetet küldtek Szihónhoz, az emóriak királyához (az „emóri (amurru)" itt valószínűleg a kanaánival azonos jelentésű, általános kifejezés), hogy engedje meg Izráelnek az átvonulást a fennhatósága alatt álló területen, a „király útján" haladva. Szihón a kérést elutasította, és hadseregét Jahacnál gyűjtötte össze. Izráel azonban legyőzte a királyt, és elfoglalta országát a Szeil-el-Maudzsibtól (Arnón) a Nahr-ez-Zarkáig (Jabbók). Jahac helye nem ismert, és sok a bizonytalanság az esemény egész földrajzi környezetét illetően. Piszgát sok atlasz az általunk az imént Ammónként meghatározott terület nyugati szélére, Medébától északnyugatra teszi. Jahacot viszont gyakran Díbón közelében vélik feltalálni, márpedig ez utóbbi Medébától 25 kilométerre délre van. Sokkal valószínűbb, hogy a Szihónt fenyegető izráeli veszede-

Móábi király szobra, Ammánban találták, és Kr. e. a 10–9. századból való.

lem kelet felől, és nem nyugati irányból érkezett. Mindezeket a problémákat itt csupán megemlítjük, megoldásukat meg sem kíséreljük. A Szihón felett aratott győzelem után az izráeliek tovább haladtak a távoli észak felé, legyőzték Ógot, Básán királyát (4Móz 21,33–35). E két diadal egyértelműen beilleszkedett azoknak a későbbi győzelmekre vonatkozó visszaemlékezéseknek sorába, amelyekhez Isten választott népét hozzásegítette. A 135. zsoltár (10,11) például felidézi, hogy Isten

Sok népet vert meg,
hatalmas királyokat ölt meg:
Szihón emóri királyt,
Ógot, Básán királyát...

Izráel ezután azon a helyen vert tábort, amelyet Mózes 4. könyve (22,1) Móáb síkságának nevez, vagyis valószínűleg a Jordán völgyében, Jerikóval átellenben. Izráel ottani megjelenése nagy gondot okozott Báláknak, a móábi királynak. Olyannyira, hogy elküldött északra, Bileám (Bálám) prófétáért, és fizetséget kínált fel neki, ha eljön és megátkozza Izráelt. Ami földrajzi helyüket illeti, az izráeliek az Arnón folyótól, Bálák északi határától csaknem 40 kilométerre északra voltak ekkor (vö. 4Móz 22,36). Bileám móábi utazásának és beszélő szamarának története már régóta a Bibliában előforduló természetfeletti jelenségek értelmezésével foglalkozó, egymással szembenálló irányzatok között dúló viták középpontjában áll. Bileám megérkezésekor nagy csalódást okozott megbízójának, mivel ahelyett, hogy megátkozta volna az izráelieket, dicsőíteni kezdte őket:

Mily szépek a te sátraid, Jákób,
hajlékaid, ó Izráel!
Mint hosszan húzódó völgyek,
mint folyó mentén a kertek,
mint az Úr ültette aloék,
mint víz mentén a cédrusok.
(4Móz 24,5–6)

Bileám ezt a sértést még azzal is tetézte, hogy tevékenysége befejezéseként megátkozta Móábot, és megjósolta, hogy Izráel fog uralkodni Móáb és Edóm felett (4Móz 27,17–18). Az első pillantásra tehát Bileám jó próféta volt, kizárólag Izráel Istenének szavait mondotta el, utóbb mégis azt olvassuk (4Móz 25,1–5), hogy az izráeliek paráználkodni kezdtek a móábi asszonyokkal, és a peóri Baál (Baál-Peór) istenhez pártoltak. Egy későbbi szövegrész (4Móz 31,16) ezért Bileámot teszi felelőssé: „ők [az asszonyok] csábították hitszegésre az Úr ellen Izráel fiait Bileám tanácsa szerint Peór kedvéért!..." A későbbi hagyomány igen komolyan vette Izráel hitehagyását Baál-Peór kedvéért. A 106. zsoltár például így emlékszik vissza erre (28–29):

Azután odaszegődtek Baál-Peórhoz,
és holt bálványoknak szóló áldozatokból ettek.
Ingerelték tetteikkel az Urat,
ezért csapás szakadt rájuk.

Az Újszövetségben, akárcsak a zsidó irodalomban, Bileámot következetesen rossz színben tüntetik fel. Péter 2. levele (2Péter 2,15) így ítéli el a hamis prófétákat és azokat, akik követik őket: „Ezek elhagyták az egyenes utat, eltévelyedtek, és követték Bileámnak... útját, aki a gonoszság bérét szerette...". A Móábi-síkságon, Jerikóval átellenben lejátszódott események tehát erőteljes jelképkészlettel egészítették ki Izráel vallási kultuszát, és eszközül szolgáltak a keresztények megdorgálásához is. Ugyanebben a régióban történt, hogy Mózes a Nebó-hegyről meglátta az ígéret földjét, ahová azonban nem léphetett be (5Móz 34,1–4). Itt temették el, „a völgyben, Móáb földjén, Bét-Peórral szemben" (5Móz 34,5). A terület felosztásakor – habár a Józsua könyvének 13. részében található részleteket nem könnyű értelmezni – Manasse törzséből az egyik felének jutott az a vidék, amelyet korábban Gileád és Básán néven azonosítottunk. Rúben és Gád az Arnón és a Jabbók közötti területen osztozott, Rúbené lett a déli rész. Megjegyzendő viszont, hogy Józsua (13,27) szerint Gád északi határa „a Kinneret-tenger [alsó] végéig" terjedt. Feltételezhető, hogy Rúben és Gád számára nehéznek bizonyult a körülöttük élő népek nyomásának ellenállni. A törzsek sorsát elbeszélő egyik ősi költemény arról tudósít, hogy

Gádot martalócok marják,
de ő a sarkukba mar!
(1Móz 49,19).

Egy másik, hasonló versezet pedig így könyörög:

Éljen Rúben, ne haljon ki,
ha kevés is a száma!
(5Móz 33,6).

Akárhogyan is történt, az atlaszunkban Gileádnak nevezett területen az izráeliek jelen tudtak maradni.

E vidék szülötte volt Jifták (Jefte), a legkiválóbb bírák egyike, akinek hőstetteit a Bírák könyvének 11. és 12. része örökíti meg (Bír 11,1–12,6). Jiftákot „gileádi"-nak mondja a Biblia, akit a Transzjordániától északkeleten elterülő vidékre, Tób földjére száműztek, ahol útonálló lett belőle. Amikor azután az ammóniak megtámadták Gileádot, az ott élők Jiftákot hívták segítségül. Ő késznek mutatkozott az együttműködésre, de csak akkor, ha a nép vezérévé választják. Később végzetes fogadalmat tett: ha győzelmet arat, ígérte, az első személyt, akivel a csatából visszatérve találkozik, feláldozza Istennek. Az első személy saját leánya, egyetlen gyermeke volt. Jifták diplomáciai tárgyalással próbálkozott: üzenetet küldött Ammón királyának, és ebben felidézte, hogyan győzték le az izráeliek Szihónt, az emóriak (amurna) királyát. Az ammóni király azonban úgy vélte, az izráeliek megkárosították, mivel elvették tőle országának az Arnóntól a Jabbókig terjedő részét. Az ezt követő ütközetben Jifták nemcsak az ammóniakat győzte le, hanem bosszút állt Efraim törzsének tagjain is, akik Gileádban telepedtek le, de nem érezték kötelességüknek, hogy részt vegyenek a harcban. Az incidens közelebbi részletei nem ismeretesek.

Saul uralkodása idején az ammóniak újból terjeszkedni próbáltak Transzjordániában az izráeliek rovására: Náhás király Jábés-Gileád lakóit fenyegette (1Sám 11). Ezt a várost általában a Vádi-el-Jábisz (Kerít patak) mellett lévő Tell-el-Maklúbbal szokták azonosítani. Az a tény, hogy ez a település északi irányban elég messze esett a Jabbók folyótól, továbbá hogy Gileád belsejében épült, arra enged következtetni, hogy Gileád déli részét Náhás már korábban elfoglalta, vagy pedig hogy hadseregével a Jordán völgyében felfelé vonult, onnan az Vádi-el-Jábisz mentén nyomult előre, azzal a céllal, hogy kitörve behatoljon Gileád szívébe. Saul ragyogóan

végrehajtott felszabadítási akciója örök hálára kötelezte iránta Jábés-Gileád lakóit. Amikor a filiszteusok Saul holttestét diadalittasan közszemlére tették ki Bét-Seánban. a jábés-gileádiak átkeltek a Jordánon, és elhozták Bét-Seánból a tetemet, hogy megóvják a további gyalázattól (1Sám 31,11–13).

Transzjordánia izráeli részén történt, hogy Saul halála után Abnér, Saul hadseregének parancsnoka, visszavonult, majd vereséget szenvedett a filiszteusoktól. Mahanaimban – e város hollétéről két feltevés is van, az egyik szerint a Jabbók partján, a másik szerint annak közelében volt – Abnér Saul fiát, Isbósetet (Isbaál) „Gileádnak, az ásérieknek, Jezreelnek, Efraimnak és Benjáminnak, tehát egész Izráelnek a királyává" nyilvánította (2Sám 2,9). A nyugati területek felett a királyi hatalmat nyilvánvalóan csak *de iure*, és nem *de facto* gyakorolták. Isbóset uralkodásának meggyilkolása vetett véget, Abnért már ezt megelőzően megölte Jóáb (lásd a 99. lapot). Amikor végül Dávid megtörte a filiszteusok hatalmát, fennhatóságát kiterjesztette egész Transzjordániára, amely északon Damaszkuszig, délen Edómig terjedt. Amikor azonban fia, Absálom fellázadt ellene, akárcsak Isbóset, ő is kénytelen volt Mahanaimba menekülni. Dávid vélhetően számított azoknak a Transzjordániában élő izráelieknek hűségére, akik neki köszönhették biztonságukat, hiszen ő győzte le idegen szomszédaikat. A döntő ütközetre Absálom és Dávid csapatai között az efraimi erdőben került sor. Azt hihetnénk, hogy ez a Jordán nyugati partján keresendő, de a történet valamennyi részlete amellett szól, hogy az erdő a Jordán keleti partján lehetett. Nevét valószínűleg azokról az efraimiakról kapta, akik bevándoroltak Gileádba, és ellenséges viszonyba kerültek Jiftákkal.

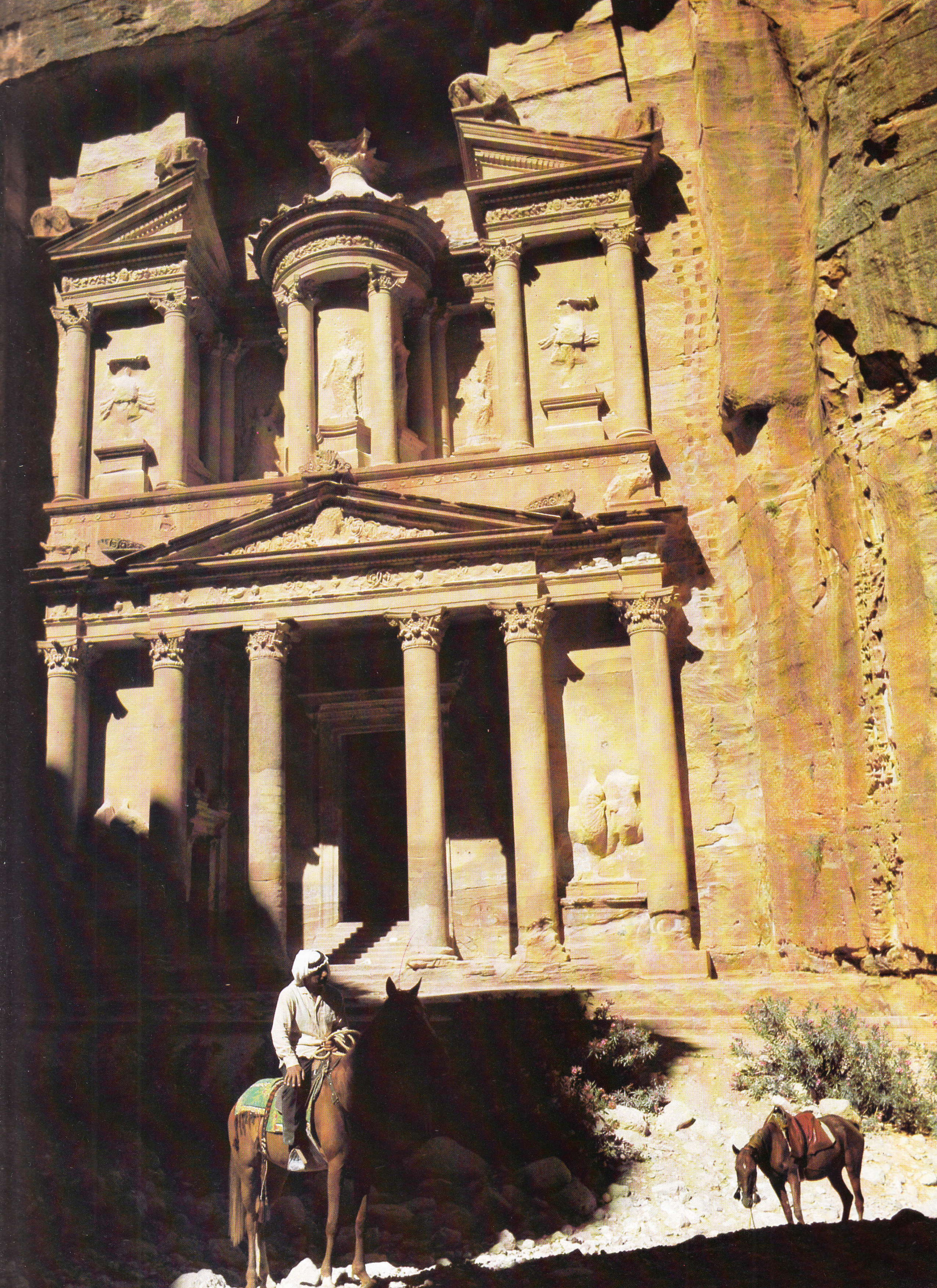
Salamon uralkodásának idejére Damaszkusz és Edóm lázadása miatt Dávid birodalma felbomlott (1Kir 11,24–25). A királyság kettészakadása után Damaszkus szövetségre lépett Júdával, és betört Észak-Galileába (136. lap). Omri és Aháb uralkodásának idején, a Kr. e. 9. század elején azonban az izráeliek visszaállították uralmukat Móáb felett. Ezt Mésa híres feliratából tudjuk, amelyet Díbánban (a bibliai Díbónban, 4Móz 21,30 skk) fedeztek fel 1868-ban. A feliratból kitűnik, hogy Omri, Izráel királya sok napon át (azaz évekig) sanyargatta Móábot, mivel Kemós (móábi istenség, vö. Bír 11,24) megneheztelt az országra. Ez összhangban van a Királyok 2. könyvének azon állításával (3,4), amely szerint Mésa, Móáb királya gyapjú, illetve gyapjú és bárányok formájában adót fizetett Izráel királyának. Mésa – a felirat állítása szerint – sikeresen fellázadt Aháb ellen, elpusztította Atárót és Nebó izráeli városokat. A felirat egyébként megerősíti, hogy Gád törzse az Arnóntól északra lévő területeken telepedett le: „És Gád emberei régtől Atárót földjén laktak". Aháb fiának, Jórámnak Mésa elleni hadjárata valószínűleg kísérlet volt arra, hogy visszaszerezzék azt, amit Aháb uralkodása idején elveszítettek. Topográfiai szempontból ez a háború igen tanulságos (2Kir 3,4–27). Izráel királya Júda és Edóm királyait is magával vitte, valamint Elísa prófétát is, és nagy kerülőt tett, hogy a móábiakon kelet felől üthessen rajta. Természetesen a keleti határt is őrizték, de ellentétben az északi és déli határvidékekkel, amelyeket az erődítményeken kívül még az Arnón folyó és a Vádi-al-Haszá (Zered) mély völgyei is védelmeztek, a keleti határon nem voltak természetes akadályok a sivatagból érkező betörések ellen. Amikor az expedíciós erőknek elfogyott a vizük, Elísa azt tanácsolta a királynak, hogy ássanak árkokat, amelyek majd megtelnek vízzel. Miután ez megtörtént, másnap reggel a felkelő nap visszatükröződött a vízben, és ettől a víz olyannak látszott, mint a vér. A móábiak ezt látva, azt hitték, hogy a behatolt hadsereg soraiban viszály és vérontás tört ki. A móábiak az izráeli táborhoz siettek a zsákmány megszerzésére, és ott szemben találták magukat a sértetlen sereggel. A móábiakat megfutamították, királyukat Kír-Haresetben bekerítették, és a balszerencse csak akkor hárult el róla, amikor kétségbeesésében legidősebb fiát égőáldozatként felajánlotta a várfalon. Az izráeliek, megrettenve az emiatt rájuk váró következményektől, visszavonultak a Jordánon túlra.

Aháb és fia, Jórám uralkodása szorosan összekapcsolódott Transzjordániával. Aháb ellenfelének, Illés prófétának Gileád volt az otthona (1Kir 17,1), és a Kerít patak, ahol a szárazság idején hollók táplálták, szintén a Jordántól keletre volt. Aháb uralkodása alatt nem csekély gondot okoztak a Damaszkusszal vívott háborúk, amelyek elsősorban Rámót-Gileád birtoklásáért folytak. Ez a város valószínűleg Gileád középső vidékének keleti részén állt. Ahábot is a Rámót-Gileádnál vívott csatában ölték meg (1Kir 22). Az arámiak elleni küzdelem során fia is megsebesült itt, de a jelek szerint visszaszerezte a várost. Miközben Jórám a Jezreel-völgyben sebeiből lábadozott, Elísa egyik prófétája Rámót-Gileádba utazott, és a korsóban magával vitt olajjal királlyá kente fel Jórám hadvezérét, Jéhút. Ezzel kezdetét vette az a forradalom, amelyben Omri és Aháb háza népe teljesen elpusztult.

Az ország kettészakadásának idejéből számos egyéb, Transzjordániára vonatkozó utalás található még, közülük való például az, amelyik közli, hogy Amacja, Júda királya „levert a Sós-völgyben tízezer edómi embert, Szelát pedig bevette ostrommal, és elnevezte azt Jokteélnek. Ez még ma is így van" (2Kir 14,7). Szela azonosítását esz-Szelával – Petrával –, hol megerősítették, hol viszont elvetették. A Szela és a Petra név egyaránt „sziklát" jelent, és azt az állítást, amely szerint Amacja ostrommal vette be a várost (habár a héber kifejezés azt jelenti: „háborúban"), megerősíti az a körülmény, hogy a várost a Szik nevű, keskeny hegyszoroson át lehetett megközelíteni, továbbá az is, hogy elfoglalását említésre méltó, bravúros teljesítménynek tekintették. Az esemény leírásának másik változata a Krónikák 2. könyvében (25,12) viszont mindössze annyit mond, hogy a júdaiak tízezer edómit felvittek egy szikla tetejére, és onnan ledobták őket. Szela helyének Petrával való azonosítása elfogadható, még ha nem is bizonyítható. Némi fogalmat alkothatunk ily módon arról, milyen lehetett az egyik legnevezetesebb város. Ma látható formájában a lágy, vörös homokkőből kifaragott homlokzatok a legszembetűnőbbek, e stílus kialakulása a Kr. e. 4. századtól a Kr. u. 2. századig terjedő időszakra tehető. Petra a Kr. u. 1. évszázadban Nabatea fővárosa volt, azé az országé, amelyben Pál apostol is eltöltött életéből néhány évet.

Az Kr. e. 8. század elején mind Izráel, mind Júda több évtizeden át a felvirágzás időszakát élte, és Transzjordánia felett gyakorolt korábbi befolyásuk ismét megerősödött. Az ammóniak adót fizettek Azarjának, Júda királyának (2Krón 26,8), II. Jeroboám pedig fennhatósága alá vonta Damaszkuszt és az azon túli területeket (2Kir 14,23–25.28). A 8. század második felében azonban megnövekedett az asszírok hatalma, és III. Tukulti-apil-ésarra 733/732-ben elfoglalta Gileádot, Galileával együtt. Amikor Kr. e. 588-ban Nabú-kudurri-uszur Júda ellen vonult, sok zsidó más országokban, éspedig

A Hazné, vagyis a kincstár, Petrában. Petrába másfél kilométer hosszú, kanyargós szurdokon át lehet eljutni, a szurdok végén a látogató szabad térségre jut, és szemben találja magát a Haznéval. A „kincstár" nevet az emlékmű tetejének közepén lévő „urnáról" kapta. A legenda szerint az egyik fáraó itt helyezte el kincseit. Valójában a műemlék feltehetően Kr. e. az 1. századból való. A bejáraton túl egy központi terem, ettől jobbra és balra egy-egy további helyiség található.

Fent: Dzseras, az ókori Gerasza, a Dekapolisz városai egyikének fóruma. A hely már Kr. e. 2500 óta lakott volt, de Geraszát valószínűleg csak a Kr. e. 2. évszázadban alapították. Az egyik kereskedelmi útvonal mentén épült, virágzásának tetőfokát a Kr. e. 1. és a Kr. u. 3. század közötti időszakban érte el. Fennmaradt épületei közül több a Kr. u. 2. századra keltezhető. A fórum feltehetőleg a Kr. u. 1. században épült, és a város délnyugati szélén áll. Alakja szabálytalan ovális, és oszlopokkal szegélyezett út vezet tőle a mintegy 600 méterre lévő északi kapuhoz.

Ammónban, Móábban és Edómban keresett menedéket (Jer 40,11). Jeruzsálem eleste után ezek visszatértek Júdába, a helytartó, Gedalja támogatóiként. Gedalja helytartó uralmának azonban hamarosan véget vetett meggyilkolása, ami valószínűleg Baalisz ammóni király utasítására történt (Jer 40,14). Júda bukását kihasználva, az edómiak birtokba vették a nekik oly sok kellemetlenséget okozó nép földjének egy részét. Az általuk Júda déli vidékén Idumea néven létrehozott királyságot Johannész Hürkanosz (Kr. e. 135–104) erőszakkal zsidó hitre térítette. Nagy Heródes ilyen, erőszakkal megtérített idumeai családból származott.

Transzjordánia Jézus korában

Transzjordánia helyzete Jézus idejében a következő volt: az Arnóntól északra a Jabbókig, sőt valószínűleg egészen a Jarmukig, a Peraia néven ismert vidék terült el. Az elnevezés a görög „túl" jelentésű peran szóból származik. Déli részén túlnyomórészt zsidó lakosság élt, eredetük talán a több száz évvel korábban a Tóbiás család által ott létrehozott településre vezethető vissza. Habár Peraia a Jordán keleti partján volt, a zsidók számára összeköttetést teremtett Galilea és Júda között: azok, akik úgy akartak eljutni Galileából Jeruzsálembe, hogy ne legyenek kénytelenek eközben nem zsidó területre lépni, megtehették, ha átkeltek a Jordánon, és a völgy keleti oldalán, Peraián át utaztak.

Peraia északi része érintkezett a Dekapolisszal, az eredetileg tíz városból álló szövetséggel (a görög *deka polisz* „tíz város"-t jelent). Közülük a legrégebbi várost a Kr. e. 4. század végén alapították. A legismertebbek: Philadelphia (Rabbat-Ammón, az ammóni főváros, amely a mai jordán főváros, Ammán helyén állt), Gerasza (a mai Dzseras, nagyszerű római kori műemlékekkel), Pella (ez az a város, ahová a keresztények Jeruzsálem Kr. u. 70-ben bekövetkezett elpusztítása előtt menekültek), Gadara (feltehetően ez volt a színhelye a „Légió" nevű férfi meggyógyításának) és Szkütopolisz (a bibliai Bét-Seán, a Dekapolisz egyetlen, a Jordán nyugati partján lévő tagja). Damaszkusz is egyike volt a tíz városnak. A városok birtokában lévő terület nagy részét meghódították a Jeruzsálemben a Kr. e. 2. és 1. században hatalomra került makkabeus uralkodók, de Kr. e. 63-ban, majd Nagy Heródes halála után Kr. e. 4-ben a rómaiaktól ismét visszanyerték függetlenségüket. E városok kozmopolita jellegűek voltak, némelyikben zsidó közösségek is éltek, de a lakosok szokásai és a hivatalos vallás hellenisztikus volt.

A Jarmuktól északra lévő térségeket Kr. e. 4-től Kr. u. 34-ig Philipposz tetrarcha (Nagy Heródes fia) kor-

mányozta. Kivétel ez alól a Gadarát és Hipposzt környező vidék, ezek ugyanis a Syria nevű provincia részei lettek. A mi szempontunkból fontos tény, hogy ezen a területen volt Caesarea Philippi városa, amelyet Philipposz saját magáról nevezett el, hogy megkülönböztesse a Földközi-tenger partján álló Caesareától. Caesarea Philippi a Jordán egyik forrása mellett épült, és már alapításakor volt benne egy „Pánnak és a nimfáknak" szentelt barlang. Mielőtt új nevet kapott, a települést és környékét Paneasznak hívták, ez az elnevezés a mai Bánijász nevében maradt fenn. Peraiától, a Dekapolisztól és a Philipposz fennhatósága alatt álló területektől keletre a nabateusok felségterülete volt, dél felé benyúlt Edómba is, északon pedig valószínűleg egészen Damaszkuszig húzódott. A nabateusok feltehetően már a Kr. e. 6. század elején a sivatagból kezdtek benyomulni Edómba. IV. Aretasz királyuk (Kr. e. 9–Kr. u. 40) uralkodása alatt nagy hatalomra tettek szert Transzjordániában.

Az események szigorú sorrendjét tekintve, Transzjordánia az Újszövetségben először nem Jézus, hanem Keresztelő János tevékenységével kapcsolatosan szerepel. Márk evangéliuma (1,14) Jézus igehirdetésének megkezdését János fogságra vetésének idejére teszi. Az evangéliumok nem szólnak arról, hol volt János fogságban, de Josephustól megtudjuk, hogy Makairosz erődjében, a Heródes által megerődített palotában tartották, amelynek biztonságát – állítólag – csak Maszadáé múlta felül. A palota a hegyek nyugati peremén, az Arnóntól mintegy 14 kilométerre északra állt, a Holt-tengerre néző oldalon, ahonnan tiszta időben látható az Olajfák hegye és Jeruzsálem egy része. Az a híres jelenet, amikor Szalomé Heródes Antipasz előtt táncolt, és utána Keresztelő János fejét kérte (Mk 6,14–29, Szalomé neve azonban nem fordul elő az evangéliumokban), mintha nem itt, hanem Galileában játszódna, a lakomát ugyanis Heródes udvaroncainak, vezéreinek és Galilea előkelőinek rendezte (Mk 6,21). De lehetséges az is, hogy Heródes Antipasz, aki Galileában és Peraiában egyaránt uralkodott, meghívta vendégeit Makairoszba, vagy pedig, hogy János levágott fejét innen vitték el valahová Galileába (Tiberiasba?), ahol Heródes a lakomát megrendezte.

Jézus közszereplésének első, Transzjordániában játszódó eseménye (eltekintve a Máté evangéliumának utalásában – 4,25 – említett alkalomtól, amikor „Nagy sokaság követte . . . a Tízvárosból") annak a „Légió" nevű férfi meggyógyítása volt, akit sok démon szállt meg. Az epizód pontos helye ismeretlen. Máté (8,28) a gadaraiak földjére teszi a találkozást (és két megszállottról beszél, nem egyről), Márk (5,1) és Lukács (8,26) viszont a „geraszaiak földjéről" beszél. Ez utóbbi hely

Jobbra: A mai Bánijász, az Ószövetségből Caesarea Philippi néven ismert település, az ókorban Pán szentélye volt. A hely mai neve megőrizte a Pánhoz fűződő kapcsolat emlékét. Itt hangzott el Péter „nagy hitvallása", amelyben kinyilvánította, hogy Jézus a Messiás.

A következő oldalon: Légi felvétel Makairoszról. A Jordán keleti partján ez a hely hasonló szerepet játszott, mint a nyugati oldalon Maszada. Már Alexandrosz Jannaiosz (Kr. e. 103–76) megerősítette, de Nagy Heródes volt az, aki hatalmas erődként újjáépíttette. Ellátni innen egészen a Jordán völgyén túlra, a Jeruzsálemi- és a Hebróni-hegyekig. Josephus Flavius, a Kr. u. 1. századi zsidó történetíró szerint Heródes Antipasz itt vetette börtönbe Keresztelő Jánost. A Kr. u. 67 és 73 közötti első zsidó felkelés idején a lázadók egyik erőssége volt, akárcsak Maszada, de a rómaiak – akiknek táborhelye még ma is látható – elfoglalták.

holléte ismeretlen, Gadara ellenben a Galileai-tótól 10 kilométerre délre, a Jarmukon túl van. Ennek ellenére az esemény a Dekapolisz térségében játszódhatott. Ezt támasztja alá az is, hogy miután a férfi megszabadult a gonosz démonok hatalmától, „... elment, és hirdetni kezdte a Tízvárosban, milyen nagy dolgot tett vele Jézus" (Mk 5,20). A disznócsorda jelenléte azt bizonyítja, hogy a gyógyítás színhelye nem zsidó terület volt: a tisztátalan lelkek a disznókba mentek be, márpedig a disznó a zsidók számára tiltott volt.

Noha a helyről közelebbi részleteket nem ismerünk, Márk evangéliumából (7,31–37) kikövetkeztethető, hogy Jézus a Dekapolisz térségében visszaadta egy süket ember hallását. Félrevonta a férfit, megérintette annak füleit és nyelvét, majd megparancsolta a hibás szerveknek, hogy nyíljanak meg.

Jézus tevékenységének egyik fontos eseményére Caesarea Philippiben került sor. Tanítványai körében járt ott, és feltette nekik a kérdést: „Kinek mondanak engem az emberek?" (Mk 8,27). A tanítványok a szokásos választ adták: Keresztelő Jánosnak, Illésnek, a próféták egyikének. Jézus ekkor azt kérdezte: „Hát ti kinek mondotok engem?" Péter így felelt: „Te vagy a Krisztus", Jézus azonban megparancsolta tanítványainak, hogy ezt ne mondják el senkinek, majd a rá váró szenvedésekről és haláláról kezdett beszélni. Amikor Jeruzsálem, küldetése betetőzésének színhelye felé haladtak, elment a „Jordánon túlra" (Mk 10,1), ami arra utal, hogy ekkor Peraiában tanított.

Az egyház életében pünkösd napja után bekövetkezett legfontosabb esemény bizonyára Tarszoszi Saul, ismertebb nevén Pál megtérése volt. A látomás, amely megvakította Pált, és új irányt szabott mind az ő, mind az egyház életének, akkor történt, amikor Damaszkusz felé közeledett (Ap csel 9,3). Damaszkuszi utazásának az volt a célja, hogy ott összeszedjen, magával vigyen és megbüntessen minden damaszkuszi zsidót, akiről megállapítható, hogy Jézus híve. Miután elvesztette látását, elvezették Damaszkuszba, ahol addig maradt ebben az állapotban, amíg egy Hananja (Anéniás) nevű damaszkuszi hívő fel nem kereste őt tartózkodási helyén, és e szavakkal be nem fogadta a keresztény közösségbe: „Atyámfia, Saul, az Úr küldött engem, az a Jézus, aki megjelent neked az úton, amelyen jöttél, és azért küldött, hogy láss, és megtelj Szentlélekkel" (Ap csel 9,17). Saul ezt követő keresztény igehirdetése megzavarta azokat a damaszkusziakat, akik csak mint a keresztények legádázabb üldözőjét ismerték őt. Élete veszélyben forgott, ezért elmenekült Damaszkuszból: egy kosárban eresztették le a falról (Ap csel 9,25). A korinthosziakhoz írt 2. levél (11,32–33) Pál saját szavaival számol be erről, vagy egy későbbi eseményről: „Damaszkuszban Aretász király helytartója őriztette a damaszkusziak városát, hogy elfogjanak engem. Ablakon át, kosárban eresztettek le a falon, és megmenekültem a kezéből." Ha itt későbbi eseményről van szó, akkor ez Damaszkuszba való visszaérkezését követően történhetett, megtérése után ugyanis Arábiába ment (Gal 1,17).

Arábián valószínűleg a Holt-tengertől keletre és délre fekvő nabateus királyságot kell értenünk. Pál talán magányosan kívánt elmélkedni azon, ami vele történt, esetleg igét is hirdetett a nabateus királyságban élő zsidóknak, és ezzel felbőszítette Aretasz királyt, aki képviselője révén intézkedett, hogy tartóztassák le Sault, de nem járt sikerrel (a helytartó státusa és Aretasz damaszkuszi befolyásának mértéke vita tárgya).

Megjegyzés:
(I) = helye ismeretlen

AZ IZRÁEL KÖRÜLI BIRODALMAK

Addán Ezsd 2,59; Neh 7,61 (I)
Adramüttion Ap csel 27,2 **E3**
Adriai-tenger Ap csel 27,27 **C2**
Afék Józs 13,4 **G4**
Akhaia (régió) Ap csel 18,12. 27; Róm 15,26; 2Kor 1,1; 9,2; 1Thessz 1,7. 8 **D3**
Alexandria Ap csel 18,24; 27,6; 28,11 **E4**
Amphipolisz Ap csel 17,1 **D2**
Antiokheia 1Makk 6,63; Ap csel 11,19 skk.; 13,1; 14,26; Gal 2,11 **G3**
Antiokheia Ap csel 13,14; 14,19. 21; 2Tim 3,11 **F3**
Apollónia Ap csel 17,1 **D2**
Ararát 1Móz 8,4; 2Kir 19,37; Ézs 37,38; Jer 51,27 **H3**
Árpád 2Kir 18,34; Ézs 10,9; Jer 49,23 **G3**
Arvad Ez 27,8. 11 **G4**
Assúr Ez 27,23 **H3**
Asszosz Ap csel 20,13. 14 **E3**
Athén Ap csel 17,15 **D3**
Attaleia Ap csel 14,25 **F3**
Avva (Ivva) 2Kir 17,24; 18,34; 19,13; Ézs 37,13 (I)
Baal-Cáfón 2Móz 14,2. 9; 4Móz 33,7 **F4**
Babilón, Babilónia (Bábel) 1Móz 10,10; 11,9; 2Kir 17,24. 30; 21,1 skk.; 25,1 skk. 27; Ezsd 1,11; 2,1; 5,12–17; 6,1–5; 7,6. 9; Zsolt 137,1. 8; Ez 12,13; 17,16; Mt 1,11. 12. 17; Ap csel 7,43; Jel 16,19; 18,2. 10. 21 **H4**
Beroia Ap csel 17,10. 13; 20,4 **D2**
Beroia 2Makk 13,4 **G3**
Bérota (Bérotaj, Kún) 2Sám 8,8; 1Krón 18,8; Ez 47,16 (I)
Betah (Tibhat) 2Sám 8,8; 1Krón 18,8 (I)
Bét-Éden (Eden) (régió) 2Kir 19,12; Ézs 37,12; Ez 27,23; Ám 1,5 **G3**
Bithünia (régió) Ap csel 16,7; 1Pét 1,1 **F2**
Búz (régió) Jer 25,23 **G5**
Cedád 4Móz 34,8; Ez 47,15 (I)
Coan *l.* Raamszész
Cóba (régió) 1Sám 14,47; 2Sám 8,3 skk.; 1Kir 11,23 **G4**
Coele-Syria *l.* Koilé-Szüria
Dalmatia *l.* Illyricum
Daphné 2Makk 4,33 **G3**
Dedán 1Móz 10,7; 1Krón 1,9; Jer 49,8; Ez 25,13; 27,20 **G5**
Derbé Ap csel 14,6. 20; 16,1; 20,4 **F3**
Dúma 1Móz 25,14; 1Krón 1,30; Ézs 21,11 **G5**
Eden Ez 27,23 **I8**
Eden (régió) *l.* Bét-Éden
Éfa Ézs 60,6 **G5**
Ekbatana (Ahmeta) Ezsd 6,2; 2Makk 9,3 (I)
Elam (Szusziana) (régió) 1Móz 10,22; 14,9; Ézs 21,2; Jer 25,25; 49,34–39; Ez 32,24; Dán 8,2; Ap csel 2,9 **I4**
Epheszosz Ap csel 18,19–21. 24–27; 19,1–20,1; 1Kor 15,32; 16,8; Ef 1,1; Jel 1,11; 2,1 **E3**
Erek (Uruk) 1Móz 10,10; Ezsd 4,9. 10 **I4**
Étám Bír 15,8. 11 (I)
Étám 2Móz 13,20; 4Móz 33,7 (I)
Eufrátesz folyó 1Móz 2,14; 31,21; Józs 24,2; 1Kir 5,1.4; 2Krón 35,20; Jer 13,4; 46,2. 10; Jel 9,14; 16,12 **H4**
Galatia (régió) Ap csel 13,14–14,23; 16,1–6; 1Kor 16,1; Gal 1,2; 3,1; 1Pét 1,1 **F3**
Galatiai Phrügia (régió) Ap csel 16,1; 18,23 **F3**
Gaudosz *l.* Klauda
Gebal (Büblosz) 1Kir 5,32; Ez 27,9 **G4**
Gortüna 1Makk 15,23 **E3**
Gósen (régió) 1Móz 45,10; 46,28. 29; 47,1–6. 27; 2Móz 8,22 **F4**
Gózán 2Kir 17,6; 19,12; 1Krón 5,26 **G3**
Hacarmávet (régió) 1Móz 10,26; 1Krón 1,20 **I8**
Hahirót *l.* Pi-Hahirót
Halah 2Kir 17,6; 1Krón 5,26 (I)
Halikarnasszosz 1Makk 15,23 **E3**
Hamát 2Sám 8,9; 2Kir 14,28; 17,24; 18,34; 23,33; Ézs 11,11; Ám 6,2; Zak 9,2 **G4**
Hánósz Ézs 30,4 (I)
Hárán 1Móz 11,31; 27,43; 28,10; 2Kir 19,12; Ez 27,23 **G3**
Haurán (régió) Ez 47,16. 18 **G4**
Helbón Ez 27,18 **G4**
Heliopolisz (Ón) Jer 43,13 **F4**
Hierapolisz Kol 4,13 **E3**
Idumea (régió) 1Makk 4,61; 5,3; Mk 3,8 **F4 G4**
Ikonion (Iconium) Ap csel 13,51; 14,1. 19. 21; 16,2; 2Tim 3,11 **F3**
Illíria (Illyricum, Dalmátia) (régió) Róm 15,19; 2Tim 4,10 **C2**
Immér Ezsd 2,59; Neh 7,61 (I)
Ivva *l.* Avva
Jáván (régió) 1Móz 10,2. 4; Ézs 66,19; Ez 27,13 **E3**
Joktán (régió) 1Móz 10,25 **H6**
Kálah *l.* Nimrud
Kalnó (Kalné, Kanné) Ézs 10,9; Ez 27,23; Ám 6,2 **G3**
Kaphtor (Kréta) Ap csel 27,7. 12–13. 21; Tit 1,5 **D3 E3**
Kappadokia (régió) Ap csel 2,9; 1Pét 1,1 **G3**
Karia (régió) 1Makk 15,23 **E3**
Karkemis 2Krón 35,20; Ézs 10,9; Jer 46,2 **G3**
Karkór Bír 8,10 (I)
Kászifja Ezsd 8,17 (I)
Kebár folyó Ez 1,1–3; 3,15. 23; 10,15. 20. 22; 43,3 **I4**
Kédár (régió) 1Móz 25,13; Ézs 21,16–17; 60,7; Jer 2,10; 49,28; Ez 27,21 **G4**
Kelah *l.* Nimrud
Kenkhrea Ap csel 18,18; Róm 16,1 **D3**
Kerúb Ezsd 2,59; Neh 7,61 (I)
Keve (Kue) (régió) 1Kir 10,28; 2Krón 1,16 **G3**
Khiosz Ap csel 20,15 **E3**
Kilikia (régió) Ap csel 6,9; 15,23. 41; 21,39; 22,3; 27,5; Gal 1,21 **F3**
Kilmad Ez 27,23 (I)
Kír (régió) 2Kir 16,9; Ézs 22,6; Ám 9,7 (I)
Kittím (Ciprus) 1Móz 10,4; 4Móz 24,24; Dán 11,30 **F3 F4**
Klauda (Gaudosz) Ap csel 27,16 **D4**
Knidosz Ap csel 27,7 **E3**
Koilé-Szüria (régió) 2Makk 8,8 **G4**
Kolosszai (Kolossze) Kol 1,2 **E3**
Korinthosz Ap csel 18,1–18; 1Kor 1,2; 16,5–6; 2Kor 1,1. 23; 12,14; 13,1; 2Tim 4,20 **D3**
Kósz Ap csel 21,1 **E3**
Kue *l.* Kevé
Kún *l.* Bérota
Kús (régió) 1Móz 2,13; 10,6–8; 1Krón 1,8–10; Ez 38,5 **F6**
Kuta 2Kir 17,24 **H4**
Küréné Mt 27,32; Mk 15,21; Lk 23,26; Ap csel 2,10; 11,20; 13,1 **D4**
Lakedaimón *l.* Spárta
Laodikeia Kol 4,13 skk.; Jel 1,11; 3,14 **E3**
Laszeia Ap csel 27,8 **D3**
Lúd(u) (régió) *l.* Lüdia
Lúz Bír 1,26 (I)

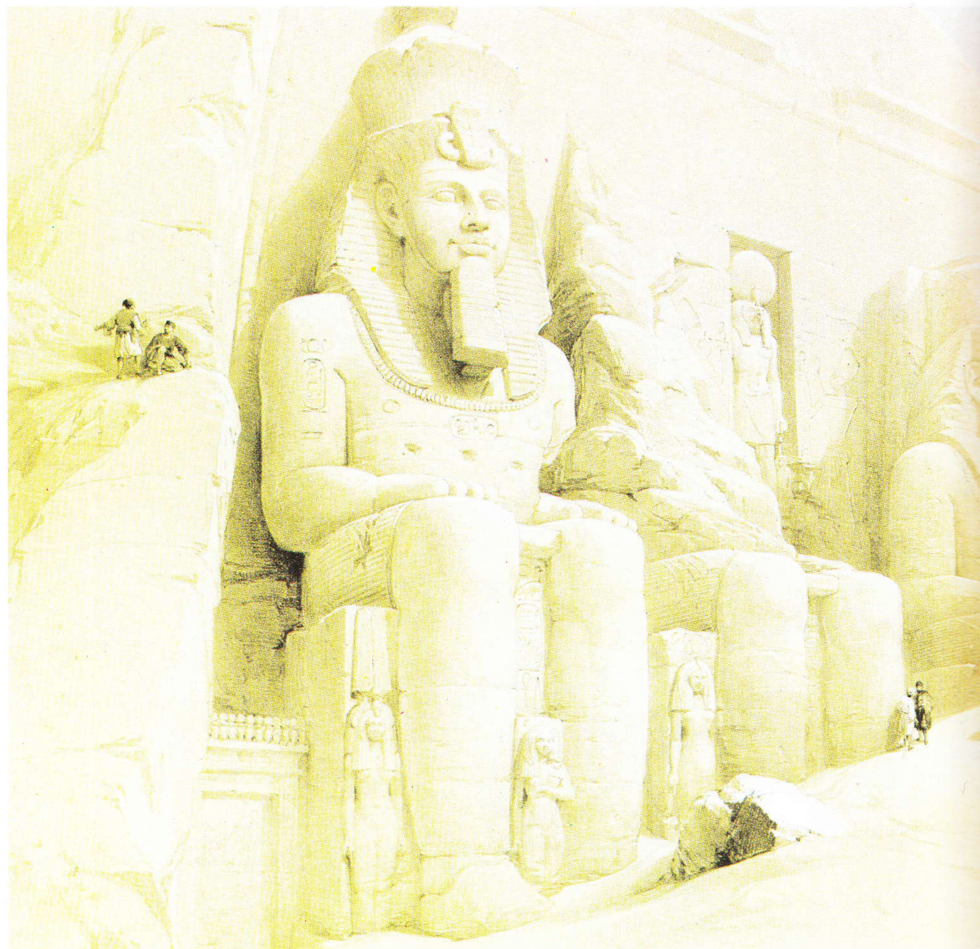

H
I
J
K
40°
45°
50°
55°
2
3
4
5
6
7
8
35°
30°
25°
20°
(KASZPI-TENGER)
ARARÁT
ASSZÍRIA
Hárán
Gózán (Guzana)
Ninive
BÉT-ÉDEN
(EDEN)
Eufrátesz
Hábúr
Kalah
(Kalhu)
Recef
Assur
Nuzi
MEZOPOTÁMIA
(PADDAN-ARÁM)
Tigris
PEKÓD
(PUKUDU)
Esnunna
ÉLÁM
(SZUSZIANA)
Szusza
Kuta
Babilón
(Bábel)
Kis
Nippur
BABILÓNIA
Lagas
Suruppak
Umma
Erek (Uruk)
(KÁLDEA)
Ur
Eridu
MADAI
(MÉDIA)
Rhagai
(Ragesz)
Ekbatana
Perszepolisz
PERZSIA
(PERSZISZ)
Dúma
BÚZ
Téma
Dedán
ARÁBIA
Perzsa-öböl
JOKTÁN
?OFÍR
Úzál
SEBA
(SZÁBA)
Timna
HACARMAVET
(HADRAMAUT)
?Kanneh
Eden
2000 m
1000 m
500 m
0
a tengerszint alatt
a Bibliában említett helyek
fontos kereskedelmi útvonalak
méretarány: 1 : 12 000 000
0
400 km

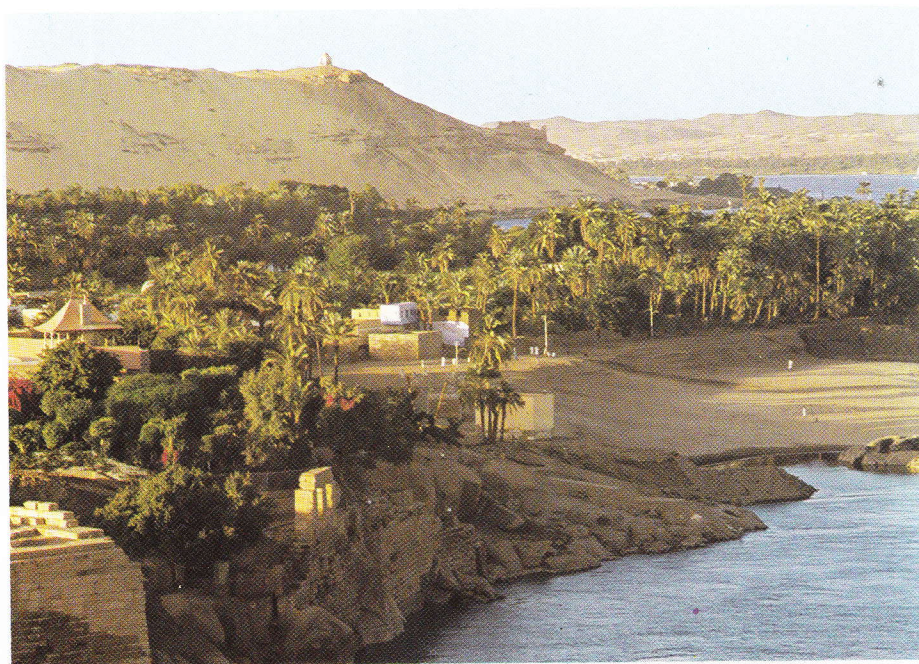
Izráel történelmének alakulását a bibliai időkben erősen befolyásolták a tőle délre és északkeletre létrejött nagyhatalmak. Délen Egyiptom volt a mindenkor jelenlevő, olykor baráti, máskor ellenségesen fellépő birodalom. Az Izráel és Egyiptom közötti viszony bizonytalanságát semmi sem illusztrálhatná jobban, mint az Egyiptomba való lemenetel és az onnan való kivonulás (az exodus) leírása. József története (1Móz 37,39–49) elmondja, hogyan adták el Józsefet testvérei rabszolgának Egyiptomba, és miképpen lett belőle az ország nagyura, aminek következtében családját készségesen és örömmel fogadták be Egyiptomba. A kivonulás története (2Móz 1–14) pedig azt beszéli el, miként kényszerítették a József családjából származó izráelieket szolgasorba, s azok hogyan fohászkodtak sírva szabadulásukért. Salamon uralkodása idején Egyiptom egyrészt házassági szerződés révén szövetséget kötött Izráellel, másrészt menedéket nyújtott a király ellenfeleinek (1Kir 9,16; 11,17–22 és 40). Az egyiptomi dinasztiák változása nem befolyásolta lényegesen az Izráellel való kapcsolatot. Akár egyiptomiak, akár etiópok, akár a Ptolemaiosz-család (Nagy Sándor hadvezérének leszármazottai) uralkodtak Egyiptomban, ha alkalom adódott rá, Egyiptom mindig uralma alá hajtotta Izráelt, egyszersmind bármikor hajlandó volt Izráel támogatására, ha az északi birodalmak fenyegették, nehogy Izráel esetleges összeomlása a frontvonal közelébe juttassa Egyiptomot.

Északkeleten Asszíria volt az a birodalom, amely a királyság korától egészen Kr. e. 605-ig meghatározó szerepet játszott. Különösen a 9. és a 8. században tekintettek Asszíriára úgy, mint az ellenségnek nem kegyelmező, félelmetes seregek hazájára. A 8. században Asszíria kialakította azt a politikai gyakorlatot, hogy a meghódított területeken élő, tekintélyes személyeket száműzetésbe hurcolta, és helyükre Asszíriához hű lakosokat telepített. Ez az eljárás lehetővé tette, hogy Asszíria Kr. e. 721-ben véget vessen az északi Izráeli Királyság függetlenségének.

Kr. e. 612 és 609 között az asszírok helyét a babilóniak foglalták el, ez azonban Izráel szempontjából nem sok változást jelentett. A babilóniak talán valamivel emberségesebbnek tekinthetők az asszíroknál, de a vazallusaikká tett népek lázadását ők sem tűrték el, és 597-ben, illetve 587-ben Jeruzsálemből és Júdából száműzetésbe hurcolták a jelentősebb személyeket. A perzsák 540. évi győzelme azután valóban lényeges változásokat hozott. A diadalmas Kürosz engedélyezte, hogy a száműzetésben élők visszatérhessenek Jeruzsálembe (Ezsd 1,1–4), és a következő évszázadban Ezsdrás és Nehémiás már királyi támogatással kísérelhette meg a Júdában élő zsidó közösség életének rendezését, társadalmi viszonyaik megszilárdítását (Ezsd 2,1–8).

Nagy Sándor Kr. e. 333. évi hódításainak következményeként Júda ismét olyan politikai rendszer fennhatósága alá került, amely nem kívánta erőszakosan elnyomni, és amely tiszteletben tartotta a különböző népek szokásait. Nagy Sándor utódai, sajnos, már nem voltak képesek ezeket az elveket a gyakorlatban is megvalósítani. Az Újszövetség keletkezése idején a Római Birodalom játszotta ebben a térségben az uralkodó szerepet. Ez a nagyhatalom – mint tudjuk – nem az Izráeltől délre, és nem is a tőle északkeletre lévő országok valamelyikéből alakult ki, viszont épp az újszövetségi időkben Róma lett az úr Egyiptomban, valamint az Izráeltől északra fekvő területek egy részén is. Ezzel a délről és északról is fenyegető betörések veszélye elmúlt.

Legfelül: David Roberts 1838 novemberében készített rajza az Abu Szimbel-i nagytemplomról és annak II. Ramszeszt (Kr. e. 1290–1224) ábrázoló négy szobráról, amelyeket a királyi család tagjainak kisebb szobrai fognak közre. A nagyobb szobrok kb. 21 méter magasak. Az általánosan elfogadott nézet szerint II. Ramszesz vagy az a fáraó volt, akinek uralkodása alatt a zsidók elhagyták Egyiptomot, vagy pedig az, aki az „exodus"-t megelőzően elnyomta és sanyargatta a hébereket. 1964 és 1968 között e szobrokat új helyre telepítették át, mivel az asszuáni gát építése veszélyeztette eredeti helyüket.

Fent: Elephantiné szigete, a Nílus első kataraktája közelében, zsidó kolóniának adott otthont a Kr. e. 5. században. Egyiptom akkori perzsa uralkodói a határt őrző katonákként alkalmazták őket. Az akkor itt élő zsidók által írott, birtokunkban lévő, arám nyelvű dokumentumokból egyebek között az is kitűnik, hogy templomot építettek maguknak, és megünnepelték a zsidó húsvétot.

Jobbra: A nílusi hajókról készült kép arra hívja fel a figyelmet, milyen fontos szerepet játszott a folyó az egyiptomiak életében. A zsidók, akiknek nem volt ehhez hasonló nagyságú folyójuk az utazás megkönnyítésére, a Nílust és hajóit az egyiptomi életmód jelképének tekintették.

Egy bibliai atlasztól joggal elvárható, hogy térképeket közöljön Egyiptomról, Mezopotámiáról és a görög-római világról, hogy ezek segítségével bemutassa azoknak a birodalmaknak jellemző sajátságait, amelyek oly nagy hatást gyakoroltak a Biblia földjén lakók életére. Közlünk is ilyen térképeket (a 34., 35. és a 214. lapokon), hiszen nyilvánvaló, hogy ha valaki a bibliai szövegek jobb megértésére törekszik, és ennek érdekében azt vizsgálja, mit jelentettek az említett országok a Biblia írói és akkori olvasói számára, annak nem sokat segítenének e térségek modern térképei. Az utazás az ókori világban egészen a Római Birodalom létrejöttéig lassú és veszedelmes volt. Csak kevés izráelinek lehettek a valóságnak megfelelő elképzelései arról, milyen is volt Egyiptom vagy Mezopotámia, legalábbis addig, amíg nem kezdődtek meg a deportálások, illetve amíg nem szóródtak szét szülőföldjükről. Az alábbiakban megkíséreljük, hogy annak alapján rajzoljuk meg e birodalmak képét, amit róluk maguk a bibliai szövegek elmondanak.

Egyiptom

Egyiptom földje termékenyebb volt, mint Izráelé. Erre következtethetünk abból, hogy amikor Izráelben éhínség támadt, az izráeliek kénytelenek voltak Egyiptomba menni, vagy azért, hogy ott is maradjanak, vagy hogy ott gabonát vásároljanak. Ábrahámról például tudjuk, hogy éhínség miatt ment Egyiptomba (1Móz 12,10). József története akkor érkezik el a csúcsponthoz, amikor testvérei az izráeli éhínség miatt kénytelenek Egyiptomban gabonát vásárolni, éppen ott, ahol Józsefből időközben nagy hatalmú úr lett. Az izráeliek tudtak arról, hogy Egyiptom földjének termékenysége a Nílustól függött. A fáraó József által megfejtett álmában a kövér és a sovány tehenek a Nílusból jöttek ki, ami azt jelképezte, hogy a termékenység a folyónak köszönhető. A Nílus évenkénti áradását használta fel Jeremiás (46,7–8), hogy megjelenítse Egyiptomot a harcban:

> Ki az, aki árad, mint a Nílus,
> vizei zúgnak, mint a folyamok?
> Egyiptom árad, mint a Nílus,
> vizei zúgnak, mint a folyamok.
> Ezt mondta: Elárasztom, elborítom a földet,
> városokat pusztítok el lakosaikkal együtt!

Ézsaiás egyik szövegrészéből (18,1–2) kitűnik, hogy a Nílust hajózásra is használták, és hogy vizén papiruszból készült bárkák voltak láthatók. Ezek a sorok az északról fenyegető közös ellenséggel szemben egyesült júdaiak és etiópok képviselőinek találkozását mutatják:

> Jaj a szárnysuhogás országának
> Etiópia folyóin túl!
> Követeket küld a tengeren,
> papiruszhajókon a víz színén.
> Induljatok gyorsan, követek,
> a széles és sima arcú néphez,
> az elsöprő erejű néphez,
> melynek hazáját folyók szelik át.

Jó néhány egyiptomi várost konkrétan is megemlít a Biblia, és kiderül, hogy a bibliai szerzők tudtak arról, hogy az ország Felső- és Alsó-Egyiptomra oszlott. Ezékiel könyvének egyik szövegrésze (30,13–19) nem kevesebb, mint nyolc várost sorol fel, közöttük Thébát, Memphiszt, Péluziuont és Heliopoliszt.

Egyiptomnak mint szövetségesnek megbízhatatlanságát a Biblia több alkalommal is hangsúlyozza. A legtalálóbb jellemzés a Kr. e. 701-ben Jeruzsálemet ostromló asszír parancsnok szájából hangzik el. Így gúnyolja Ezékielt: „Talán Egyiptomnak, ennek a törött nádszálnak a támogatásában bíztál? Aki erre támaszkodik, annak belemegy a tenyerébe, és átszúrja azt" (2Kir 18,21). Ézsaiás könyvének egyik verse pedig azt hangoztatja, hogy „Egyiptomnak... segítsége üres hiábavalóság. Ezért nevezem őt tehetetlen szörnyetegnek". De annak ellenére, hogy Egyiptom megbízhatatlan szövetséges volt, bölcsességét és közigazgatási, kormányzási jártasságát elismerték és méltányolták. Salamont például azért magasztalták, mert bölcsessége felülmúlta Egyiptomét. Valószínű, hogy Dávid egyiptomi szakemberek segítségét vette igénybe, amikor a hódításai révén megszerzett birodalmi területek kormányzásával járó feladatok ellátása napirendre került. A legújabb tudományos kutatások kimutatják az Ószövetség bölcseleti jellegű írásainak (például a Példabeszédek könyvének) egyes részei és az egyiptomi filozófiai irodalom közötti hasonlóságokat. Az „Amenemope intelmei" (más néven „Amen-en-ope bölcsessége") például meglepő egyezéseket mutat a Példabeszédek könyvének 22–23. részével. A Biblia írói és olvasói számára Egyiptom tehát kettős értelmű jelkép volt. Bölcsesség és sokféle tudás birtokosa, gazdag és termékeny ország, amely hosszan nyúlik el nagy folyója mentén. Izráel voltaképpen azoknak az eseményeknek köszönhette megszületését, amelyek a kivonulás idején itt, Egyiptomban mentek végbe, és ez volt az a hely, ahonnan mindig segítséget kérhettek – még ha csalatkoztak is reményeikben – és ahol az emberek menedéket találtak.

Egyiptom kultúrája szokatlan, idegen maradt számukra, és amikor etiópokkal kerültek kapcsolatba, bámulatba ejtette őket azok magas és karcsú termete, sötét bőre. A próféták viszont mindenkor ellenszenvvel tekintettek Egyiptomra. Elítélő véleményüknek legerőteljesebben Ezékiel adott hangot (30,12): „Kiszárítom a Nílus ágait, és gonoszok kezébe adom az országot."

Asszíria

Asszíriát Egyiptomnál ritkábban említi az Ószövetség. Nem sok jele van annak, hogy a Biblia olvasóinak akár a leghalványabb fogalmuk lett volna arról, milyen is lehet ez az ország. Annál meglepőbb, hogy a hagyomány szerint a héberek ősei Észak-Mezopotámiából származtak (1Móz 11,27–30). Azzal mindenestre tisztában voltak, hogy Mezopotámia legfőbb jellegzetessége két nagy folyója, a Tigris és az Eufrátesz. Ezektől eltekintve csak kevés földrajzi és helynév fordul elő, és a próféták könyvei Asszíriáról nem tartalmaznak oly sok elítélő jóslatot, mint Egyiptom és Babilónia esetében. A kispróféták könyvei közül kettő foglalkozik Ninivével, az egyik nagy asszír várossal. Ennek ellenére egyáltalán nem vehető biztosra, hogy a szerzők valóban jártak ebben a városban. Jónás könyvéből – amely azt beszéli el, miképpen tért meg Ninive, amikor a próféta azonnali pusztulással fenyegette – semmi mást nem tudunk meg róla, mint hogy „Ninive nagy városa volt Istennek: három nap kellett a bejáráshoz" (Jón 3,3). Ugyanitt (Jón 4,11) olvashatjuk, hogy a város lakosainak száma százhúszezer ember volt.

Náhum könyve ugyancsak foglalkozik Ninivével, de ennek közlései is szegényesek. Az ilyen közhelyek: „Harci kocsik robognak az utcákon, fel-alá száguldoznak a tereken... Felriadnak a parancsnokok, hanyatt-

Fent: Az asszírok rabszolgákat használtak fel a gerendák szállítására. Ez a dombormű II. Sarrukín (Szargon) király khorszabadi (Dúr-Sarrukín) palotájából való. Sarrukín, saját állítása szerint, Kr. e. 722-ben véglegesen legyőzte Szamariát, Izráel északi királyságának fővárosát.

Jobbra: Képünk Assur-bán-apli, asszír király (Kr. e. 669–629) oroszlánvadászatai alkalmával véghezvitt hőstetteit örökíti meg. Halála után Júda királya, Jósija (Kr. e. 640–609) Asszíria fokozódó meggyengülését saját függetlenségének kivívására használta ki.

homlok rohannak, sietnek a várfalakra..." (Náh 2,4–5), nem jelentik azt, hogy akár az, aki írta, akár az, aki olvasta, ismerte a várost. Több a konkrétum ott, ahol Náhum az asszír hadviselés módszereiről beszél. Ha Ézsaiás könyve 5. részének 27–29. versei Asszíriára vonatkoznak, akkor képet alkothatunk arról, milyen borzongató érzés fogta el a Biblia olvasóit, amikor Asszíria nevét meghallották:

Nem lesz közte fáradt és botladozó,
nem szunnyad egy sem és nem alszik,
nem oldódik meg derekán az öv,
és nem szakad el saruszíja.
Nyilai élesek, minden íja felvonva.
Lovainak patája mintha kova volna,
kerekei mint a forgószél.
Ordítása mint az oroszláné,
ordít, mint az oroszlánkölykök,
morog és zsákmányt ragad,
elviszi menthetetlenül.

Babilón

Mivel a Kr. e. 597. és az 587. évben Júda lakosait Babilónba száműzték, továbbá mivel leszármazottaik egy része később visszatért onnan Júdába, azt várnánk, hogy sok utalást találunk a Bibliában Babilónra. A valóság ezzel szemben az, hogy a szövegek sokkal ritkábban említik, mint Egyiptomot, és noha a babilóni helyekről és a babilóniak életmódjáról akad néhány részlet, ezek nem mondanak egyebet olyan általánosságoknál, amelyek más városokra éppúgy ráillenének, mint Babilónra. A Biblia Babilónnal foglalkozó részletei közül az olvasók bizonyára a 137. zsoltár kezdősorait ismerik legjobban:

Amikor Babilón folyói mellett laktunk,
sírtunk, ha a Sionra gondoltunk.
Az ott levő fűzfákra
akasztottuk hárfáinkat.

Az itt említett folyók vagy magának Babilón városának, vagy az országnak, Babilóniának csatornái és folyói. E folyók és csatornák nyilvánvalóan fontosak voltak mind az öntözés, mind a közlekedés szempontjából. Az egyik ilyen csatorna, a Kebár folyó, szerepel az Ezékiel könyvének elején olvasható nagy látomásban (Ez 1,1), amelyben Isten feltárja a próféta előtt dicsőségét, és tudtára adja, hogy a száműzetésben is együtt van népével.

A beszámolók valamivel több felvilágosítással szolgálnak magáról Babilón városáról, mint az országról, az előbbiek azonban ahhoz, hogy utalásaik teljesen érthetőek legyenek, némi magyarázatra szorulnak. Ma már tudjuk, hogy az istenek évenkénti babilóni körmenete az esztendő vallásos eseményeinek egyik fénypontja volt, amikor az isteneket megjelenítő képmásokat állatok vonta kocsikon végighordozták a városon. Ézsaiásnál (46,1–2) azonban az eseménnyel kapcsolatos utalás merő irónia: a próféta a bálványokat, amelyeket állatokkal kellett vonszolni, összehasonlítja Izráel Istenével, aki kitartott választott népe mellett:

Összerogyott Bél, leroskadt Nebó,
állatokra és barmokra rakták szobraikat,
amelyeket nektek kellett hordoznotok;
most fáradt állatokra kerülnek teherként.

Hogy jobban megértsük, mire gondolt Ézsaiás, amikor Babilón városának kapuiról és falairól beszélt:

az ércajtókat betöröm
és a vas-zárakat leverem.
(Ézs 45,2b)

Dániel könyvének első öt része Babilónban játszódik, de az elbeszélt történetekben jóformán egyetlen részlet sem esik magáról a városról.

Talán nem is olyan meglepő, hogy kevés az adat Babilónról. Amikor a száműzöttek először pillantották meg új otthonukat, bizonyára meghökkentette őket a látvány. Babilón a 6. század elején az ókori világ egyik csodája volt! Valami kevés még ma is látható az egykori pompából, hála a berlini Vorderasiatisches Museumban

Kalhu (Nimrud) városa a Tigris folyó partján, a mai Moszultól délre állt. Az Ószövetség Kelah néven említi (1Móz 10,11). A Kr. e. 9. század első felétől asszír királyi székhely lett. A. H. Layard ásatásai 1845-től feltárták a hely titkait. Layard az így szerzett ismeretek alapján elkészítette a palota rekonstruált képét. Ez látható *fent*.

Balra: Birsz Nimrud, az ókori Borussza zikkuratjának (toronytemplom) maradványai. Az 1830-as években, amikor Sir Robert Ker Porter lerajzolta, úgy tudták, hogy ez volt a Bábel tornya.

Jobbra: Mezopotámia másik nagy folyója, az Eufrátesz az évezredek során többször is megváltoztatta medrét. Az ószövetségi időkben Babilón az Eufrátesz egyik főága mellett volt, ma ez a főág mintegy 20 kilométerre nyugatra van tőle.

megtekinthető felvonulási út és az Istár-kapu egyaránt bámulatra méltó restaurációjának. Az egyszerű izráeli emberekre bizonyára nagy hatást tett Babilón ragyogása, a prófétai könyvek szerzőire annál kevésbé. Ők nem szüntek meg Babilónt bírálni bálványimádásáért, valamint azért, mert hitt a csillagjósoknak, és mivel kincseket halmozott fel. Jeremiás könyvében azután szembetűnő változás tapasztalható Babilónnal kapcsolatban. Elmondja, hogy az ország, amelyet Isten azért emelt fel, hogy megbüntesse választott népét, fenyítést kap majd; minden, ami a városban oly nagyszerű, pusztulásra van ítélve. Jeremiás átkai, a közelgő büntetést lefestő jövendölései (Jer 50,36–38) felsorolják mindazokat a fontosabb jellemző sajátságokat, amelyekről a Biblia akkori olvasói Babilónról tudhattak, de pusztán azért, hogy elmondhassa, milyen csapások várnak rá:

> ...fegyvert a hazugok ellen,
> derüljön ki, hogy bolondok!
> Fegyvert vitézei ellen:
> rémüljenek meg!
> Fegyvert lovai és harci kocsijai ellen,
> az ott levő keverék nép ellen:
> legyenek olyanok, mint az asszonyok!
> Fegyvert raktárai ellen: fosszák ki azokat!
> Fegyvert vizei ellen: száradjanak ki!
> Mert a bálványszobrok országa ez,
> és szörnyalakokkal dicsekszenek.

Perzsia

Kr. e. 540-től 330-ig a zsidók perzsa uralom alatt éltek. Ezsdrás, Nehémiás és Eszter könyvei ábrázolják legerőteljesebben ezt a perzsa időszakot. Eszter könyve Szuszában, a perzsa fővárosban játszódik, de a városról alig mond többet, mint hogy volt egy tere, és hogy a királyi palota kertjében „Fehér vászon- és kék bíbor gyapjúszőttesek voltak fehér gyapjú- és bíborkötelekkel és ezüstkarikákkal márványoszlopokhoz erősítve. Arany-

Fent: A babilóni Istár-kapu rekonstrukciója. Nabú-kudurri-uszur építtette, Kr. e. 580 körül.

Balra: Az Istár-kaput díszítő, bikát ábrázoló dombormű. Színes zománctéglából készült.

Jobbra: Nagy Kürosz sírboltja Paszargadaiban, a mai Irán területén. Kürosz, a médek és perzsák királya Kr. e. 540-ben meghódította Babilónt, és engedélyezte a zsidóknak, hogy visszatérjenek Jeruzsálembe, de csak kevesen éltek ezzel a lehetőséggel.

Jobbra: Perzsa katonát ábrázoló dombormű Dareiosz szuszai palotájából, a Kr. e. 500 körüli időből. A perzsák eltanulták a babilóniaktól a színes zománctéglák előállításának technikáját.

és ezüstkerevetek voltak az alabástrom-, márvány-, gyöngyház- és sötét márványkövezeten" (Eszt 1,6).

Ha a bibliai történetekből egyáltalán kiderül valami Perzsiáról, az nem természeti adottságaival kapcsolatos, hanem az ország közigazgatásával. Ennek alapján megállapítható, hogy a hatalmas területet nagyszámú tisztségviselő irányította. Eszter könyvének 9. része 127 tartományba szétküldött levelekről tesz említést, az előző rész pedig elmondja, hogy e tartományok Indiától egészen Etiópiáig terjednek, és szatrapák, fejedelmek („helytartók") és kormányzók irányítása alatt állnak. Szó esik a hírközlés hatékony módszereiről is: arról, hogy lovas futárokat alkalmaznak, akik a királyi méntelepeken külön erre a célra tenyésztett, gyors lovakon nyargaltak. Ezsdrás több hivatalos levél szövegét is közli, ezekből kitűnik, hogy a fővárosban még a hatalmas birodalom legtávolabb sarkainak kormányzati és közigazgatási problémáival is aprólékosan foglalkoztak.

Görögország és Róma

Az Ószövetségben Dániel könyvén kívül szinte semmilyen adat sem található arról, milyen következményekkel járt, hogy a 333. évi isszoszi csata után Nagy Sándor meghódította Szíriát, Palesztinát és Egyiptomot. Dániel könyvének 11. részében csak homályos célzások vannak Nagy Sándor pályafutására, arra, hogy a birodalmat halála után felosztották hadvezérei között, valamint az utódai között kibontakozó küzdelemre. Dániel könyve 7. részének jelképei mögött IV. Antiokhosz hatalomra jutása és az általa kezdeményezett zsidóüldözés eseményei rejlenek. A görög birodalom egyes részeinek leírására azonban még csak kísérlet sem történt.

Az Újszövetségben – elsősorban az Apostolok cselekedeiben és a Jelenések könyvében – már vannak utalások görög városokra. A leghíresebbek közé Antiokheia számított, mivel ez volt a nem zsidó vallásúakra kiterjesztett térítő munka legfőbb bázisa, továbbá Epheszosz, Artemisznek szentelt híres temploma miatt, valamint Athén, ahol Pál az Areioszpagoszon hirdette az igét, és végül Korinthosz, ahol ugyanő tizennyolc hónapot töltött.

A görög városokra vonatkozó legegyértelműbb utalások a Jelenések könyvének első három részében találhatók. Itt feltétlenül szükség van a hét város közül némelyik helyének és sajátságainak ismeretére annak érdekében, hogy a róluk elmondottak érthetőek legye-

Távolabb balra: Pál apostolt ábrázoló mozaikkép a régi római Szent Péter-bazilikából. A hagyomány szerint Pált Rómában lefejezték, miután azt kérte, hogy mint római polgárnak, ott tárgyalják ügyét.

Balra: Korinthosz városa kitüntetett helyet foglal el az Újszövetségben mint annak az egyháznak székhelye, amelynek Pál több levelet is írt. Az ókorban Apollónnak szentelt templom állt a városban.

nek. Felmerült például, hogy a philadelphiai egyháznak tett ígéret, amely szerint az, aki győz, oszloppá lesz az Isten templomában, átgondolt, tudatos szembeállítás a vidéket rendszeresen sujtó földrengésekkel. Az utóbbi időben a pontosan ugyanarról a helyről készült fényképek jól mutatják, mekkora pusztításokat okozhatott e vidéken egy földrengés, s hogy ezért, mennyire helyénvaló annak kinyilvánítása valakiről, hogy a templom oszlopává, a biztonság szimbólumává lesz. Ugyancsak volt alapja annak is, miért mondták Laodikiáról (Lattakija), hogy inkább legyen vagy meleg, vagy hideg, de ne legyen langyos: a város vízellátásról meleg és hideg vizű forrásokból gondoskodtak.

Magáról Róma városáról csak az Apostolok cselekedeteinek záró részében esik szó. Kifejezetten mindössze két helyről: Appius fórumáról és a Három Kocsmáról (Tres Tabernae, Ap csel 28,15). Ennek ellenére az Újszövetség korában a Római Birodalom szüntelenül jelen volt a mindennapi életben. A júdai zsidók jó viszonyban álltak a római katonákkal, de legalábbis hozzászoktak jelenlétükhöz, adót fizettek a császárnak, római pénzért adtak és vettek. A birodalom területén az országúti közlekedés gyorsabb és biztonságosabb volt, mint korábban bármikor. A polgárjoggal járó előnyöket a zsidók – így például Tarszoszi Saul – is élvezhették. Az Újszövetségből úgy tűnik, a Római Birodalomhoz fűződő viszony ellentmondásos volt. Amikor például Pál azt tanácsolta a Rómában élőknek, hogy vessék alá magukat a felettes hatóságoknak, mivel azokat, akik hatalmon vannak, Isten jelölte ki erre (Róm 13,1), kétségkívül a Római Birodalom hatalmára gondolt, amellyel az érvényt szerzett a törvénynek, fenntartotta a rendet és igazságot szolgáltatott. Egészen másfajta magatartás jut kifejezésre Róma iránt a Jelenések könyvében. Itt, a keresztény üldözések következményeként, a Római Birodalom sátáni hatalomként jelenik meg, fedőneve: Babilón.

Ez utóbbi megállapítások lehetővé teszik egy következtetés levonását: a Bibliában a különböző országok mindenkor hatásos teológiai jelképekül szolgálnak. A Biblia földje maga az isteni gondviselés szimbóluma, és egyszersmind e gondviselés ellenében a nép részéről tanusított elutasítás jelképe is. Isten saját országot adott népének, de az más istenek felé fordult, és megtagadta, hogy alávesse magát neki. A száműzetés és vele az ígéret földjének elvesztése az egyik leghatásosabb módszer volt arra, hogy Isten bizonyságot tegyen korlátlan hatalmáról és gondviseléséről. Nem véletlen, hogy amikor a Biblia beszámol arról, miként tértek vissza a száműzetésből az ígéret földjére, ezt olyan fordulatokkal teszi, amelyeket a pusztában annak idején megtett út leírásából kölcsönöz. Az Izráelt környező országok szintén hatásos jelképekül szolgáltak. Az a körülmény, hogy ezek az országok nem ismerték el Izráel Istenét, és gyakran a választott nép puszta létét is veszélyeztették, lehetővé tette, hogy Isten jelét adja felsőbbségének: felhasználhatta őket népe megbüntetésére, másrészt viszont úgy irányította e népek sorsát, hogy megbűnhődjenek azok is, akiket felhasznált. A Biblia világának földrajzi szempontból történő megismerése többet jelent, mint ismereteket szerezni a világról, amelyben Izráel létezett. A Bibliában a földrajz elválaszthatatlanul összeforrott a teológiával.

Lent balra: Pál két évig lakott és tevékenykedett Epheszoszban. Sikeres térítő munkájának kezdetén veszélyeztette azok megélhetését, akik Artemisz istennő kegytárgyait készítették (Ap csel 19). Képünkön az az út látható, amelyen az Artemisz-ünnepségek alkalmával a díszfelvonulás végighaladt.

Lent: Epheszoszi Artemisz-szobor a Kr. u. 2. századból.

KÉPJEGYZÉK

A helyszínrajzokat John Brennan (Oxford) készítette; Inkwell Studios, Oxford.

Rövidítések: **f** = fent, **fb** = fent balra, **fj** = fent jobbra, **k** = középen, **l** = lent stb.

BM = British Museum, London; DB = Dick Barnard, Milverton, Somerset; DH = David Harris, Jeruzsálem; GN = Garo Nalbandian, Jeruzsálem; JB = John Brennan, Oxford; JF = John Fuller, Cambridge; KA = Képarchivum, Jeruzsálem; RK = Rolf Kneller, Jeruzsálem; RN = Richard Nowity, Jeruzsálem; SH = Sonja Halliday, Weston Turville, Bucks; WB = Werner Braun, Jeruzsálem; YR = Yev Radovan, Jeruzsálem.

Az előzékoldalakon: Jeruzsálem, Bernhard von Breitenbach *Map of the Holy Land* (1483) c. művéből, British Library, London (fotó: Fotomas Index, London).

2–6. Az angyali üdvözletet és az apostolokat ábrázoló domborművű faragványok a bambergi székesegyházból (fotó: Bildarchiv Foto Marburg, Marburg).
8–9. JF.
13. Eadwine írnok, munka közben. Miniatúra az „Utrechti Psalterium" Canterburyben készült másolatából. Master and Fellows of Trinity College, Cambridge MS R.17.1, f.283v.
14. A Biblia könyvei: DB.
15. Szent János evangélista és Wedric, Liessies apátja; egy 1146. évi francia kéziratból, az illumináció angol művésztől származik: Musée de la Société Archéologique, Avesnes-sur-Helpe.
16. lb. Korai írások: JB.
16. lj. Szín-ahhé-eriba írnokai, asszír dombormű: BM (fotó: Michael Holford).
17. fb. Közigazgatási hivatali munka során, i. e. 2900 körül keletkezett táblácska Dzsemdet Naszrból: BM (fotó: Michael Holford).
17. k. Kürosz agyaghengere: BM inv. no. 90920.
17. fj. Üvegből készült, római tintatartó, a második templom időszakából: Izráeli Múzeum, Jeruzsálem.
17. lk. A Septuaginta töredéke, i. sz. 2. század: John Rylands University Library, Manchester, Papyrus Rylands GK 458.
17. l. Felirat a templomhegyről: Dept. of Antiquities, Jeruzsálem (fotó: ZR).
18. f. C. Tischendorf, Schneller litográfiája: BM.
18. k. A Codex Sinaiticus: BM MS Add 43725.
18. lb. A Codex Sinaiticus, János evangéliumának vége: BM uo. f.260.
18. lj. A Szent Katalin-kolostor könyvtára, Színai-hegy: Jerusalem Publishing House.
19. A Szent Katalin-kolostor, Színai-hegy: WB.
20. l. A Nag-Hammadi-i könyvtár: Institute for Antiquity and Christianity, Claremont, California.
20. j. Tamás evangéliumának első lapja: uo.
20. kb. János evangéliumának töredéke, a 2. század első feléből: John Rylands University Library, Manchester, Papyrus Rylands GK 457.
21. Máté evangéliumának első lapja, Lindisfarne Gospels: British Library, MS Cott Nero Div. f.27.
22. fj. Luther, az idősebb Cranach képe: Uffizi, Firenze (fotó: Mansell Collection, London).
22. kj. A Luthert elítélő pápai bulla, a *Contra errores Martini Lutheri et sequacium* (1520) című műből.
22. k. Az első teljes német nyelvű Biblia (1534) címlapja: Universitätsbibliothek, Karl-Marx-Universität, Leipzig.
22. b. Az angol nyelvű „Nagy Biblia" (1539) címlapja: British Library c.18 d.1.
23. Mózes a Színai-hegyen, a „Párizsi Psalterium"-ból, f.422: Bibliothèque Nationale, Párizs.
43. A mennybemenetel; festett üveg, Le Mans-i székesegyház: SH.
44. fb. Mózes a Színai-hegyen: British Library MS. Add 54180 f.5b.
44. lb. Lót felesége sóbálvánnyá változik, a „Szarajevói Haggadá"-ból, Szarajevói Múzeum.
44–45. Izráel Egyiptomban, Sir Edward Poynter műve: Guildhall Art Gallery, London (fotó: The Bridgman Art Library).
44–45. l. József fogadja testvéreit, a 6. századi „Bécsi Genezis"-ből: Österreichische Nationalbibliothek, Bécs, E.1176-C cod.theo.graec. 31 f.37.
45. lj. Izsák feláldozása; Rembrandt rézkarca: BM H.283.
46–47. Jelenetek Sámson történetéből; a „Maciejowski Bibliá"-ból, 13. századi francia kézirat: Pierpont Morgan Library, New York, MS 638 ff. 14v, 15v, 15r.
48. kb. Jáél és Sziszera, a Flémalle-i Mester nyomán: Herzog-Anton-Ulrich Museum, Brunswick.
48. f. Dávid és Góliát, Lorenzo Ghiberti műve: részlet a firenzei Baptisterium kapujának bronz domborművéről (fotó: Phaidon Archives, Oxford).
49. f. Jónás és a cethal, héber kézirat a spanyolországi Corunnából: British Library, MS Kennicott 1, f.305.
48–49. l. Sába királynőjének látogatása Salamonnál; Piero della Francesca freskója: San Francesco templom, Arezzo (fotó: Scala, Firenze).
49. fj. Judit, Botticelli műve: Uffizi, Firenze (fotó: Scala, Firenze).
50. b. Angyali üdvözlet és Krisztus születése; az Ottobeureni Mester fadomborműve: Klostermuseum, Ottobeuren.
50. f. A tékozló fiú; Rembrandt rézkarca: BM H.147.
50. l. Az irgalmas szamaritánus; Rembrandt rézkarca: BM H. 101.
51. f. Jézus bevonulása Jeruzsálembe, Pietro Lorenzetti műve: Altemplom, San Francesco, Assisi (fotó: Scala, Firenze).
51. l. Krisztus megcsúfolása, Fra Angelico freskója: San Marco, Firenze (fotó: Scala, Firenze).
52–53. A felmagasztaltatás, Duccio műve: Museo dell'Opera del Duomo, Siena (fotó: Scala, Firenze).
54–55. Levétel a keresztről, van der Weyden műve: Prado, Madrid (fotó: Scala, Firenze).
55. j. A bűnbánó Magdolna; Donatello fafaragványa: a firenzei Baptisteriumban (fotó: Scala, Firenze).
56. fb. Péter bánkódása, az Octateuch 17. századi etióp kéziratából: British Library, Oriental MS 481 f.104b.
56. j. A Szentlélek leszállása, El Greco műve: Prado, Madrid (fotó: Scala, Firenze).
56. k. Szent Pál megtérése, egy 9. századi karoling kéziratból: Phaidon Archives, Oxford.
57. A madabai mozaik, az *Atlas of Israel* (Jeruzsálem, 1970, Elsevier) című kiadványból.
64. kb. A világ térképe, az Újbabilóni Birodalom korából való agyagtáblán: BM.
64. lb. A madabai térkép, Jordánia: Custodia Terra Sancta, Studium Biblicum Franciscanum Museum, Jeruzsálem.
64–65. Az ebstorfi világtérkép 1235 körülről: Equinox Archive, Oxford.
65. fj. Párizsi Máté térképe a Szentföldről: British Library Cotton MS. Nero DV.
65. lj. A Palestine Exploration Fund térképe, az *Atlas of Israel* (Jeruzsálem, 1970, Elsevier) című kiadványból.
66. fj. Páva: Bodleian Library, Oxford, MS Ashmole 1511, f.72.
66. kj. Három kutya: uo.
66. kb. Madarak: uo., MS Bodley 764 f.73v.
66. lk. Oroszlánok: uo., MS Ashmole 1511 f.10v.
66. lj. Hyrcus, a kecskebak: uo., MS Bodley 764 f.36v.
67. b. Az állatok teremtése: uo., MS Ashmole 1511 f.6v.
67. fj. Medve: uo., MS Bodley 764 f. 22v.
67. kj. Borzok: uo., f.50v.
67. l. Méhek: uo., MS Bodley 130 f.84.
68–69. Növények a Bibliában: a Királyi Ház tulajdona; a közlést a Brit Állami Kiadóvállalat (Her Majesty's Stationery Office) felügyelője és a Királyi Botanikuskert (Royal Botanic Gardens, Kew) igazgatója engedélyezte.
70–71. Halász, Galilea: SH.
72. f. Akkó; David Roberts litográfiája: Fotomas Index, London.
72. l. Haifa; David Roberts litográfiája.
72. k. Várandós asszonyt ábrázoló terrakotta szobrocska, Akzíb, Kr. e. 8–6. század: Izráeli Múzeum (fotó: DH).
74. f. Márványból készült, ember alakú föníciai szarkofág: Ny Carlsberg Glyptothek, Koppenhága.
74. k. Római kori romok, Türosz: ZR.
75. j. Tabnit, szidóni király szarkofágja: JF.
75. k. Türosz távlati képe: Francia Régészeti Intézet, Beirut.
75. fb. A Melkart-kupa: JP.
76. Caesareai mocsarak: KA.
78. b. Dór: WB.
78. k. Hellenizmus kori szobor feje: ZR.
80. Filiszteus szoboralak Asdódból, Kr. e. 12. század: Izráeli Múzeum (fotó: DH).
81. f. Gáza: Bible Scene, Barnet.
81. l. Joppé: SH.
82–83. Vízvezeték: SH.
83. lj. Légi felvétel Caesareáról: WB.
83. fb. Érmek: JF.
83. k. Boltívek, Caesarea: RK.
83. fk. Falak Caesarea partján: RN.
84. Córa és Estáól: DH.
86. Sefėla: Bible Scene, Barnet.
88. kf. Kacsafej a lákisi ároktemplomból: Izráeli Múzeum.
88. kl. Az asszírok által épített rámpa Lákisban: Tel Aviv-i Egyetem (fotó: Weinberg).
89. l. Lákis: Bible Scene, Barnet.
89. f. Lákisi edények: Tel Aviv-i Egyetem, Lákisi kutatóutak (fotó: A. Hay).
89. kj. A lákisi levelek: Equinox Archive, Oxford.
90–91. Lákis rekonstruált képe: DB.
90. Lákis ostroma, A. H. Layard nyomán.
91. A zsákmány, A. H. Layard nyomán.
92–93. Illusztrációk A. H. Layardnak az asszír domborművekről készített rajzaiból.
94. A Júdai-hegyek: DH.
96. Virágok a sivatagban: RN.
98. k. Szántás Hebrón közelében: ZR.
98. l. Ain Szinia falu, Hebrón: DH.
99. A pátiárkák sírbolja, Hebrón: WB.

Köszönetnyilvánítás:
Szeretnénk köszönetet mondani az Izráelben nekünk nyújtott segítségükért a következőknek: Michele Piccirillo atyának, Studium Biblicum Franciscanum, Jeruzsálem; Yosh Gafninak, Jerusalem Publishing House; Harold Harrisnak, Zefa Ltd.; valamint a jeruzsálemi Szent György-székesegyház dékánjának, gondnokának és személyzetének.

BIBLIOGRÁFIA

A bibliográfia egyrészt azokat a műveket sorolja fel, amelyeket az atlaszban említettünk vagy idéztünk, másrészt olyan kiadványokat, amelyek a szakemberek közé nem tartozók érdeklődésére is számot tarthatnak.

Egyéb bibliai atlaszok

L. H. GROLLENBERG: *Atlas of the Bible* (London–Edinburgh 1956). Alighanem az eddig megjelent legjobb bibliai atlasz, a holland nyelvű eredeti kiadást fordították le angolra. Térképei és ábrái nagyszerűek, csak az a kár, hogy fényképei fekete-fehérek.

Y. AHARONI és M. AVI-YONAH: *The Macmillan Bible Atlas* (javított kiadása: New York 1972). Nélkülözhetetlen munka, amely a Jeruzsálemi Carta több atlaszában korábban már közreadott anyagból merít. Foglalkozik valamennyi fontosabb bibliai esemény, valamint a bibliai történelemmel kapcsolatos egyéb kérdések topográfiai vonatkozásaival. Érdeklődése elsődlegesen történeti.

J. H. NEGENMANN: *New Atlas of the Bible* (London 1969). Grollenberg munkája folytatásának tekinthető, és már a színes fényképezés eredményeit is felhasználhatta. Ennek ellenére sem térképészeti szempontból, sem az értelmezések, magyarázatok tekintetében nem éri el Grollenberg színvonalát.

Oxford Bible Atlas, szerk. Herbert G. May (2. kiad. Oxford 1974). Az „OBA" messze a legjobb bibliai atlasz az olcsó áron beszerezhetők között, ezért elsősorban azoknak az egyetemi hallgatók számára fontos, akik nem tudják megfizetni Grollenberg atlaszát. Javított kiadása – dr. J. Day gondozásában – túl későn jelent meg ahhoz, hogy munkánk során felhasználhassuk.

Reader's Digest Atlas of the Bible. An Illustrated Guide to the Holy Land (Pleasantville, New York 1981). Szépen illusztrált könyv, legkiemelkedőbb részei közé Caesarea, a Heródes-kori Jeruzsálem és Maszada rekonstrukciója tartozik. Érdeklődése inkább történeti, mint földrajzi.

Student Map Manual. Historical Geography of the Bible Lands (Jeruzsálem 1979). Ezt a térképeket tartalmazó kézikönyvet a Pictorial Archive színes lapjaival és igen nagyméretű diákatlaszaival együttes használatra szánták. Ennek ellenére önmagában is igen hasznos, összekapcsolja egymással a térképeket és az ábrázolt területre vonatkozó bibliai szövegeket; a „Fontosabb nevek mutatója" feltünteti a települések lakottságának időszakait. A térképek kelet-nyugati irányú tájolása használatát megnehezíti.

G. E. WRIGHT és F. V. FILSON: *The Westminster Historical Atlas to the Bible* (javított kiadása: Philadelphia 1956). Ez a kiadvány ugyanazt nyújtja az észak-amerikai egyetemi hallgatók számára, amit az *Oxford Bible Atlas* a brit diákoknak. A kiváló egyetemi tankönyv elsősorban történeti szemléletű.

A bibliaföldrajzzal és a Biblia történeti földrajzával foglalkozó általános művek

Y. AHARONI: *The Land of the Bible. A Historical Geography* (London 1967). Először 1962-ben jelent meg, héber nyelven. Az ókori Izráel történelmét a földrajzi és régészeti összefüggésekre való különös tekintettel tárgyalja. Szerzője Izráel állam egyik vezető archeológusa volt.

D. BALY: *The Geography of the Bible* (javított kiadása: London 1974). Minden bizonnyal ez a legjobb angol nyelvű kiadvány Izráel bibliai vonatkozásokat szem előtt tartó földrajzáról. Regionális és földrajzi érdeklődésű, sok képpel és rajzzal.

D. BALY: *Geographical Companion to the Bible* (London 1963). Értékes összefoglalást ad az ország számos, a Bibliában olvasható történetekkel kapcsolatos és azok értelmezését segítő sajátságáról.

Y. KARMON: *Israel. A Regional Geography* (London 1971). Talán ez az a mű, amelyet a szakemberek és a „laikusok" egyaránt a legjobban felhasználhatnak. Foglalkozik a természeti földrajzzal, a lakossággal és a föld hasznosításával, valamennyi kérdést történeti megvilágításba helyezi.

O. KEEL, M. KÜCHLER, C. UEHLINGER: *Orte und Landschaften der Bibel* (1.kötet: Zürich–Göttingen 1982, 2.kötet: 1984). A négy-kötetesre tervezett kiadványt a Szentföldet felkereső utazóknak szánták. Az 1. kötet a történeti földrajzzal foglalkozik, a 2. kötet Júdával, a Jordán völgyének egy részével és a part menti síkság déli térségével, a Negev-sivataggal és a Színai-félszigettel. A 3. kötet Szamariát és Galileát fogja tárgyalni, a 4. kötetet pedig Jeruzsálemnek szentelik majd. A monumentális mű a Szentföldön tett sokéves utazás és a szakirodalom gondos tanulmányozásának eredménye. Nélkülözhetetlen a Szentföld bármiféle elmélyültebb tanulmányozásához.

G. DALMAN: *Sacred Sites and Ways. Studies in the Topography of the Gospels* (London 1935). Az *Orte und Wege Jesu* (3. kiadása: Gütersloh 1924) című könyv fordítása. Az egyik legrészletesebb tanulmány, amelyet Jézus tevékenységének topográfiai vonatkozásairól valaha írtak. Bár elég régen jelent meg, még ma is jól használható.

E. ORNI és E. EFRAT: *Geograhphy of Israel* (Jeruzsálem 1964). Lényegesen szakszerűbb, mint Karmon könyve, értékes mű, de nyilvánvalóan nem olyan könnyen olvasható a nem szakemberek számára, mint Karmoné.

Encyclopaedia Biblica (1–8. köt., Jeruzsálem 1964–1982, héber nyelvű). Alapvető fontosságú segédkönyv, az ókori Izráel történelmének, földrajzának, régészeti és topográfiai kérdéseinek valamennyi fontosabb vonatkozásáról közöl cikkeket.

H. SHANKS: *The City of David. A Guide to biblical Jerusalem* (Washington, D. C. 1973). Kiválóan megírt, tudományos kézikönyv azok számára, akik alaposan meg kívánják ismerni azt, ami Dávid városából megmaradt.

T. L. THOMPSON: *The Settlement of Sinai and the Negev in the Bronze Age* (Beihefte zum Tübinger Atlas des vorderen Orients, Reihe B Nr. 8, Wiesbaden 1975); *The Settlement of Palestine in the Bronze Age* (Beihefte zum Tübinger Atlas des vorderen Orients, Reihe B Nr. 34, Wiesbaden 1979). E két könyv valóságos kincsesháza mindannak, amit a bronzkori lelőhelyekről tudunk. Rövid leírásokat is közöl a leletekről és a velük foglalkozó információk forrásairól. A jelen atlasz készítésekor gondosan áttanulmányoztam ezeket a páratlanul értékes köteteket, hogy meghatározzam az általam – némileg nagyvonalúan – II. évezredbeli településeknek nevezett helyeket.

M. ZOHARY: *Plants of the Bible* (Cambridge 1982). A néhai Zohary professzor az e térséggel foglalkozó kutatók doyenje volt, akinek utolsó könyve egy egész életen át végzett kutatómunka és szakírói tevékenység népszerű formában történő összefoglalása.

Y. BEN-ARIEH: *The Rediscovery of the Holy Land in the. Nineteenth Century* (Jeruzsálem–Detroit 1979). Gazdagon illusztrált összefoglalás az ásatásokról és felfedezésekről, amely Thomson, Tristram és mások műveit történeti megvilágításba helyezi.

A Szentföldről a korábbi évszázadokban készült beszámolók

H. DONNER: *Pilgerfahrt ins Heilige Land. Die ältesten Berichte Christlicher Palästinapilger (4–7. Jahrhundert)* (Stuttgart 1979). Nyolc zarándok beszámolója a Szentföldről az i. sz. 333 és 680 közötti időkből, német fordításban. Kiegészítésül igen részletes tájékoztatást is közöl a Biblia földjének e korban létező országairól.

J. P. PETERS: *Early Hebrew Story. Its Historical Background* (London 1908). Mai mércével mérve meglehetősen régimódi összefoglalás a héber hagyományok eredetéről. Viszont el nem avuló leírást ad Bételről, amelyet atlaszunkban idézünk.

G. A. SMITH: *The Historical Geography of the Holy Land* (26. kiadás, London 1935). Valószínűleg a legjobb, klasszikusnak tekinthető angol nyelvű munka. Első ízben 1894-ben jelent meg, utolsó, teljes átdolgozására 1931-ben került sor. Noha az elmélyült kutatáshoz nélkülözhetetlen, a nem szakemberek több vesződséggel forgathatják, mint Thomson írását.

W. M. THOMSON: *The Land and the Book, or Biblical Illustrations drawn from the Manners and Customs, the Scenes and Scenery of the Holy Land* (London 1859). Ez a beszámoló Thomson 1857 januárja és májusa között Beirutból Jeruzsálembe tett útjáról a 19. századi brit bibliatudomány egyik leghíresebb és legtöbbet idézett forrásmunkája volt. Thomson több mint 25 éven át számos alkalommal felkereste az ország különböző településeit, ennek köszönhetően illusztrációkban gazdag és színes képet fest azokról a tájakról, amelyek némelyike azóta a felismerhetetlenségig megváltozott.

H. B. TRISTRAM: *The Land of Israel. A Journal of Travels in Palestine, undertaken with special reference to its Physical Character* (3. kiadás: London 1876). Amint a címből is kitűnik, Tristram könyve szakszerűbb, mint Thomsoné. Az 1863–1864-ben végzett tíz hónapos kutatómunka gyümölcse, néhány szép metszet található benne, és méltán tartják a műfaj klasszikus alkotásának.

C. WILSON és C. WARREN: *The Recovery of Jerusalem. A Narrative of Exploration and Discovery in the City and the Holy Land* (1–2. köt. London, 1871). Azoknak a cikkeknek gyűjteménye, amelyeket 1864–1865-től 1868-ig Jeruzsálem, a Galileai-tó, a Haurán és a Színai-félsziget korai tudományos kutatói írtak. A leírások élénk színekkel ecsetelik az átélt nehézségeket, a Hizkija alagútján való átkelésről szóló beszámoló igazán emlékezetes.

F. J. BLISS (A. C. Dickie térképével és illusztrációi-

val): *Excavations at Jerusalem 1894–1897* (London 1898). Erre a munkára – a megjelenése óta eltelt idő ellenére – még ma is gyakran hivatkoznak; számos kutatót ösztönzött arra, hogy szerzőjének nyomdokaiba lépjen.

S. RUNCIMAN: *A History of the Crusades* (1–2.kötet: Cambridge 1951–1952). Sok utalás található benne a 11–12. századi palesztinai birtokviszonyokra.

Az egyes területekkel foglalkozó művek

Y. BEN-ARIEH: *The Changing Landscape of the Central Jordan Valley* (Scripta Hierosolymitana, vol. 15, Studies in Geography, Pamphlet no. 3, Jeruzsálem 1968). Ez a Galileai-tótól délre elterülő Jordán–Jarmuk háromszöggel foglalkozó, remek tanulmány valójában sokkal inkább monográfia, mint „pamflet". A térség történetét és a föld hasznosításának módját a paleolit kortól a legújabb időkig kíséri figyelemmel.

N. GLUECK: *The Other Side of the Jordan* (New Haven 1945); *The River Jordan, Being an Illustrated Account of Earth's Most Storied River* (Philadelphia 1946). Habár az azóta elért kutatási eredmények ma már némiképp túlhaladottá tették őket, e tanulmányok a bennük tárgyalt vidékek klasszikus leírásai maradtak.

K. M. KENYON: *Jerusalem. Excavating 3,000 Years of History* (London 1967). Beszámoló a Dávid városának térségében az 1960-as ásatásokról.

E. OTTO: *Jerusalem – die Geschichte der Heiligen Stadt* (Kohlhammer/Urban-Taschenbücher No. 308, Stuttgart 1980). Jeruzsálem történetét tárgyalja a legrégibb időktől a jeruzsálemi, úgynevezett „latin" (keresztes) császárság létrejöttéig, a szakirodalom – különösen a legújabb ásatásokról beszámoló írások – alapos ismeretéről téve bizonyságot.

J. WILKINSON: *Jerusalem as Jesus knew it* (London 1978). Nagyszerű és könnyen érthető összefoglalás, számos, igen jól használható illusztrációval. Az Újszövetség korabeli Jeruzsálemet összeveti a napjainkban láthatóval.

A bibliai történelem kézikönyvei

J. BRIGHT: *A History of Israel* (London 1981). Alighanem még mindig ez a legjobb nagy ószövetségi történelmi mű a kezdők számára. A megrajzolt kép eléggé hagyományos ugyan, de azért nem mond ellent a régészeti és más legújabbkori felfedezések által feltárt összefüggéseknek.

S. HERRMANN: *A History of Israel in Old Testament Times* (javított kiadása: London 1981). Terjedelme hasonló Bright munkájáéhoz, értékes hozzájárulás a német tudomány részéről.

M. NOTH: *The History of Israel* (javított kiadása: London 1960). Határozottan nem kezdőknek való könyv, nagyszabású mű, amely felöleli mindazt, amit Noth élete során az ókori Izráel hagyományokban rögzített történelme, valamint a régészeti és a topográfiai kutatások terén végzett. A régebbi időkkel foglalkozó fejezetei ma már kissé elavultak, de Salamon korát és a későbbi időszakokat tárgyaló részek még ma is nélkülözhetetlenek.

F. F. BRUCE: *New Testament History* (javított kiadása: London 1971). Ez az alapvető angol nyelvű munka az evangéliumokban, az Apostolok cselekedeteiben és a Levelekben érintett események történetéről.

Itt említjük meg, hogy a bibliai idézeteket a fordító a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága által készített fordításból vette át.

EGY VÁROS – SOK KÉPPEL

Mons abarim in quo sepultus dicitur moyses
Mons phegor
Mons nebo
Templum gloriosum dominici sepulchri
Jericho
Gabaon
Porta aurea per quam christus sedens in asino intravit in die palmarum: que etiam imperatori veniente cum pompa imperiali reclusa primum miraculose postea humiliam
Et hodie clausa manet miraculose sarracenis ita quod neque presumunt eam reparare quoniam id temptantes subito moriantur.
Torrens cedron
Sepulchrum marie virginis
Rama